

МОНГОЛ УЛСЫН ИХ СУРГУУЛЬ

Содномын ДОЛЖИН

ХУВИЙН ЭРХ ЗҮЙН ТАЙЛБАР ТОЛЬ БИЧИГ

Анхны хэвлэл

Улаанбаатар
2019 он

ДАА -347
ННА-67.404
Д-473

МУИС-ийн санхүүжилтээр хэрэгжүүлсэн төслийн хүрээнд

*Төслийн удирдагч С.Должин
МУИС-ийн Хууль зүйн сургуулийн Хувийн эрх зүйн
тэнхимийн дэд профессор, Хууль зүйн доктор*

*Төслийн багийн гишүүн Э.Байгаль, Б. Улаанбаатар
МУИС-ийн Хууль зүйн сургуулийн Хувийн эрх зүйн
тэнхимийн дэд профессор, Хууль зүйн доктор нар хийж гүйцэтгэв.*

ХУВИЙН ЭРХ ЗҮЙН ТАЙЛБАР ТОЛЬ БИЧИГ

АНХНЫ ХЭВЛЭЛ

*Хэвлэлийн хуудас
Цаасны хэмжээ 148х210*

С. Должин 2019

Уг бүтээлийг зохиогчийн эрх хуулийн дагуу хамгаалагдсан болно. Бүтээлийг эшлэлгүйгээр хэсэгчлэн авах, зөвшөөрөлгүйгээр хувилах, нийтлэх зэргээр олшруулах, интернэтэд байршуулах зэрэг хууль бус хэлбэрээр ашиглахыг хориглоно.

ISBN 978-99978-126-3

ӨМНӨХ ҮГ

Хувийн эрх зүйн салбарын нэр томъёоны шинэлэг ойлголт, ухагдахуун, нэр томъёоны тодорхойлолтыг хуульд өргөн ашиглаж нэг мөр цэгцлэх үйл ажиллагаа явагдаж буй энэ цаг үед хууль тайлбарлах аргыг ашиглаж байж л хувийн эрх зүйн нэр томъёоны тайлбарыг үр дүнтэй, оновчтой, эрх зүйн хэм хэмжээг хэрэглэх түүний процесс төдий чинээ үр дүнтэй байна.

Иймд Иргэний хууль, мөн холбогдох салбар хууль тогтоомжийн харилцааг зохицуулсан эрх зүйн актын нэр томъёог тодорхой болгож, тэдгээрийн хамаарлыг консолидацлах хүрээнд нарийвчилсан судалгаа хийх шаардлагтай байна. Тухайлбал: нэр томъёоны хувьд багагүй маргаан дагуулсан Иргэний хуулийн 89.1-д заасан “... хууль ёсоор мэдэлдээ авах замаар эзэмшил үүснэ.” гэсэн энэ заалтыг системийн аргыг ашиглан бодит байдалд эд юмсыг мэдэлдээ байлгах үед эзэмшил үүснэ гэсэн утга, агуулгаар нь тайлбарлагдана. Мөн гэм хор, хохиролыг хэрхэн ойлгох талаар хуулийн хэм хэмжээ тодорхой бус, олон агуулга, салаа утгатай агуулгыг практикт хэрхэн хэрэглэж байгаад үндэслэн онол-практикийн холбоос, тэдгээрийн зөрчилдөөнийг тодруулаагүй. Тухайлбал: “хохирол” нь хамрах хүрээ, төрөл, тооцох аргын хувьд маш өргөн агуулгатай салаа утгатай байдаг. Иргэний хуудлийн 227.3-т зааснаар “... гарсан зардал, эд хөрөнгийн алдагдал буюу гэмтэл, зайлиггүй олох ёстой байсан орлогыг” хохиролд тооцсон нь хохирлын төрлийг задлан тодруулсан зохицуулалт юм.

Гэхдээ зардал, алдагдал, орлого гэдэг ойлголтыг дахин тодруулах шаардлага гардаг. Иргэний хуулийн 261.1-т “гэрээгээр хүлээсэн үүргээ зөрчснөөс нөгөө талдаа учруулсан хохирлыг” гэм хорыг арилгах нийтлэг журмыг баримтлан арилгах, Иргэний хуулийг 229.1-т “...гэм хорыг арилгахдаа эд хөрөнгөд учруулсан бодит хохирол болон олох ёстой байсан орлогыг нөхөн төлөх” тухай тус тус заасан нь хохиролтой шууд холбож өгсөн зохицуулалт. Харин Иргэний хуулийн 228.1-т “Гэм хор арилгах үүрэг бүхий этгээд нөгөө талын зөрчигдсөн эрхийг гэм хор учруулахаас өмнөх байдалд сэргээх үүрэгтэй. “гэсэн нь хохирлыг шууд тодорхойлоогүй боловч хохирлыг тогтоох хүрээ, хязгаар зарчмыг тогтоосон хуулийн зохицуулалт юм.

Иргэний хуулийн гэрээг цуцлах, гэрээг татгалзах, мөн буцаан шаардах эрхийн нэр томъёо нь олон салаа утгыг илэрхийлж практикт хэрэглэхэд хүндрэлтэй байдаг. Түүнчлэн өмчлөх бүрэн эрхийн эзэмших, ашиглах, захиран зарцуулах эрхийн хуулийн нэр томъёоны тодорхойлолт, утга агуулгыг янз бүрээр тодорхойлсон байх юм.

Ийнхүү хувийн эрх зүйн олон эх сурвалжид нэр томъёоны тодорхойлолт, утга агуулгыг янз бүрээр тодорхойлсон нь эдгээр нэр томъёог ялгаж ойлгоход хуульчид төдийгүй мэргэжлийн бус иргэдэд ч ойлгоход хүндрэлтэй байгаа билээ. Энэ цаг үед хувийн эрх зүйн салбарын эх сурвалжийн тогтолцоонд

гарсан өөрчлөлтийг тусгасан эх сурвалжуудын нэр томъёоны олон салаа утгыг цэгцэлсэн *Хувийн эрх зүйн тайлбар толь* бүтээлээ та бүхэндээ толилуульж байна.

Энэхүү *Хувийн эрх зүйн тайлбар толь* бүтээлийн нэг эх сурвалж болох *Эрх зүйн эх толь бичиг* хэмээх хэн бүхний хуулийн мэдлэгт үнэтэй хувь нэмэр оруулсан бүтээлийн зохиогч Монгол улсын ШУА-ийн академич С. Нарангэрэл таньд гүн талархал илэрхийлье.

С.Должин
Хууль зүйн доктор /Ph.D./
МУИС-ийн Хууль зүйн сургуулийн дэд профессор

А

АЛТАН ХУВЬЦАА (*golden share*) – Хувьцааны онцгой нэгэн төрөл бөгөөд Засгийн газар нь төрийн өмчит үйлвэрийн газар болон төрийн өмч давамгайлсан компанийн төрд ногдох хэсгийг хувьчлах тухай шийдвэртээ компанийн хувь нийлүүлэгчдийн хурал, төлөөлөн удирдах зөвлөлийн болон гүйцэтгэх удирдлагын шийдвэрт хориг тавих эрхтэй, ногдол ашиг авдаггүй байхаар тогтоосон хувьцаа. Алтан хувьцааг бусдад шилжүүлэхгүй бөгөөд түүний хугацаа дуусмагц хүчингүй болдог. Хугацааг дахин сунгаж үл болно. Алтан хувьцаатай компанийн хувь нийлүүлэгчдийн хурал болон төлөөлөн удирдах зөвлөл, гүйцэтгэх удирдлагаас түүнийг хувьчлахаас өмнө эрхэлж байсан үйл ажиллагааны чиглэлийг өөрчлөх, компанийг өөрчлөн байгуулах, татан буулгах, их хэмжээний хэлцэл байгуулах, бүтээгдэхүүн, ажил үйлчилгээний үнэ, тарифыг тогтоох, өөрчлөх зэрэг асуудлаар гаргасан шийдвэр нь үндэсний аюулгүй байдал, нийгмийн эрх ашигт харшилсан тохиолдолд Засгийн газар хориг тавих бөгөөд уг шийдвэрт хориг тавьж байгаа үндэслэлийг заана.

ААН (*american arbitration association*) АНУ-д байрладаг ашгийн бус байгууллага нь маргаан шийдвэрлэх альтернатив аргын хүрээнд үйл ажиллагаа явуулдаг байгууллага.

АБШ (*permanent court of arbitration (The Hague)*) буюу Гаага дахь Арбитрын байнгын шүүх (АБШ). Уг шүүх нь 1899 онд хэлэлцээрийн үндсэн дээр байгуулагдсан, маргаан шийдвэрлэх чиглэлээр төрөл бүрийн үйлчилгээ үзүүлдэг, засгийн газар хоорондын байгууллага. Тус шүүх нь ЮНСИТРАЛ-ын Арбитрын дүрмийн дагуу томилох эрх мэдэл хэрэгжүүлдэг.

АБСТРАКТ ХЭЛЦЭЛ (*abstract transactions*) – хүчин төгөлдөр байх нь хэлцлийн үндэслэл зорилгоос үл шалтгаалах хэлцэл. Хуульд хэлцлийн үндэслэлд хууль зүйн учир холбогдол өгөөгүй тохиолдлыг заасан байж болох бөгөөд ийм хэлцэл нь хийсвэр хэлцэл болно. Хийсвэр хэлцлийг хүчин төгөлдөр гэж үзэхэд хуульд түүнийг хийсвэр шинжийг заавал заасан байдаг.

АМААР ХИЙХ ГЭРЭЭ (*verbal contract*) – Хэлцлийн хэлбэрийн талаар хуульд өөрөөр заагаагүй бол тэдлууд хэлэлцэн тохиролцож гэрээг амаар хийнэ. Хэлцлийн гол нөхцөлийн талаар талууд хэлэлцэн тохиролцсон; хэлцэл хийснийг нотолсон пайз, тасалбар зэрэг хэрэглэж заншсан зүйлийг

олгосон; хууль буюу гэрээнд заасан бол хэлцэл хийх тухай саналд хариу өгөөгүй бөгөөд ийнхүү хариу өгөх тогтоосон хугацаа, эсхүл ердийн боломжит хугацаа өнгөрсөн тохиолдолд амаар хийх хэлцлийг хийгдсэн гэж үзнэ.

АМИНЫ ЭРХ (*personal right*) – Иргэний эрх зүйн харилцааны субъект болох иргэдийн чадамжийг хуульд зааснаар хязгаарлах, бүрэн чадамжгүй ба хүндэтгэн үзэх шалтгаантай бол бүрэн чадамжтайд тооцох, түүнчлэн сураггүй алга болсон болон нас барснаар зарлах зэрэг эд хөрөнгийн бус харилцаа. Эд хөрөнгийн бус эрх буюу эд хөрөнгийн агуулгатай шууд холбоогүй эрх хамаарна: хүний амь нас ба эрүүл мэнд, бие хүний алдар хүнд, хувийн халдашгүй байдал, нэр төр, ажил хэргийн нэр хүнд, хувийн амьдралын халдашгүй байдал, хувийн ба гэр бүлийн нууц, зорчих эрх чөлөө, оршин суух ба амьдрах газраа чөлөөтэй сонгох, зохиогчийн эрх зэрэг.

АРБИТР (*arbiter*) – Хуульд заасан маргааныг арбитрын хэрэг үүсгэн хянан шийдвэрлэх үйл ажиллагааг эрхлэн явуулах бүрэн эрх бүхий төрийн бус, ашгийн төлөө бус хуулийн этгээд. Гадаад худалдааны арбитрын үүргийг Монголын үндэсний танхимын дэргэдэх арбитр гүйцэтгэнэ. Арбитр нь Улаанбаатар хотод байрлах ба өөрийн дүрэмтэй бөгөөд түүнийг зөвлөл батална.хөндлөнгийн шүүгч,дагаж мөрдөж буй арбитрын хууль тогтоомжийн дагуу талуудын харилцан тохиролцсоноор шилэгдсэн, томилогдсон этгээд буюу дагаж мөрдөж буй арбитрын хууль тогтоомжид нийцсэн албан тушаалтан болох этгээд эдийн засгийн шинжтэй маргааныг зуучлах.Үйл ажиллагаандаа төрөөс хараат бус, өөрийгөө удирдах зарчмаар явуулдаг ашгийн бус байгууллага болох арбитрын хэд хэдэн төрөл байдаг. Тухайлбал, олон улсын эрх зүйд “Ad hoc” арбитр гэж нэрлэгддэг түр арбитр, мөн олон улсын арбитр зэрэг бие даасан байгууллагууд байх бөгөөд эдгээр байгууллагын тусламжтайгаар иргэний эрхээ хамгаалуулах боломжтой юм.

байнгын арбитр (*permanent arbitrator*) – арбитрын нэгэн хэлбэр. БА-ыг худалдаа аж үйлвэрийн танхим болон хэрэглэгчдийн эрх ашгийг хамгаалах чиглэлээр үйл ажиллагаа явуулдаг төрийн бус байгууллага, тэдгээрийн нэгдлийн дэргэд байгуулж болно. Төрийн захиргааны байгууллага, засаг захиргаа, нутаг дэвсгэрийн нэгжийн удирдлага, ашгийн төлөө хуулийн этгээдийн дэргэд арбитр байгуулахыг хуулиар хоригложээ.

гадаад худалдааны арбитр (*foreign trade arbiter*) – арбитрын гэрээ, хэлэлцээр бүхий маргааныг арбитрын хэрэг үүсгэн хянан шийдвэрлэх үйл ажиллагааг явуулах бүрэн эрх бүхий төрийн бус, ашгийн төлөө бус хуулийн этгээд. МУ-д

ГХА-ын чиг үүргийг Монголын үндэсний худалдаа аж үйлдвэрийн танхимын дэргэдэх арбитр гүйцэтгэнэ.

олон улсын арбитр (*international arbitration*) – олон улсын эрх зүйд маргаж буй талуудын хэлэлцээрээр дангаараа буюу эсхүл хэд хэдэн арбитр олон улсын маргааныг хянан нэлэцэж шийдвэрлэх. ОУА-ын шийдвэрийг маргааны талууд заавал хэргжүүлнэ: арбитрын (арбитруудын) сонголтыг маргаж буй талууд хэрэгжүүлнэ. ОУА нь дундад зууны үеэс улбаатай боловч XVIII зууны эцсээс XIX зууны эхээр нэлээд түгэн тархжээ. ОУА-ын тухай заалтыг агуулсан олон улсын эрх зүйн үндсэн акт нь олон улсын сөргөлдөөнийг энхийн замаар шийдвэрлэх тухай 1899 ба 1907 оны Гаагийн конвенц. ОУА хэрэглэх явдлыг НҮБ-ын дүрэм, бусад олон хэлэлцээрт заасан олон улсын маргааныг энхийн замаар шийдвэрлэх хэрэглүүрийн нэг болгосон байдаг. ОУА нь тодорхой маргааныг шийдвэрлэхийн тулд байгуулагдсан буюу эсхүл олон улсын гэрээг биелүүлэх явцад үүсэн гарч болох маргааныг шийдвэрлэхээр түүнд заасан байж болно.

олон улсын худалдааны арбитр (*international commercial arbitration*) – олон улсын худалдааны хүрээнд үүссэн маргааныг шийдвэрлэх салбар дахь хөндлөнгийн шүүх. Ийм төрлийн 2 хэв шинжийн шүүх байдаг: 1) байнгын ажиллагаатай, 2) зөвхөн тухайн тодорхой маргааныг шийдвэрлэхэд талуудын байгуулсан “нэг удаагийн” Монгол улсад байнгын ажиллагаатай хөндлөнгийн шүүх нь Худалдаа, аж үйлдвэрийн танхимын дэргэдэх гадаад худалдааны арбитр юм. ОУХА-аар маргааныг хянан хэлэлцэх эрх зүйн үндэс нь талуудын хэлэлцээр (арбитрын хэлэлцээр). Хэрэв маргааныг олон улсын гэрээнд заасны дагуу ОАХА-ын тодорхой байгууллага хянан хэлэлцэхээр заасан байвал ийм хэлэлцээр шаардагдахгүй. ОУХА нь олон улсын эрх зүйн акт ба үндэсний хууль тогтоомжийн актын үндсэн дээр ажиллана. ОУХА-ын тухай олон улсын нэн чухал гэрээ нь 1958 оны 6 сарын 10-ны өдрийн гадаадын арбитрын шийдвэрийг хүлээн зөвшөөрөх ба гүйцэтгэх тухай Нью-Йоркын конвенц, ad hoc арбитрыг зохицуулсан 1961 оны 4 сарын 21-ний өдрийн гадаад худалдааны арбитрын тухай Европын конвенц юм.

супер арбитр (*super arbitrator*) – хөндлөнгийн шүүхийн гишүүдийн дотроос (арбитруудаас) сонгогддог хөндлөнгийн шүүхийн дарга бөгөөд хөндлөнгийн шүүгчдийн хооронд санал зөрөлдсөн тохиолдолд маргааныг эцэслэн шийдвэрлэх эрх эдэлнэ.

түр арбитр (*temporary-arbitrator*) – арбитрын нэгэн хэлбэр. ТА-ыг маргагч талууд тухай бүр бичгээр тохиролцон байгуулна.

хөдөлмөрийн арбитр (*labour arbitration*) – Хөдөлмөрийн хамтын маргааныг зуучлагч урьж оруулсын дараа заавал байх зохицуулах 2 дахь үе шат. МУ-ын ХХ-ийн 118 дугаар зүйлд заасны дагуу хөдөлмөрийн хамтын маргааныг зуучлагчийн оролцоотой хэлэлцээд зөвшилд хүрээгүй тохиолдолд Засаг дарга ажлын гурван өдөрт багтаан хөдөлмөрийн хамтын маргааныг хэлэлцэх ХА-ыг байгуулж, арбитчдыг томилно. ХА нь хөдөлмөрийн хамтын маргаанд оролцогч талууд болон Засаг даргын санал болгосон 3 арбитрчаас бүрдэнэ. ХА нь байгуулагдсан өдрөөс хойш ажлын 5 хүртэл өдрийн дотор хөдөлмөрийн хамтын маргааныг талуудын төлөөлөгчдийг оролцуулан хянан хэлэцэж зөвлөмж гаргана. Хөдөлмөрийн хамтын маргаанд оролцогч талууд ХА-ын зөвлөмжийг хүлээн авч хэрэгжүүлэхээр тохиролцоонд хүрсэн бол энэ тухай шийдвэр гаргана. Талууд энэ шийдвэрийг биелүүлэх үүрэг хүлээнэ.

АРБИТРЧ (*arbitrator*) – талуудын хооронд үүссэн маргааныг тэдний хүсэлтээр шийдвэрлэх хувь хүн.

АРБИТРЫН АЖИЛЛАГААНД ХОРИГ ТАВИХ (*anti-arbitration injunction*) – аль нэг талд арбитрын ажиллагаа явуулахыг хориглосон үндэсний шүүхийн шийдвэр.

АРБИТРЫН АЖИЛЛАГААНЫ ХЭЛ (*language of arbitration*) – арбитрын ажиллагаа явуулах хэл. Хэрэв талууд арбитрын ажиллагааг ямар хэлээр явуулахыг тохироогүй, арбитрын гэрээнд энэ тухай тусгаагүй бол арбитрын бүрэлдэхүүн арбитрын ажиллагаа явуулах хэлийг сонгоно.

АРБИТРЫН БАЙГУУЛЛАГА (*arbitral institution*) – арбитрын ажиллагааг тодорхой арбитрын дүрмийн хүрээнд зохион байгуулах, зохицуулах үүрэг бүхий байгууллага. Тухайн байгууллагын гүйцэтгэх үүрэг нь түүний дүрэм болоод талуудын хэлэлцээрээс шалтгаалан их, эсхүл бага байж болно.

АРБИТРЫН БҮРЭЛДЭХҮҮН (*arbitral tribunal*) – нэг, эсхүл гурван арбитрчаас бүрдсэн, маргааныг арбитрын аргаар шийдвэрлэх үүрэгтэй арбитрын бүрэлдэхүүн.

АРБИТРЫН ДҮРЭМ (*arbitration rules*) – арбитрын үйл ажиллагааг чиглүүлэн залах, арбитрын бүрэлдэхүүний бүрдэлийг тодорхойлох, арбитрчдын эрх хэмжээ, үүрэг хариуцлага болоод өөр бусад үйл ажиллагааг зохицуулах зорилго бүхий албан баримт бичиг бөгөөд маргаанаа ямар дүрмээр шийдвэрлүүлэхээ талууд сонгоно.

АРБИТРЫН ЗААЛТ (*arbitration clause*) – 1.гэрээний шинжтэй буюу гэрээний шинж чанаргүй эсэхээс үл шалтгаалан эрх зүйн ямар нэгэн тодорхой харилцаатай холбогдуулан талуудын хооронд үүссэн буюу үүсэж болзошгүй нийт буюу маргааныг арбитраар шийдвэрлүүлэх тухай талуудын хэлцэл; А.х-ийг гэрээнд арбитраын заалтын хэлбэрээр буюу эсхүл тодорхой хэлэлцээрийн байдлаар байгуулж болно. 2. аль нэг эрх зүйн харилцаатай холбогдон үүссэн буюу үүсч болох бүх төрлийн, эсхүл тодорхой маргааныг арбитраар шийдвэрлүүлэх талаар талуудын хооронд хийсэн тодорхой хэлцэл.

АРБИТРЫН ЗАРДАЛ (*costs of arbitration*) – арбитрачдын хөлс, арбитрачдын зардал, талуудын хуулийн үйлчилгээтэй холбоотой зардлууд, арбитраын байгууллагын захиргааны зардлуудаас бүрдсэн нийлбэр дүн.

АРБИТРЧ НӨХӨН ТОМИЛОХ (*replacement*) – нас барсан, эсхүл талуудын харилцан тохирсны дагуу, мөн арбитраын байгууллагын санаачилгаар огцорсон арбитрачийг нөхөн томилох.

АРБИТРЧИЙГ ТАТГАЛЗАХ (*challenge of arbitrator*) – аль нэг талаас хүсэлт гаргаж, хэн нэг арбитрачийг арбитраын бүрэлдэхүүнээс хасуулах үйл явц.

АРБИТРЧИЙГ ТОМИЛОХ (*appointment*) – арбитрачаар сонгогдсон этгээд арбитраын бүрэлдэхүүний гишүүн болох үйл явц.

АРБИТРЫН ХУУЛЬ (*arbitration law*) – тодорхой улс орны арбитраын ажиллагааг зохицуулах зорилгоор баталсан хууль, журам. Арбитраын хуулинд гол төлөв арбитраын хэлэлцээр хүчин төгөлдөр бөгөөд үр нөлөөтэй эсэх, арбитрачийн чиг үүрэг, арбитраын бүрэлдэхүүнийг бүрдүүлэх журам, заавал биелэгдэх хэм хэмжээ, арбитраын шийдвэрийг хүчингүй болгох арга хэмжээ, арбитраын шийдвэрийг гүйцэтгэх зэрэг асуудлыг тусгана. Зарим тохиолдолд үүнийг *lex arbitri* буюу талуудын сонгож, гэрээндээ тусгасан маргаан шийдвэрлэх үйл ажиллагаа гэдэг.

АРБИТРЫН ХУРАЛДААН БОЛОХ ГАЗАР (*place of arbitration*) – энэ нэр томъёо нь анх арбитраын ажиллагаа явагдах байршлыг илэрхийлдэг байсан бол одоо арбитраын ажиллагаанд хэрэглэх эрх зүйн хэм хэмжээ буюу арбитраын процесс болон арбитраын шийдвэрийг тодорхой нэг улсын үндэсний эрх зүйн тогтолцоотой холбон тодорхойлоход хэрэглэгдэж байна. Үүний дагуу арбитраын шийдвэрийг арбитраын ажиллагаа явагдсан байршилд гаргасан гэж үздэг болжээ.

АРБИТРААР ХЭРЭГ ХЯНАН ШИЙДВЭРЛҮҮЛЭХ ХҮСЭЛТ (*request for arbitration*) – арбитраар хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагааг нэхэмжлэгчээс анх гаргасан нэхэмжлэл буюу хүсэлтээр эхлүүлнэ. Уг ажиллагааны хэлбэр ба агуулга нь хэрэглэж буй хуулиас, талуудын харилцан зөвшилцсөн арбитраын дүрмийн заалтаас, мөн тэдний хооронд байгуулсан арбитраын гэрээний заалтаас тус тус хамааран харилцан адилгүй байдаг.

АРБИТРЫН ХЭЛЭЛЦЭЭР (*arbitration agreement*) – ямар нэг эрх зүйн харилцаанаас үүссэн, эсхүл үүсч болзошгүй маргааныг арбитраар шийдвэрлүүлэх тухай талуудын хооронд хийсэн хэлэлцээр.

АРБИТРЫН ХЭЛЭЛЦЭЭРИЙН БИЕ ДААСАН БАЙДАЛ (*separability*) – арбитраын хэлэлцээрийг талуудын хоорондох үндсэн гэрээ хүчин төгөлдөр эсэхээс үл хамааран, тусад нь авч үзэх тухай зарчим. Энэ зарчмын дагуу үндсэн гэрээг хүчин төгөлдөр бус, эсхүл тийм гэрээ байхгүй гэсэн тохиолдолд арбитраын бүрэлдэхүүн тухайн маргааныг харьяалалдаа авч шийдвэрлэх боломжтой.

АРБИТРЫН ШИЙДВЭРИЙН БИЕЛЭЛТИЙГ БАТАЛГААЖУУЛАХ ТҮР АРГА ХЭМЖЭЭ (*conservatory measures*) – арбитраын эцсийн шийдвэр гарахын өмнө хэн нэг эрх бүхий этгээдээс аль нэг талын эсрэг гаргасан, тухайлбал, хариуцагчийн ямар нэг байдлаар эрсдэлд орсон хөрөнгийг битүүмжлэхийн тулд авах түр арга хэмжээ.

АРБИТРЫН ШИЙДВЭРИЙН ГҮЙЦЭТГЭЛ (*enforcement*) – арбитраын шийдвэрт тусгасан арга хэмжээг гүйцэтгэх үйлдэл. Зарчмын хувьд арбитраын шийдвэрийг ялагдал хүлээсэн тал шууд, шуурхай биелүүлэх ёстой. Ингээгүй тохиолдолд тухайн шийдвэрийг гүйцэтгүүлэх хүсэлт гаргасан орны шүүхээс уг шийдвэрийг (шийдвэр гүйцэтгэлийн механизм, эсхүл холбогдох бусад журмын дагуу) заавал гүйцэтгэх ёстой гэсэн шийдвэр гарсан бол түүнийг шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэлийн алба хариуцаж гүйцэтгэх ёстой.

АРБИТРЫН ШИЙДВЭР ГҮЙЦЭТГЭЛ (*exequatur*) – арбитраын шийдвэрийг тодорхой нэг орны нутаг дэвсгэр дээр гүйцэтгэх тухай ямар нэг улсын үндэсний шүүхээс гаргасан шийдвэр.

АРБИТРААР ШИЙДВЭРЛҮҮЛЭХ БОЛОМЖ (*arbitrability*) – Энэ нэр томъёог өөр өөрөөр тодорхойлдог. Тухайлбал : АНУ-д : тодорхой маргааныг арбитра ирүүлэхдээ юуны өмнө арбитраын харьяаллын маргаан мөн эсэхийг тодорхойлуулахаар ханддаг учраас арбитраын бүрэлдэхүүн маргааныг шийдвэрлэхээс өмнөх урьдчилсан асуудал гэж үздэг. Бусад улс орнуудад : үндэсний хууль тогтоомж болон шүүх эрх мэдлийн

байгууллагаас шалтгаалан арбитраар шийдвэрлэх боломжгүй маргааныг тодорхой төрлийг заадаг.

АРБИТРЫН ШИЙДВЭРИЙГ ХҮЧИНГҮЙ БОЛГОХ НЭХЭМЖЛЭЛ (*action to set aside*) – арбитраар шийдвэрийг хүчингүй болгуулахын тулд гаргах нэхэмжлэл. Арбитраар хэрэг хэлэлцсэн нутаг дэвсгэрт гаргасан шийдвэрийг тухайн оронд нь гүйцэтгэх боломжгүй зэрэгцээ уг шийдвэрийг Нью-Йоркийн конвенцийн дагуу гүйцэтгэх нь бэрхшээлтэй байдаг.

АРБИТРАЖ (*arbitration, arbitration tribunal, arbitrage*) – 1. Маргалдагч талуудын хүлээн зөвшөөрсөн өмчийн болон бусад аж ахуйн маргааныг хянан шийдвэрлэх байгууллага, 2. Гадаадын болон дотоодын зах зээлээс бүтээгдэхүүний үнэ ханш, үнэт цаас, гадаад валют зэргийн тухай үеийн зах зээлийн үнэ, тоо хэмжээ, чанарын зөрүүгээс ашиг олох бизнесийн үйл ажиллагаа.

АРБИТРЧ (*arbiter; arbitrator*) – арбитраар тухай хуульд заасан эрх бүхий этгээдээс тухайн маргаанаар арбитраар ажиллагаа явуулахаар томилогдсон хувь хүн. Талууд нэг арбитраар шийдвэрлүүлэхээр тохиролцоогүй бол гурван арбитраар бүрэлдэхүүнтэйгээр хэргийг хянан шийдвэрлэнэ. Хэргийг гурван арбитраар шийдвэрлэх бол тал тус бүр нэг арбитраар томилж, томилогдсон хоёр арбитраар хуралдаан даргалах гуравдахь арбитраар томилно. Арбитраар Үндсэн хуулийн цэцийн гишүүн, шүүгч, прокурор, хэрэг бүртгэгч, мөрдөн байцаагч, шийдвэр гүйцэтгэгч, тухайн маргаанаар талуудын аль нэгэнд урьд нь эрх зүйн үйлчилгээ үзүүлж байсан өмгөөлөгч, нотариатч, түүнчлэн хуулиар тогтоосон үүрэгт нь хамаарахгүй ажил, албан тушаал хавсрахыг хориглосон бусад албан тушаалтныг томилохыг хориглоно.

АМИНТЕСТАНТ (*intestate*) – гэрээслэлгүй үлдсэн этгээд үүний дараа өв залгамжлахыг илэрхийлсэн ромын эрх зүйн нэр томъёо. Эл нэр томъёог баруун европын зарим улсын хууль тогтоомжид тусгаж, тэрчлэн хуульчид эрдэм шинжилгээний бүтээлдээ ашиглаж иржээ. Энэ нэр томъёо манай улсын эрх зүй дэх “хууль ёсоор өмчлөх” гэсэн ухагдахуунтай дүйцнэ.

АГУУЛАХ ХАДГАЛАЛТЫН ГЭРЭЭ (*contract of depositary*) – Хадгалагч нь бараа эзэмшигчээс түүнд шилжүүлсэн барааг хадгалсны төлөө хөлс авч, эдгээр барааг бүрэн бүтэн буцааж өгөх үүрэг хүлээсэн барааны агуулахын гэрээ. Агуулах хадгалалтын гэрээ хадгалалтын гэрээний өвөрмөц төрөл.

АЖИЛ ГҮЙЦЭТГЭХ ГЭРЭЭ (*contract of work and labour*) – Ажил гүйцэтгэх гэрээгээр ажил гүйцэтгэгч нь захиалагчийн буюу өөрийн

материалаар гэрээнд заасан ажил гүйцэтгэх, захиалагч нь уг ажлын үр дүнг хүлээн авч, хэлэлцэн тохирсон хөлс төлөх үүргийг хүлээсэн иргэний эрх зүйн хэлцэл. Ажил гүйцэтгэх гэрээний зүйл нь гүйцэтгэсэн ажлын үр дүн байна. Ажил гүйцэтгэгч ямар нэгэн эд зүйлийг хийсэн бол түүнийг захиалагчийн өмчлөлд шилжүүлнэ. Хуульд өөрөөр заагаагүй бол ажил гүйцэтгэх гэрээний хугцааг талууд тохиролцон тодорхойлогдох бөгөөд ажлын онцлогийг харгалзан завсрын буюу тусгай хугацаа тогтоож болно.

АЖ АХУЙН ҮЙЛ АЖИЛЛАГАА (*entrepreneurial activity*) – Эд хөрөнгө ашиглах, бараа худалдах, ажил гүйцэтгэх ба үйлчилгээ үзүүлэх зэргээр ашиг байнга олоход чиглэгдсэн, хуульд тогтоосон журмаар бүртгүүлсэн үйл ажиллагааг өөрийн эрсдэл дээр бие даан хэрэгжүүлэх. ААҮА эрхлэх субъект нь МУ-д эрх зүйн чадамж нь хязгаарлагдаагүй МУ-ын иргэн, гадаадын иргэн, харьяалалгүй этгээд, тэрчлэн монголын ба гадаадын хуулийн этгээд. МУ-д ААҮА-ын зохицуулалт нь иргэний эрх зүйн хэм хэмжээнд үндэслэдэг бол ААҮА-г худалдааны (арилжааны, аж ахуйн) эрх зүйгээр зохицуулдаг гадаадын олонх улсаас ялгагдана.

АЖ ҮЙЛДВЭРИЙН ӨМЧ (*industrial property*) – Гадаадын хэд хэдэн улсын хууль тогтоомж ба олон улсын гэрээний хам шинжит нэр томъёо, шинэ бүтээл, бүтээгдэхүүний загвар, барааны тэмдэг, үйлчилгээний тэмдэг, фирмийн нэрийн эрх ба гарал үүслийн заалт буюу барааны гарал үүслийн газрын нэр, түүнчлэх шударга бус өрсөлдөөний эсрэг хамгаалалтад хамаарагдах эрх багтана.

АЖИЛ ГҮЙЦЭТГЭСНИЙ ХӨЛС (*earnings*) – Хуульд өөрөөр заагаагүй бол гүйцэтгэсэн ажлын хөлсний хэмжээ болон хөлс төлөх арга, журам, хугацааг талууд тохиролцон тодорхойлоно. Ажил гүйцэтгэсний хөлсийг талууд тохиролцоогүй боловч гүйцэтгэсэн ажлын шинж, ажил гүйцэтгэх болсон нөхцөл байдал зэргээс шалтгаалан захиалагч тухайн төрлийн ажил гүйцэтгэхэд мөрддөг эрх бүхий байгууллагаас баталсан жишиг үнэлгээний жагсаалт байвал тухайн жагсаалтыг үндэслэн, тийм жагсаалт байхгүй бол тухайн үеийн зах зээлийн дундаж үнэлгээгээр бодож хөлс төлнө.

АЖИЛХЭРГИЙН НЭР ХҮНД (*business reputation*) – Тодорхой этгээдийн мэргэжлийн буюу аж ахуйн үйл ажиллагааны явцад олж авсан нийгмийн үнэлгээ, хүний буюу хуулийн этгээдийн ажил хэргийн чанар, алдар хүндийн тухай ерөнхий буюу өргөн тархсан санаа бодол, хуулиар хамгаалагдсан материаллаг бус баялгийн нэг. АХНХ нь мэргэжлийн хийгээд аж ахуйн үйл ажиллагаа эрхэлж буй аливаа иргэн, түүнчлэн аливаа хуулийн этгээдэд хамаарна. Тухайлбал, ашгийн ба ашгийн төлөө бус байгууллага, төрийн ба

нутгийн аж ахуйн нэгж, үйлдвэр, байгууллага. Үйлдвэрийн газрын АХНХ нь аж ахуйн үйл ажиллагааны үр нөлөөтэй зохион байгуулалт, байрлаж байгаа газар, оршин байгаа хугацааны үргэлжлэл, түүний бараа, бүтээгдэхүүний чанар, эрэлт хэрэгцээ, ашигтай борлуулалтын нийтэд тодорхой сүлжээ, гэрээлэгчидтэй шударгаар ханддаг, эдгээр харилцааны тогтвортой байдал зэрэг үйлдвэрийн газрын ажил хэргийн шинжээс шалтгаална. Ажил хэргийн нэр хүнд гэдэг нь зах зээлийн харилцаанд оролцогч хувь хүн, хуулийн этгээдэд хамааралтай ойлголт бөгөөд тухайн ажил мэргэжлийн болон албан тушаалын үүргээ, бусдын өмнө хүлээсэн гэрээний болон бусад үүргээ хэрхэн биелүүлж байгаагаас ихээхэн шалтгаална. Иргэний нэр төр, алдар хүнд, ажил хэргийн нэр хүндийг гутаасан гэдэгт бодит байдалд нийцэхгүй, өөр хэн нэгэн этгээдэд мэдээлсэн байхыг ойлгоно. Харин тийм мэдээ, мэдээллийг иргэнд өөрт нь мэдээлснийг гутаасан мэдээ тараасан гэж үзэхгүй. Уг мэдээ, мэдээлэл нь хэвлэл мэдээллийн хэрэгсэл, электрон шуудангаар, хурал цуглаан дээр төдийгүй тухайн иргэний ажил байдлын тодорхойлолт, өргөдөл, албан тоотoor буюу амаар өөр этгээдэд хүргэгдсэн байхыг ойлгоно. Өөр нэг л этгээдэд уг мэдээ, мэдээлэл хүргэгдсэн байхад нэр төр, алдар хүнд, ажил хэргийн нэр хүндийг гутаасан гэж үзэх үндэстэй. Бодит баримтыг бүрэн гүйцнд мэдээлээгүйгээс бусдын нэр, нэр төр, алдар хүнд, ажил хэргийн нэр хүндийг гутааж болдог.

АЖИЛД НЬ ЭРГҮҮЛЭН ТОГТООХ (*rehabilitation in the work*) – Хөдөлмөрийн гэрээ нь нэгэнт дуусгавар болсон буюу ажил, албан тушаалаасаа чөлөөлөгдсөн иргэнийг хуульд заасан үндэслэлээр өмнөх ажил, албан тушаалд нь буцаан авч ажиллуулах. АЭТ нь дараах үндэслэл байдаг: ажлаас үндэслэлгүй халагдсан ажилтныг өмнөх ажил, албан тушаалд нь эгүүлэн тогтоосон шүүхийн шийдвэр гарсан, үйлдвэрийн осол, хурц хордлого, мэргэжлээс шалтгаалах өвчний учир тахир дутуу болж, хөдөлмөрийн гэрээ нь дуусгавар болсон иргэн эдгэрснээс хойш нэг сарын дотор ажилдаа орохоор эргэн ирсэн, ажил олгогч “орон тоо хасагдсан” үндэслэлээр хөдөлмөрийн гэрээг дуусгавар болгосон боловч, түүнээс хойш уг орон тоо нь дахин бий болж, орон тоо хассан нь үндэслэлгүй болох нь шүүхийн журмаар тогтоогдсон.

АЖИЛЛАСАН ХУГАЦАА (*labour experience, record of work, seniority*) – Тогтоосон журмаар тоологдох хөдөлмөрийн үйл ажиллааны хугацааны үргэлжлэл. АХ-г нийт, тусгай ба тасралтгүй хэмээн ангилна. Нийт АХ тасалдсан эсэхээс үл шалтгаалан хөдөлмөрийн ба нийгэмд ашигтай өөр үйл ажиллагааны хугацааны үргэлжлэлийн нийлбэр. Энэхүү хугацааг тэтгэвэр, тэтгэмж тогтооход харгалзан үзнэ. Тусгай АХ нь нийт ажилласан

хугацаанаас тусад нь авч үзсэн, түүний агуулгын эсхүл хөдөлмөрийн нөхцөлийн талаарх хөдөлмөрийн ба нийгэмд ашигтай өөр үйл ажиллагааны хугацааны үргэлжлэлийн нийлбэр. Хөдөлмөрийн нөхцөлийн түүнчлэн тодорхой газар ажилласан хугацаа нь цалин хөлсний нэмэгдэл ба тэтгэвэр, тэтгэмжийн хөнгөлөлт үзүүлэхэд чухал ач холбогдолтой.

нийт ажилласан хугацаа (*general labour experience*) – тасралтгүй ажилласан эсэхээс үл шалтгаалан ажилласан болон нийгэмд ашигтай үйл ажиллагаа эрхэлсэн хугацааны үргэлжлэл. НАХ-г харгалзан өндөр насны тэтгэвэр буюу ердийн өвчний улмаас тахир дутуугийн тэтгэвэр, тэжээгчээ алдсаны тэтгэвэр тогтооно.

тасралтгүй ажилласан хугацаа (*uninterrupted labour experience*) – нэг байгууллагад тогтвор суурьшилтай ажилласан хугацаа. ТАХ нь хөдөлмөрийн чадвараа түр алдсаны тэтгэмжийн хэмжээг тодорхойлох ба тэтгэврийн нэмэгдлийг тогтооход ач холбогдолтой байдаг.

тусгай ажилласан хугацаа (*special labour experience*) тасралтгүй ажилласан хугацаанаас түүний агуулга нь хөдөлмөрийн нөхцөлөөр тусгаарлагдмал ажилласан болон нийгэмд ашигтай үйл ажиллагаа эрхэлсэн хугацааны үргэлжлэл. ТАХ-г тусгайлан авч үзэх нь тэтгэвэр тогтооход ач холбогдолтой байдаг.

АЖЛААС ХАЛАГДСАНЫ ТЭТГЭМЖ (*retirement allowance*) – Хууль тогтоомжид заасны дагуу ажилтан гэм буруугүй байхад хөдөлмөрийн гэрээг цуцалсан тохиолдолд ажил олгогчоос ажилтанд олгож буй мөнгөн олговор..

АККРЕДИТИВ (*letter of credit*) - Аккредитив нээсэн банк нь үйлчлүүлэгчийн гаргасан хүсэлт, өгсөн үүрэг, зааврын дагуу гуравдагч этгээд (төлбөр авагч)-ээс тодорхой бичиг баримт хүлээн авч, хариуд нь түүнд буюу түүний заасан этгээдэд мөнгө шилжүүлэх, төлбөр авагчийн бичсэн шилжих векселд заасан төлбөрийг төлөх буюу зөвшөөрөх, эсхүл уг гүйдлгээг гүйцэтгэхийг өөр банкинд даалгах үүрэг хүлээнэ. Аккредитивийн төлбөр тооцоог гүйцэтгэхэд олон улсад хэрэглэгддэг нийтлэг зохицуулалт, ажил хэргийн хүрээнд тогтсон заншлыг баримтална.

акцептлагдсан аккредитив (*acceptance letter of credit*) – аккредитивын төлбөрийг нээгч буюу мэдэгдэл өгөгч (баталгаа гаргагч) банкны нэр дээр бичигдсэн хугацаат векселийн хэлбэрээр бичигдэх аккредитив. Акцептлагдсан векселийг худалдагч хугацаа нь болмогц өөрийн банкинд өгч, төлбөрийг авна.

баримтат аккредитив (*documentary credit*) – өөрийн үйлчлүүлэгчийн (импортлогч) заавраар барааг хүргүүлсэн гэдгийг гэрчилсэн баримтын дагуу экспортлогчид барааны үнийг шууд төлөхөөр банкны хүлээсэн үүрэг.

баталгаат аккредитив (*confirmed letter of credit*) – БА нээсэн банкнаас хөрөнгө орж ирсэн эсэхээс үл шалтгаалан аккредитивт заасан хэмжээний төлбөрийг хийхүүргийг өөртөө хүлээсэн төлбөр хийх банкны аккредитив.

баталгаат бус аккредитив (*unconfirmed letter of credit*) – гүйцэтгэгч банкны зүгээс төлбөрийг баталгаажуулаагүй аккредитив.

баталгаат бус үл дуудагдах аккредитив (*unconfirmed and irrevocable letter of credit*) – банк худалдагчид зөвхөн түүний аккредитив нээгдсэн тухай мэдээлж, түүний төлбөрийг баталгаажуулаагүй аккредитив. Энэ тохиолдолд зөвхөн худалдан авагчийн банк үүргийн биелэлтийн төлөө хариуцлага хүлээнэ.

буцаан дуудагдах аккредитив (*revocable letter of credit*) – худалдан авагчийн даалгавраар аккредитив нээсэн (худалдан авагчийн) банк, аккредитивийн нөхцөлийг худалдагчид урьдчилан мэдэгдэхгүйгээр хугацаанаас нь өмнө өөрчлөх, хүчингүй болгох эрхтэй аккредитив.

буцаан үл дуудагдах аккредитив (*irrevocable letter of credit*) – аккредитив нээгч банк төлбөр хийх баталгааг илэрхийлсэн аккредитив. Банк дараах гүйлгээ хийх хатуу үүргийг өөртөө хүлээнэ: нэн даруй буюу тогтоосон хугацаанд төлбөр хийх, гуравдагч этгээдийн үзүүлж буй шилжих векселийг хүлээн зөвшөөрөх (акцептлах), гуравдагч этгээдийн үзүүлж буй шилжих векселийн төлбөрийг хийх. БҮДА нь худалдагчид нийлүүлсэн бараа, гүйцэтгэсэн ажлынхаа үнийг төлүүлж авах илүү найдвартай байдлыг буй болгоно. БҮДА-ыг худалдагч, аккредитив нээгч ба баталгаа гаргагч банк зэргийн зөвшөөрөлгүйгээр өөрчлөх буюу хүчингүй болгох эрхгүй.

бэлэн байдлыг илтгэх аккредитив – худалдааны хэлэлцээртэй холбогдон нээгдэж болох аккредитив. ББИА нь худалдагчаас худалдан авагчид бараа тээвэрлэн хүргэх үйл ажиллагаатай шууд холбоотой бус байдаг. Тухайлбал, ББИА нь барилга, байгууламжийн гэрээний гүйцэтгэлийг хангахад чухал үүрэг гүйцэтгэдэг бөгөөд үүрэг гүйцэтгэгч өөрийн хүлээсэн үүргийн баталгаа болгож, банкинд баталгаажуулах буюу мөнгөн төлбөрийн үүрэг гүйцэтгэхэд ашиглана.

дараа төлбөрт аккредитив (*deferred payment confirmed letter of credit*) – худалдагч буюу экспортлогч нь аккредитивт заасан тодорхой хугацаа өнгөрсний дараа төлбөрөө хүлээн авах аккредитив. ДТА-ыг экспортлогч тал нь өөрийн хариуцагч тал болох худалдан авагчид төлбөрийг дараа хийхийг зөвшөөрсөн тохиолдолд ашиглана. Банк худалдагчид аккредитивийн төлбөрийг тохиролцсон хугацааны эцэст л зөвхөн төлнө.

дуудагдах аккредитив (*revocable letter of credit*) – худалдагч талд үйлчлэгч банкинд урьдчилан мэдэгдэлгүйгээр банк-эмитент (худалдан авагчид үйлчлэгч банк) хэдийд ч гэсэн аккредитивийг хүчингүй болгох буюу эсхүл өөрчилж болох аккредитив.

мөнгөний аккредитив (*cash letter of credit*) – импортлогч гэрээний дагуу өөрийн үүрэгчлэлийг биелүүлээгүй тохиолдолд тогтоосон мөнгөний хэмжээнд худалдагчид (худалдан авагчид үйлчлэгч банк) банк-эмитент төлбөр хийх үүрэг.

үл дуудагдах аккредитив (*irrevocable letter of credit*) – харилцан сонирхогч талуудын зөвшөөрөлгүйгээр хүчингүй болгох буюу эсхүл өөрчлөх боломжгүй аккредитив.

төлбөр шууд хийгдэх аккредитив (*sight letter of credit*) – баримтын аккредитивын нөхцөл хангагдсан бол банк баримтыг хүлээн авмагц худалдагчид төлбөр хийх.

хөдлөх аккредитив (*revolving letter of credit*) – төлбөрийн нийт хэмжээнд бус харин ачигдсан бараа бүтээгдэхүүний хэмжээгээр аяндаа төлбөр хийгдэж байхаар нээгдсэн аккредитив.

хуваагдах аккредитив (*divisible letter of credit*) – тус бүрд нь төлбөр хийгдэх хэд хэдэн хэсгээс бүрдэх аккредитив.

худалдааны аккредитив (*commercial letter of credit*) – худалдагчаас худалдан авагчид барааг тээвэрлэн хүргэхтэй холбогдсон худалдааны гэрээг санхүүжүүлэх төлбөр. ХА нь ихэнх төлбөр тооцоонд хэрэглэгдэнэ. Худалдан авагчид бараа очмогц гэрээнд заасан нөхцөл, шалгуурын дагуу худалдагчид төлбөр нь даруй шилжих нөхцөлийг ХА бүрдүүлнэ.

хэлцлийн аккредитив (*negotiation letter of credit*) – баримт буюу драфтын эсрэг эрх бүхий банк төлбөр хийх.

цэвэр аккредитив (*clean (open) letter of credit*) – баримт бичиг толилуулахыг шаарддаггүй ба барааны нийлүүлэлттэй шууд холбоогүй

аккредитив.

шилжүүлгийн аккредитив (*transferable letter of credit*) – бусад этгээдэд шилжүүлж болох аккредитив.

АКТИВ (*assets*) – **1.** Байгууллагын аливаа өмч: машин тоног төхөөрөмж, барилга, нөөц, банкны хадгаламж, үнэт цаасны хөрөнгө оруулалт, патент, **2.** Аж ахуйн нэгж, үйлдвэрийн газрын нягтлан бодох бүртгэлийн балансын материаллаг ба материаллаг бус үнэт зүйлсийг тусгадаг тал, **3.** Өргөн утгаар нь авч үзвэл балансын зүүн талд бичигдэх (актив тал) ипотекийн банкны зээлийн үйл ажиллагааны тодорхойлолт. Эсрэг утга нь пассив.

биет актив (*identifiable assets*) – бодитой биет хэлбэргүй боловч нэмэлт орлого оруулдаг актив. Жишээ нь худалдааны тэмдэг, үйлдвэрлэлийн нууц (ноу-хау), хэвлүүлэлтийн эрх зэрэг.

дотоодын актив (*internal assets*) – дотоодын банкуудаас харилцагч дотоодын эдийн засгийн субьекттэй харилцахад тавиглах шаардлага.

материаллаг бус актив (*fictitious assets*) – бодит объект биш боловч өртгийн үнэлгээ бүхий үнэт зүйлс. Жишээ нь үнэт цаас, түрээсийн эрх, технологи, патент, оюуны өмчийн бусад объект.

эргэлтийн актив (*fluid assets*) – бэлэн мөнгө, алт, тооцоо хүлээгдэж буй хөрөнгийн үлдэгдэл, хуанлийн нэг сар хүртэл хугацаатай депозит, хувийн ба улсын үнэт цаас, арилжааны вексель ба банкны бусад түргэн борлогдох хөрөнгө.

АКТУАР (*actuary*) – Даатгалын эрсдлийн үнэлгээ болон шагналын хэмжээг магадлалын аргаар тодорхойлогч даатгалын компанийн албан хаагч.

АКЦЕПТ (*acceptance*) – **1.** Тухайн этгээд өөрт ирүүлсэн гэрээ байгуулах санал (оферт)-ыг хүлээн авах. А нь бүрэн ба дуугүй хүлээн зөвшөөрсөн А гэж байна, **2.** Банкны төлбөр тооцоонд худалдан авагч вексель, чек зэргээр төлбөр хийхээр зөвшөөрөх.

Векселийн акцепт (*acceptance of bill*) – вексель дээрх акцептлагчийн холбогдох бичвэрээр бичсэн төлбөрийг вексель траттаар хийх зөвшөөрөл.

Төлбөрийн дараах акцепт (*subsequent acceptance*) – төлбөр хийгдсэний дараа банкинд акцептлагчийн зүгээс татгалзахад хийгдэх төлбөрийн хэлбэр.

Урьдчилсан акцент (*preliminary acceptance*) – экспорт, импортын бараа, бүтээгдэхүүний төлбөр тооцоонд хэрэглэх акцент. Төлбөр хийгдэх хугацаанаас өмнө А татгалзах ёстой.

Чекийн апцент (*acceptance of cheque*) – банк төлбөр төлөгчийн чекээр төлбөр хийх зөвшөөрөл.

АКЦЕПТЕНТ (*acceptor*) – гэрээ байгуулах саналыг хүлээн авч байгаа тал.

АКЦИЗ (*excise, exise duty (tax)*) – өргөн хэрэглээний зарим бараа буюу үйлчилгээний жижиглэнгийн үнийг нэмэгдүүлэх хэлбэрээр ногдуулдаг шууд бус татварын төрөл.

АКЦИОНЕР (*shareholder*) – Ногдол ашгийн байдлаар ашиг авдаг хувьцаа эзэмшигч.

АКЦЕПТ (*acceptus*) – Оферт буюу гэрээ байгуулах тухай саналыг хүлээж авсан талын хариу мэдэгдэл болон офертын зөвшөөрөлийг илэрхийлж буй үйлдэл. Уг саналд хариу өгөөгүй эс үйлдэл нь акцент болохгүй.

АКЦЕПТЕНТ (*acceptor*) – Гэрээ байгуулах тухай саналыг (офертыг) хүлээж авч байгаа тал.

АЛДАГДАЛ (*loss*) – Үүрэг гүйцэтгэгч үүргээ биелүүлээгүй буюу зохих ёсоор биелүүлээгүй нөхцөлд, түүнчлэн үүргийг биелүүлэх хугацааг хожимдуулснаас үүрэг гүйцэтгүүлэгчийн олох байсан ашиг, орлогоос хорогдсон тохиолдолд хэрэглэгдэнэ.

АЛДАНГИ (*fine; penalty*) – Хууль болон гэрээнд заасан хугацаа хэтрүүлсэн тал нь хоног тутамд гүйцэтгээгүй үүргийн үнийн дүнгийн 0,5 хувиас хэтрэхгүй хэмжээгээр төлөхөөр тогтоосон анзын нэг хэлбэр. **1.** МУ-ын ИХ-иар анзын нэг төрөл. А нь үүрэг гүйцэтгэх хэтрүүлсэн хоног тутамд гүйцэтгээгүй үүргийн үнийн дүнгээс 0.5 хувиас хэтрүүлэхгүйгээр тогтоосон анз. (МУ-ын ИХ-ийн 232.4) Үүргийн гүйцэтгэлийг хангахгүй удаашруулсантай холбогдуулан А тогтоох явдал үүснэ. Үүргийн гүйцэтгэлийн хугацаа хэтрүүлэлтийн үргэлжлэлд тогтооно, **2.** Иргэний эрх зүйн онолд эрх зүйн зөрчлийн үргэлжилсэн хугацааны туршид ба зөрчигдсөн үүргийн үнийн дүнгийн тодорхой хувиас хэтрэхгүй хэмжээгээр төлөхөөр тогтоосон анзын өвөрмөц төрөл, **3.** Татвар ба хураамжийг төлөх үүргийн гүйцэтгэлийг хангах нэг арга.

АЛДАР ХҮНД (*dignity*) – Иргэн, хуулийн этгээдэд хамаарах ойлголт бөгөөд тухайн субъектэд эрх зүйн чадвар, чадамж үүссэнээс хойш өөрийн

хөдөлмөр, авьяас чадвараар олж авсан нийгэмд эзлэх байр сууриар тодорхойлогддог эдийн бус баялаг, бие хүний хүндэтгэл ба өөрийгөө хүндэтгэх ёс суртахуун-зан суртахууны категори. АХ нь тухайн хүн өөрөө буюу хүрээлэн буй хүмүүс таныг бие хүний хувьд хэрхэн хүлээн авч ба үнэлж байгаагаас үл шалтгаалан түүнд хамаарах дээд үнэ цэнэ бүхий хүнээс огт салгаж болшгүй шинж. Иргэний эрх зүйд эдийн бус баялгийн нэг түүнийг бусдад шилжүүлж ба дамжуулж болшгүй төрөлхийн шинжтэй байдаг. Иргэн өөрийнхөө нэр төр ба АХ-ийг гутаасан мэдээ тараасан этгээд түүнийхээ үнэн зөвийг нотолж чадахгүй бол шүүхээр няцаалгах эрхтэй. Үндсэн хуулийн эрх зүйд хүний нэр төр ба АХ-ийг хүндэтгэх нь МУ-ын иргэний үндсэн үүрэг болдог.

АЛДСАН АШИГ (*lost of profit*) – Хохирлын нэг хэсэг бөгөөд хэрэв хохирогчийн эрх зөрчигдөөгүй бол иргэний гүйлгээний ердийн нөхцөлд түүнийг олж авах байсан, олж авч чадаагүй орлого. АА-ийн хэмжээг тодорхойлохдоо хэрэв үүрэгчлэл гүйцэтгэгч үүргээ зохих ёсоор гүйцэтгэсэн бол олох бодит боломжтой мөнгө буюу өөр эд хөрөнгийн хэмжээг маргашгүй баталж нотолсон нарийн зөв мэдээ сэлтийг харгалзан үзнэ.

АЛДУУЛ МАЛ (*lost/stray livestock, waifs*) – Алдуул мал олсон этгээд нь энэ тухай орон нутгийн захиргааны буюу цагдаагийн байгууллагад мэдэгдэж малын эзнийг тогтоох хүртэл өөрийн эзэмшилд байлган маллах буюу орон нутгийн захиргааны, эсхүл цагдаагийн байгууллагад шилжүүлэх үүрэгтэй. Алдуул малын талаар нийтэд мэдээлснээс хойш нэг жилийн дотор эзэн нь тогтоогдвол малыг үр төлийн хамт буцаан өгөх бөгөөд эзэн тогтоогдоогүй бол олсон этгээдийн өмчлөлд, уг этгээд татгалзвал орон нутгийн өмчлөлд шилжүүлнэ.

АМЬ НАСНЫ ДААТГАЛ (*life insurance*) – Гуравдагч этгээдийн ашиг сонирхлын төлөө амь нас даатгах гэрээ байгуулах тохиолдолд уг этгээд буюу түүний хууль ёсны төлөөлөгчийн зөвшөөрлийг бичгээр авна. Амь насаа даатгуулсан этгээд амиа хорлосон бол даатгагч гэрээгээр хүлээсэн үүргээс чөлөөлөгдөнө. Гуравдагч этгээдэд ашигтайгаар амь нас даатгасан тохиолдолд даатгалын нөхөн төлбөр авах эрх бүхий гуравдагч этгээдийн хууль бус үйлдлийн улмаас даатгагдсан этгээд нас барсан бол уг этгээд даатгалын нөхөн төлбөр авах эрхээ алдана.

АМЬТНЫ УЧРУУЛСАН ГЭМ ХОРЫН ХАРИУЦЛАГА (*animal harm*) – Амьтны үйлдлээс хүний амь, нас, эрүүл мэндэд учирсан гэм хорыг тухайн амьтныг өмчлөгч буюу эзэмшигч хариуцна. Гэрийн тэжээвэр амьтан, эсхүл мэргэжлийн үйл ажиллагааны зүйл болдог бусад амьтны үйлдлээс бусдад

гэм хор учирсан нь тухайн амьтныг өмчлөгч буюу эзэмшигчийн санаатай буюу илт болгоомжгүй үйлдэлтэй холбоогүй бол тэрээр гэм хорыг хариуцахгүй.

АМЬ ҮРЭГДЭЖ БОЛОХ АЮУЛТАЙ НӨХЦӨЛ БАЙДАЛ– Иргэнийг нас барсан гэж зарлах иргэний эрх зүйн харилцаанд хэрэглэгддэг ойлголт бөгөөд гэнэтийн болон давагдашгүй хүчний шинжтэй онцгой нөхцөл байдал, (газар хөдлөлт, галт уул дэлбэрэх, аянга цахилгаан, үер усны аюул, цас зуд, хүчтэй салхи шуурга, өндөр хэмийн хүйтэн, нийтийг хамарсан гоц халдварт өвчин) дайны ба дайн бүхий байдал зэрэг байгаль, нийгмийн шинжтэй үйл явдал осол аюул.

АНДЕРРАЙТЕР (*underwriter*) – Үнэт цаас гаргагчаас шинээр гаргаж байгаа үнэт цаасыг бүгдийг буюу түүний тодорхой хэсгийг худалдан авч, ашиг олох зорилгоор бусдад худалдах, эсхүл үнэт цаас гаргагчийн нэрийн өмнөөс үнэт цаасыг нь бусдад худалдах, арилжих үйл ажиллагаа эрхэлдэг этгээд.

АНЗ (*forfeid; penalty; contractual canction*) – Хүлээсэн үүргээ (үүрэгчлэлээ) гүйцэтгээгүй буюу зохих ёсоор гүйцэтгээгүй, ялангуяа гүйцэтгэлийн хугацааг хожимдуулсан тохиолдолд үүрэг гүйцэтгэгч нь үүрэг гүйцэтгүүлэгчид төлөх ёстой хууль буюу гэрээгээр тогтоосон мөнгөн төлбөр. Дэнчингийн үүргээ биелүүлээгүй тохиолдолд анзыг нэгэн адил хэрэглэж болно. Анзын гэрээг бичгээр хийнэ. Анз нь торгууль, алданги гэсэн төрөлтэй байна. Анзын нийт дүн гүйцэтгээгүй үүргийн үнийн дүнгийн 50 хувиас хэтэрч болохгүй. Үүрэг гүйцэтгэгч үүргээ хугацаанд нь биелүүлээгүй тохиолдолд анз төлөхөөр гэрээнд заагаагүй бол үүрэг гүйцэтгүүлэгч анз шаардах эрхгүй бөгөөд харин учирсан хохирлоо арилгуулахыг шаардах эрхтэй. Анзын хэмжээ илт их байвал хэргийн нөхцөл байдлыг харгалзан шүүх түүнийг багасгаж болно.

гэрээний анз (*contract forfeid*) – талуудын хэлэлцээрээр тогтоосон анз. ГА-ын тухай нөхцөлийг үндсэн гэрээний эх бичвэрт оруулах боловч тодорхой хэлэлцээрийн байдлаар үйлдэж болно. Аль ч тохиолдолд ямар үүрэг (үүрэгчлэл) анзаар хангагдаж байгаагаас түүний хэмжээ тодорхойлогдоно.

онцгой анз (*exclusive forfeid*) – үүрэг гүйцэтгүүлэгч хохирлыг гаргуулах эрхгүй байх. Үүрэг гүйцэтгэгч үүрэг зөрчихөд үүрэг гүйцэтгүүлэгч түүнээс зөвхөн анз гаргуулж болно. ОА-ыг гүйлгээний тулгарсан нөхцөлөөр тогтооно хэмээн үздэг.

сонголтын анз (*alternative forfeit*) – үүрэг гүйцэтгүүлэгч анз эсхүл хохирлын алийг гаргуулах талаар сонгох эрхтэй байх. СА-ыг хэрэглэх явдал нэн ховор бөгөөд үүрэг гүйцэтгүүлэгч энэ нөхцөлийг өөрт ашиггүй хэмээн үздэг.

тооцуулах анз (*offset forfeit*) – хэрэв хууль буюу гэрээнд тусгайлсан заалт байхгүй бол анзын байдлаар гаргуулж байгаа хэмжээ нь хохирол гаргуулахын адилаар тооцогдох. Ийнхүү үүрэг гүйцэтгүүлэгч зөрчил гаргагчаас анз ба хохирлыг хэмжээг авч болох ба өөрөөр хэлбэл, анзыг хасахад эцсийн дүндээ хохирлыг бүрэн хэмжээгээр гаргуулсан байна. Хууль тогтоогчид ийм журмыг тогтоохдоо эрх зөрчихөөс өмнөх байдлыг сэргээх иргэний эрх зүйн зарчмыг удирдлага болгоно.

торгуулийн анз (*fine forfeit*) – үүрэг гүйцэтгүүлэгч анз болон хохирлыг бүрэн хэмжээгээр үүрэг гүйцэтгэгчээс гаргуулж болох. Энэ тохиолдолд үүрэг гүйцэтгүүлэгч өөрт учруулсан хохирлын хэмжээнээс илүүт олж авч болох бөгөөд анз нь хэрэг дээрээ “торгуулийн” шинжтэй байдаг. Энэ төрлийн анзыг иргэний эрх зүй дэх хариуцлага нөхвөрийн шинжтэй байх ерөнхий шаардлагаас өөр хэмээн үздэг. ТА-ын жишээ нь МУ-ын ИХ-ийн 326.2-т “түрээслэгч өөрт учирсан хохирол, хэтэрсэн хугацааны түрээсийн төлбөрийг (анз С.Н) нөхөн шаардаж болно.” гэж заасан явдал.

хуулийн анз (*legal forfeit*) – хуульд тодорхойлсон анз ХА-ыг гэрээнд түүний нөхцөлийг оруулсан эсэхээс үл шалтгаалан хэрэглэнэ.

АРГАГҮЙ ХАМГААЛАЛТ (*nessesary defence*)– хууль бус халдлагаас өөрийгөө болон бусад этгээд, эд хөрөнгийг хамгаалах зорилгоор үйлдсэн, зайлшгүй шаардлагатай бөгөөд тухайн нөхцөл байдалд нийцсэн үйлдэл. Аргагүй хамгаалалтаас бусдад учруулсан гэм хорыг уг үйлдэл хийсэн этгээд хариуцан арилгах үүрэг хүлээхгүй. Энэ нь аливаа нэг довтолгоо шууд тулгарсан үед түүнээс хамгаалах зорилгыг өөртөө агуулж байдаг. Энэ нь зөрчил гаргагчид гэм хор учруулах замаар эрхээ хамгаалахыг хуулиар зөвшөөрсөн иргэний эрх зүйн хамгаалалтын нэгэн төрөл юм. Аргагүй хамгаалалт нь иргэний болон эрүүгийн эрх зүйн аль алинд хамаарах цогц институт. Дараахь нөхцөл байдлууд бүрэлдсэн үед хийсэн үйлдлийг Монгол Улсын Иргэний хуульд заасан **аргагүй хамгаалалт** гэж үзнэ. Хамгаалалтыг бүрэн эрх бүхий этгээд хийсэн байна. Аргагүй хамгалалтыг эрх нь зөрчигдсөн этгээд өөрөө төдийгүй уг этгээдтэй ямар нэг холбоогүй бусад этгээдээс хийж болох ба үүгээрээ Иргэний хуулийн 12 дугаар зүйлд заасан **өөртөө туслах** үйлдлээс ялгагдана. Өөртөө туслах үйлдлийг гагцхүү эрх нь зөрчигдсөн этгээд өөрөө хийдэг бол аргагүй хамгаалалтыг бусдын

амь бие, эрүүл мэнд, эд хөрөнгийг хамгаалах зорилгоор хийж болдог. Аргагүй хамгаалалт хийх эрх нь бүхий л иргэдэд адил тэгш байж эрх зүйн чадамжийн хувьд ямар нэг хязгаарлалт байхгүй.

АРИЛЖААНЫ ЭРХ ЗҮЙ (*commercial law*) – бараа ба үйлчилгээг үйлдвэрлэгчээс хэрэглэгчид хүргэх, өөрөөр хэлбэл барааны гүйлгээний үйл ажиллагааны эрх зүйн зохицуулалтын асуудлаас агуулга нь бүрддэг эрх зүйн шинжлэх ухаан ба эрх зүйн сургалтын судлагдахууны салбар. Иргэний эрх зүйн шинжлэх ухааны нэгэн салбар. “АЭЗ” гэсэн нэр томъёоны оронд “худалдааны эрх зүй” гэж нэрлэх нь адил ойролцоо утгатай бөгөөд худалдааны дээд ба тусгай дунд сургуулиудад “худалдааны эрх зүй” хэмээх судлагдахууныг заахаас ялгах зайлшгүй шаардлагаар нөхцөлдсөн байна. Худалдааны эрх зүй нь иж бүрдэл шинж чанартай, худалдааны байгууллагын үйл ажиллагааг янз бүрийн салбар эрх зүйн хэм хэмжээгээр зохицуулахад чиглэгдэнэ: захиргааны, санхүүгийн, иргэний, хөдөлмөрийн, эрүүгийн эрх зүй зэрэг.

АРИЛЖААНЫ ГЭРЭЭ (*barter agreement*) – талууд тодорхой хөрөнгийг харилцан өмчлөлд шилжүүлэх үүргийг хүлээсэн иргэний эрх зүйн хэлцэл. Арилжааны гэрээгээр талууд нь арилжиж байгаа хөрөнгийн хувьд худалдагч, арилжин авч байгаа хөрөнгийн хувьд худалдан авагч болно. Арилжааны гэрээнд худалдах-худалдан авах гэрээний талаархи холбогдох заалтууд нэгэн адил хамаарна. Арилжааны гэрээгээр харилцан солилцож байгаа хөрөнгийн үнэ нь тэнцүү биш бол үнийн зөрүүг мөнгөөр тооцож болно.

АРИЛЖААНЫ БАНК (*commercial bank*)– үйлдвэрлэл ба худалдаа, түүнчлэн хувиараа үйлчлүүлэгчдэд банкны янз бүрийн төрлийн үйлчилгээ үзүүлэх, богино хугацаатай зээлжүүлэлтийн төрөлжсөн банк.

АРИЛЖААНЫ ВЕКСЕЛЬ (*commercial bill*)– бараа барьцаалж зээлдүүлэгчээс олгосон вексель.

АРИЛЖААНЫ ЗЭЭЛ (*commercial credit*)– зээлийн гэрээний нэгэн төрөл. Нэг тал нь нөгөө талын өмчид мөнгө буюу төрлийн шинжээр тодорхойлогдох бусад эд юмс шилжүүлэх, тухайлбал урьдчилгаа, урьдчилан төлөх бараа, ажил буюу үйлчилгээний төлбөрийн хугацааг хойшлуулах ба сунгах байдлаар зээл олгохоор зааснаар хэрэгжих гэрээ. Арилжааны гэрээнд зээлийн гэрээний нийтлэг журам хэрэглэгдэнэ.

АРИЛЖААНЫ НУУЦ (*commercial secret*) – гуравдагч этгээд мэдээгүйн улмаас бодитой ба чадавхи бүхий арилжааны үнэ цэнэтэй байгаа, хууль

ёсны үндэслэлээр чөлөөт байдлах ёсгүй ба тэрхүү мэдээллийг эзэмшигч нь түүний нууцлалыг хамгаалах арга хэмжээг авсан мэдээлэл.

АРИЛЖААНЫ ӨМЧ (*commercial ownership*) – гадаадын зарим улсын иргэний ба худалдааны эрх зүйн онолд бараа олж авах эрхийг илэрхийлсэн, барааг захиран зарцуулах баримт бичгийг (коносамент, падаан, барааны агуулахын гэрчилгээ) хамааруулсан ухагдахуун.

АСРАН ТЭТГЭГЧ (*custodian*) – асруулагчтай асран тэтгэх гэрээ байгуулсан иргэний эрх зүйн бүрэн чадамжтай иргэн, энэ төрлийн үйл ажиллагаа эрхэлдэг байгууллага. Асран тэтгэгч иргэн нас барсан тохиолдолд асруулагчаас асран тэтгэгчид шилжүүлсэн хөрөнгийг өвлөсөн этгээд нь асруулагчийг тэжээн тэтгэх үүрэг хүлээнэ. Хэрэв өвлөгч тэжээн тэтгэх үүргээс татгалзсан бол хөрөнгийг асруулагчид буцаан олгосноор гэрээ дуусгавар болно.

АСРАН ТЭТГЭХ ГЭРЭЭ (*contract of custody*) – асран тэтгэх гэрээгээр асран тэтгэгч нь асруулагчийг тэжээн тэтгэх үүрэг хүлээсэн иргэний эрх зүйн хэлцэл. Мөнгөн, эсхүл биет хэлбэрээр (орон сууц, хоол, хувцсаар хангах г.м) асран тэтгэж болно. Асран тэтгэх гэрээг бичгээр байгуулна. Тэжээн тэтгэх хугацааг түүний зорилго, шинж чанарыг харгалзан гэрээгээр тогтооно.

АСРАН ХАМГАЛАЛТ (*guardianship; tutelage; custody*) – насны болон эрүүл мэндийн хувьд эрх эдэлж, хүлээх бүрэн чадамжгүй бусдын дэмжлэг туслалцаа, асрамжинд амьдрахаас өөр ямар ч боломжгүй хүмүүст асран хамгаалалт тогтооно. Иргэний амин хувийн ба эд хөрөнгийн эрх, ашиг сонирхолыг хамгаалах эрх зүйн хэлбэрийн нэг. Иргэний ба гэр бүлийн хуулиар зохицуулагдана. Бага насны хүүхдэд АХ тогтооно. Тэрчлэн МУ-ын ИХ-ийн 18 дугаар зүйлд заасны дагуу сэтгэцийн өвчний улмаас өөрийн үйлдлийн учир холбогдлыг ойлгохгүй, өөрийгөө зөв удирдан жолоодож чадахгүй болсон этгээдтийг шүүх иргэний эрх зүйн чадамжгүй гэж тооцож, түүнд АХ тогтооно. Асран хамгаалагч нь хуулиар асран хамгаалагчийн төлөөлөгч болж, тэдгээрийн нэрийн өмнөөс ба тэдний ашиг сонирхолд зайлшгүй чухал хэлцэл хийнэ.

АСРАН ТЭТГЭГЧ – асруулагчидтай асран тэтгэх гэрээ байгуулсан иргэний эрх зүйн бүрэн чадамжтай иргэн, нийгмийн халамжийн байгууллага.

АСРАН ХАМГААЛАГЧ (*caretaker, custodian, guardian, trustee, tutor*) – эд хөрөнгийн зохих болоцоотой төрөл, садан буюу төрөл, садангийн бус хүний бичгээр гаргаж, нотариатаар гэрчлүүлсэн зөвшөөрлийг нь үндэслэн

сум, дүүргийн Засаг даргаас бага насны хүүхдийг асран хамгаалуулахаар тогтоосон иргэн. АХ нь дараах үүрэг хүлээнэ: асрамжиндаа байгаа хүнийг хоол, хүнс, орон сууцаар хангах, асран сувилах, асрамжиндаа байгаа хүний эрх, ашиг сохирхлыг хамгаалах, асрамжиндаа байгаа хүний мөнгөн хөрөнгө, үнэт зүйл, үнэт цаас, бусад баримт бичгийг банкинд хадгалуулах, асрамжиндаа байгаа хүний үл хөдлөх эд хөрөнгө, мал, банкинд хадгалуулсан мөнгөн хадгаламж, бусад үнэт зүйлийг өөрт нь зориулан захиран зарцуулах, орон сууц хөлслөх гэрээг цуцлах, асрамжиндаа байгаа хүний нэрийн өмнөөс шинээр аж ахуй эрхлэх, эрхэлж байгаа аж ахуйн ажлыг зогсоохдоо тухайн сум, дүүргийн Засаг даргаас зөвшөөрөл авах, хүлээсэн үүргийнхээ талаар тухайн сум, дүүргийн Засаг даргад жил бүр тайлагнах. АХ нь дараах үйлдэл хийхийг хуулиар хориглосон: асрамжиндаа байгаа хүнтэй хэлцэл хийх, асрамжиндаа байгаа хүн болон өөрийн гэр бүлийн гишүүн, төрөл садангийн хүний хооронд үүссэн маргааныг шүүхээр шийдвэрлэхэд уг хүнийг төлөөлөх, асрамжиндаа байгаа хүний үл хөдлөх хөрөнгө, мал, мөнгөн хадгаламж, үнэт цаас, үнэт зүйлийг бэлэглэх, өөрт нь зориулахаас бусад тохиолдолд худалдах, арилжих, барьцаалах, дэнчин тавих болон бусад хэлбэрээр захиран зарцуулах зэрэг.

АХУЙН ЧАНАРТАЙ ХЭЛЦЭЛ (*petty dialy transactions*) – бүрэн чадамжгүй болон зарим чадамжтай бага насны хүмүүс, хэсэгчилсэн чадамжтай буюу насанд хүрээгүй хүмүүст тэдэнд өөрийн үзэмжээр нь эзэмшиж, ашиглах, захиран зрцуулахад зориулж шилжүүлсэн мөнгө, эд хөрөнгийн хүрээнд хиймэгц биелэх шинжтэй ахуйн жижиг хэлцэл.

АЧАА ТЭЭВЭРЛЭЛТИЙН ГЭРЭЭ (*contract of load carriage*) – тээвэрлэгч нь тээвэрлүүлэгчтэй тохиролцсон нөхцлөөр ачааг орон зайн хувьд нэг газраас нөгөөд шилжүүлэн эрх бүхий этгээдэд хүлээлгэн өгөх, тээвэрлүүлэгч нь тодорхой хөлс төлөх үүрэг бүхий иргэний эрх зүйн хэлцэл.

АЧАА ХҮЛЭЭН АВАГЧ (*consignee, receiver of cargo (offreight, goods)*) – ачаа илгээгчийн заалтаар товлосон газарт ачааг хариуцан авах ёстой этгээд. Тээвэрлэлтийн гэрээний тал биш боловч, ачаа илгээгчээс тээвэрлэгчидэй байгуулсан гэрээгээр нөхцөлдсөн тодорхой эрх эдэлж, үүрэг хүлээсэн байдаг. АХА нь хуульд өөрөөр заагаагүй бол өөрийн хаягаар ирүүлсэн ачааг тээвэрлэгчээс хүлээн авч, ачч илгээгчийн төлөөгүй хөлсийг төлнө. Хэрэв ачааг буулгах нь АХА-ийн үүрэг байгаа бол тогтоосон хугацаанд өөрийн хэрэгслээр ачаа буудгах ажлыг зохих журмын дагуу гүйцэтгэх явдлыг хангах ёстой. Ачааг товлосон газарт олгохыг тээвэрлэгчээс шаардах эрхтэй байх байх бөгөөд хуульд заасан тохиолдолд ачааны тоо, хэмжээ, үнэн зөв эсэх, ачааны гадаад байдлыг шалгана.

АШГИЙН ТӨЛӨӨ ХУУЛИЙН ЭТГЭЭД (*profit organization*) – ашиг олох зорилготой, хуулиар хориглоогүй, нийтээр хүлээн зөвшөөрсөн зан суртахууны хэм хэмжээнд харшлаагүй аливаа үйл ажиллагаа эрхлэх эрхтэй бөгөөд өмчлөлдөө буюу эзэмших, ашиглах, захиран зарцуулах эрхдээ тусгайлсан хөрөнгөтэй, өөрийн нэрээр эрх олж, үүрэг хүлээдэг, үйл ажиллагаанаасаа бий болох үр дагаварыг эд хөрөнгөөрөө хариуцдаг, нэхэмжлэгч, ханиуцагч байж чадах, тодорхой зорилго бүхий, тогтвортой үйл ажиллагаа эрхэлдэг аж ахуйн нэгж.

АШИГЛАХ ЭРХ (*use*) – өмчлөгч болон хууль ёсны эзэмшигчээс эзэмшилдээ байгаа эд хөрөнгө болон эд хөрөнгийн бус эрхийн ашигтай чанарыг олж авах хууль зүйн боломж.

АШИГ СОНИРХОЛЫН ЗӨРЧИЛ (*conflict of interest*)– үүнийг Олон улсын хуульчдын холбоо (ОУХХ)-ны “Олон улсын арбитрын ашиг сонирхолын зөрчлийн удирдамж” (Ерөнхий стандарт 2)-д доорх байдлаар тайлбарлажээ:

Арбитрчаар ажиллах этгээд тухайн хэргийг шударгаар, хараат бусаар шийдвэрлэж чадах эсэх талаар өөрт нь үндэслэл бүхий эргэлзээ байвал арбитрчаар ажиллах хүсэлтийг хүлээж авахаас, эсхүл арбитрын хэрэг хянан хэлэлцэх ажиллагаа эхэлсний дараа ийм эргэлзээ бий болсон бол тухайн хэрэгт арбитрчаар ажиллахаас тус тус татгалзах ёстой.

Арбитрчаар томилогдсоны дараа буюу арбитрын ажиллагааны явцад тухайн маргааныг бие даан, хараат бусаар шийдвэрлэж чадах эсэхэд нь эргэлзээ төрүүлэхүйц баримт, нөхцөл байдал бий болсон буюу гуравдагч этгээдийн байр сууринаас тухайн хэрэгт холбоотой мэдээллийг мэдэж байсан нь илэрхий болсон бол талууд тухайн арбитрчийг Ерөнхий стандарт (4)-т заасан шаардлагын дагуу хүлээн зөвшөөрснөөс бусад тохиолдолд дээрх зарчим мөн адил үйлчилнэ.

(с) Гуравдагч этгээдийн үндэслэл бүхий, зохистой мэдээлэлд үндэслэн тухайн арбитрч шийдвэр гаргахдаа талуудын тавьсан баримтын дагуу бус, харин ямар нэг өөр хүчин зүйлийн нөлөөнд автсан байж болзошгүй гэсэн дүгнэлт гаргасан бол уг эргэлзээг үндэслэлтэй гэж үзнэ.

(d) *Хэрэв аль нэг тал болон арбитрч нь хоорондоо ямар нэг холбоотой, арбитрч нь арбитраар хэрэг хянан хэлэлцэх ажиллагаанд оролцож байгаа аль нэг талын хуулийн төлөөлөгч, эсхүл тухайн хянан хэлэлцэж буй хэрэгт их хэмжээний санхүүгийн, эсхүл хувийн сонирхолтой бол тухайн арбитрч маргааныг бие даан, хараат бусаар шийдвэрлэж чадах эсэх эргэлзээг үндэслэлтэй гэж үзнэ.*

АЯЛАЛ ЖУУЧЛАЛЫН ГЭРЭЭ (*contract of tourist*) – аялал жуулчлал зохион байгуулагч нь жуулчинтай харилцан тохиролцсоны дагуу газарчлах, хэлмэрчлэх, аялалын маршрут тогтоох болон бусад үйлчилгээ үзүүлэх, жуулчин нь хариу төлбөр төлөх үүрэг бүхий иргэний эрх зүйн хэлцэл.

Б

БАЙГАЛИЙН ДАВТАГДАШГҮЙ ХҮЧ (*force majeure; insuprable force*) – гэрээний нөхцлийг эс биелүүлэх, үр дүнг үүсгэсэн онцгой ба дийлдэшгүй нөхцөл байдал.

БАЙГУУЛЛАГА, АЛБАН ТУШААЛТАН БУСДАД ГЭМ ХОР УЧРУУЛСНЫ ХАРИУЦЛАГА -ажиллагсад хөдөлмөрийн гэрээ буюу албан тушаалын дагуу хүлээсэн үүргээ гүйцэтгэх явцад гэм буруутай үйлдэл (эс үйлдэхүй)-ээрээ бусдад учруулсан гэм хорын хариуцлагыг түүнийг ажиллуулж байгаа ажил олгогч хүлээнэ. Хуульд өөрөөр заагаагүй бол төрийн албан хаагч албан үүргээ зөрчсөн гэм буруутай үйлдэл (эс үйлдэхүй)-ийн улмаас бусдад гэм хор учруулсан бол уг гэм хорыг түүний ажиллаж байгаа хуулийн этгээд буюу төр хариуцан арилгадаг. Хохирогч өөрөө санаатай буюу илтэд болгоомжгүй хандсан, эсхүл хууль тогтоомжид нийцсэн арга хэрэгслээр үүсч болох хохирлоос урьдчилан сэргийлэх оролдлого хийгээгүйгээс өөрт нь гэм хор учирсан бол байгууллагыг хариуцлагаас чөлөөлж болно. Хууль бусаар яллагдагчаар татагдсан, ял шийтгүүлсэн, баривчлагдсан, саатуулагдсан буюу гадагш явахгүй гэсэн баталгаа өгсөн, захиргааны журмаар баривчлагдсан этгээдийн зөрчигдсөн эрхийг сэргээсэн тохиолдолд түүнд учирсан хохирлыг хэрэг бүртгэгч, мөрдөн байцаагч, прокурор болон шүүгчийн буруутай эсэхээс үл хамааран төр хариуцан арилгана.

БАЙНГЫН АРБИТР (*permanent arbitration*)-арбитрын ажиллагааг байнга эрхлэн явуулах зорилгоор байгуулсан арбитр. Байнгын арбитрыг Худалдаа, аж үйлдвэрийн танхим, үйлдвэрлэгчдийн болон хэрэглэгчдийн эрх ашгийг хамгаалах чиглэлээр үйл ажиллагаа явуулдаг төрийн бус байгууллага, тэдгээрийн нэгдлийн дэргэд байгуулж болох бөгөөд эдгээр байгууллага нь байнгын арбитр байгуулах тухай шийдвэр гаргаж, түүний дүрэм, гишүүн арбитрчдын нэрсийн жагсаалтыг батална. Байнгын арбитрын удирдлага, зохион байгуулалтыг түүний дүрмээр тогтооно. Арбитрын байгууллагын харъяанд арбитрын хэрэг хянан шийдвэрлэх үйл ажиллагаа явуулдаг арбитр. Үүнийг түр арбитртай солбицуулан ойлгоно.

БАЙНГА ОРШИН СУУГАА ГАЗАР (*domicile*) – гадаадын хэд хэдэн улсад иргэний байнга оршин суугаа газар буюу хуулийн этгээдийн бүртгүүлсэн газар. БОСГ нь хэд хэдэн төрөлтэй байдаг. “Гарал үүслийн БОСГ” нь Их Британийн эрх зүйгээр эцэг БОСГ гэж нэрлэгддэг. “Хуулийн дагуу БОСГ”: жишээлбэл, эхнэр нь нөхрийнхөө, тэр ч байтугай өөр улсад амьдарч байсан ч нөхрийн БОСГ-аар байна. “Резидент” буюу “resident” хэмээх ухагдахуунаас ялгагдах шинж нь хувь хүний байнга оршин суугаа газар нь зөвхөн нэг улс байна. Компанийн хувьд энэ нь байнга оршин суугаа газрын тухай ойлголттой яг ижил биш. Компани нь бүртгүүлсэн улсад байрласан байж болно. Түүний оршин байгаа газар нь татвар хураалгахад чухал ач холбогдолтой бөгөөд энэ нь компанийн хяналт ба удирдлагын төв оршин байгаа улс хэмээн зохицуулагдана.

БАНК (*bank*) – хувь нийлүүлэгчдийн оруулсан мөнгөн хөрөнгөөс бүрдсэн дүрмийн сантай, хувь нийлүүлэгчид нь оруулсан хөрөнгийнхөө хэмжээгээр санхүүгийн хариуцлага хүлээдэг, бусдын мөнгөн хөрөнгийг хуримтлуулан хадгалж, өөрийн нэрийн өмнөөс зээл олгох, төлбөр тооцоо зэрэг санхүүгийн зуучлалын ажил үйлчилгээ үзүүлэх үйл ажиллагааг Монгол банкны тусгай зөвшөөрөлтэйгээр эрхэлдэг, ашгийн төлөө хуулийн этгээд. МУ-ын хууль тогтоомжид заасны дагуу хувь нийлүүлэгчдийн оруулсан мөнгөн хөрөнгөөс бүрдсэн дүрмийн сантай, хувь нийлүүлэгчид нь оруулсан хөрөнгийнхөө хэмжээгээр санхүүгийн хариуцлага хүлээдэг, бусдын мөнгөн хөрөнгийг хуримтлуулан хадгалж, өөрийн нэрийн өмнөөс зээл олгох, төлбөр тооцоо зэрэг санхүүгийн зуучлалын ажил үйлчилгээ үзүүлэх үйл ажиллагааг Монголбанкны тусгай зөвшөөрөлтэйгээр эрхэлдэг, ашгийн төлөө хуулийн этгээд. (“Банкны тухай” МУ-ын 1996 оны 9 дүгээр сарын 3-ны өдрийн хуулийн 3.1).

азийн хөгжлийн банк (*Asian development bank*) – азийн улсуудын хөгжилд зээл, техникийн туслалцаа дэмжлэг үзүүлэхийн тулд 1965 онд байгуулагдсан бүс нутгийн улсуудыг багтаасан төв байр нь Манилд байрладаг банк.

арилжааны банк (*commercial (business, credit, trading) bank*) –
1. Үйлдвэрлэл ба худалдаа, түүнчлэн хувиараа үйлчлүүлэгчдэд банкны янз бүрийн төрлийн үйлчилгээ үзүүлэх, богино хугацаатай зээлжүүлэлтийн төрөлжсөн банк. “АБ” хэмээх нэр томъёо нь түүхийн хувьд гол төлөв худалдаа (commerce), бараа солилцооны гүйлгээ ба төлбөрөөр банк үйлчилж байсан банкны хөгжлийн нэлээд эртний үед үүсэн буй болжээ, 2. МУ-д Монголбанкнаас бусад бүх банкыг нэрлэсэн нэр томъёо.

гадаад худалдааны банк (*bank of foreign trade*) – экспорт-импортын худалдааны ба худалдааны бус үйлчилгээ үзүүлдэг төрөлжсөн зээл-санхүүгийн байгууллага.

гадаадын банк (*foreign bank*) – хууль тогтоомжийн дагуу гадаад улсын банкаар хүлээн зөвшөөрөгдөж, оршин байгаа улсынхаа нутаг дэвсгэрт бүртгүүлсэн байх.

газрын банк (*lands bank*) – үндсэндээ газрыг барьцаа болгон авч, урт хугацаатай зээл олгодог банк. МУ-д ГБ-ны эрх зүйн тусгайлсан зохицуулалт үүсэж, банкны бие даасан онцгой төрөл болоогүй байна.

дэлхийн банк (*world bank*) – 1944 онд байгуулагдсан, эдийн засгийн шинэчлэлт, хөгжилд зориулж урт хугацаатай зээл олгодог банк.

инновацын банк (*innovating bank*) – арижааны банкны өвөрмөц төрөл бөгөөд банкны үндсэн гол зорилт нь үйлдвэрлэлийн техникийн түвшинг нэмэгдүүлэх, түүнчлэн өндөр үр ашигтай шинэ төрлийн бүтээгдэхүүнийг гаргахад чиглэгдсэн шинэ бүтээл ба шинэлэг зүйл, шинжлэх ухаан технологи, шинэ төслийг санхүүжүүлэх ба зээлжүүлэхэд оршино.

ипотекийн банк (*mortgage bank*) – газар барьцаалан урт хугацааны зээл олгох үйл ажиллагааг дагнан эрхэлдэг зээлийн байгууллага. Санхүүжилтэд шаардлагатай хөрөнгийг барьцааны үнэт цаас гаргах замаар олдог. ИБ-ны тухай хуулиар үндсэн үйл ажиллагаа, эрх үүрэг нь зохицуулагдана. *Үл хөдлөх эд хөрөнгийн банк.*

клирингийн банк (*clearing bank*) – төлбөр тооцооны танхимын гишүүн банк. Нээлттэй дараах үйлчилгээ үзүүлнэ: материаллаг үнэт зүйлсийн байдлын бүртгэл хөтлөх, үнэт цаас авах ба нийлүүлэх, төлбөр хийх. МУ-ын хууль тогтоомжоор КБ-ыг банкны бие даасан онцгой төрөл болгоогүй.

консорциум банк (*consortium bank*) – хэд хэдэн банк, санхүүгийн компанийг хамаардаг хувь нийлүүлсэн хэв шинж бүхий олон улсын хамтарсан үйлдвэрийн газар. *Консорциум.*

монгол банк (*bank of Mongolia*) – МУ-ын хэмжээнд төрийн мөнгөний бодлогыг хэрэгжүүлэх эрх бүхий байгууллага. М нь мөнгөн тмэдэгт гүйлгээнд гаргах, эдийн засаг дахь мөнгөний нийлүүлэлтийг зохицуулах замаар мөнгөний бодлого боловсруулж хэрэгжүүлэх, засгийн газрын санхүүгийн зуучлагчийн үүрэг гүйцэтгэх, банкны үйл ажиллагаанд хяналт тавих, банк хоорондын төлбөр тооцоог зохион байгуулах,

гадаад валютын улсын нөөцийг эзэмших, зохицуулах зэрэг үндсэн чиг үүргийг хэрэгжүүлнэ. М-ыг УИХ-аас томилогдсон ерөнхийлөгч толгойлж үйл ажиллагаагаа УИХ-ын өмнө хариуцан тайлагнана. М-ны үйл ажиллагааг “Төв банк (монголбанк)-ны тухай МУ-ын 1996 оны 9 дүгээр сарын 3-ны өдрийн хуулиар зохицуулна.”

мөнгөн тэмдэгт гүйлгээнд гаргагч банк (*bank of issue*) – мөнгөн тэмдэгтийг гаргах онцгой эрх олгогдсон төв буюу улсын өөр банк. МУ-д МУ-ын мөнгөн тэмдэгтийг гүйлгээнд гаргах онцгой эрхийг гагцхүү Монголбанк эдэлнэ.

төв банк (*central bank*) – эдийн засаг дахь мөнгөний нийлүүлэлтийг зохицуулах, мөнгөн тэмдэгтийн гүйлгээнд дангаараа гаргах, банк, зээлийн байгууллагын үйл ажиллагаанд хяналт тавих, “банкны хяналт”, “банкны банкны” чиг үүргийг хэрэгжүүлэх, албан ёсны алтан валютын нөөцийг хадгалах эрх бүхий улсын мөнгө-санхүүгийн байгууллага. Янз бүрийн улсуудад “үндэсний”, “улсын”, “ард түмний” гэх зэргээр нэрлэдэг байна. *Монгол банк*

төрөлжсөн банк (*specializedbank*) – тодорхой нэг салбарын хүрээнд буюу эсхүл банкны үйлчилгээний тодорхой нэг төрлийг дагнан эрхлэх хэрэгжүүлж буй банк.

улс хоорондын банк (*interstate banks, multinational (transnational) bank*) – хэд хэдэн улсын нутаг дэвсгэрт үйл ажиллагаа явуулдаг, гадаадад төлөөлөгчийн газрын өргөн сүлжээ бүхий дэлхийн зах зээлийн валют ба зээлийн гүйлгээнд улсуудын дэмжлэгтэйгээр хяналт тавьдаг зээл-санхүүгийн томоохон цогцолбор. Зээлийн хөрөнгийн олон улсын хөдөлгөөний үндсэн гол зуучлагч болдог банк.

улсын банк (*state bank*) – төрийн өмчлөлд байгаа банкны байгууллага. МУ-ын хууль тогтоомжоор УБ-ыг банкны онцгоы төрөл болгоогүй.

универсаль банк (*universal bank*) – банкны гүйлгээний бүх үндсэн төрлийн ажиллагааг хэрэгжүүлдэг зээлийн байгууллага, (мөнгөн тэмдэгт гүйлгээнд гаргахаас бусдаар) хадгаламжийн, зээлийн, сан хөмрөгийн, тооцооны итгэмжлэлийн ба бусад.

үйлдвэрийн банк (*industrial bank*) – бараа, тоног төхөөрөмжийн үнийг нь цувруулан төлж худалдан авахад зориулж иргэн ба ах ахуйн нэгжид зээл олгодог санхүүгийн байгууллага.

үл хөдлөх эд хөрөнгийн банк (*mortgage bank*) – үл хөдлөх эд хөрөнгийг барьцаалж урт хугацаатай зээл олгодог банк. МУ-ын хууль тогтоомжоор ҮХЭХБ-г банкны бие даасан онцгой төрөл болгоогүй.

үндэсний банк (*national bank*) – 1. Гадаадын банкнаас өөр буюу тухайн улсад бүртгэлтэй банк, 2. Холбооны хууль тогтоомжоор үйл ажиллагаа нь зохицуулагддаг АНУ-ын арилжааны банкны нэр, 3. Зарим улсад төв банкны нэр.

хадгаламжийн банк 1. (*deposit bank*) – угтаа хадгаламж (депозит) татаж, зээл-тооцооны ба итгэмжилсэн гүйлгээ хэрэгжүүлдэг банкны түгээмэл дэлгэрсэн төрөл, **2.** (*savings bank*) – мөнгөн хөрөнгийн татах үндсэн чиг үүргийг хэрэгжүүлдэг зээлийн байгууллага.

харилцагч банк (*correspondent bank*) – **1.** Гэрээний үндсэн дээр өөр банкны даалгаврыг тусгайлан нээсэн төлбөр ба тооцоогоор буюу ХБ-ны тооцоог гуравдагч банкаар дамжуулан гүйцэтгэж буй банк, **2.** Нөгөө этгээдийн хувьд хандивлагч болж буй банк.

холимог банк – **1.** Гадаадын хөрөнгө оруулалттай банк, **2.** Хагас улсын банк. Эдгээр ухагдахууныг МУ-ын хууль тогтоомжинд хэрэглээгүй байна.

хоршооллын банк (*cooperative bank*) – зээлийн банкны бусад үйлчилгээний харилцан эрэлт хэрэгцээг хангахын тулд хэсгээр дундаа өмчлөх зарчимд тулгуурласан бараа үйлдвэрлэгчдийн байгуулсан зээл-санхүүгийн тусгай институт. МУ-ын хууль тогтоомжоор ХБ-ыг банкны бие даасан онцгой төрөл болгоогүй.

хотын банк (*municipal bank*) – хотын өмчлөлд байгаа банк.

хөгжлийн банк (*development bank*) – хуримтлал, мөнгөн хөрөнгийг дайчлан авч, аж үйлдвэр, хөдөө аж ахуй, барилга ба бусад салбарт урт хугацааны зээлжүүлэлтийг эрхэлдэг улсын тусгай ба хагас улсын (хувийн банк маш цөөн) хөрөнгө оруулалтын институт. Арилжааны банкнаас ялгагдах онцлог нь ХБ нь хадгаламж хүлээн авдаггүй, төлбөр, тооцооны гүйлгээ хийдэггүй, богино хугацаатай зээл олгодоггүй.

хөрөнгө оруулалтын банк (*investment bank*) – аж ахуйн тодорхой салбар буюу үйлдвэр, аж ахуйн газрыг санхүүжүүлэх, урт хугацаатай зээл олгох зориулалт бүхий төрөлжсөн банк.

хувь нийлүүлсэн банк (*join-stock bank*) – хувьцаат буюу хувь нийлүүлсэн компанийн чанартай илрэл, мөнгөн орлогоо нийлүүлж, хувьцаа, облигаци гаргах, зуучлах замаар хөрөнгөө арвижуулах үйл ажиллагаа явуулах хувийн өмчид суурилсан банк. Голчлон үүсгэн байгуулагчид үйлчилдэг хувь нийлүүлсэн нийгэмлэгийн хэлбэр бүхий банкны төрөл. *Хувь нийлүүлэгч.*

хэрэглээний зээлийн банк – үндсэндээ арилжааны банкнаас авсан зээлийн тооцоог хийдэг ба удаан хэрэглээний үнэ цэнэтэй бараагаар богино ба дунд хугацаатай зээл олгодог банкны хэв маяг. МУ-ын хууль тогтоомжоор ХЗБ-ыг банкны бие даасан онцгой төрөл болгоогүй.

шинэчлэлийн банк (*innovating bank*) –арилжааны банкныөвөрмөц төрөл бөгөөд эл банкны үндсэн зорилт нь үйлдвэрлэлийн техникийн түвшинг нэмэгдүүлэх, түүнчлэн өндөр үр ашигтай шинэ төрлийн бүтээгдэхүүнийг гаргахад чиглэгдсэн шинэ бүтээл ба шинэлэг зүйл, шинжлэх ухаан технологи, шинэ төслийг санхүүжүүлэх ба зээлжүүлэхэд орших банк.

БАНК БУС ЗЭЭЛИЙН БАЙГУУЛЛАГА (*nonbank credit organization*) – зарим улсад банкны хууль тогтоомжид заасан банкнб зарим ажилбарыг гүйцэтгэх эрх бүхий зээлийн байгууллага. ББЗБ банкны ажилбарыг гүйцэтгэх журмыг төв банк тогтоодог байна.

БАНК БУС САНХҮҮГИЙН ҮЙЛ АЖИЛЛАГАА (*nonbank financial activity*) – Монголбанкнаас тусгай зөвшөөрөл авсан аж ахуйн нэгжийн эрхэлж буй дараах үйл ажиллагаа: зээл, факторингийн үйлчилгээ, санхүүгийн түрээс, төлбөрийн баталгаа гаргах, төлбөр тооцооны хэрэгсэл гаргах, цахим төлбөр тооцоо, мөнгөн гуйвуулгын үйлчилгээ, гадаад валютын арилжаа, итгэлцлийн үйлчилгээ, богино хугацаат санхүүгийн хэрэгсэлд хөрөнгө оруулалт хийх, хөрөнгө оруулалт, санхүүгийн чиглэлээр зөвлөгөө, мэдээлэл өгөх.

богино хугацаат санхүүгийн хэрэгсэлд хөрөнгө оруулалт хийх – тодорхой гэрээний үндсэн дээр иргэн, хуулийн этгээдийн хөрөнгийн эх үүсвэрийг нэг жил хүртэл хугацааны хөрөнгө оруулалтын үнэт цаас болгон үүнтэй адилтгах санхүүгийн хэрэгсэлд хөрвүүлэх.

гадаад валютыг гүйлгээ – гадаад валютыг худалдах, худалдан авах, түүгээр зээл олгох, баталгаа гаргах үйл ажиллагаа.

итгэлцлийн үйлчилгээ – итгэл хүлээгчийн актив (бэлэн мөнгө, зээл, бусад актив)-ыг үнэгүйдлээс хамгаалж, ашиг олж өгөх зорилгоор тэдгээртэй харилцан тохиролцсон гэрээний үндсэн дээр итгэл хүлээгчээс нэр бүхий активыг түр хугацаанд хянах, ашиглах, захиран зарцуулах үйл ажиллагаа.

санхүүгийн түрээсийн үйлчилгээ – түрээслүүлэгч нь түрээслэгчийн захиалсан буюу сонгосон эд хөрөнгийг өөрөө үйлдвэрлэх, эсхүл худалдагч буюу нийлүүлэгчээс өөрийн энр дээр худалдан авах замаар түрээслэгчид тодорхой нөхцөл, хугацаа, төлбөртэйгээр түрээслэх үйл

ажиллагаа.

төлбөрийн баталгаа гаргах – банкны баталгаа гаргах.

факторингийн үйлчилгээ – зээлдүүлэгч буюу үүрэг гүйцэтгүүлэгчээс мөнгөн төлбөрийн үүргийг шаардах эрхээ гуравдагч этгээдэд бүхэлд нь худалдах (шилжүүлэх), энэхүү эрхийг хүлээн авагч нь эрхээ хэрэгжүүлэх болон үүсэн гарах үр дагаврыг бүрэн хариуцах үйл ажиллагаа.

цахим тооцоо, мөнгөн гуйвуулгын үйлчилгээ – бусдын мөнгөн хөрөнгийг банкин дахь өөрийн харилцах дансаар дамжуулан шилжүүлэх, эсхүл интернет, автомат төхөөрөмж, цахим төлбөр тооцооны хэрэгсэл ашиглаж, төлбөр тооцоог нь гүйцэтгэх ажиллагаа.

БАНК, ЗЭЭЛИЙН ҮЙЛ АЖИЛЛАГАА ЭРХЛЭХ ЭРХ БҮХИЙ ХУУЛИЙН ЭТГЭЭДЭЭС ЗЭЭЛ ОЛГОХ ГЭРЭЭ - зээлийн үйл ажиллагаа эрхлэх эрх бүхий хуулийн этгээд нь мөнгөн хөрөнгийг хуульд заасан үндэслэл, журмын дагуу тодорхой хугацаатайгаар, зээлдэгчид шилжүүлэх, зээлдэгч нь гэрээнд заасан хугацаанд уг мөнгөн хөрөнгө, гэрээнд заасан бол түүний хүүг буцаан төлөх үүрэг хүлээсэн иргэний эрх зүйн хэлцэл. Энэхүү гэрээг бичгээр хийх бөгөөд зээлдүүлэгчээс олох зээл нь хүүтэй буюу хүүгүй байж болно. Зээлдэгч гэрээнд заасны дагуу зээлдүүлэгчийн үндсэн хүүгийн хорин хувиас хэтрэхгүй хэмжээний нэмэгдүүлсэн хүү төлөхөөр гэрээнд зааж болно. Банк, зээлийн үйл ажиллагаа эрхлэх эрх бүхий этгээдээс олгох зээлд анзыг хэрэглэхгүй.

БАНКНЫ БАТАЛГАА (*bank (banker's) guarantee*) – үүргийн гүйцэтгэлийг хангах нэгэн арга. Банк буюу зээлийн бусад байгууллага, эсхүл даатгалын байгууллага нь банкны баталгааны гэрээнд үндэслэн үүрэг гүйцэтгүүлэгчийн бичгээр тавьсан шаардлагаар зэрэг гүйцэтгэгчийн өмнөөс мөнгөн төлбөр гүйцэтгэнэ. Үүрэг гүйцэтгэгч нь баталгаа гаргагч банкинд төлбөр төлөх үүрэг хүлээнэ. Үүрэг гүйцэтгэгч нь үүргээ гүйцэтгээгүй бол үүрэг гүйцэтгүүлэгч баталгаа гаргагч банкинд мөнгө төлөхийг шаардах эрхтэй бөгөөд банк уг шаардлагыг биелүүлж үүрэг гүйцэтгэгчид сөрөг нэхэмжлэл гаргаж болно, **2. (aval)** – гадаад худалдаанд төлбөрийн баталгаанд заасан төлөгч ба батлагаа олгогчдын аль нэг нь үүргээ гүйцэтгээгүй тохиолдолд хэлцлийн баримт бичигт дурдсан мөнгөний дүнг хугацаа нь дуусмагц даруй төлбөр барагдуулах баталгаа. ББ-г хэлцлийн баримт бичгийн хамт шинэ эзэмшигчид шилжүүлнэ.

БАНКНЫ БАТАЛГААНЫ ГЭРЭЭ (*bank's guarantee treaty*) – банк нь үүрэг гүйцэтгүүлэгчийн бичгээр тавьсан шаардлагаар үүрэг гүйцэтгэгчийн

өмнөөс мөнгөн төлбөрийг гүйцэтгэх, үүрэг гүйцэтгэгч нь баталгаа гаргагч банкинд төлбөр төлөх үүрэг хүлээсэн иргэний эрх зүйн хэлцэл. Баталгаа гаргагч банк нь үүрэг гүйцэтгүүлэгчийн өмнө хүлээх үүргээ үндсэн гэрээгээр үүрэг гүйцэтгэгчийн хүлээсэн үүргээс үл хамааран гүйцэтгэнэ. Гэрээнд өөрөөр заагаагүй бол баталгаа гаргагч банк нь нэг талын санаачлагаар гэрээг цуцлах эрхгүй.

БАРАА (*goods, wares*) – 1. Иргэний эрх зүйн худалдах-худалдан авах гэрээнл гүйлгээнээс хасагдаагүй аливаа эд юмс, 2. Гаалийн эрх зүйд гаалийн хилээр нэвтрүүлж буй ачаа, тээш, эд зүйл, валют, валютын үнэт зүйл, олон улсын шуудан илгээлт, цахилгаан, дулааны болон бүх төрлийн эрчим хүч, мал амьтан, ургамал, бусад хөдлөх эд хөрөнгө.

адил бараа (*equivalent goods*) – дотоодод буву гадаадад боловсруулалт хийх бараатай адил нэртэй, адил чанартай, техникийн тодорхойлолт нь адил бараа.

амархан муудах бараа (*perishable goods*) – хадгалалтын тусгай нөхцөл шаардагддаг, хадгалах хугацаа богино, амархан чанараа алддаг хүнсний болон бусад бүтээгдэхүүн. АМБ нь ихэвчлэн 7-10 хоногийн хугацаа шаардана.

арилжааны бараа (*commercial goods*) – гаалийн эрх зүйд гадаад худалдааны эргэлтийн худалдах-худалдан авах зорилгоор экспортлосон, импортлосон, дамжин өнгөрүүлэхээр нэвтрүүлж байгаа бараа.

арилжааны бус бараа (*non-commercial goods*) – гаалийн эрх зүйд худалдааны эргэлтэд зориулагдаагүй бараа. Гаалийн хилээр нэвтрүүлж буй иргэдийн хувийн хэрэглээний бараа, худалдаатай холбоогүй өөр зорилтыг хэрэгжүүлэх байгууллага, албан газрын бараа хамаарна.

аюултай бараа (*dangerous goods*) – цацраг идэхт бодис, тэсэрч дэлбэрэх бодис, нефтийн шингэн бүтээгдэхүүн, онцгой хортой химийн бодис, химийн хорт бодис, түүний хаягдал, аюултай хог хаягдал зэрэг.

баталгаат агуулахын бараа (*bonded goods*) – гаалийн эрх зүйд баталгаат агуулахад хадгалагдаж байгаа импортын бараа.

биржийн бараа (*exchange goods*) – тодорхой төрлийн ба чанартай, гүйлгээнээс гаргаагүй бараа, өөрөөр хэлбэл гэрээний стандартад заасан, биржийн худалдаанд гаргаж болох бараа. Үл хөдлөх эд хөрөнгө ба оюуны өмчийн объект нь ББ болохгүй.

бөөм бараа (*parcel of goods*) – гаалийн эрх зүйд мэдүүлэгтээ нэг ижил гаалийн горим сонгон авч оруулсан эд зүйлс. ББ-нд тээврийн зохих

журмын дагуу нэг бичиг баримтаар нэг ачаа хүлээн авагчийн хаягаар явуулж байгаа эд зүйлс, нэг дагалдах бичиг (падаан)-тэйгээр олон улсын шуудан илгээлтээр явуулж буй эд зүйлс. МУ-ын гаалийн хилээр дамжин өнгөрч байгаа нэг хүний гар тээш ба ачаанд байгаа эд зүйлсийг оруулдаг.

буцалтгүй тусламжийн бараа (*free aid goods*) – МУ-ын олон улсын гэрээний дагуу хариу төлбөргүй илгээж буй бараа. БТБ нь олонх улсад гаалийн болон нэмэгдсэн өртгийн татвараас чөлөөлөгдөнө.

гаалийн татвараас чөлөөлөх бараа (*relief consignment*) – хуульд тусгайлан заасан эд зүйлс, бараа.

гадаадын бараа (*foreign goods*) – 1. Тухайн улсын хилийн чанадаас гадна гүйлгээнд чөлөөтэй гаргадаг гадаадын гарал үүсэлтэй бараа, 2. “эх орны бараа” буюу монголын бараа гэсэн төрөл зүйлийн бараанд хамаарагдахгүй аливаа бараа. *Монголын бараа*.

гүйлгээнд чөлөөтэй бараа (*free flow of goods*) – гаалийн эррх зүйд гаалийн байгууллагын зөвшөөрөлгүйгээр захиран зарцуулж болох бараа.

дамжин өнгөрүүлэх бараа (*transit goods*) – гаалийн эрх зүйд гаалийн нутаг дэвсгэрийн нэгээс нөгөөд гуравдагч удсбн нутаг дэвсгэрээр дамжуулан нэвтрүүлж байгаа бараа. МУ болон бусад дийлэнхи олонх улсад ДӨБ нь гаалийн хяналт шалгалтын дор байх бөгөөд харин гаалийн хураамж ногдуулахгүй.

зээлийн бараа (*goods on account*) – засгийн шазар хоорондын болон олон улсын байгууллагын хэлэлцээрийн хариу.

ижил төрлийн бараа (*generic goods*) – төлбөр хийх нөхцөлтэй нийцүүлсэн бараа. үнийг нь тодорхойлж байгаа бараатай бүх талаараа адилхан биш боловч үндсэн шинж байдал, бүрдэл хэсэг, зориулалтаараа ижил, арилжааны талаас аль алиныгаа орлож чадах бараа.

импортын бараа (*imported goods, imports*) – МУ-ын гаалийн нутаг дэвсгэрээр нэвтрүүлэн оруулсан бараа. Эдгээрт гадаадад үйлдвэрлэсэн бараа төлийгүй МУ-аас экспортлосон монголын барааг дахин гаалийн нутаг дэвсгэрээр оруулж ирсэн бол нэгэн адил хамаарна. ИБ хэмээх ойлголт нь зорчигчийн зөөвөрлөсөн эд юмст хамаарна.

монголын бараа (*mongolian goods*) – Монгол улсад үйлдвэрлэсэн бараа, эсхүл Монгол улсын нутаг дэвсгэрт чөлөөт эргэлтэнд оруулсан бараа.

нэг төрлийн бараа (*generic goods*) – үнийг нь тодорхойлж байгаа бараатай физик шинж чанар, барааны тэмдэг болон барааны нэр хүнд, барааны гарал үүслийн улс, үйлдвэрлэгч зэрэг шинжээр адилхан бараа.

саатуулагдсан бараа (*detained goods*) – гаалийн эрх зүйд гаалийн байгууллага нягтлан шалгах шаардлагатай болсноос саатуулагдаж, эзэндээ очоогүй бараа, тээврийн хэрэгсэл. Саатуулагдсан бараа, тээврийн хэрэгслийг гаалийн түр агуулахад хадгалах бөгөөд тэдгээрийг саатуулсантай холбогдох зардал, хохирлыг мэдүүлэгчээр хариуцуулна.

стратегийн бараа (*strategic goods*) – бараа ба үйлчилгээг эзэмшигч-улсын эдийн засаг ба үндэсний аюулгүй байдалд учрах хохирлоос сэрэмжлэхийн тулд хяналт тавих, хязгаарлах ба тэрч атугай хориглох түүхий эд, тоног төхөөрөмж, ноу-хау, технологи, экспорт.

төлбөрт зориулсан бараа (*goods for payments*) – засгийн газрын хэмжээнд тохиролцсоны дагуу гадаад улстай үүссэн үндсэн өрийн болон хүүгийн тооцоонд өгсөн (авсан) бараа.

хориглосон бараа (*prohibited goods*) – МУ-ын хууль тогтоомжийн дагуу гаалийн хилээр нэвтрүүлэхийг хориглосон бараа.

худалдааны бус бараа (*goods of non-commercial value*) – гаалийн эрх зүйд амин хувьдаа хэрэглэхээр, эсхүл хувь хүн өөрийнхөө болон гэр бүлийнхээ гишүүдийн хэрэгцээнд зориулан авч МУ-ын гаалийн хилээр нэвтрүүлж байгаа бараа.

хүмүүнлэг тусламжийн бараа (*humanitarian goods*) – даваглашгүй хүчин зүйл болон түүнтэй адилтган үзэж болохуйц өөр бусад гамшигийн улмаас учирсан хохирлыг арилгахад зориулж илгээсэн бараа ХТБ нь олонх улсад гаалийн болон нэмэгдсэн өртгийн татвараас чөлөөлөгдөнө.

хязгаарласан бараа (*semidurable goods*) – МУ-ын хууль тогтоомжийн дагуу гаалийн хилээр нэвтрүүлэхийг тарифын ба хориглосноос бусад тарифын бус аргаар хязгаарласан бараа.

чөлөөт эргэлтэд байгаа бараа (*goods in free circulation*) – гаалийн бүрдүүлэлт хийгдэж гаалийн хяналтаас гарах зөвшөөрөл олгосны дараа эзэмшигч эь чөлөөтэй захиран зарцуулах эрхтэй болсон бараа.

БАРАА, БҮТЭЭГДЭХҮҮН, АЖИЛ, ҮЙЛЧИЛГЭЭНИЙ ДУТАГДЛЫН УЛМААС ҮҮССЭН ГЭМ ХОРЫН ХАРИУЦЛАГА-
чанар муутай бараа, бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэгч нь хохирогтой гэрээний харилцаатай байсан эсэхээс үл хамааран уг бараа, бүтээгдэхүүний улмаас

учирсан гэм хорыг хариуцан арилгах үүрэгтэй. Бараа, бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэгч нь бараа, бүтээгдэхүүнийг борлуулах зорилгоор үйлдвэрлээгүй; борлуулахаар үйлдвэрлэн гаргах үед тухайн бараа, бүтээгдэхүүн бусдад хохирол учруулахуйц байгаагүй гэдгийг баримтаар нотолсон; бараа, бүтээгдэхүүн гэмтэл согогтой боловч үйлдвэрлэн гаргах үед тухайн үеийн норм, стандартад тохирч байсан, бараа, бүтээгдэхүүнийг борлуулахаар үйлдвэрлэн гаргах үеийн шинжлэх ухаан, техникийн түвшнээс шалтгаалан тэдгээрийн гэмтэл согогийг илрүүлэх боломжгүй байсан; тухайн бараа, бүтээгдэхүүнийг хадгалах, ашиглах журам зөрчсөний улмаас бусдад гэм хор учирсан болохыг түнийг худалдсан буюу үйлдвэрлэсэн этгээд нотолсон зэрэг тохиолдолд хариуцлагаас чөлөөлөгдөж болно.

БАРААНЫ АГУУЛАХАД ЭД ХӨРӨНГӨ ХАДГАЛУУЛАХ ГЭРЭЭ (*contract of depositary for goods*) – хадгалагч нь хадгалуулагчаас шилжүүлсэн хөдлөх эд хөрөнгийг тодорхой хугацаанд хадгалах үүрэг хүлээсэн иргэний эрх зүйн хэлцэл. Хуульд өөрөөр заагаагүй бол хадгалагч нь эд хөрөнгийг хүлээн авахад түүний чанар, төрөл, жин, хэмжээ, тоо болн бусад шинжийг шалгах үүрэг хүлээхгүй. Барааны агуулахад эд хөрөнгө хадгалуулах гэрээнд хадгалалтын гэрээний журам нэгэн адил үйлчилнэ.

БАРААНЫ ДОГОЛДОЛ (*defect, deficiency*) – хуульд заасан заавал хангах шаардлага, эсхүл хуулиар тогтоосон журмын дагуу буюу эсхүл гэрээний нөхцөл буюу ердийн ашиглалтын тийм төрлийн бараа (ажил, үйлчилгээ)-ны зорилго буюу гэрээ байгуулахдаа худалдагч (гүйцэтгэгч) нь хэрэглэгчид тодорхой болгож тавьсан зорилго буюу барааг худалдаалах загвар буюу тодорхойлолтод барааны (ажил, үйлчилгээний) үл нийцсэн байдал. МУ-ын ИХ-ийн 254 дүгээр зүйлд заасны дагуу худалдан авагч нь БД-ыг арилгуулах буюу доголдолгүй тухайн төрлийн бараагаар солиулах, доголдлыг арилгахад гаргасан зардлаа нөхөн төлүүлэх, эсхүл гэрээг цуцлах тухай шаардлага гаргах эрхтэй. Худалдагч барааны баталгаат хугацаа тогтоосон бол энэ хугацааны дотор, баталгаат хугацаа тогтоогоогүй бол тухайн барааг өмчлөх эрхийг шилжүүлэн авснаас хойш 6 сарын дотор БД-ыг илрүүлсэн худалдан авагч өмнө дурьдсан шаардлагын аль нэгийг гаргах эрх эдэлнэ. МУ-ын ИХ-ийн 349 дүгээр зүйлд заасны дагуу ажил гүйцэтгэгчийн гүйцэтгэсэн ажилд ямар нэг доголдол байвал захиалагч энэ тухай гомдлын шаардлагыг хууль буюу хууль буюу гэрээнп өөрөөр заагаагүй бол ажил хүлээн авснаас хойш 6 сарын дотор, хэвийн байдлаар хүлээн авах тэр үед илрүүлэх боломжгүй доголдлын тухай гомдлын шаардлагыг ажил хүлээж авснаас хойш 1 жилийн дотор гаргана. Барилга, байшингийн ийм доголдлын талаар ажил хүлээн авснаас хойш 3 жилийн

дотор гомдлын шаардлага гаргаж болно. *Барааны ноцтой доголдол.*

НОЦТОЙ ДОГОЛДОЛ (*fundamental defect*) – барааг (ажил, үйлчилгээг) зориулалтын дагуу ашиглах боломжгүй болсон, эсхүл тухайн хэрэглэгчийн хувьд доголдлыг арилгаж болохгүй, эсхүл түүнийг арилгах нь ихээхэн хөдөлмөр ба цаг хугацаа шаардараах байвал, эсхүл гэрээнд зааснаас өөр бараа (ажил, үйлчилгээ) нийлүүлсэн, эсхүл уг доголдлыг арилгасны дараа дахин илэрсэн доголдол.

БАРААНЫ ТЭМДЭГ (*trademark*) – үйлдвэрлэл, үйлчилгээ эрхэлдэг хуулийн этгээд, иргэн өөрийн бараа, үйлчилгээг бусдынхаас ялгах зорилгоор хэрэглэх тодорхой агуулга бүхий үсэг, тоо, дүрс буюу эдгээрийг хосолсон дүрсэн илэрхийлэл. Юмс, үзэгдлийг бодитой, оршин байгаа байдлаар нь илэрхийлсэн үг, дүрс; нийтэд дэлгэрсэн нэр томъёо, дүрс, геометрийн жирийн дүрс, тоон илэрхийлэл, үл ялгагдах үсэг, тэмдэгт, бараа үйлчилгээний үндсэн нэр, барааны тоо, хэмжээ, жин, чанар, зориулалт, үнэ, үйлдвэрлэсэн газрын нэр, арга, хугацаа зэргийг тайлбарласан үг, дүрс; барааны гаднах хэв маяг, сав, багла боодлын ердийн хэлбэр; төөрөгдөлд оруулж болзошгүй буюу худал зүйл; газар зүйн нэр, түүний товчилсон үсэг, газрын зургийг заасан, байрладаг газрыг заасан тэмдгээс бүрдсэн; үл ялгагдах хэлбэрээр илэхийлэгдсэн хүний нэр; үл ялгагдах ердийн газрыг энгийн аргаар илэрхийлсэн зэргийг барааны тэмдэгт тооцохгүй. Үйлдвэрлэл, үйлчилгээ эрхэлдэг иргэн, хуулийн этгээд өөрийн бараа, үйлчилгээг бусдын бараа, үйлчилгээнээс ялгах зорилгоор хэрэглэх ялгагдах чадвартай илэрхийлэл. (*“Барааны тэмдэг, газар зүйн заалтын тухай” МУ-ын 2003 оны 5 дугаар сарын 2-ны өдрийн хуулийн 3.1.1*). БТ-ийг улсын бүртгэлд бүртгэж, гэрчилгээ олгосноор эрх зүйн хамгаалалттай болно. БТ нь үг, дүрс, тоо, гурван хэмжээст дүрс, өнгө, дуу авиа, үнэр, эсхүл тэдгээрийг хосолсон байдлаар илэрхийлэгдэнэ.

газар зүйн заалт(*geographical indication*) – тухайн барааны чанар, нэр хүнд, онцлог бусад шинж чанар нь газар зүйн гарал үүсэлтэй салшгүй холбоотойг илэрхийлсэн, тус барааг үйлдвэрлэсэн улс, бүс, газар нутгийн газар зүйн нэр.

гэрчлэх тэмдэг(*certification trademark*) – тухайн бараа үйлчилгээний чанар, үйлдвэрлэх арга, бусад онцлог шинж чанарыг тэмдэг эзэмшигч гэрчлэн бусад этгээдэд ашиглуулах барааны тэмдэг.

хамтын тэмдэг(*collectivemark; mark of business group*) – үйлдвэрлэл, үйлчилгээ эрхлэгчид нэгдсэн хяналтын дор ашиглах барааны тэмдэг.

БАРААНЫ ЧАНАРЫН БАТАЛГАА (*quality guarantee of goods*) – тухайн бараа нь холбогдох стандарт, бусад норматив-техникийн баримт бичигт тогтоосон үзүүлэлт, шаардлагад нийцэж тохирсон байх. МУ-ын иргэний эрх зүйд гэрээгээр тогтоосон тодорхой хугацааны туршид чанарын шаардлагад нийцсэн барааг худалдан авагчид шилжүүлэх худалдах-худалдан авах гэрээгээр худалдагчийн хүлээсэн үүрэг. БЧБ нь хэрэв худалдах-худалдан авах гэрээнд өөрөөр заагаагүй бол барааны бүх бүрэлдэхүүн хэсэгт хамаарна.

БАРИЛГА БАЙГУУЛАМЖ (*construction*) – гэдэг нь хүний хөдөлмөр болон тодорхой материалын тусламжтайгаар газар дээр баригдсан үл хөдлөх эд хөрөнгө юм. Энэ ойлголт нь “барилга” гэсэн ойлголтоос илүү өргөн хүрээтэй ойлголт юм. Барилга гэдэгт орон зайн хувьд хуваагдах тул эрх бүхий этгээд нь өөрт хамаарах хэсгийг хамгаалах хэсгийг хамгаалах боломжтой, хүн нэвтрэн орох боломжтой барилга, байгууламжийг ойлгоно. Барилга, байгууламж гэж тооцохын тулд тэрээр газартай салшгүй бэхлэгдсэн байх ёстой. Үүний тулд барилга, байгууламж эзлэх хэмжээгээрээ тодорхой хэмжээний газартай бэхлэгдсэн байхад л хангалттай байна.

БАРИЛГА БАЙГУУЛАМЖ БАРИХ, АШИГЛАХ ЯВЦАД УЧИРСАН ГЭМ ХОРЫН ХАРИУЦЛАГА - зохих ёсоор арчилж хамгаалаггүй, гэмтэл согогтой байснаас бусад тохиолдолд байшин барилга бүтэн буюу хэсэгчлэн нурсны улмаас учирсан гэм хорыг тухайн барилгыг өмчлөгч буюу эзэмшигч хариуцна. Гэнэтийн буюу давагдашгүй хүчний шинжтэй онцгой нөхцөл байдлын улмаас, эсхүл хохирогчийн буруутай үйл ажиллагааны улмаас байшингаас ямар нэг зүйл унасан, хаягдсан буюу асгарсны улмаас гэм хор учирсан бол тухайн байшин барилгыг өмчлөгч буюу эзэмшигч хариуцлага хүлээхгүй.

БАРТЕР (*barter trade*) – бараа солилцооны ажиллавар гүйцэтгэх, өөрөөр хэлбэл худалдагч, худалдан авагч хоёрын хоорондын тооцоог харилцан бараа нийлүүлэх аргаар хэрэгжүүлэх худалдааны хэлцлийн нэг хэлбэр.

БАРТЕРЫН ГЭРЭЭ (*contract of barter*) – бараа солилцож, харилцан өмчлөлдөө шилжүүлэх үүрэг хүлээсэн гэрээ. Арилжааны гэрээнд хэрэв МУ-ын Иргэний хуулийн солилцооны гэрээний журам ба арилжааны мөн чанартай зөрчилдөхгүй бол худалдах-худалдан авах гэрээний талаархи МУ-ын Иргэний хуулийн холбогдох журмыг хэрэглэнэ. Солилцооны гэрээгээр талууд нь арилжиж байгаа барааны хувьд худалдагч, арилжин авч байгаа барааны хувьд худалдан авагч болно. Олон улсын худалдаанд солилцооны гэрээг бартерын гэрээ гэж үзнэ.

БАРТЕРЫН ХЭЛЦЭЛ (*barter transaction*) – нэг болон хэд хэдэн төрлийн тодорхой тоо хэмжээтэй барааг өртгөөрөө (үнээрээ) дүйжтэнцэх өөр бараагаар арилжих, барааг бараагаар солилцох гэрээ. Иргэний эрх зүйн мөн чанарын хувьд бартерын хэлцэл нь арилжааны гэрээ ба худалдах худалдан авах гэрээний шинжийг агуулсан холимог гэрээ.

БАРЬЦАА (*mortgage; pledge; pawn*) – үүргийн гүйцэтгэлийн хангах арга. Үүрэг гүйцэтгэгч барьцаагаар хангагдсан үүргийг хууль буюу гэрээнд заасны дагуу гүйцэтгээгүй бол барьцаалагч буюу үүрэг гүйцэтгүүлэгч нь бусад үүрэг гүйцэтгүүлэгчдээс тэргүүн ээлжинд барьцааны зүйлийн үнээс шаардлага хангуулах эрхтэй. Барьцааны гэрээг бичгээр байгуулна. Барьцааны эрх үүссэнээр тухайн этгээд үүргийн гүйцэтгэлийг шаардах давуу эрх эдэлнэ. Барьцааны үүсэх үед тодорхойлж болох ирээдүйд бий болох, болзол тавьсан шаардлагыг хангахад барьцааг хэрэглэж болно. Барьцаагаар хангагдах шаардлага дуусгавар болсон; барьцаалагч барьцааны зүйлээс татгалзсан тухай барьцаалуулагч буюу өмчлөгчид мэдэгдсэн; барьцаалагч эзэмшилдээ байсан барьцааны зүйлийг өмчлөх эрх барьцаалагчид шилжсэн; барьцааны зүйл устаж үгүй болсон; хуульд заасан бусад тохиолдолд барьцааны эрх дусгавар болно. Үүрэг гүйцэтгүүлэгч барьцаагаар хангагдах шаардлагыг гуравдагч этгээдэд шилжүүлэхэд барьцааны эрх шинэ үүрэг гүйцэтгүүлэгчид шилжинэ. Барьцааны зүйлийг бусдад шилжүүлэх нь гуравдагч этгээдийн эрхийг хөндөхөөр байвал тухайн гуравдагч этгээд үүрэг гүйцэтгүүлэгчийн шаардлагыг хангах замаар барьцааны эрхийг өөртөө шилжүүлэн авч болно. Иргэний эрх зүйд үүргийн гүйцэтгэлийг хангах үндсэн аргын нэг, үүрэг гүйцэтгэгч барьцаагаар хангагдсан үүргийг хууль буюу гэрээнд заасны дагуу гүйцэтгээгүй бол барьцаалагч буюу үүрэг гүйцэтгүүлэгч эь бусад үүрэг гүйцэтгүүлэгчдээс тэргүүн ээлжинд барьцааны зүйлийн үнээс шаардлагаа хангуулах эрх, Б нь хуульд зааснаар буюу талуудын хооронд байгуулсан гэрээний үндсэн дээр үүснэ. МУ-ын ИХ-д үл хөдлөх эд хөрөнгийн барьцаа (иплтек), барьцаалан зээлдэх газар дахь эд юмсын барьцаа, эргэлтэд буй барааны барьцаа зэрэг барьцааны тусгай төрлийг заасан.

БАРЬЦААНЫ ҮҮРЭГ (*charge*)– барьцаагаар хангагдсан үүргийг гүйцэтгээгүй тохиолдолд үүрэг гүйцэтгүүлэгч нь барьцаалсан эд хөрөнгийн үнээс гомдлын шаардлагаа тэргүүн ээлжинд хангуулах давуу эрх олж авсныг бататгаж, үүрэг гүйцэтгэгчээс үүрэг гүйцэтгүүлэгчид өгсөн баримт бичиг.

БАРЬЦААНЫ ЗҮЙЛ (*object of a pledge*)– хөдлөх ба үл хөдлөх хөрөнгийн зэрэгцээ бусдын өмчлөлд шилжүүлж болох эд хөрөнгийн эрх. БЗ нь зөвхөн

үүргийн гүйцэтгэлийг хангах баталгаа болох төдийгүй тухйан үүргийг гүйцэтгээгүйгээс үүрэг гүйцэтгүүлэгчид учирсан хохирлыг гаргуулах давхар баталгаа болно. Барьцаалагч нь заавал үүрэг гүйцэтгүүлэгч бйах бус харин гуравдагч этгээд байж болно. БЗ-ийг талууд харилцан тохиролцож байрьцаалагчийн эзэмшилд буюу барьцаалуулагчид үлдээж болно. БЗ-ийг барьж байгаа тал нь БЗ-ийн бүрэн бүтэн байдлыг хангах, устаж гэмтэх аюул учирсан үед нөгөө талдаа мэдэгдэх зэрэг эрх үүрэгтэй байна.

БАРЬЦААЛАГЧ (*pledgeholder*) – 1. Барьцаагаар хангагдсан үүргийн гүйцэтгэлийг барьцаалуулагчаас шаардаж, хэрэв гэрээгээр хүлээсэн үүргээ биелүүлээгүй бол барьцааны зүйлээс тэргүүн ээлжинд хангуулахаар түүний эл хөрөнгийн барьцаалсан этгээд, Б эрх зүйн бүрэн чадамжтай хувь хүн, хуулийн этгээд байна. *Барьцаа, Барьцааны гэрээ, Үл хөдлөх эд хөрөнгийн барьцаа гэрээ, Эд хөрөнгийн барьцаа* 2. Хэрэв Б барьцааны зүйлийг эзэмшилдээ авсан бол түүнийг бүрэн бүтэн байлгаж, барьцаагаар хангагдах шаардлагын хэмжээнд үр шимийг нь олж авах эрх бүхий этгээд. Барьцаалуулагч барьцааны үнэт зүйлийг алдаж үрэгдүүлсэн, эвдэж гэмтээсэн буюу зориулалтын бусаар ашигласан бол уг зүйлийг өөрийн эзэмшилд шилжүүлэхийг шаардах эрхтэй үүрэг гүйцэтгүүлэгч, 3. эрүүгийн эрх зүйд төр, байгууллага буву тодорхой этгээдээр ямар нэгэн үйлдэл хийлгэхээр албадан тулгах буюу ямар нэгэн үйлдэл хийлгэхээс түдгэлзүүлэх зорилгоор барьцаалагдсан этгээдийг суллах болзол тавьсан хүн барьцаалсан этгээд.

БАРЬЦААЛУУЛАГЧ (*pledgor*) – гэрээний үүргээ биелүүлээгүй тохиолдолд түүнийг хангах баталгаа болгон өөрийн эд хөрөнгийг барьцаалуулсан үүрэг гүйцэтгэгч буюу гуравдагч этгээд. Б нь үүрэг гүйцэтгүүлэгч эзэмшилдээ байгаа барьцааны зүйлийг зүй бусаар ашигласан, өөрийн буруугаас чанарыг нь муутгасан бол бүрэн бүтэн байлгаж чадах гуравдагч этгээдэд шилжүүлэх, байрьцааны зүйлийг худалдан борлуулахд өөрийн биеэр байлцах, худалдах үнийг санал болгох, үнэлгээг шинжээчээр тогтоолгох, барьцаагаар хангагдах шаардлагыг үүрэг гүйцэтгэгч ба гуравдагч этгээдийн эд хөрөнгөөр нэгэн зэрэг хангахаар бол уул шаардлагыг үүрэг гүйцэтгүүлэгчийн хөрөнгөөр эхэлж хангуулахыг Б үүрэг гүйцэтгэгчид тавих эрхтэй. *Барьцаа, Барьцааны гэрээ, Үл хөдлөх эд хөрөнгийн барьцаа гэрээ, Эд хөрөнгийн барьцаа.*

БАРЬЦААЛАН ЗЭЭЛДЭХ ЖУРМААР ОЛГОХ ЗЭЭЛ - барьцаалан зээлдэх газар нь зээлийн гэрээний үүргийг хангуулахаар зээлдэгчээс хөдлөх эд хөрөнгийг барьцаанд бариулахыг шаардах эрхтэй. Барьцаалан зээлдэх газраас олгох зээлийн хүүг талууд тохиролцон тогтооно. Зээлдэгч зээлсэн мөнгө болон түүний хүүг хугацаанд нь буцаан төлөөгүй тохиолдолд

барьцаалан зээлдэх газар барьцаалагдсан хөрөнгийг худалдан борлуулах замаар үүргийг хангуулах тухай зээлдэгчид нэн даруй бичгээр мэдэгдэнэ. Ийнхүү мэдэгдснээс хойш арав хоногийн дотор зээлдэгч үүргээ гүйцэтгээгүй бол барьцааны зүйлийг комиссийн буюу дуудлага худалдаагаар худалдаж, борлуулсан үнийн дүнгээс үүргийг хангуулж үлдсэн мөнгийг буцаан олгоно. Барьцаалан зээлдэх газар нь гэрээний хугацаанд барьцааны зүйлийн бүрэн бүтэн байдлыг хангах үүрэгтэй, харин уг зүйлийг өмчлөх болон бусад хэлбэрээр захиран зарцуулах эрхгүй. Барьцаалан зээлдэх газраас олгох зээлийн гэрээг бичгээр хийнэ. Энэ шаардлагыг хангаагүй гэрээ хүчин төгөлдөр бус байна.

БАРЬЦААНЫ ЗҮЙЛ (*object of a pledge*) – хөдлөх блон үл хөдлөх эд хөрөнгө болон бусдын өмчлөлд шилжүүлж болох эд хөрөнгийн эрх. Барьцааны зүйл нь шаардах эрх байсан бөгөөд үүрэг гүйцэтгэгч үүргээ хугацаанаас өмнө гүйцэтгэсэн бол энэхүү гүйцэтгэл нь барьцааны зүйл болно. Хуульд заасан тохиолдолд барьцааны нэг зүйлийг хэд хэдэн этгээдэд барьцаалж болох бөгөөд энэ тохилдолд шаардлагыг барьцааны гэрээг байгуулсан дарааллаар хангана. Барьцааны зүйлийг солих зорилгоор барьцааны гэрээг талууд тохиролцон өөрчилж болно.

БАТАЛГАА (*guarantee*) – үүргийн гүйцэтгэлийн хангах арга. Үүрэг гүйцэтгэгчийн хүлээсэн үүргийн гүйцэтгэлийг хангуулахаар гуравдагч этгээд үүрэг гүйцэтгүүлэгчид баталгаа гаргаж болно. Баталгааны гэрээг бичгээр хийнэ. **1.** Иргэний эрх зүйд үүргийн гүйцэтгэлийг хангах баталгаа болгон гуравдагч этгээд үүрэг гүйцэтгүүлэгчид гаргадаг баталгаа. Б-нд үүрэг гүйцэтгэгч, үүрэг гүйцэтгүүлэгч, батлан даалт гаргагч гэсэн 3 субъект оролцоно. Баталгааны гэрээг талууд бичгээр байгуулах бөгөөд гэрээнд дурьдсан баталгааны хэмжээгээр үүрэг гүйцэтгүүлэгч өөрт учрах эрсдлийг багасгахад чиглэгдэнэ. Баталгааны гэрээг баталгаа гаргагч өөрийн санаачилгаар цуцлах эрхгүй байна. *Банкны баталгаа.* **2.** Тодорхой хугацааны туршид барааны тоголдолд материалын хариуцлага хүлээлгэхээр худалдагчид хуулиар тогтоосон үүрэг. *Баталгаат хугацаа.* **3.** *Варрант.* нь үүрэг гүйцэтгүүлэгчээс үзүүлсэн үйлчилгээний хариу шаардлагыг гүйцэтгүүлэх нэгэн арга юм. Баталгаа нь үүрэг гүйцэтгэгчийн хариуцлагаас хамааралгүйгээр өөрийн үүргээ гүйцэтгэж чадахгүй тохиолдолд үүрэг гүйцэтгүүлэгчид найдвартай байдал бий болдог. Хэрэв нэг бол урьдчилан заасан зайлшгүй үүрэг үүсэх эсвэл үүрэг гүйцэтгэгчид, гүйцэтгүүлэгч хооронд тохирсон үүргийг хангах эд зүйлээр тухайн үүрэг баталгаажиж буй ойлголт юм.

БАТЛАМЖ (*confirmation*)– аль нэг тал, талууд, эсхүл хамтрагч арбитрчдын сонгосон этгээдийг арбитрын бүрэлдэхүүний гишүүн болгох процесс. Энэ нэр томъёог ихэвчлэн Олон улсын худалдааны танхим (ОУХТ)-ын Арбитрын дүрмийг хэрэглэсэн арбитрын хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагаанд хэрэглэдэг. Харин ОУХТ нь “томилгоо” гэдэг үгийг үүний эсрэг буюу ОУХТ-ын Олон улсын арбитрын шүүх арбитрчийг өөрийн үндэсний хороогоор дамжуулан, эсхүл өөр хэлбэрээр сонгосон тохиолдолд хэрэглэнэ.

БАТАЛГААТ ХУГАЦАА (*guarantee period*) – эд хөрөнгө шилжүүлэх, ажил гүйцэтгэхтэй холбогдсон хрилцаанд шилжүүлсэн эд хөрөнгө, гүйцэтгэсэн ажлыг чанарын шаардлага хангасан болохыг нотолж, тодорхой хугацаа зааж өгсөн, уг хугацаанд тухайн эд зүйл эвдэрч гэмтсэн болон ажил үйлчилгээнд согог гэмтэл илэрсэн зэрэг тохиолдол бий болсон дутагдал доголдлыг арилгуулах, өөр бараагаар солиулах, эсвэл уг барааг буцаан өгч мөнгөөр авах зэрэг үйлдлийг шүүх, арбитрын байгууллагаар дамжуулахгүйгээр хэрэгжүүлэх хугацаа. Баталгаат хугацааг шилжүүлсэн эд хөрөнгө, гүйцэтгэсэн ажлын үр дүнг үүрэг гүйцэтгүүлэгчид хүлээлгэн өгсөн үеэс эхлэн тоолдог. **1.** Иргэний эрх зүйд худалдах, худалдан авах гэрээгээр бараа чанарын шаардлагад нийцэж байх, харин ажил, үйлчилгээ хэрэглээний шинжээ хадгалж байх ёстой хугацааны үе. БХ-г удаан ашиглах ба хадгалахад зохиулагдсан бүтээгдэхүүнд тогтооно. БХ өнгөрсний дараа ажил, үйлчилгээнд доголдол илэрвэл нийтлэг журмын дагуу бараа (ажил, үйлчилгээ)-ны доголдлын талаар хэрэглэгчийн шаардлага хангах бэлтгэн нийлүүлэгчийн (худалдагчийн) үүрэг дуусгавар болно, **2.** Үйлдвэрлэгч, худалдагч, гүйцэтгэгчээс бараа, ажил, үйлчилгээний чанар, аюулгүй байдалд гаргаж өгсөн хугацаа. (“Хэрэглэгчийн эрхийг хамгаалах тухай” МУ-ын 2003 оны 12 дугаар сарын 26-ны өдрийн хуулийн 3.1.5).

ашиглалтын баталгаат хугацаа – хэрэглэгч ашиглалтын горимыг сахин хангасан нөхцөлд ашиглах явцад бүтээгдэхүүний чанарын үзүүлэлт тогтвортой байх баталгааг бэлтгэн нийлүүлэгчээс гаргасан хугацаа.

барилгын чанарын баталгаат хугацаа – барилга байгууламжийг ашиглалтад хүлээн авснаас хойш түүний чанар, найдвартай байдлыг барилгын гүйцэтгэгчээс хариуцах хугацаа. (“Барилгын тухай” МУ-ын 1998 оны 8 дугаар сарын 7-ны өдрийн хуулийн 3.1.6). БЧБХ 1 жил байна.

хадгалалтын баталгаат хугацаа – хэрэглэгч хадгалалтын горимыг сахин хангасан нөхцөлд бүтээгдэхүүний хэрэгцээний шинж

чанар ба тогтоосон ашиглалтын стандартын үзүүлэлт хадгалагдах баталгааг бэлтгэн нийлүүлэгчээс гаргасан хугацаа. ХБХ өнгөрөхөд бүтээгдэхүүнийг зориулалтаар нь ашиглахад хэрэгцээгээ алдах төдийгүй түүнийг үйлдвэрлэн гаргах үеийн чанарын үзүүлэлт хадгалагдахаа больсон байна.

хэрэгцээний баталгаат хугацаа – хэрэглэгч ашиглалтын ба хадгалалтын горимыг сахин хангасан нөхцөлд бүтээгдэхүүний стандартаар тогтоосон ашиглалтын бүх үзүүлэлт ба хэрэгцээний шинж чанар хадгалагдах баталгааг бэлтгэн нийлүүлэгчээс гаргасан хугацаа. ХБХ өнгөрөхөд бүтээгдэхүүн өөрийн хэрэгцээний шинж чанараа алдах бөгөөд зохиулалтаар нь (жишээ нь зай, эм зэрэг) ашиглах боломжгүй болсон байна.

БАТАЛГААТ ИПОТЕК (*mortgage, hypotheke*) – үүрэг гүйцэтгүүлэгч ипотекийн эрхийн бүртгэлийг нотолгоо болгохгүйгээр зөвхөн өөрийн шаардлагыг нотлох замаар ипотекийн эрхээ хангуулахаар хэлэлцэн тохиролцох мэдүүлгийн болон зөвшөөрлийн үнэт цаасны төлбөрийн үүрэгтэй холбоотой шаардлагын хувьд баталгаат ипотек тогтоож болох бөгөөд энэ тохиолдолд баталгаат ипотекийг улсын бүртгэлд бүртгүүлэх шаардлагагүй.

БАТЛАН ДААЛТ (*guaranty, suretyship*) – 1. Үүргийн биелэлтийг хангах нэг арга. БД-ын гэрээгээр батлан даагч нь үүрэг гүйцэтгэгч өөрийн үүргийг гүйцэтгэж чадна гэж үүрэг гүйцэтгүүлэгчийн өмнө баталж, гүйцэтгэхгүй бол өөрөө хариуцах үүрэг хүлээнэ. МУ-ын ИХ-д заасны дагуу БД-ын гэрээг бичгээр байгуулна. БД-ын гэрээгээр батлан даагч нь үүрэг гүйцэтгүүлэгчийн өмнөөс зохих хариуцлага хүлээнэ. Үүрэг гүйцэтгээгүйн хариуцлагыг батлан даагч үүрэг гүйцэтгэгчидтэй хамтран хариуцахаар гэрээнд заасан бол үүрэг гүйцэтгэгч үүргээ хугацаанд нь гүйцэтгээгүй, эсхүл үүргээ гүйцэтгэж чадахгүй нь илт тодорхой байвал үүрэг гүйцэтгүүлэгч үүрэг гүйцэтгэхийг батлан даагчаас шаардах эрхтэй. Хэд хэдэн батлан даагч байх тохиолдолд тэдгээр нь батлан даалтыг хамтран гаргасан эсэхээс үл хамааран үүрэг гүйцэтгээгүйн хариуцлагыг хамтран хүлээнэ. Батлан даагч БД-ын гэрээнд заасан хэмжээгээр хариуцлага хүлээнэ. Үүрэг гүйцэтгүүлэгчээс батлан даагчид шаардлага гаргавал үүрэг гүйцэтгэгчээс үүрэг гүйцэтгүүлэгчийн эсрэг гаргаж болох бүх татгалзлыг батлан даагч гаргах эрхтэй. Үүрэг гүйцэтгүүлэгчийн эсрэг гаргаж болох татгалзлаасаа үүрэг гүйцэтгэгч татгалзсан ч батлан даагч татгалзал гаргах эрхээ алдахгүй. Батлан даагч үүрэг гүйцэтгэсэн бол энэхүү үүргийн талаарх үүрэг гүйцэтгүүлэгчийн бүрэн эрх түүнд шилжих бөгөөд ийнхүү эрх шилжих нь батлан даалттай

холбогдолгүй үүрэг гүйцэтгүүлэгчийн бусад эрхийг хөндөхгүй. **2.** Эрүүгийн эрх зүйд таслан сэргийлэх арга хэмжээ.

хувийн батлан даалт (*personal suretyship*) – 1. МУ-ын ЭБШХ-ийн 65 дугаар зүйлд заасан таслах сэргийлэх арга хэмжээ. Байнга оршин суух хаягтай, тодорхой ажил, хөдөлмөр эрхэлдэг, хөрөнгийн эх үүсвэртэй, батлан даагчийн үүргийг бүрэн хүлээх чадвартай, насанд хүрсэн иргэнээс сэжигтэн, яллагдагч, шүүгдэгчийг төлөв томоотой байлгах, хэрэг бүртгэгч, мөрдөн байцаагч, прокурор, шүүхийн дуудсан цагт ирүүлж байхыг харуцаж, бичгээр авсан үүрэг. ХБД гаргагч нь 2-оос доошгүй байна. Ямар хэргийн учир таслан сэргийлэх арга хэмжээ авагдсан, сэжигтэн, яллагдагч, шүүгдэгч нь хэрэг бүртгэлт, мөрдөн байцаалт, шүүхээс оргон зайлбал хүлээлгэх хариуцлагын тухай батлан даагчид мэдэгдэнэ. Батлан даалгагч оргон зайлбал батлан даагчид нэг сарын цалин хөлсний доод хэмжээг 1-4 дахин нэмэгдүүлсэнтэй тэнцэх хэмжээний торгууль ногдуулж, оргосон этгээдийг эрэн сурвалжлахад гарсан бүх зардлыг нөхөн төлүүлнэ, **2.** Иргэний эрх зүйд үүргийн гүйцэтгэлийг хангах нэгэн арга.

БАТЛАН ДААЛТЫН ГЭРЭЭ (*guaranty, suretyship*) – батлан даагч нь үүрэг гүйцэтгэгч өөрийн үүргийг гүйцэтгэж чадна гэж үүрэг гүйцэтгүүлэгчийн өмнө баталж. Гүйцэтгэхгүй бол өөрөө хариуцах үүрэг хүлээсэн иргэний эх зүйн хэлцэл. Ирээдүйд бий болох эсхүл болзол бүхий үүргийг хариуцаж батлан даалтын гэрээ байгуулж болно. Батлан даалтын гэрээгээр батлан даагчийн хүлээсэн үүрэг нь үүрэг гүйцэтгэгчээс үүрэг гүйцэтгүүлэгчийн өмнө хүлээсэн үүрэгт хамаарна. Үндсэн үүрэг хүчин төгөлдөр бус болсноор түүний гүйцэтгэлийг хангах тухай батлан даалтын гэрээ хүчин төгөлдөр бус болно. Батлан даалтын гэрээг бичгээр байгуулна.

БИЕТ БУС ҮНЭТ ЦААС (*paperless security*) – тусгайлсан хэвлэгдээгүй, бүрдүүлбэр нь тусгай бүртгэл (ердийн болон тооцоолох машин)-д байгаа үнэт цаас.

БИЕ ДААСАН, ХАРААТ БУС БАЙДАЛ (*independence and impartiality*) – арбитрын бүрэлдэхүүний гишүүн болох хүсэл эрмэлзэл бүхий арбитрчдын дагаж мөрдвөл зохих стандарт. Энэ талаарх мэдээллийг ОУХХ-ны Олон улсын арбитрын ашиг сонирхлын зөрчлийн удирдамжаас авч болно.

БИРЖ (*exchange market*) – байнгын үйл ажиллагаатай, зохион байгуулалттай хэлбэршсэн зах зээл, жишээлбэл, үнэт цаасны хөрөнгийн бирж, стандартын ба загварын барааг барааны бирж худалдаална, зарим нэг улсад (ХБНГУ, Франц) валютыг бирж хэвээр үлдсэн бөгөөд гадаадын

валютын гүйлгээ хэрэг дээрээ банкинд шилжсэн. Хөдөлмөрийн чөлөөт нөөцийг хөдөлмөрийн бирж хуваарилна. Бирж нь орлуулах боломжтой, ижил бүтэцтэй, харилцаанд гол төлөв тоо, хэмжээ эсвэл жингээр тодорхойлогдох бөгөөд ижил хэмжээтэй өөр баялгаар орлуулах боломжтой эд зүйлсийг худалдаалахад үйлчилдэг. Орлуулах боломжтой шинж чанар нь тухайн баялгийн өөрийн шинжээс үүдэлтэй байж болно.

барааны бирж (*commodity exchange*) – тогтоосон журмын дагуу урьдчилан товлосон газарт явуулж, ил, нийтийн худалдааны хэлбэрээр хэрэгжүүлж, биржийн худалдааг зохион байгуулах ба зохицуулах замаар бөөний худалдааны зах зээлийг бүрдүүлсэн хуулийн этгээд.

бодит барааны бирж – барааны биржийн анхны хэлбэр бөгөөд бэлэн хэлцэл хийгддэг байсан. БББ дээр худалдаа нь үйлдвэрлэгч ба хэрэглэгч, экспортлогч ба хэрэглэгчийн хооронд хэлхээ холбоо тогтоодог байсан. Өнөө үед БББ нь зарим нэг улсад хадгалагдан үлдсэн бөгөөд их бус гүйлгээг хийгддэг. Орон нутгийн ач холбогдол бүхий барааны бөөний худалдааны хэлбэрийн нэг бөгөөд хөгжиж буй улсуудад эдгээр улсын барааг экспортлоход нэн чухал үндэсний эрх ашгийг хамгаалахын тулд байгуулагддаг.

валютын бирж (*currency exchange*) – зах зээлийн үнээр гадаадын валютыг худалдах-худалдан авах үйл ажиллагааг тогтмол, тогтсон журмын дагуу хэрэгжүүлдэг бирж.

олон улсын бирж (*international exchange*) – бусад улсын биржтэй арбитрын хэлцэл хийх, бирж байгаа улсын байнгын оршин суугч бус этгээд ба фирм нь биржийн худалдаанд оролцох буюу биржийн гүйлгээний ашгийг чөлөөтэй шилжүүлэхэд саад учруулахааргүй валютын, худалдааны, татварын дэглэм тогтоосон холбогдох барааны дэлхийн зах зээлийн эрэлт хэрэгцээнд үйлчилдэг бирж.

түгээмэл бирж (*universal exchange*) – өргөн хүрээтэй бараа төдийгүй валют, үнэт цаас түүнчлэн фрахтын гэрээний гүйлгээ хэрэгжүүлдэг бирж.

угтвар бирж (*futures exchange (market)*) – барааны биржийн орчин үеийн хэлбэр бөгөөд худалдаа угтвар гэрээгээр хийгдэнэ. УБ-ийн худалдаатай харьцуулахад бодит барааны биржид голчлон хуурмаг хэлцэл (хэлцлийн 1-2% нь бараа нийлшлснээр дуусаж, харин үлдсэн хувьд нь үнийн зөрүүг төлдөг) хийгдэнэ. Бодит барааны зах зээлтэй бараа нийлүүлэлтээр бус харин биржийн эрсдлийн хамгаалалтаар шууд бус холбогдоно. Үнээс бусад гэрээний нөхцөл нь нэгдмэл байна.

УБ-ийн хэлцлийг бараа, валют, хувьцааны индекс, хүүний хувь хэмжээ зэргээг байгуулна.

үнэт металл ба үнэт чулууны бирж (*exchange of precious metals and stones*) – зарим улсад дараах гүйлгээтэй холбогдсон хэлцлийг хуулийн этгээд ба хувь хүн үйлдэхэд зориулагдсан байгууллага: төрөлжүүлсэн стандартын ба жигд цул үнэт металл, сортлогдсон боловсруулаагүй үнэт чулуу, үнэт металлын цул, үнэт металл ба үнэт чулуугаар хийсэн гоёл чимэглэлийн ба ахуйн хэрэгцээний үйлдэхүүнээс бусад үнэт металл ба үнэт чулууны эдлэхүүн, үнэт металл агуулсан хаагс боловсруулсан үйлдэхүүн.

хөдөлмөрийн бирж (*employment exchange, labour exchange*) – ажил олгогч ба хөлсний ажиллах хүчний хоорондын зуучлалын төрийн бүтэц. ХБ-ийн тусламжтайгаар төр хөдөлмөрийн зах зээлд нөлөөлөл үзүүлж, ажилгүй болон мэргэжлээ солихыг хүссэн хүмүүсийг ажлаар хангах асуудлыг зохицуулна. ХБ нь ажиллах хүчний эрэлт хэрэгцээ ба санал хүсэлтийг судална. ХБ-ийн үйл ажиллагааг Олон улсын хөдөлмөрийн байгууллагын хэд хэдэн конвенциор олон улсын эрх зүйн зохицуулалттай болгожээ. МУ-д хөдөлмөр эрхлэлтийн улсын алба нь ХБ-ийн зарим нэг чиг үүргийг хэрэгжүүлж байна.

хөрөнгийн бирж (*stock exchange*) – нийтлэг хөрөнгийг арилжаалдаг зохион байгуулалттай зах зээлийн газар. “Үнэт цаасны зах зээлийн тухай” МУ-ын 2002 оны 12 дугаар сарын 12-ны өдрийн хуульд нийцсэн үнэт цаасны зах зээлийн худалдааг зохион байгуулагч. Хөрөнгийн бирж нь үнэт цаасны арилжаа эрхлэн явуулах болон хуулиар хориглоогүй бусад ажил үйлчилгээ үзүүлдэг компани. Хөрөнгийн биржийн ажилтан нь үнэт цаасны арилжаанд оролцохыг хориглодог.

электрон бирж (*electron exchange*) – тусгай байр сав ашиглахгүйгээр компьютерын сүлжээгээр худалдаа эрхлэн явуулдаг бирж. 1984 онд Бермутын аралд зохион байгуулжээ. Янз бүрийн улсад байгаа брокеруудаа хүчирхэг компьютерын төхөөрөмжийн холболттой болгож, түүгээр биржийн аламыг сольж өөрчилсөн. 1990 онд АНУ-ын хэд хэдэн томоохон бирж шөнийн цагт электрон худалдаа хийдэг болжээ. Манай улсад ЭБ буй болох алхмууд тавигдаж байна.

БИРЖИЙН ХЭЛЦЭЛ (*exchange/market deal*) – биржийн гүйлгээнд оруулах эд хөрөнгө буюу эд хөрөнгийн эрх (эд хөрөнгө, үнэт цаас гэх мэт)-ээ харилцан шилжүүлэх тухай иргэний эрх зүйн хэлцэл. Биржийн хэлцлийг хууль тогтоомжид заасан журмын дагуум байгуулж, биржид бүртгүүлнэ. Хууль, тухайн төрлийн хэлцлийн шинж байдалд харшлахгүй бол биржийн

хэлцэлд түүний агуулгад нийцүүлэн зохих гэрээ (худалдах худалдан авах, комисс)-ний журмыг хэрэглэж болно. Талуудын худалдааны нууцыг агуулсан, тэдний зөвшөөрөлгүйгээр мэдээлж болохгүй нөхцлийг биржийн тухай хууль тогтоомжоор тодорхойлно. Биржийн хэлцэл байгуулах, түүнээс үүсэх эрх, үүрэгтэй холбогдон гарсан маргааныг эрх бүхий байгууллага хянан хэлэлцэж шийдвэрлэх бөгөөд уг шийдвэрийн талаар талууд шүүхэд гомдол гаргаж болно.

БИЧГЭЭР ХИЙХ ХЭЛЦЭЛ (*written transaction, transaction in written form*) – бичгээр хийх хэлцлийг талууд хүсэл зоригоо илэрхийлсэн баримт бичиг үйлдэж, гарын үсэг зурсан; хэлцэл хийх тухай саналыг зөвшөөрсөн талын хүсэл зоригийг илэрхийлсэн захидал, цахилгаан, албан бичиг, телефакс, эдгээртэй адилтгах бусад баримт бичгийг нөгөө тал хүлээн авсан; хуульд зааснаар бүртгүүлэх буюу нотариатаар гэрчлүүлбэл зохих хэлцлийг ийнхүү бүртгүүлсэн буюу гэрчлүүлсэн зэрэг тохиолдолд хийсэн гэж үзнэ. Бичгээр хийсэн хэлцлийг хэд хэдэн хувь үйлдсэн бол талуудад үлдэх хувь дээр харилцан гарын үсгээ зурсан байвал хэлцэл хийсэн гэж үзнэ. Бичгээр хийх хуулийн шаардлагыг биелүүлээгүй хэлцэл хүчин төгөлдөр бус байхаар хуульд заасан бол хэлцэл хүчин төгөлдөр бус байх бөгөөд энэ тохиолдолд талууд хэлцлээр авсан үх зүйлээ харилцан буцааж өгөх үүрэгтэй. Бичгээр хийх хуулийн шаардлагыг зөрчсөн хэлцлийн талаар талууд маргасан тохиолдолд хуульд өөрөөр заагаагүй бол тэдгээр нь гэрчээр нотлох эрхээ алдах боловч нотолгооны бусад хэрэгслээр нотолж болно.

БИЧГЭН МЭДЭГДЛҮҮД (*submissions*) – талууд байр сууриа илэрхийлэн арбитраг бичгээр ирүүлсэн баримт бичгүүд Үүнд :

- Нэхэмжлэл : нэхэмжлэгчийн анх арбитраг хандан гаргасань арбитраг ажиллагаа үүсэх маргааны гол шаардлагын талаарх баримт бичиг,
- Хариу тайлбар : маргааны гол шаардлагын талаарх хариуцагчийн анхны тайлбар
- Хариу : хариуцагчийн гаргасан хариу тайлбарт өгөх хариулт,
- Хариуцагчийн хоёр дахь няцаалт : нэхэмжлэгчээс хариуцагчийн хариу тайлбарт гаргаж өгсөн хариунд нь өгч буй хоёр дахь няцаалт тайлбар

Зардлын мэдэгдэл : талуудын арбитраг ажиллагаанд зарцуулсан зардлын талаарх мэдэгдэл бөгөөд ихэвчлэн өмгөөлөгчийн зардал багтдаг.

БОДИТ ХОХИРОЛ (*actual damage*) –иргэний эрх зүйд хохирлын нэг хэсэг бөгөөд зөрчигдсөн эрх, түүний эд хөрөнгө алга болсон буюу гэмтээснийг сэргээхийн тулд эрх нь зөрчигдсөн этгээдээс гаргах зардал.

БХ-ын бүрэлдэхүүнд холбогдох этгээдэд жинхэнэ буй болгосон зардал төдийгүй зөрчигдсөн эрхийг сэргээхийн тулд гаргах зардал хамаарна. Ийм зардал зайлшгүй болох ба түүний багцаалсан хэмжээ нь бараа, ажил, үйлчилгээний доголдлыг арилгах зардлын төсөв, үүрэг зөрчсөний төлөө хүлээх хариуцлагыг тодорхойлсон гэрээ зэрэг үндэслэлтэй тооцоо, нотлох баримтаар батлагдсан байх ёстой.

БОДИТ ҮЙЛДЛЭЭР ХИЙХ ГЭРЭЭ - нэг талын хүсэл зоригийн илэрхийллийн нөгөө тал хүлээн авснаа өөрийн тодорхой үйлдлээр илэрхийлсэн бол уг хэлцлийг бодит үйлдлээр хийгдсэн гэж үзнэ.

БОЛЗОЛ (*condition*) – гэрээний нөхцөлд аливаа нэгэн бараа нийцсэн байвал зохих норм, стандарт, чанар. Болзол нь хэлцлийн хүчин төгөлдөр болох асуудлыг ирээдүйд бий болох толорхойгүй үйл явдал байдлаар эсвэл хэдийнээ бий болсон боловч талууд субъектив байдлаар мэдээгүй байгаа үйл явдлаас хамааралтай болгосон хэлцлээр хийгдсэн тохиролцоо. Болзол тавьж хийсэн хэлцэл нь бодитоор бүрэн хийгдсэн бөгөөд бүрэн хүчтнтэй байна. Гагцхүү түүний эрх зүйн үр нөлөө нь хойшлуулах эсвэл өөрчлөгдөх хэлбэртэй нөхцөлийн бий болох эсвэл алга болохоос хамаарч байдаг.

БОЛЗОЛ ТАВЬЖ ХИЙСЭН ХЭЛЦЭЛ (*conditional transaction*) – тодорхойгүй байгаа ямар нэгэн үйл явдал бий болсон нөхцөлд хэлцлийг хэрэгжүүлэх, эсхүл хэлцлийг дуусгавар болгохоор тохиролцож хийсэн хэлцэл. Бий болох эсэх нь мэдэгдэхгүй, эсхүл нэгэнт бий болсныг хэлцэл хийгч талууд мэдээгүй байгаа үйл явдлаас шалтгаалан хэлцэл заасан эрх, үүрэг нь үүсэхээр тохиролцсон бол хойшлуулах болзлоор хийсэн хэлцэл гэж үзнэ. Бий болох эсэх нь мэдэгдэхгүй байгаа үйл явдал бий болсноор хэлцлийг дуусгавар болгохоор тохиролцсон бол өөрчлөгдөх болзлоор хийсэн хэлцэл болно.

БОЛЗОЛТ ХУДАЛДАА (*conditional commerce/trade*)– гадаадын зарим улсын иргэний эрх зүйд бараа өмчлөх эрх худалдан авагчид гагцхүү түүнийг төлбөрөө бүрэн гүйцэд хийсний дараа шилжих худалдаа.

БОНД (*bond*)–**1.** Өрийн бичиг, **2.** Тогтмол орлоготой үнэт цаас, **3.** *Облигац-засгийн газар компани, улсын хийгээд орон нутгийн захиргаанаас төсвийн алдагдлыг нөхөх зорилгоор аж ахуйн нэгж, иргэдээс зээл авахаар гаргадаг үнэт цаасны нэгэн төрөл.*

БРОКЕР (*broker*) – үйлчлүүлэгчийн нэрийн өмнөөс ба түүний дансаар эсхүл өөрийн данс, тооцоогоор үнэт цаас буюу биржийн барааг худалдах, худалдан авах чиг үүрэг гүйцэтгэдэг үнэт цаасны (хөрөнгийн биржийн) буюу

барааны биржийн зуучлагч. Б нь голдуу зуучлалын гэрээ, комиссын буюу даалгаврын гэрээний үндсэн дээр ажиллана. Б-ын үүргийг брокерын компани ба хараат бус Б гүйцэтгэнэ. Ром-германы эрх зүйн нэр томъёогоор Б-ыг маклер, зуучлагч, худалдааны зуучлагч, худалдааны төлөөлөгч хэмээн нэрлэдэг.

биржийн брокер (*stockbroker*) – биржийн гишүүн, биржийн зуучлагч, түүнчлэн хараат бус брокер – хуулийн этгээдийн албан хаагч буюу төлөөлөгч.

векселийн брокер (*bill broker*) – векселийн бүртгэл ба дахин бүртгэлийн талаар хэлцэлд зуучлагч. ВБ нь Их Британид нэлээд дэлгэрсэн бөгөөд тэгэхдээ векселийг бүртгэх ба дахин бүртгэх чиг үүргийг банк ба бүртгэлийн газар хэрэгжүүлэг болсон учраас тэдгээрийн үүрэг улам бүр хумигдсан.

даатгалын брокер (*insurance broker*) – даатгалын гэрээ буюу давхар даатгалын гэрээ байгуулахтай холбогдсон үйлчилгээ үзүүлэх үйл ажиллагааг өөрийн энрийн өмнөөс зуучлан хэрэгжүүлэх буюу даатгуулагчийн даалгавраар даатгагчтай харилцахаар хуулиар тогтоосон журмын дагуу хувиараа аж ахуй эрхлэгчээр буюу хуулийн этгээдээр бүртгэгдсэн иргэн. ДБ нь даатгалын төлөөлөгч, даатгуулагч, давхар даатгуулагчийн үйл ажиллагаанаас бусдаар даатгалтай холбогдсон хуулиар хориглоогүй өөр үйл ажиллагаа эрхлэх эрх эдэлнэ. ДБ нь даатгалтай холбоогүй үйл ажиллагаа эрхлэх эрхгүй байдаг.

БРОКЕРЫН ҮЙЛ АЖИЛЛАГАА (*brokering activity*) – 1. Үнэт цаасны зах зээл дээр нэрийн өмнөөс үнэт цаасыг зуучлан худалдах, худалдан авах үйл явц, 2. Барааны зах зээл дээр бусдын нэрийн өмнөөс барааг зуучлан худалдах, худалдан авах үйл явц.

БУСАД ЭТГЭЭДЭД АШИГТАЙГААР ДААТГАХ ДААТГАЛ - даатгуулагч өөрийн нэрийн өмнөөс бусад этгээдэд ашигтайгаар даатгалын гэрээ байгуулж болох бөгөөд энэхүү гэрээний үндсэн дээр үүсэх бүхий л эрхийг ашиг сонирхол нь даатгагдсан этгээд эдлэх боловч даатгалын баталгаа олгохыг гагцхүү даатгуулагч шаардах эрхтэй байдаг даатгалын нэгэн төрөл. Гуравдагч этгээдийн ашиг сонирхлын төлөө амь, нас даатгах гэрээ байгуулах тохиолдолд уг этгээд буюу түүнийн хууль ёсны төлөөлөгчийн зөвшөөрлийг бичгээр авна. Амь нас даатгуулсан этгээд амиа хорлосон бол даатгагч гэрээгээр хүлээсэн үүргээс чөлөөлөгдөнө. Гуравдагч этгээдэд ашигтайгаар амь нас даатгасан тохиолдолд даатгалын нөхөн төлбөр авах эрх бүхий гуравдагч этгээдийн хууль бус үйлдлийн улмаас даатгагдсан этгээд нас барсан бол уг этгээд даатгалын нөхөн төлбөр авах эрхээ алдана.

БУСДЫН ГАЗАР ДЭЭР БАРИЛГА БАЙГУУЛАМЖ БАРИХ ЭРХ - бусдын өмчийн газар дээр барилга, байгууламж барих эрх олж авсан этгээд уг эрхээ гуравдагч этгээдэд өвлүүлэх, барьцаалах, худалдах болон бусад хэлбэрээр захиран зарцуулах эрхтэйгээр тухайн газрыг өөрийн эзэмшилд шилжүүлэн авна. Газар өмчлөгч нь барилга, байгууламж барихад зайлшгүй шаардлагатай бус боловч тэдгээрийг илүү зохистой ашиглах боломж олгож байгаа газрыг барилга байгууламж барих эрх олж авч байгаа этгээдийн шардлагаар түүний эзэмшилд шилжүүлэх үүрэгтэй. Барилга, байгууламж барих эрх нь заавал тодорхой хугацаатай байх бөгөөд энэхүү хугацаа нь 99 жилээс хэтрэхгүй. Уг эрхийг хугацаанаас өмнө дуусгавар болгох болзол тавьсан хэлцэл хүчин төгөлдөр бус байна. Барилга байгууламж барих эрхийг бусдад худалдах, барьцаалах болон бусад хэлбэрээр захиран зарцуулахад газар өмчлөгчийн зөвшөөрлийг авах шаардлагатай бол өмчлөгч нь өөрийн эрх, хууль ёсны ашиг сонирхол ноцтойгоор зөрчигдөхөөс бусад тохиолдолд зөвшөөрөл өгөхөөс татгалзах эрхгүй. Хууль буюу гэрээнд өөрөөр заагаагүй бол барилга, байгууламж барих зориулалтаар газар эзэмшиж байсан этгээд уг эрхийн хугацаа дуусгавар болоход тухайн газар дээр барьсан барилга, байгууламж болон түүний бүрэлдэхүүн хэсгийг салгаж авч явах эрхгүй. Барилга, байгууламж барих эрхийг улсын бүртгэлд бүртгүүлнэ.

БУСДЫН ЗАРДЛААР ХӨРӨНГӨЖИХ - хэн нэг этгээд өөр этгээдийн өр төлбөрийг сайн дураар өөрөө мэдэж буюу андуурч төлсөн бөгөөд ийнхүү өрийг төлснөөр үүрэг бүхий этгээд үүргээсээ чөлөөлөгдсөн бол өрийг нь төлсөн этгээд тэр этгээдээр зардлаа нөхөн төлүүлэхээр шаардаж болно. Хэн нэг этгээд өөр этгээдийн хөрөнгөд сайн дураараа өөрөө мэдэж буюу андуурч зардал гаргасан бөгөөд нөгөө этгээд үүний улмаас хөрөнгөжсөн бол зардал гаргасан этгээд түүнээс зардлаа нөхөн төлөхийг шаардах эрхтэй.

БУСДЫН ҮҮРГИЙГ ДААЛГАВАРГҮЙГЭЭР ГҮЙЦЭТГЭХ - бусдын эд хөрөнгө болон эрх ашигт учирч болзошгүй бодит аюулыг урьдчилан зайлуулах зорилгоор үүрэг гүйцэтгэсэн этгээдийн үйлдэл, үйл ажиллагаа. Бусдын үүргийг даалгаваргүйгээр гүйцэтгэж байгаа этгээд боломжтой тохиолдолд ашиг сонирхлоо хамгаалуулж байгаа этгээдэд уг үүргийн талаар даруй мэдэгдэх үүрэгтэй бөгөөд ашиг сонирхлоо хамгаалуулж байгаа тэгээд өөрөө уг үүргийг гүйцэтгэж эхлэх буюу уг үүргээс татгалзах хүртэл үүргийг гүйцэтгэнэ. Бусдын үүргийг даалгаваргүйгээр гүйцэтгэж байгаа этгээд ашиг сонирхлоо хамгаалуулж байгаа этгээдэд гүйцэтгэлийн тайланг гаргаж үүргийн үр дүнгээс олсон бүх зүйлийг ашиг сонирхлоо хамгаалуулж байгаа этгээдэд шилжүүлэх үүрэгтэй. Бусдын үүргийг даалгаваргүйгээр гүйцэтгэсэн этгээд үүрэг гүйцэтгэхтэй холбогдон гарсан зайлшгүй зардлыг нөхөн төлөхийг ашиг сонирхлоо хамгаалуулсан этгээдээс шаардах эрхтэй.

БУСДЫН ЭД ХӨРӨНГИЙГ ҮНДЭСЛЭЛГҮЙГЭЭР ОЛЖ АВСАН БУЮУ ЭЗЭМШСЭНЭЭС ҮҮСЭХ ҮҮРЭГ - бусдын эд хөрөнгийг үндэслэлгүйгээр; шударга бусаар олж авсан этгээд ийнхүү эд хөрөнгийг олж авсан үеэс, шударгаар олж авсан этгээд нь үндэслэлгүйгээр олж авсан гэдгээ мэдсэн буюу мэдэх ёстой байсан үеэс эхлэн уг хөрөнгөөс олсон буюу өөрийн буруугаас олж чадаагүй зайлшгүй олох ёстой байсан орлого, үр шимийг хууль ёсны өмчлөгч буюу эзэмшигчид буцааж өгөх, боломжгүй бол үнийг төлөх үүрэг хүлээнэ.

БУСДЫН ЭД ХӨРӨНГИЙГ ХУУЛЬ БУСААР ЗАХИРАН ЗАРЦУУЛСНААС ҮҮСЭХ ҮҮРЭГ - хууль ёсны өмчлөгч, эзэмшигчийн зөвшөөрөлгүйгээр эд хөрөнгийг ашиглах, өөр зүйлтэй холих, нийлүүлэх, нэгтгэх, дахин боловсруулах зэргээр захиран зарцуулж бусдын эрхийг зөрчсөн этгээд үүнээс учирсан хохирлыг эрх бүхий этгээдэд нөхөн төлөх үүрэгтэй. Эрх бүхий этгээдийн эд хөрөнгийг хариу төлбөртэйгээр захиран зарцуулсан бол түүнээс олсон орлогыг эрх бүхий этгээдэд учирсан хохиролд тооцно. Бусдын эрхийг зөрчсөн этгээд илтэд болгоомжгүйн улмаас өөрийгөө эрхгүй болохыг мэдээгүй бөгөөд үндэслэлгүйгээр хөрөнгөжсөн гэж үзэх үндэслэл байхгүй тохиодолд түүнийг хариуцлагаас чөлөөлж болно. Бусдын эрхийг зөрчсөн этгээд нөгөө этгээдийнхээ эрхийг мэдэж байсан боловч санаатай зөрчсөн бол эрх бүхий этгээдэд хөрөнгийн хохиролоос давсан ашгийг нөхөн төлөхийг шаардаж болно.

БУСДЫН ЭД ХӨРӨНГИЙГ ХЯЗГААРТАЙГААР ЭЗЭМШИХ, АШИГЛАХ ЭРХ – (*usufruct*) – үр шимийг хүртэх, ашиг олох зорилгоор бусдын эд хөрөнгийг хязгаартай эзэмшиж, ашиглах эрх. Узуфрукт эзэмшигч нь гагцхүү гуравдагч этгээдийн өмчлөлд бүрмөсөн шилжүүлэх замаар захиран зарцуулахаас бусдаар уг эд хөрөнгийг өмчлөгчийн нэгэн адил эзэмшиж, ашиглах эрхтэй бөгөөд харин гуравдагч этгээдэд уг эд хөрөнгийг барьцаалах, түрээслэх тохиолдолд өмчлөгчийн зөвшөөрлийг заавал авна. Узуфрукт дуусгавар болоход тухайн эд хөрөнгийн өмчлөгч нь узуфрукт эзэмшигчийн гуравдагч этгээдтэй байгуулсан гэрээний оролцогч болно. Узуфруктыг хариу төлбөртэй буюу төлбөргүй, тодорхой буюу тодорхой бус хугацаагаар, эсхүл узуфрукт эзэмшигчийн бүх насаар тогтоож болно.– хуулиар буюу гэрээгээр эд юмсын голчанарыг хэвээр хадгалах нөхцөлтэйгээр түүний үр шимийг хүртэж, бусдын эд хөрөнгийг ашиглах эрх. У-ыг насан туршид, тодорхой хугацаагаар буюу ашиглагч (узуфруктар)-ийн эрхийг дуусгавар болгох нөхцөлтэйгээр тогтоож болно. У. Тогтоосон өмчлөгч энэ үед зөвхөн өмчлөх эрхээ хадгалах бөгөөд гагцхүү ашиглагчид хяналт тавих хууль зүйн боломжтой байна. байгалийн нөөцийн үр шим, ургац, малын төл зэрэг ба мөнгөн орлого, зээлийн хүү, түрээсийн хөлс зэргийг олж

авах явдал ашиглагчийн ашигт хамаарагдана. Ашиглагч эвдэж устгах ба үнэгүйдэлтэд хүргэхгүй байхаар тухайн эд хөрөнгийг хадгалах ба түүнийг аж ахуйн зориулалтаар ашиглах үүрэг хүлээнэ. Бусдын эд хөрөнгийг хязгаартай эзэмших ашиглах эрх нь бусдын өмчийг эзэмших, ашиглах эрх юм. Өмчлөгчийн өмчлөх эрхийг хязгаарлах эд хөрөнгийн эрх юм. Бусдын эд хөрөнгийн эзэмших болон ашиглах боломж үүргийн эрх зүйн гэрээний үндсэн дээр бий болж болох нь тодорхой. Энэ тохиолдолд эрх, үүрэг нь зөвхөн гэрээний талуудад үйлчилнэ. Узуфрукт эзэмшигч нь иргэн, хуулийн этгээд байж болно. Узуфрукт эзэмшигч нь үл хөдлөх эд хөрөнгийн өмчлөгч байж болохгүй. Үүгээр узуфрукт болон сервитут хоорондоо ялгагдана. Узуфруктийн сервитутаас ялгагдах нэг зүйл бол узуфрукт эзэмшигч нь бусдын өмчлөлийн зүйлийг бүхий л хүрээнд ашиглах боломжтой байна. Сервитут нь үл хөдлөх эд хөрөнгийг зөвхөн хязгаартайгаар л ашиглах боломжтой. Узуфруктаар бүхий л зүйлийн тухайлбал хөдлөх, үл хөдлөх эд хөрөнгө болон бусад эд хөрөнгө өмчлөх эрхийг хязгаарлаж болно.

БУСДЫН ЭД ЮМСЫГ ХЯЗГААРЛАЛТТАЙ АШИГЛАХ ЭРХ (*servitude*) – бусдын эд юмсыг тогтоосон хэмжээ хязгаарт ашиглах буюу тодорхой харилцаанд түүний өмчлөгчийг хязгаарлах эрхтэй байхад оршдог эд юмсын хязгаарлагдмал эрхийн онцгой төрөл. Сервитут нь голчлон бусдын газрыг хязгаарлалттай ашиглах эрх юм. Зарим тохиолдолд сервитут нь барилга, байгууламж ба буса үл хөдлөх эд хөрөнгийг хязгаарлалттай ашиглах зайлшгүй шаардлагаас үүдсэн байж болно. Сервитутыг хөршийн газраар дамжиж орох ба гарах, цахилгааны, дулааны, холбооны, хоолой дамжуулалтын шугам тавих ба ашиглах, усны хангамж, хөрсний боловсруулалт хийх, түүнчлэн сервитут тогтоохгүйгээр хэрэгжүүлж болохгүй үл хөдлөх эд хөрөнгийн өмчлөгчийн бусад эрэлт хэрэгцээг хангахын тулд тогтоодог. Эзэмшил газарт сервитутын хүндрэл нь энэхүү эдэлбэр газрыг өмчлөгчөөс эзэмших, ашиглах ба захиран зарцуулах эрхийг хөндөхгүй. Сервитут нь эд юмсын эрх болдоггүй учраас худалдах, худалдан авах, барьцааны бие даасан зүйл болохгүй. Тогтоосон сервитутын ашиглалтыг хангахын тулд үл хөдлөх эд хөрөнгийг өмчлөгч бус этгээдэд ямар нэгэн аргаар шилжүүлж болохгүй. Сервитут хэмээх нэр томъёо нь 2002 оны МУ-ын Иргэний хуульд хэрэглэгдсэн.

БУСДЫН ЭРҮҮЛ МЭНДЭД УЧИРСАН ГЭМ ХОРЫН ХАРИУЦЛАГА - бусдын эрүүл мэндэд гэм хор учруулсан этгээд нь хохирогчийн хөдөлмөрийн чадвараа алдсанаас дутуу авсан цалин хөлс, түүнтэй адилтгах орлого, ийнхүү эрүүл мэндэд гэм хор учруулсантай холбогдон гарсан асарч сувилах, нэмэгдэл хоол өгөх, хиймэл эрхтэн хийлгэх,

сувиллын газар сувилуулах зэрэг зайлшгүй бүх зардлыг хохирогчид төлөх үүрэгтэй. Гэм хор учруулах үед хохирогч цалин хөлс, орлогогүй байсан бол хөдөлмөрийн хөлсний доод хэмжээнээс багагүй хэмжээний нөхөн төлбөр шаардах эрхтэй.

БУЦААН ШААРДАХ ШААРДЛАГАД ХАМААРАХ ЗҮЙЛС - буцаан шаардах шаардлагад өөр этгээдэд шилжүүлсэн хөрөнгө, түүнээс олсон орлого, үр шим, түүнчлэн тухайн хөрөнгийг эвдсэн, устгасан, гэмтээсэн буюу хураалгасан бол нөхөн төлбөрт авах бүх зүйл хамаарна. Үндэслэлгүй олж авсан зүйлийн чанар байдлын улмаас буюу өөр шалтгаанаар түүнийг буцааж өгөх боломжгүй бол олж авсан этгээд түний үнийг төлнө. Эд хөрөнгийг үндэслэлгүй олж авсан этгээд уг зүйлээ хэрэглэх, бусдад шилжүүлэх зэргээр ашиглахдаа, эсхүл тухайн зүйлийг үрэгдүүлсэн, устгасан, чанарыг нь муудуулсан буюу бусад шалтгаанаар ямар нэгэн ашиг, орлого олоогүй бол олох байсан орлого, ашиг, үр шимийг нөхөн төлөх үүрэг хүлээхгүй. Гэрээ хүчингүй болсны улмаас уг гэрээгээр олж авсан зүйлээ буцааж өгөх үүрэг бүхий тал нь биет байдлаар буюу мөнгөн хэлбэрээр буцааж өгөх бололцоогүй бол гэрээ хүчин төгөлдөр бус болсон үндэслэл, түүний үр дагаварт шууд хамааралтайгаас бусад тохиолдолд уг хөрөнгийг буцаан өгөх үүрэг үүсэхгүй. Эд хөрөнгө олж авсан этгээд тухайн хөрөнгийг бүрмөсөн өөрийн болгосон гэж бодсоны улмаас түүнтэй холбоотой зардал гаргасан бол зардал, хохиролоо нөхөн төлүүлж уг зүйлийг буцааж өгөх үүрэгтэй. бусдын эд хөрөнгийг үндэслэлгүйгээр, шударга бусаар олж авсан этгээд ийнхүү эд хөрөнгийг олж авсан үеэс, шударгаар олж авсан этгээд нь үндэслэлгүйгээр олж авсан гэдгээ мэдсэн буюу мэдэх ёстой байсан үеэс эхлэн уг хөрөнгөөс олсон буюу өөрийн буруугаас олж чадаагүй зайлшгүй олох ёстой байсан орлого, үр шимийг хууль ёсны өмчлөгч буюу эзэмшигчид буцааж өгөх, боломжгүй бол үнийг төлөх үүрэг хүлээнэ. Эд хөрөнгө олж авсан этгээд тухайн эд хөрөнгийг буцаан шилжүүлэх үед эвдэж гэмтээсэн буюу үрэгдүүлсэнээс үүссэн хохиролыг гагцхүү өөрөө гэм буруутай тохиолдолд нөхөн төлөх үүрэгтэй. Даалгаваргүйгээр бусдын эрх ашгийн үүднээс үйлдэл хийсний үндсэн дээр хөрөнгө олж авсан этгээд уг хөрөнгөтэй холбогдож гаргасан зардлаа нөхөн төлөхийг шаардаж болно. Энэ тохиолдолд ашиг сонирхлоо хамгаалуулсан этгээд нь зайлшгүй зардлаас бусад зардлыг нөхөн төлөх үүрэгтэй.

БУЦААН ӨГӨХ - зөвхөн өмчлөгч өөрийн эд юмсыг өөртөө буцаан авах үйлдлийг эзэмшигч хүлцэх явдал гэж ойлгож болохгүй бөгөөд харин өмчлөгч буцаан шаардах эрхээ хэрэгжүүлэх замаар эд юмсыг өөрийн шууд эзэмшилд олж авахад эзэмшигчийн зүгээс идэвхитэй нөлөөлөхийг ойлгодог.

БҮРДҮҮЛБЭР (*requisities*) – хууль болон эрх зүйн бусад актад заасан баримт бичигт заавал шаардагдах мэдээ сэлтийн нийлбэр цогц. Жишээ нь векселийн Б, нэхэмжлэлийн Б, хувьцааны Б зэрэг.

векселийн бүрдүүлбэр (*bill requisite*) – вексельд заавал байх мэдээ сэлт: “векселийн нэр”, тодорхой хэмжээний мөнгө төлөх үүрэг, төлбөрийн хугацаа, төлбөр хийх газар, төлбөр хүлээн авагчийн нэр.

нэхэмжлэлийн бүрдүүлбэр (*statement of a claim/suit, bill complaint; petition to sue; plaint*) – Нэхэмжлэлийг ямар шүүхэд гаргаж байгаа, талуудын нэр, хаяг, нэхэмжлэлийн үндэслэл, шаардлага, түүнийг нотлох баримт, нэхэмжлэлийн үнэ, хавсаргасан баримт бичгийн жагсаалтыг илэрхийлэх гадаад хэлбэр.

үнэт цаасны бүрдүүлбэр (*components of securities*) – үнэт цаасыг тодорхойлсон эрх зүйн баримт бичигт заавал байх мэдээ мэлт: үнэт цаасны нэр төрөл, үнэт цаас гаргагчийн оноосон нэр, үнэт цаасны нэрлэсэн үнэ, нэрийн үнэт цаасны хувьд үнэт цаас эзэмшигчийн нэр, хүү төлөх нөхцөл, төлбөр хийгдэх нөхцөл, үнэт цаасны бүртгэлийн болон регистрийн дугаар, үнэт цаас гаргагчийн тамга, үнэт цаас гаргагчийн эрх бүхий албан тушаалтны гарын үсэг. (“Үнэт цаасны зах зээлийн тухай” МУ-ын 2002 оны 12 дугаар сарын 12-ны өдрийн хуулийн 6 дугаар зүйл).

БҮРДЭЛ ХЭСЭГ (*appurtenance*) – эд юмсын үндсэн бүрдэл хэсгүүдийг хууль зүйн хувьд хоорондоо салангад ба ялгаатай байхаар зохицуулсанаас болж эдийн засгийн үнэ цэнээ алдахаас урьдчилан сэргийлж байгаа юм. Нийлмэл эд зүйлсийн хувьд бүрдэл хэсгүүдийг танихад хялбар байдаг. Хоорондоо холбогдсон эд юмс нь холбогдсоныхоо дараагаар эдийн засгийн хувьд бие даасан байдлаа алдаж байвал сая бүрдэл хэсэг болно. Тэхдээ өөр бусад хэлбэрүүд байж болно. Нийлмэл эд юмсын хажуугаар мөн эд юмсын нэгдэл байж болдог, тухайлбал альбомд цуглуулсан шуудангийн маркийн цуглуулга, янз бүрийн олон номтой номын сан зочны өрөөний иж бүрэн тавилага гэх мэт.

БҮРТГЭЛ (*registration*) – 1. Эрх зүйд бүрэн эрх бүхий субъектээс (жишээ нь улсын Б-д төр түүний холбогдох байгууллагаас) Б-ийн объект хууль ёсны болох, түүнийг хууль зүйн ач холбогдолтой болгосон үйл баримт, үйл явдал буюу үзэгдлийн бүртгэл ба жагсаалтыг хүлээн зөвшөөрсөн ба батламжилсан хууль зүйн акт. Тухайлбал, хуулийн этгээдийн улсын бүртгэл нь тухайн субъект нь өөрийн эрх зүйн чадамжийн хэмжээ хязгаарын хүрээнд иргэний гүйлгээнд оролцох зайлшгүй шаардлагатай ба хангалттай зохих

статустай болсныг харуулна. Үл хөдлөх эд хөрөнгийн улсын бүртгэл нь Б-ийн объектын төрлөөс хамааран үл хөдлөх эд хөрөнгийн юмсын эрхийн шилжилт хууль ёсны буюу үл хөдлөх эд хөрөнгөтэй холбоотой зохих хэлцэл хууль ёсны болохыг батламжилна. **2.** Өргөн утгаараа ямар нээгн жагсаалт, реестр, бүртгэлийн дэвтэр зэрэгт үйл баримт, үйл явдал буюу үзэгдлийг тусган илэрхийлэх.

барааны тэмдгийн олон улсын бүртгэл (*registration of trademark*) – дэлхийн оюуны өмчийн Мадридын хэлэлцээр, Мадридын протоколын дагуу олон улсын товчооноос эрхлэн гүйцэгэдэг бүртгэл.

сонгогчдын бүртгэл (*registration of electors*) – сонгуульд оролцох эрийн баталгаажуулалт. СБ нь сонгуулиас өмнө зөвхөн энэ хүнд саналын хуудас олгож болохыг тогтоох, санал өгөх эрх бүхий этгээдийн хувийн байдлыг тогтоох зорилготой. СБ-ийг хэн хийж байгаагаас шалтгаалан бүртгэлийн бүх тогтолцоог төрийн ба хувийн бүртгэлийн тогтолцоо хэмээн ангилна. Эхнийх нь төрийн байгууллагаас хийх СБ ба ОХУ, Герман, Швед, Швейцар зэрэг улсад хэрэглэгддэг байна. Хоёр дахь нь сонгогч өөрөө төрийн байгууллагад хандаж, холбогдох баримт бичгээ үзүүлж бүртгүүлэх ёстой аж.

хуулийн этгээдийн улсын бүртгэл (*registration of juridical person*) – МУ-д хуулийн этгээд байгуулсан, өөрчлөн байгуулсан, татан буулгасныг болон хуулийн этгээдийн талаархи бусад мэдээллийг Хуулийн этгээдийн улсын бүртгэлийн тухай хуульд заасан журмын дагуу улсын бүртгэлийн жагсаалтад оруулах үйлдэл. (“Хуулийн этгээдийн улсын бүртгэлийн тухай” МУ-ын 2003 оны 5 дугаар сарын 23-ны өдрийн хуулийн 3.1.2).

БҮРТГЭГДЭЭГҮЙ ХОЛБОО БАНӨХӨРЛӨЛ (*unregistered partnership/association*) – хамтран ажиллах гэрээний үндсэн дээр хоёр ба түүнээс дээш этгээдийн үүсгэн байгуулсан, улсын бүртгэлд бүртгүүлэхгүйгээр үйл ажиллагаа явуулах эрх бүхий, холбоо болон нөхөрлөлийн хэлбэрээр зохион байгуулагдсан байгууллага. Бүртгэгдээгүй холбоо, нөхөрлөл нь хуулийн этгээдийн эрхгүй байх бөгөөд иргэний эрх зүйн харилцаанд бүрэн эрх бүхий төлөөлөгч буюу гишүүдээр дамжин оролцоно. Холбоо нөхөрлөлийн гишүүдийн татвар, хандив, үйл ажиллагааныхаа орлогоор олж авсан хөрөнгө нь гишүүдийн дундын хөрөнгө байна.

БҮРЭН ЭРХЭЭ ТӨЛӨӨЛҮҮЛЭХ (*delegation of authorities/powers*) – тодорхой байгууллага буюу албан тушаалтанд хамаарах бүрэн эрхийг шилжүүлэх. Жишээлбэл, парламент хуулийн хүчин чадал бүхий акт

гаргах эрхээ засгийн газраар төлөөлүүлж болно. Ингэхдээ засгийн газар төлөөлүүлэх бүрэн эрхийн үндсэн дээр гаргасан бүр актаа тодорхой цаг хугацааны дотор парламентад танилцуулах үүрэг хүлээнэ. Бүрэн эрхээ төлөөлүүлэх онцгой хэлбэр нь төлөөлүүлсэн хууль тогтоомж. *Төлөөллүүлсэн хууль тогтоомж.*

БҮРЭН БУС БҮРЭЛДЭХҮҮН (*truncated tribunal*) - нэг гишүүн нь нас барсан, хасагдсан, эсхүл огцорсны улмаас бүрэн бүрэлдэхүүнээрээ ажиллах боломжгүй болсон арбитрын бүрэлдэхүүн.

БҮТЭЭГДЭХҮҮНИЙ ЗАГВАР (*industrial sample; production piece*) – үйлдвэрлэлийн аргаар хийх боломжтой бүтээгдэхүүний хэлбэр, хийцэд хамаарах өвөрмөц, цоо шинэ шийдэл. бүтээгдэхүүний гадаад хэлбэр, хийцэд хамаахар гоёл чимэглэл, өнгө, өнгийн хослон агуулсан, шинээр зохион бүтээсэн, өвөрмөц загвар.

албан бүтээгдэхүүний загвар – албан үүргээ гүйцэтгэх явцад бүтээсэн бүтээгдэхүүний загвар. Ийм бүтээгдэхүүнд загвар патент авах эрхийг гэрээнд өөрөөр заагаагүй бол ажил олгогч эдэлнэ. (“*Патентийн тухай*” МУ-ын 2006 оны 1 дүгээр сарын 19-ний өдрийн хуулийн 16.6)

БҮТЭЭЛ (*work*) – субъектив утгаараа зохиогчийн эрхийн объектын ерөнхий нэр, гадаад буюу материаллаг хэлбэртэй (гар бичмэл, уран зураг, баримал зэрэг) буюу өөр байдлаар (бүжгийн бүтээл, пантомим) бэхжигдсэн зохиогчийн бүтээлч хөдөлмөрийн үр дүн, 2006 оны “Зохиогчийн эрх болон түүнд хамаарах эрхийн тухай” хуульд шинжлэх ухаан, утга зохиол, урлагийн бүтээлийг (зохиогчийн эрх) ба шууд тоглосон тоглолт, дуу авиа, дүрс бичлэг, дуу авиа бүхий дүрст бүтээлийн анхны бичлэг, радио, телевизийн байгууллагын нэвтрүүлгээс (хамаарах эрх) зааглаж ялгасан байна.

БНХАУ-ЫН ОУЭЗХАК (*CIETAC*) - China International Economic and Trade Arbitration Commission буюу Хятадын Олон улсын эдийн засаг, худалдааны арбитрын комисс (ХОУЭЗХАК). Өмнө нь Гадаад худалдааны арбитрын комисс нэртэй байсан СИЕТАС Хятадын хамгийн гол олон улсын арбитрын байгууллага юм. СИЕТАС нь Хятадын Гадаад худалдааг хөхиүлэн дэмжих зөвлөлийн харъяанд 1956 оны 4 дүгээр сард байгуулагджээ. Тус Комиссын төв нь Бээжинд, харин салбар зөвлөлүүд нь Шанхай, Шензен, Тианжинд байрладаг. СИЕТАС нь өөрийн гэсэн арбитрын дүрэмтэй.

БЭЛТГЭН НИЙЛҮҮЛЭГЧ (*manufacturer*) – хэрэглэгчид борлуулах бараа үйлдвэрлэдэг өмчийн хэлбэрээс үл хамаарах аж ахуйн нэгж, түүнчлэн хувиараа аж ахуй эрхлэгч. *Нийлүүлэгч.*

БЭЛЭГЛЭЛИЙН ГЭРЭЭ (*donation contract*) – бэлэглэгч нь бэлэг хүлээн авагчийн зөвшөөрснөөр түүний өмчлөлд тодорхой хөрөнгө хариу төлбөргүй шилжүүлсэн хүсэл зориг бүхий иргэний эрх зүйн хэлцэл. Хөдлөх эд хөрөнгө шилжүүлснээр бэлэглэлийн гэрээг байгуулсанд тооцно. Тодорхой хөрөнгө бэлэглэхээр амласан амлалтыг нотариатаар гэрчлүүлсэн бол үүрэг үүснэ. Бэлэглэгч нь өөрийн асрамжид байгаа этгээдэд амьжиргааны нэн тэргүүний хэрэгцээт хөрөнгийг бусдад бэлэглэх эрхгүй. Ямар нэгэн болзол хангасан, эсхүл тодорхой зорилгод хүрсэн нөхцөлд бэлэглэлийн гэрээ хүчин төгөлдөр болохоор талууд тохиролцож болно. Үүнийг тусгай зориулалттай хийсэн бэлэглэлийн гэрээ гэх бөгөөд бичгээр хийнэ. Тодорхойхөрөнгийг тусгай зориулалтаар хандивын журмаар бэлэглэж болно.

БЭЛЭГЛЭГЧ (*donor*) – иргэний эрх зүйд нэг тал (бэлэглэгч) нь нөгөө тал (бэлэг хүлээн авагч)-ын өмнө хариу төлбөргүйгээр эд юмс, эсхүл өөртөө буюу гуравдагч этгээдэд эд хөрөнгийн эрх (шаардлага) шилжүүлэх буюу шилжүүлэхээр амарсан, эсхүл нөгөө талыг өөрийнхөө буюу гуравдагч этгээдийн өмнө эд хөрөнгийн үүргээс чөлөөлөх буюу чөлөөлөхөөр аамалсан гэрээний тал.

В

ВАЛЮТ (*currency*) – Монгол Улсын үндэсний валют, гадаад валют, улс хоорондын худалдаа, эдийн засгийн харилцааны төлбөрт хэрэглэгдэж буй тооцооны нэгж, мөнгөжсөн алт болон валютын үнэт зүйлс.

ВАУЧЕР (*voucher*) – **1.** Улсын өмчийг хувьчлах үед үнэт цаасыг худалдан авах зориулалттайгаар ашиглагдах хувьчлалын чек, **2.** Хийгдсэн мөнгөн бичмэл даалгаврыг баталсан баримт, **3.** Аялал жуулчлалын агентлагаас жуулчид тодорхой үйлчилгээний төлбөрийн баталгаа болгож олгосон үйлчилгээ хийлгэх солилцооны баримт.

ВКСЕЛЬ (*note; bill*) – төлбөр хариуцагчаас тодорхой хэмжээний мөнгөн хөрөнгийг тогтоосон хугацаанд ямар нэгэн нөхцөлд болзолгүйгээр, үл маргалдах журмаар вексель эзэмшигчид төлөхийг харилцан тохиролцож баталсан төлбөрийн баримт. Вексель нь төлбөр тооцооны үнэт цаас болно. Вексель нь энгйн, шилжих вексель гэсэн төрөлтэй байх бөгөөд тэдгээр нь зөвшөөрлийн болон мэдүүлгийн гэсэн хэлбэртэй байна. Вексель бичигч тодорхой хэмжээний мөнгөн хөрөнгийг вексельд заасан хугацаанд вексель эзэмшигчид төлөхийг батлан бичсэн векселийг энгийн

вексель, вексель бичигч тодорхой хэмжээний мөнгөн хөрөнгийг тогтоосон хугацаанд гуравдагч этгээдэд, эсхүл вексель эзэмшигчид төлөхийг төлбөр хариуцагчид даалгаж бичсэн векселийг шилжих вексель; векселийн анхны эзэмшигчийн нэр хаягийг тодорхойлон бичсэн векселийг зөвшөөрлийн вексель; эзэмшигчийн нэр хаягийг тодорхойлон заахгүйгээр “Энэ векселийг гардуулагчид төлнө” гэсэн буюу үүнтэй адил илэрхийллээр бичсэн векселийг мэдүүлгийн вексель хэмээн ангилна. **1.** Хэлбэрийг нь хуулиар хатуу тогтоосон хийсвэр мөнгөн үүрэг бүхий үнэт цаасны төрөл. Өрийн үл маргалдах ба зайлшгүй баримт бичиг. Олон улсын худалдаа ба хөгжингүй улсуудын дотоодын эргэлтэд төлбөр тооцоо ба зээлжүүлэлтийн нэн чухал хэрэглүүр болгон ашигладаг. МУ-ын хууль тогтоомжоор төсөл, тооцооны үнэт цаас, төлбөр хариуцагчаас тодорхой хэмжээний мөнгөн хөрөнгийг тогтоосон хугацаанд ямар нэгэн нөхцөл болзолгүйгээр үл маргалдах журмаар вексель эзэмшигчид төлөхийг харилцан тохиролцож баталсан төрийн баримт. **2.** Эрх зүйн тусгай акт болох векселийн эрхээр хэлэр, гүйлгээ нь зохицуулагддаг зээл авагчийн өрөө буцааж төлөх талаар бичгээр гаргасан мөнгөн үүрэг.

ВЕКСЕЛЬ БИЧИГЧ (*giver of a bill*) – тухайн векселийг бичсэн иргэн ба хуулийн этгээд.

энгийн вексель бичигч – нийлүүлсэн бараа, үзүүлсэн ажил, үйлчилгээний төлбөрийг тогтоосон хугацаанд нь бэлтгэн нийлүүлэгч, ажил, үйлчилгээ үзүүлэгчид төлөхийг баталж вексель бичсэн төлбөр хариуцагч.

шилжих вексель бичигч – вексельд заасан төлбөрийг вексель эдэмшигчид төлөхийг төлбөр хариуцагчаас нэхэмжилж байгаа этгээд.

вексель олж авагч (*acquirer of bill exchange*) – **1.** Энгийн ба шилжих векселийг түүнийг бүрдүүлэгчээс олж авсан этгээд, **2.** Цохолттой вексель олж авсан этгээд.

вексель өгөгч (*issuer of bill exchange, drawer*) – анхны олж авагчид вексель бүрдүүлсэн, гарын үсэг зурсан ба гардуулсан этгээд.

вексель эзэмшигч (*note holder, holder of a bill*) – вексельд заасан хэмжээний мөнгө авах эрх бүхий вексель эзэмшигч. Вексель дээр авагчаар тэмдэглэгдсэн этгээдийг анхдагч хэмээн нэрлэнэ. Тухайн векселиар гэрчлэгдсэн рэхийг эзэмшиж байгаа иргэн ба хуулийн этгээд бөгөөд нийлүүлсэн бараа, үзүүлсэн ажил, үйлчилгээнийхээ төлбөр нэхэмжлэгч. Векселээр гэрчлэгдсэн эрхийг эзэмшиж байгаа иргэн ба хуулийн этгээд бөгөөд нийлүүлсэн бараа, үзүүлсэн ажил, үйлчилгээнийхээ төлбөр нэхэмжлэгч.

ВИНДИКАЦИ (*vindicatio*) – иргэний эрх зүйд өмчлөгч нь өөрийн эд хөрөнгийг бусдын хууль бус эзэмшлээс (шударга бусаар буюу заримдаа шударгаар олж авагчаас) гаргуулах замаар өмчлөх эрхээ хамгаалах арга.

Г

ГАДААД ХУДАЛДААНЫ ГЭРЭЭ (*contract of foreign trade*) – олон улсын бараа худалдах, худалдан авах гэрээний тухай НҮБ-ын Конвенц болон гэрээний дагуу худалдагч нь барааг нийлүүлэх, дагалдах баримт бичиг болон өмчлөх эрхийг шилжүүлэх үүрэг хүлээсэн, худалдан авагч нь уг барааны үнийг төлж, хугацаанд нь хүлээн авах үүрэг бүхий хэлцэл.

ГАДААДЫН ХӨРӨНГӨ ОРУУЛАГЧ (*foreign investment*) – МУ-д хөрөнгө оруулалт хийж буй гадаадын хуулийн этгээд хувь хүн (МУ-д байнга оршин суудаггүй гадаадын иргэн болон харьяалалгүй хүн, түүнчлэн гадаадад байгаа оршин суудаг МУ-ын иргэн).

НЭГ ЦЭГИЙН ҮЙЛЧИЛГЭЭ (*one stop service*) – гадаадын хөрөнгө оруулалттай аж ахуйн нэгж, гадаадын хуулийн этгээдийн салбар бүртгүүлэх, үйл ажиллагаа эрхлэх тусгай зөвшөөрөл, лиценз, гэрчилгээ авах, дүгнэлт, үнэлгээ хийлгэх тухай өргөдөл, холбогдох баримт бичгийг нэг дор хүлээн авч, эрх бүхий байгууллагаар шийдвэрлүүлэх ажлыг зохион байгуулах, хөрөнгө оруулагчдыг шаардлагатай мэдээллээр хангах, зөвлөгөө өгөх иж бүрэн үйлчилгээ.

ГАДААДЫН ХӨРӨНГӨ ОРУУЛАЛТ (*foreign investment*) – аль нэг улсын хуулийн ба хувь этгээдийн ашиг олох зорилгоор уг улсаас гаргаж өөр нэг улсын нутаг дэвсгэрт оруулж байгаа материаллаг болон материаллаг бус үнэт зүйл. МУ-д тус улсын нутаг дэвсгэр дээр аж ахуйн нэгж байгуулах, эсхүл Монголын аж ахуйн нэжтэй хамтран ажиллах зорилгоор гадаадын хөрөнгө оруулагчаас МУ-д оруулж буй эд хөрөнгийн болон оюуны үнэт зүйлс.

Шууд бус хөрөнгө оруулалт (*indirect investment*) – хөрөнгө оруулагч ашиг олох зорилгоор актив хөрөнгийг үнэт цаас олж авч, үүгээрээ ашиг хүртэл эрх болно. Харин үйлдвэр, аж ахуйн нэгжийг шууд удирдах боломжгүй байдаг. ШБХО нь татварын хөнгөлөлт зэргээс өөрийн гаргасан хөрөнгөндөө нэмэгдэл өндөр ашиг олох зорилгоор гадаад улсын үйлдвэрийн газруудын хувьцаа, гадаадын улс, олон улсын валют-зээлийн байгууллагуудыг зээллэг ба бусад төрлийн үнэт

цаас, тэрчлэн евро-зээллэгт хөрөнгө оруулалт хийх. Гадаадын хөрөнгө оруулагч чөлөөтэй хөрвөх валют, хөрөнгө оруулалтын үр дүнд төгрөгөөр олсон орлого хөдлөх ба үл хөдлөх эд хөрөнгө, тэдгээртэй холбогдсон эд хөрөнгийн эрх, оюуны болон аж үйлдвэрийн өмчийн эрхийн хөрөнгө оруулалт хийнэ. (“Гадаадын хөрөнгө оруулалтын тухай” МУ-ын 1993 оны 5 дугаар сарын 10-ны өдрийн хууль).

Шууд хөрөнгө оруулалт (*direct investment*) – үйлдвэр, аж ахуйн нэгжид хяналтаа хэрэгжүүлэх боломжийг хөрөнгө оруулагчид оруулдаг хөрөнгө оруулалт. Үйлдвэрийн газрын (салбарын) фондыг буй болгох ба өргөжүүлэх, түүнчлэн компанийн хууль зүйн хэлбэрээс үл шалтгаалан компанид хяналт тогтоох (хүчтэй болгох), эсхүл компанийн үйл ажиллагааг өргөжүүлэхтэй холбогдсон бусад ажиллабрыг багтаасан ямар нэгэн бүтээгдэхүүний үйлдвэрлэлд шууд хөрөнгө оруулах. Бэлэн мөнгө, үйлдвэр, түүний тоног төхөөрөмж, бараа бүтээгдэхүүн борлуулах зэрэг биет хөрөнгө оруулж, үйлдвэрийг өргөтгөх хэлбэрээр голчлон илэрнэ.

ГАДААДЫН ХӨРӨНГӨ ОРУУЛАЛТТАЙ АЖ АХУЙН НЭГЖ (*business entities with foreign investment*) – Монгол Улсын хууль тогтоомжийн дагуу байгуулагдсан, дүрмийн сангийн 20-иос доошгүй хувь нь гадаадын хөрөнгө оруулагчийн хувь хөрөнгөөс бүрдсэн аж ахуйн нэгж Гадаадын хөрөнгө оруулалттай аж ахуйн нэгж нь бүртгүүлсэн өдрөөсөө эхлэн Монгол Улсын хуулийн этгээд болох бөгөөд үйл ажиллагаагаа Монгол Улсын хууль тогтоомжийн дагуу явуулна.

ГАЗАР (*land*) – газрын гадаргуу, түүний хөрс, ой, ус, ургамал бүхий орон зайн давхарга. Байгалийн нөөцийн үндсэн төрлийн нэг, хөдөө аж ахуйн үйлдвэрлэлийн гол хэрэгсэл. Хойч үеийнхний ашиг сонирхлын тусын тулд газрын нөөцийг хамгаалах, нөхөн сэргээх явдлыг хангах эрх зүйн онцгой статус бүхий иргэний эрх зүйн объектын нэг.

бэлчээрийн газар (*pasture land*) – мал, амьтан бэлчээх зориулалттай байгалийн болон таримал ургамлын нөмрөг бүхий хөдөө аж ахуйн газарт хамруулсан газар.

тариалангийн газар (*arable (plowing) land*) – тариалангийн үйлдвэрлэл эрхлэх зориулалтаар иргэн, төр, аж ахуйн нэгж, байгууллагын өмчлөл, эзэмшил, ашиглалтанд байгаа тариалангийн нийт газар.

эдлэн газар (*acquired land; estate*) – газрын тухай хуулийн дагуу аж ахуйн нэгж, байгууллага, иргэнд эзэмшүүлэх, ашиглуулах зорилгоор олгосон газар. (“Кадастрын зураглал ба газрын кадастрын тухай”

МУ-ын 1999 оны 12 дугаар сарын 16-ны өдрийн хуулийн 3.1.3).

эдэлбэр газар (*plot of land*) – газрын харилцааны объект болох хил зааг нь тодорхойлсон ба тогтоосон журмаар баталгаажсан газрын өнгөн хэсэг (хөрсний давхарга). ЭГ нь хуваагдах ба үл хуваагдахаар байж болно. Хуваагдах гэж хэсэгчлэн хуваарилж болох боловч хуваарилсны дараа бие даасан ЭГ-ыг бүрдүүлэх бөгөөд зөвшөөрөлтэйгээр ашиглахад хуульд өөрөөр заагаагүй тохиолдолд газрын нэгдмэл сангийн өөр ангилалд шилжихгүйгээр хэрэгжинэ. ЭГ-ын хил заагийг төлөвлөгөөнд тусгасан байна. ЭГ-ын эрх зүйн байдал нь ашиглуулахаар зөвшөөрөгдсөн зориулалтын дагуу ба хууль ёсны хэлбэрээр хэрэгжинэ.

ГАЗАР АШИГЛАГЧ (*land user/tenant*) – газрыг байнга (хугацаагүй) ашиглах ба хугацаатай үнэ төлбөргүй ашиглах эрх бүхий этгээд.

ГАЗАР АШИГЛАХ (*land use*) – **1.** Голчлон хөдөө аж ахуйн үйлдвэрлэлтэй холбоогүй зорилгоор газрыг ашиглах хууль зүйн хэлбэрийн нэг. Газар ашиглагчид нь газар өмчлөгч ба газар эзэмшигчидтэй харьцуулахад газрын хувьд туйлын бага эрх эдэлнэ, **2.** МУ-ын газрын эрх зүйд хуулиар зөвшөөрсөн хүрээнд газар өмчлөгч, эзэмшигчидтэй байгуулсан гэрээнд заасны дагуу газрын аль нэг ашигтай чанарыг гаргаж хэрэглэх.

ГАЗАР АШИГЛАХ ЭРХ (*land use*) – тухайн газрыг захиран зарцуулах эрхгүйгээр хуульд заасан буюу гэрээгээр тохиролцсоны дагуу ашиглах эрх. Иргэн, аж ахуйн нэгж, байгууллагад төрийн өмчийн газрыг тодорхой зориулалт, хугацаа, болзолтойгоор гэрээний үндсэн дээр, хууль тогтоомжийн дагуу ашиглуулж болно.

ГАЗАР АШИГЛАХ ЭРХИЙН ГЭРЧИЛГЭЭ (*certificate of land use*) – гадаад улс, олон улсын байгууллага, гадаад улсын хуулийн этгээд, гадаадын хөрөнгө оруулалттай аж ахуйн нэгж, гадаадын иргэн, харьяалалгүй хүний газар ашиглах баталгаажуулсан баримт бичиг.

ГАЗАР АШИГЛУУЛАХ (*giving land for use*) – гадаад улс, олон улсын байгууллага, гадаад улсын хуулийн этгээдэд газрыг тодорхой хугацаагаар түрээс, концессын гэрээгээр хэрэглүүлэх. УИХ зохих шийдвэр гаргаж, засгийн газар газрын зааг, ашиглах журмыг тогтооно.

ГАЗАР ӨМЧЛӨГЧ (*landowner*) – тухайн газрыг захиран зарцуулах эрх бүхий этгээд. МУ-ын иргэдэд өмчлүүлснээс бусад газрын өмчлөгч нь төр. Бэлчээр, нийтийн эдэлбэрийн ба улсын тусгай хэрэгцээнийхээс бусад газрын өмчлөгч нь зөвхөн МУ-ын иргэн байж болно.

ГАЗАР ӨМЧЛӨЛ (*landownership*) – тухайн газрыг захиран зарцуулах эрхтэйгээр хуулиар зөвшөөрсөн хүрээнд өөрийн мэдэлд байлгах.

ГАЗАР ӨМЧЛӨХ ЭРХ (*right of property/land*) – бэлчээр, нийтийн эдэлбэрийн ба улсын тусгай хэрэгцээнийхээс бусад газрыг зөвхөн Монгол Улсын иргэн хулиар зөвшөөрсөн хүрээнд эзэмших, ашиглах, захиран зарцуулах эрх Монгол Улсын иргэнд өмчлүүлснээс бусад газар төрийн өмч болно.

ГАЗАР ЭЗЭМШИГЧ (*land possessor*) – газрыг насан туршдаа эзэмшин өв залгамжлуулах эрх бүхий эзэмшиж буюу ашиглаж байгаа этгээд.

ГАЗАР ЭЗЭМШИХ (*land possession*) – 1. Аль нэгэн хувь хүн буюу хуулийн этгээд хуульд заасан тодорхой үндэслэлээр, газар эзэмшигчийн холбогдох эрх ба үүргийг эдэлж, тодорхой эдэлбэр газрыг бодитой эзэмших, 2. МУ-ын газрын эрх зүйд газрыг гэрээнд заасан зохицуулалт, нөхцөл, болзлын дагуу хуулиар зөвшөөрсөн хүрээнд өөрийн мэдэлд байлгах.

ГАЗАР ЭЗЭМШИХ ЭРХ(*title to land*) – газрыг Монгол Улсын 18 насанд хүрсэн иргэн, аж ахуйн нэгж, байгууллага захиран зарцуулах эрхгүйгээр хууль болон гэрээнд заасны дагуу өөрийн мэдэлд байлгах эрх, Иргэн, аж ахуйн нэгж, байгууллага оршин суугаа /оршин байгаа/ сум, дүүрэгтээ газар эзэмших давуу эрхтэй. Иргэний эрх зүйн харилцаанд оролцогч субъектүүд нь газрыг дангаар болон дундаа хамран эзэмшиж болно. Гадаад улсын хуулийн этгээд, иргэн, харьяалалгүй хүнд газрыг төлбөр, хугацаатайгаар болон хуульд заасан болзол, журмаар ашиглуулж болно.

ГАЗАР ЭЗЭМШИХ ЭРХ ДУУСГАВАР БОЛОХ (*expiration land possession licenses*) – газар эзэмших эрхийн гэрчилгээ болон газар эзэмших гэрээний хугацаа дуусахад сунгуулах хүсэлт гаргаагүй, газар эзэмшигч нь нас барсан, нас барсан гэж зарлагдсан, сураггүй алга болсонд тооцогдсон бөгөөд түүний хууль ёсны өв залгамжлагч байхгүй нь тогтоогдсон, газар эзэмшигч аж ахуйн нэгж, байгууллага татан буугдсан, эзэмшигч газар эзэмших гэрээгээ цуцлах тухай хүсэлт гаргасан, газар эзэмших эрхийн гэрчилгээ хүчингүй болсон, газрыг тусгай хэрэгцээнд авч нөхөх олговрыг газар эзэмшигчид бүрэн төлсөн зэрэг нөхцөл байдал буй болох.

ГАЗАР ЭЗЭМШИХ ЭРХИЙН ГЭРЧИЛГЭЭ (*land possession licenses*) – газар эзэмших эрхийг баталгаажуулсан баримт бичиг. ГЭЭГ нь дараах төрөлтэй байна: гэр бүлийн хамтын хэрэгцээний, төрийн байгууллагын, аж ахуйн нэгж, байгууллагын. ГЭЭГ-г 1 удаад сунгах хугацаа 40 жилээс илүүгүй байна.

ГАЗРЫГ ДАЙЧЛАН АВАХ ҮЕИЙН НӨХӨХ ОЛГОВОР (*compensation damage*) – төр, нийгмийн эрх, ашиг сонирхлын улмаас иргэд, хуулийн этгээдийн эзэмшилд болон өмчлөх эрхэд байгаа газрыг эрх бүхий байгууллагын шийдвэрийг үндэслэн Төрийн захиргааны төв байгууллага нь сум, дүүргийн Засаг даргаар дамжуулан газар эзэмшигч иргэн, аж ахуйн нэгж, байгууллагатай гэрээ байгуулан тухайн газрыг солих буюу эргүүлэн авахад төлөх мөнгөн олговор. Харин өмчлөгч буюу эзэмшигч нь эзэмших, ашиглах, захиран зарцуулах эрхэ хэрэгжүүлэхдээ хууль зөрчсөн нь тогтоогдсон тохиолдолд нөхөх олговор олгохгүйгээр төр өмчлөлдөө дайчлан авна.

ГАЗРЫН МАРГААН (*land dispute*) – газартай холбогдон үүссэн маргаан. Үүнийг шийдвэрлэх нь газар өмчлөгчид, газар эзэмшигчид, ашиглагчид, түрээслэгчдийн эрх ба хууль ёсны ашиг сонирхлыг хамгаалах нэгэн арга. Н МУ-д газартай холбогдон үүссэн маргааныг дараах байгууллага, албан тушаалтан хянан шийдвэрлэнэ: а) газар эзэмших, ашиглах талаар иргэн, аж ахуйн нэгж, байгууллага болон засаг даргын хооронд үүссэн маргааныг тухайн засаг дарга.

ГАЗРЫН РЕНТ (*ground rent*) – тухайн эдэлбэр газрын өмчлөгчид газар ашиглагч-түрээслэгчээс тогтмол төлөх байнгын төлбөр, өөрөөр хэлбэл газрын түрээсийн төлбөр.

ГАЗРЫГ ХЯЗГААРТАЙ АШИГЛАХ ЭРХ (*servitude*) – үл хөдлөх хөрөнгө өмчлөгч нь эд хөрөнгөө ашиглах, хамгаалах нөхцөлийг бүрдүүлэхээр бусдын газраар дайран өнгөрөх зам, цахилгаан, холбооны болон инженерийн шугам татах, гарц гаргах болон бусад зориулалтаар бусдын эзэмшил ашиглалтад байгаа газрыг хязгаарлагдмал эрхтэйгээр ашиглахаар шаардах эрхтэй. Газар эзэмшигч, ашиглагч болон уг газрыг хязгаарлагдмал эрхтэйгээр ашиглахаар шаардаж буй этгээдийн хооронд хэлэлцэн тохиролцсоны үндсэн дээр газрыг хязгаарлагдмал эрхтэйгээр ашиглах эрх үүснэ.

ГАРЦААГҮЙ БАЙДАЛ (*extreme necessity*) –ГБ-д учруулсан гэм хор нь учирч болох байсан гэм хороос бага байвал уг үйлдэл хийсэн этгээд гэм хорыг хариуцан арилгах үүрэг хүлээхгүй. Учруулсан гэм хор нь учирч болох байсан гэм хороос илт их байвал үйлдэл хийсэн этгээд хэтрүүлсэн тэр хэмжээгээр гэм хорыг арилгах үүрэг хүлээнэ. Гэм хор учирсан бодит нөхцөл байдлыг харгалзан шүүх эрх, хууль ёсны ашиг сонирхлын нь төлөө үйлдэл хийгдсэн гуравдагч этгээдэд уг гэм хорыг арилгах үүрэг хүлээлгэх, эсхүл гэм хор учруулагч буюу гуравдагч этгээдийг дээрх үүргээс бүрэн буюу хэсэгчлэн чөлөөлж болно.

ГОЛ ЭД ЮМС (*principal thing and appurtenance*) – уг зүйлийн зориулалтыг тодорхойлж чадахуйц гол шинжийг илэрхийлдэг эд юмс.

ГОМДЛЫН ШААРДЛАГА ГАРГАХ ХУГАЦАА - үүрэг гүйцэтгэгчээс үүрэг гүйцэтгүүлэгчийн өмнө хүлээсэн үүргээ бүрэн буюу хэсэгчлэн биелүүлээгүй нөхцөлд үүрэг гүйцэтгүүлэгч нь үүргийн гүйцэтгэлийг үүрэг гүйцэтгэгчээс шаардах эрхтэй байх хугацаа. Хуульд тусгайлан заасан бол зарим үүрэгт гомдлын шаардлагыг заавал гаргаж, түүний хариуг авсан буюу гомдлын шаардлага гаргах хугацаа дууссан үеэс эрх хамгаалуулах хугацаа буюу хөөн хэлэлцэх хугацаа үйлчилнэ.

ГУРАВДАГЧ ЭТГЭЭД (*third parties persons*) – бие даасан шаардлага гаргасан болон бие даасан шаардлага гаргаагүй, түүнчлэн тухайн харилцаа хэрэгжих болон зөрчигдсөн нөхцөлд эрх, ашиг сонирхол нь тодорхой хэмжээгээр хөндөгдсөн иргэн, хуулийн этгээд, иргэний байцаан шийгэх ажиллагаанд бусад этгээдийн үүсгэсэн шийтгэх хэрэгт хуулиар хамгаалагдсан өөрийн эрх ба ашиг сонирхлыг хамгаалж буй этгээд. ГЭ-ийг маргааны зүйлээр бие даасан шаардлага гаргасан ба тийм шаардлага гаргаагүй гэж ангилна. Эхнийхд нь нэгэнт эхэлсэн байцаан шийтгэх ажиллагаанд 2 талд буюу аль нэгэнд нь нийтлэг үндэслэлийн дагуу нэхэмжлэл гаргасан байдаг. Энэ төрлийн ГЭ нь нэхэмжлэгчийн бүх эрх, үүргийг эдэлнэ. 2 дахь нь хэрэв хэргийн шийдвэр талуудын аль нэгний хувьд эрх, үүрэгт нөлөөлөхөөр байвал нэхэмжлэгч буюу хариуцагчийн (өөрийн санаачилгаар буюу талуудын хүсэлтээр) талд хэрэгт оролцоно. ГЭ нь буцааж авах нэхэмжлэл гаргах боломжийг зайлуулах зорилгыг баримталдаг. Энэ төрлийн ГЭ нь нэхэмжлэлийн үндэслэл ба зүйлийг өөрчлөх, нэхэмжлэлийн шаардлагын хэмжээг нэмэгдүүлэх буюу багасгах, тэрчлэн нэхэмжлэлээс татгалзах, нэхэмжлэлийг хүлээн зөвшөөрөх буюу эвлэрлийн хэлэлцээр хийх, шүүхийн шийдвэрийг албадан гүйцэтгэхийг шаардахаас бусад талуудын бүх эрх, үүргийг эдэлнэ.

ГУРАВДАГЧ ЭТГЭЭДЭД АШИГТАЙ ГЭРЭЭ (*contract for the benefit of a third party; third party beneficiary contract*) – энэхүү гэрээг жинхэнээр, эрх олгож байгуулсан тохиолдолд тухайн этгээдийн хувьд үүрэг гүйцэтгэгчээс үүргийн гүйцэтгэлийг шаардах эрх үүсдэг байна. Харин гуравдагч этгээдэд эрх олгож буй гэрээ нь жинхэнэ бус бол үүрэг гүйцэтгэгч нь гуравдагч этгээдийн өмнө үүргээ гүйцэтгэсэнээр үүргээсээ чөлөөлөгдөнө. Харин үүргийг гуравдагч этгээдийн өмнө гүйцэтгүүлэхээр шаардах эрх гагцхүү анхны үүрэг гүйцэтгүүлэгчид хадгалагдана. Үүний зэрэгцээ гэрээнд үүргийг гагцхүү гэрээлэгч хоёр талын хооронд гүйцэтгэхээр тохиролцож, харин гуравдагч этгээдийг гэрээний үүргээр хамгаалагдсан хүрээнд

хамруулахаар заасан байж болдог. Энэ тохиолдолд гуравдагч этгээдэд үүрэг гүйцэтгэгчээс үүргийн гүйцэтгэлийг шаардах эрх үүсэхгүй боловч гэрээнд заасан нэмэлт үүрэг зөрчигдсөн тохиолдолд хохирлоо нөхөн төлүүлэхээр шаардах эрхтэй.

ГУРАВДАГЧ ЭТГЭЭДЭД АШИГТАЙГААР ХИЙГДЭХ ГЭРЭЭ(*contract for the benefit of a third party; third party beneficiary contract*) – иргэний эрх зүйн харилцаанд оролцогч субъектүүдийн хооронд хийсэн гэрээнээс үүсэн гарах хууль зүйн үр дагавар нь уг гэрээг байгуулсан талуудын алинд нь ч биш, гуравдагч этгээдэд хамаарахаар хийгдсэн хэлцэл. Хууль буюу гэрээнд өөрөөр заагаагүй, эсхүл үүргийн мөн чанарт харшлахгүй бол гуравдагч этгээдэд ашигтай гэрээнд үүрэг гүйцэтгүүлэгч, гуравдагч этгээдийн аль нь ч үүргийн гүйцэтгэлийг үүрэг гүйцэтгэгчээс шаардах эрхтэй. Гэрээнд тусгайлан заагаагүй бол гуравдагч этгээд бие даан шаардах эрхтэй эсэх, энэ эрх нь шууд, эсхүл урьдчилсан тодорхой нөхцөл бүрдсэнээр үүсэх, гуравдагч этгээдийн зөвшөөрөлгүйгээр гэрээ байгуулсан талууд түүний эрхийг өөрчлөх буюу дуусгавар болгох эрхтэй эсэхийг гэрээний агуулга, түүний зорилгоор тодорхойлно.

ГҮЙЦЭТГЭЭГҮЙ ҮҮРГИЙН ҮНИЙН ДҮН - үүрэг гүйцэтгэгч, үүрэг гүйцэтгүүлэгчийн аль нэг нь хууль болон гэрээнд заасан үүргээ бүрэн буюу хэсэгчлэн биелүүлээгүй үүргийн дүн.

ГЭМ ХОР (*harm; injury*) – иргэний эрх зүйн харилцаанд оролцогч субъект болох иргэд, хуулийн этгээдийн эд хөрөнгө, амь бие, эрүүл мэнд, нэр төр, алдар хүнд, ажил хэргийн нэр хүнд зэрэгт гэм буруугүйгээр болон гэм буруугийн санаатай буюу болгоомжтой хэлбэрээр учруулсан хохирол.

ГЭМ ХОРЫГ АРИЛГАХ (*compensation for harm*) – гэм хор учруулсны үр дүнд үүссэн эд хөрөнгийн хохирлыг нөхөн төлөх. МУ-ын иргэний хууль тогтоомж нь бүрэн ГХА-ыг зайлшгүй шаардлага болгон тавьдаг. Гэм хор учруулсан этгээд түүнийг биет байдлаар (тухайн төрлийн ба адил чанарын эд юмс өгөх, гэмтсэн эд юмсыг засварлах зэрэг) бүрэн төлөх буюу учруулсан хохирлыг бүрэн нөхөн төлөх хариуцлага хүлээнэ. Хохирогчийн санаатай учруулсан гэм хорыг нөхөн төлөх ёсгүй.

ГЭМ ХОРЫН ТӨЛБӨР (*payments for damage*) – иргэний эрх зүйд хөдөлмөрийн чадвар нь хагас алдагдсан буюу хохирогч нас барсны улмаас учирсан гэм хорыг сар бүрийн төлбөр төлөх замаар арилгах. МУ-ын ИХ-ийн 507 дугаар зүйлд заасны дагуу эрүүл мэнд нь гэм хор учирснаас болж, хөдөлмөрийн чадвараа хагас алдсан иргэний хөдөлмөрийн чадвар нь цаашид тордох буюу авч байгаа тэтгэврийн хэмжээ багасвал гэм хор

учруулсын төлбөрийг зохих төлбөрийг зохих хэмжээгээр нэмэгдүүлэхийг хариуцагчаас шаардах эрхтэй. Хохирогчийн хөдөлмөрийн чадвар сайжирсантай холбоотойгоор авч байгаа цалин, хөлс, орлого болон тэтгэврийн хэмжээ нэмэгдвэл хариуцагч нь гэм хор учруулсны төлбөрийн хэмжээг багасгахыг шаардах эрхтэй.

ГЭМ ХОР УЧРУУЛСНААС ҮҮСЭХ ҮҮРЭГ (*obligations from damage; obligation arising as consequence of causing harm*) – үүргийн эрх зүйн дэд салбар бөгөөд иргэний эрх зүйн харилцаанд оролцогч субъектүүдээс гэм буруугийн санаатай болон болгоомжгүй хэлбэрээр, зарим үед гэм буруугүй байх тохиодолд бусдад учруулсан гэм хорыг хуульд заасны дагуу арилгах журам.

ГЭМ ХОРЫН ДААТГАЛ (*indemnity against loss*) – даатгагч нт даатгуулагчийн амь нас, эрүүл мэнд, эд хөрөнгө, эд хөрөнгийн бус ашиг сонирхолд учирсан гэм хорыг даатгалын үнэлгээний хэмжээгээр мөнгөн хэлбэрээр нөхөн төлөх үүрэг хүлээнэ. Гэрээнд тусгайлан заасан тохиолдолд дайны үед учирсан гэм хорыг даатгагч хариуцна.

ГЭМ ХОРЫН ХАРИУЦЛАГА - бусдын эрх, амь нас, эрүүл мэнд, нэр төр, алдар хүнд, ажил хэргийн нэр хүнд, эд хөрөнгөд хууль бусаар санаатай буюу болггоомжгүй үйлдэл(эс үйлдэхүй)-ээр гэм хор учруулсан этгээд уг гэм хорыг хариуцан арилгах үүрэгтэй. Гэм хор учруулахад хэд хэдэн этгээд оролцсон бол тэдгээр нь уг гэм хорыг хамтран хариуцах бөгөөд энэ тохиолдолд шууд гэм хор учруулсан этгээд төдийгүй, түүнийг уруу татсан, дэмжин тусалсан, түүнчлэн гэм хор учруулсны үр дүнг санаатай ашигласан этгээд нэгэн адил хариуцлага хүлээнэ. Гэм хор учруулсан этгээд ийнхүү гэм хор учруулсан нь түүний буруугаас болоогүй гэдгийг нотолбол хуульд зааснаас бусад тохиолдолд гэм хор учруулсны хариуцлагаас чөлөөлөгдөнө.

ГЭНЭТИЙН БОЛОН ДАВАГДАШГҮЙ ХҮЧНИЙ ШИНЖТЭЙ ОНЦГОЙ НӨХЦӨЛ БАЙДАЛ (*force-majeure*) - тухайн нөхцөл байдалд даван гарах боломжгүй гал түймэр, үер, газар хөдлөлт, ган, зуд зэрэг байгалийн гамшгийн шинжтэй үзэгдэл, тахал, байлдааны ажиллагаа, хорио цээр зэрэг нийгмийн амьдралд гарсан онцгой байдал. Гадаадын зарим орнуудад ажил хаялтыг энэ нөхцөлд хамааруулж үздэг.

ГЭР БҮЛ (*family*) –гэрлэлтийн үр дүнд буй болсон, эд хөрөнгийн эрх, үүргээр холбогдсон хамтын амьдрал бүхий гэр бүлийн гишүүд. Гэр бүл нь нийгмийн үндсэн нэгж болохын хувьд эх нялхас хүүхдийн ашиг сонирхол нь төрийн хамгаалалтанд байдаг. **1.** Эрх зүйн бус социологийн шинж бүхий хууль тогтоомжид өргөн хэрэглэгддэг нэр томъёо. Салбар

эрх зүй тус бүрд (гэр бүлийн, иргэний, хөдөлмөрийн) өөр өөр утга санааг агуулна. Гэр бүлийн эрх зүйн онолд ГБ нь (хууль зүйн утгаараа) гэрлэлт, төрөл, садан, үрчлэлт буюу хүүхдийг гэр бүлд хүмүүжүүлэхээр авсан өөр бусад хэлбэрээс үүдсэн эд хөрөнгийн бус амин хувийн ба эд хөрөнгийн эрх, үүргээр холбогдсон хүмүүсийн хүрээ, **2.** МУ-ын гэр бүлийн хуульд заасан хуульчилсан тодорхойлолтоор бол гэрлэлтийн үр дүнд буй болсон, эд хөрөнгийн бус амины болон эд хөрөнгийн эрх, үүргээр холбогдсон хамтын амьдрал бүхий гэр бүлийн гишүүд. (“Гэр бүлийн тухай” 1999 оны 6 дугаар сарын 11-ний өдрийн хуулийн 3.1.2).

ГЭР БҮЛИЙН ГИШҮҮН (*family member*) – **1.** Гэр бүлийн эрх зүйд гэр бүлийн харилцаанд үндэслэсэн эрх эдэлж, үүрэг хүлээсэн этгээд. МУ-ын гэр бүлийн эрх зүйд гэрлэгчид, тэдэнтэй хамт амьдарч байгаа төрсөн, дагавар, үрчлэн авсан хүүхэд болон төрөл, садангийн хүн. **2.** МУ-ын эрүүгийн бхйцаан шийтгэн эрх зүйд сэжигтэн, яллагдагч , шүүгдэгч, хохирогчийн эхнэр, нөхөр, эцэг, эх, өвөг эцэг, эсэг эх, төрсөн, дөгөвөр болон үрчилж авсан хүүхэл, төрсөн ах, эгч, дүү тэдэнтэй хамт амьдарч байгаа төрөл садангийн хүн. Гэрлэгчид, тэдэнтэй хамт амьдарч байгаа төрсөн, дагавар, үрчлэн авсан хүүхэд болон төрөл, садангийн хүн. Орон сууц хөлслөх гэрээнд хөлслөгчтэй хамт амьдарч байгаа нөхөр буюу эхнэр, хүүхэд, эцэг, эхийг гэр бүлийн гишүүн гэж үзэх бөгөөд тэдгээрийн төрөл садангийн бусад хүмүүс, түүнчлэн түүний асрамжинд байгаа хөдөлмөрийн чадваргүй нэг жилээс доошгүй хугацаагаар хамт амьдарч, хамтын аж ахуй эрхэлж байгаа тэтгүүлэгч хүмүүсийг хөллөгчийн гэр бүлийн гишүүнд тооцож болно.

ГЭР БҮЛИЙН ГИШҮҮДИЙН ХАМТРАН ӨМЧЛӨХ ДУНДЫН ЭД ХӨРӨНГӨ (*common ownership (property) for family members*) – гэрлэснээс хойш хамтран амьдарсан хугацаанд бий болсон гэр бүлийн гишүүдийн хуваарьт эд хөрөнгөөс бусад эд хөрөнгө. ГБГХӨДЭХ-д дараах эд хөрөнгө хамаарна: гэрлэгчид, гэр бүлийн бусад гишүүн болон тэдгээрийн хамтын хөдөлмөр, аж ахуйн үйл ажиллагаанаас олсон болон бусад орлого, мөнгөн хуримтлал, шинээр буй болсон хөрөнгө, гэр бүлийн гишүүдийн хамтран өчлөх дундын хөрөнгийн орлогоор худалдаж авсан үл хөдлөх ба хөдлөх эд хөрөнгө, ногдол хувь, үнэт цаас, гэрлэгчид, гэр бүлийн бусад гишүүний хэн нэгний нэр дээр байгаагаас үл шалтгаалан гэрлэснээс хийш бий болсон бусад хөрөнгө, гэр бүлийн гишүүн өөрийн хуваарьт хөрөнгөөс дундаа хамтран өмчлөхөд зориулж шилжүүлсэн хөрөнөг, мөнгөн хуримтлал. Гэрлэгчид, гэр бүлийн бусад гишүүн болон тэдгээрийн хамтын хөдөлмөр, аж ахуйн үйл ажиллагаанаас олсон болон бусад орлого, мөнгөн хуримтлал,

шинээр бий болсон хөрөнгө; бүлийн гишүүдийн хамтран өмчлөх дундын хөрөнгийн орлогоор олж авсан үл хөдлөх, хөдлөх эд хөрөнгө; ногдол хувь, үнэт цаас; гэрлэгчид, эги бүлийн бусад гишүүний хэн нэгний нэр дээр байгаагаас үл шалтгаалан гэрлэснээс хойш бий болсон бусад хөрөнгө; гэр бүлийн гишүүн өөрийн хуваарьт хөрөнгөөс дундаа хамтран өмчлөхөд зориулж шилжүүлсэн хөрөнгө, мөнгөн хуримтлал. Гэр бүлийн гишүүний хуваарьт эд хөрөнгийг гэр бүлийн бусад гишүүд их засвар хийсэн, шинэчилсэн, өөрчлөн тоноглогсны улмаас үнэ нь үлэмж нэмэгдсэн, эсхүл анх гэр бүл болоход нь зориулагдсан (орон сууц, гэр, хашаа, байшин зэрэг) бол хамтран өмчлөх дундын эд хөрөнгө болгон тогтоож болно. Гэрлэснээс хойш гэх ахуйн ажил эрхэлсэн, хүүхэд асарсан, өвчтэй байсан болон хүндэтгэн үзэх бусад шалтгаанаар орлого олоогүй байсан эхнэр, нөхөр, гэр бүлийн бусад гишүүн хөрөнгөө хамтран өмчлөх эрх эдэлнэ.

ГЭР БҮЛИЙН ГИШҮҮДИЙН ЭД ХӨРӨНГИЙН БУС ХАРИЛЦАА - гэрлэх, гэрлэлт дуусгавар болох, гэрлэлтийг хүчин төгөлдөр бус гэж тооцох журам, хүүхэд үрчлэн болон гэр бүлдээ авч асран хүмүүжүүлэх, тэжээн тэтгэх, асран хамгаалах, харгалзан дэмжихтэй холбоотой харилцаа.

ГЭР БҮЛИЙН ГИШҮҮДИЙН ЭД ХӨРӨНГИЙН ХАРИЛЦАА - гэр бүлийн гишүүдийн хамтран өмчлөх дундын өмчлөлд байгаа эд зүйлсийг эзэмших, ашиглах, захиран зарцуулахтай холбоотой харилцаа.

ГЭР БҮЛИЙН ГИШҮҮН ГЭР БҮЛИЙН БҮРЭЛДЭХҮҮНЭЭС ГАРАХ - гэр бүлийн нэг буюу хэд хэдэн гишүүн нь гэр бүлийн бүрэдэхүүнээс гарвал хамтран өмчлөх дундын хөрөнгөөс ногдох хэсгээ авах боловч гэр бүлийн аж ахуйг цаашид явуулахад зайлшгүй шаардагдах хөрөнгийг авах эрхгүй. Ногдох хэсгийг эд хөрөнгөөр өгөх боломжгүй бол үнийг нь төлнө.

ГЭР БҮЛИЙН ГИШҮҮНИЙ ХУВААРЬТ ХӨРӨНГӨ (*separate property of family members*) – гэр бүлийн аль нэг гишүүн гэрлэхийн өмнө олж авсан эд хөрөнгө, мөнгөн хуримтлал, эд хөрөнгийн эрх; өв, бэлэглэлийн журмаар шилжүүлэн авсан мөнгөн хуримтлал, эд хөрөнгө, эд хөрөнгийн эрх, тэдгээрийг худалдсан, арилжсаны үр дүнд олж авсан эд хөрөнгө, мөнгө; амин хувийн хэрэгцээг хангахад зориулсан эд хөрөнгө; оюуны өмчлөлийн зүйлийн үнэ буюу зохиогчийн шагнал; хувийн авъяас, чадвар, ололт амжилтыг сайшаан шагнасны орлого; хуваарьт эд хөрөнгөөрөө олж авсан, мэргэжлийн үйл ажиллагаагаа явуулахад шаардагдах хөрөнгө, мөнгө. Гэр бүлийн гишүүн хуваарьт эд хөрөнгөө өөрийн үзэмжээр эзэмшиж, ашиглаж, захиран зарцуулах эрхтэй бөгөөд өөрөө зөвшөөрсөн тохиодолд хамтран өмчлөх дундын өмчид шилжүүлж болно. Гэр бүлийн гишүүд

өөрөөр тохиролцоогүй бол тэдгээр нь хувийн үйл ажиллагаатай холбогдсон үүргээ өөрийн хуваарьт эд хөрөнгөөрөө хариуцна. Хамтран өмчлөх дундын өмчлөлд шилжүүлэхээр тохиролцоогүй, дангаараа захиран зарцуулах эд хөрөнгө. Дараах эд хөрөнгө хамаарна: гэрлэхийн өмнө олж авсан эд хөрөнгө, мөнгөн хуримтлал, эд хөрөнгийн эрх, өв, бэлэглэлийн зурмаар шилжүүлэн авсан мөнгөн хуримтлал, эд хөрөнгийн эрх, эд хөрөнгийн эрх, тэдгээрийг худалдсан, арилжсаны үр дүнд олж авсан эд хөрөнгө, мөнгө, амин хувийн хэрэгцээг хангахад зориулсан эд хөрөнгө, оюуны өмчлөлийн зүйлийн үнэ буюу зохтогчийн шагнал, хувийн авьяас, чадвар, ололт амжилтыг сайшаан шагнасны орлого, хуваарьт эд хөрөнгөөрөө олж авсан, мэргэжлийн үйл ажиллагаагаа явуулахад шаардагдах хөрөнгө, мөнгө. (МУ-ын ИХ-ийн 127 дугаар зүйл).

ГЭР БҮЛИЙН ӨМЧ (*family ownership*) – гадаадын зарим улсад өмчийн бие даасан хэлбэрийн нэг гэж үздэг бөгөөд агуулгын ба субъект энэ эрх зүйн тодорхой бүл, тогтолцооноос хамааран нэлээд ялгаатай байдаг. МУ-ын хууль тогтоомжид “ГБӨ” хэмээн нэр томъёог хэрэглээгүй. МУ-ын ИХ-ийн 126 дугаар зүйлд заасны дагуу гэрлэснээс хйш хамтран амьдарсан хугацаанд бий болсон гэр бүлийн гишүүдийн хуваарьт эд хөрөнгөөс бусад эд хөрөнгө нь гэр бүлийн гишүүдийн хамтран өмчлөх дундын өмч болдог.

ГЭР БҮЛИЙН ЭД ХӨРӨНГӨ (*family property*) – нь эд хөрөнгө /үл хөдлөх болон хөдлөх эд хөрөнгө/ болон бусад эрхээс бүрдэнэ. Гэр бүлийн дундын хөрөнгийн хамтран өмчлөгч нь гэрлэгчид, гэр бүлийн гишүүн бус гуравдагч этгээд хамтран өмчлөгч байх боломжгүй. Гэр бүлийн эд хөрөнгийн эрх зүй үндсэндээ гэр бүлийн хөрөнгөөр гэр бүлийн амьжиргааг баталгаажуулах тухай цогц юм. Гэр бүлийн хөрөнгө нь тусгай хөрөнгийн хувьд гэр бүлийн гишүүдийн дундын хөрөнгө бөгөөд үүнийг гэр бүлийн гишүүд тус бүрийн хуваарьт эд хөрөнгөөс заавал салгаж ойлгоно. Гэр бүлийн дундын хөрөнгийн хамтран өмчлөгч нь гэрлэгчид болон гэр бүлийн гишүүд байх бол хуваарьт хөрөнгийн өмчлөгч нь гэр бүлийн гишүүн тусдаа байна.

ГЭР БҮЛИЙН ЭД ХӨРӨНГИЙН ЭРХ (*family property right*) – гэрлэгчдийн эд хөрөнгийн эрхийн харилцааг гэрээгээр зохицуулж болох бөгөөд гэр бүлийн хөрөнгө нь гэрлэгчдийн, гэр бүлийн бусад гишүүдийн хөрөнгөөс бүрдэнэ.

ГЭР БҮЛИЙН ЭРХ ЗҮЙ (*family law*) – монголын уламжлалт салба эрх зүйн нэг. Бусад салбар эрх зүйн нэгэн адил өөртөө ГБЭЗ нь гэр бүлийн хууль тогтоомж, гэр бүлийн эрх зүйн шинжлэх ухаан ба сургалтын холбогдох

судлагдахууныг хамааруулна. ГБЭЗ нь гэрлэх нөхцөл ба журам, гэрлэлтийг цуцлах ба хүчин төгөлдөр бус гэж үзэх үндэслэлийг тогтоож, гэрлэгчид, эцэг эх ба хүүхэд (үрчлэн авсан ба үрчлүүлэгч) хоорондын, түүнчлэн гэр бүлийн гишүүдийн хоорондын эд хөрөнгийн бус амин хувийн ба эд хөрөнгийн харилцааг зохицуулна.: гэр бүлийн хууль тогтоомжид заасан тохиолдол ба хэмжээ хязгаарын хүрээнд бусад төрөл садан ба өөр хүмүүсийн хоорондын харилцаа, тэрчлэн асрамжлах, харгалзан дэмжих журам ба хэлбэрийг тодорхойлно. ГБЭЗ-н үндсэн эх сурвалж нь 1999 оны МУ-ын гэр бүлийн тухай хууль юм. Ром-германы эрх зүйн бүл бүхий дийлэнх гадаад улсад ГБЭЗ нь иргэний эрх зүйн хэсэг, харин гэр бүлийн эрх зүйн хэм хэмжээ нь иргэний хуульд агуулагдсан байдаг.

ГЭРЛЭГЧДИЙГ ЭВЛЭРҮҮЛЭХ (*conciliating of spouses*)– гэр бүлийн эрх зүйд шүүх шаардлагатай гэж үзвэл гэрлэгчдийн эвлэрүүлэх бүх талын арга хэмжээ авахын тулд хэрэг хянан шийдвэрлэх хугацааг 3 сар хүртэл хугацаагаар хойшлуулах хуулиар тогтоосон журам. Гэрлэгчид эвлэрэх боломжгүй бол шүүхийн шийдвэрт заасан хугацаа дуусмагц шүүх гэрлэлтийг цуцална. Гэрлэгчдийн хэннэгний байнгын хүчирхийлэл, дарамтаас болж, гэр бүлийн гишүүдийн амь нас, эрүүл мэнд ба хүүхдийн хүмүүжилд ноцтой хохирол учирч болзошгүй, эсхүл учирсан нь тогтоогдсон бол шүүх эвлэрүүлэх арга хэмжээ авахгүйгээр гэрлэлтийг шууд цуцална.

ГЭРЛЭГЧДИЙН ТЭЖЭЭН ТЭТГҮҮЛЭХ ЭРХ - гэрлэгчдийн хэн нэг нь гэрлэлтээ цуцлуулах болон гэрлэлт хүчин төгөлдөр бус болсонд тооцогдохоос өмнө, эсхүл гэрлэлтээ цуцлуулснаас хойш нэг жилийн дотор хөдөлмөрийн чадвараа бүрэн алдсан нь гэр бүлийн хүчирхийлэл болон гэрлэлт цулуулахаас өмнө бий болсон нөхцөл байдалтай шууд холбоотой үүссэн, гурван нас хүрээгүй болон тахир дутуу хүүхдээ асарч байгаагийн улмаас хөдөлмөр эрхлээгүй буюу гэрлэлт цуцлуулах үед тэтгэвэр тогтоолгох насанд хүрсэн, эсхүл гэрлэлт цуцлуулахаас өмнө тэтгэвэрт гарсан бол салсан нөхөр буюу эхнэрээрээ тэжээн тэтгүүлэх эрхтэй.

ГЭРЛЭГЧДИЙН ЭД ХӨРӨНГИЙН ГЭРЭЭ (*contract of property*) – гэрлэгч тус бүрээс өрхийн төсөв, зардлыг хариуцах журам, гэрлэлтийг цуцалсан нөхцөлд ногдох хөрөнгийг тодорхойлох, эд хөрөнгийн эрхтэй холбогдсон бусад нөхцлийг тусгасан хэлцэл. Гэрлэгчид эд хөрөнгийн эрхтэй холбогдсон гэрээг бичгээр байгуулж, нотариатаар гэрчлүүлэх бөгөөд энэ шаардлагыг хангаагүй гэрээ хүчин төгөлдөр бус байна. Гэрлэгчид эд хөрөнгийн эрхтэй холбогдсон гэрээг гэрлэлтээ бүртгүүлэхийн өмнө болон гэрлэсний дараа хэдийд ч байгуулж болно. Гэрлэлтээ бүртгүүлэхийн өмнө байгуулсан гэрээ гэрлэлтийг бүртгүүлсэн өдрөөс эхлэн хүчин

төгөлдөр болох бөгөөд гэрлэгчид гэрээндээ эд хөрөнгийн бус харилцааг зохицуулсан, гэрлэгчдийн хэн нэгний эрх, хууль ёсны ашиг, сонирхлыг илтэд доройтуулсан, эрхийн чадамжийг хязгаарласан зэрэг нөхцөл тусгаж болохгүй.

ГЭРЛЭГЧДИЙН ЭРХ ҮҮРЭГ (*obligation spouse*) – гэрлэгчид нь гэр бүлийн дотор тэгш эрх эдэлж, үүрэг хүлээнэ. Гэр бүлээ төлөвлөх, оршин суух газар, эрхлэх ажил, мэргэжлээ чөлөөтэй сонгох, хуваарьт эд хөрөнгөтэй байх, дундаа хамтран өмчлөх эд хөрөнгөө эзэмших, ашиглах, захиран зарцуулах, материалын болон сэтгэл санааны хохирлоо буруутай этгээдээс гаргуулах тэгш эрхтэй. Түүнчлэн бие биедээ үнэнч байх, хүүхдээ өсгөн хүмүүжүүлэх, гэр бүлийн гишүүд нь бие биеэ халамжлах, хүндэтгэх, тэжээн тэтгэх, туслах, гэр бүлд шаардагдах эдийн засгийн нөхцлийг бүрдүүлэх, хэн нэгнийхээ эрхийг зөрчихгүй, бие биеэ аливаа хэлбэрээр хүчирхийлэлгүй байх, угийн бичиг хөтлөх үүргийг адил хүлээнэ.

ГЭРЛЭГЧДИЙН ДУНДЫН ӨМЧ (*matrimonial property*) – МУ-ын иргэний хууль тогтоомжоор гэрлэснээс хойш хамтран амьдарсан хугацаанд бий болсон эд хөрөнгө. Гэрлэхээс өмнө гэрлэгсэд тус бүрт эд хөрөнгө, түүнчлэх гэрлэх үед бэлэг буюу өв залгамжлах журмаар гэрлэгсдийн аль нэгний олж авсан эд хөрөнгө түүний өмч болно. Гэрлэсний дараа гэрлэгсдийн дундын хөрөнгөөр олж авсан боловч, үнэ цэнэ ихтэй, өөр тансаг хэрэглээний зүйлээс бусад амин хувийн хэрэгцээний эд юмс (хувцас, гутал зэрэг) нь тэдгээрийг ашиглаж байгаа гэрлэгчийн өмчид тооцогдоно. Гэр бүлийн гишүүний хуваарьт эд хөрөнгийг гэр бүлийн бусад гишүүд их засвар хийсэн, шинэчилсэн, өөрчлөн тоноглогсны улмаас үнэ нь үлэмж нэмэгдсэн бол хамтран өмчлөх дундын өмч болгон тогтоож болно.

ГЭРЛЭГЧДИЙН ХАМТРАН ӨМЧЛӨХ ӨМЧ (*common ownership (property) for family members*) – гэрлэснээс хойш хамтран амьдарсан хугацаанд бий болсон гэр бүлийн гишүүдийн хуваарьт эд хөрөнгөөс бусад эд хөрөнгө.

ГЭРЛЭГЧИД (*spouse, husb and, wife*) – **1.** Гэрлэлтээр холбогдсон харилцан тэгш эрх эдэлж, адил үүрэг хүлээх нөхөр, эхнэр. (“Гэр бүлийн тухай” 1999 оны 6 дугаар сарын 11-ний өдрийн хуулийн 3.1.3), **2.** Хоорондоо гэрлэсэн этгээд. Г-ийн амин хувийн ба эд хөрөнгийн эрх ба үүргийг гэр бүлийн хуулиар тодорхойлно.

ГЭРЛЭГЧИД ХАРИЛЦАН БИЕ БИЕНЭЭ ТЭЖЭЭН ТЭТГЭХ ҮҮРЭГ - гэрлэгчид харилцан бие биеэ тэжээн тэтгэх үүрэгтэй бөгөөд хэрэв тэжээн тэтгэх үүргээсээ татгалзсан, эсхүл тэжээн тэтгэх тухай гэрээ

байгуулаагүй бол туслалцаа шаардлагтай болсон нөхөр, эхнэр тэжээн тэтгүүлэхээр шүүхэд нэхэмжлэл гаргах эрхтэй.

ГЭРЛЭЛТ (*marriage; wedlock; union*) – хуулиар тогтоосон насанд хүрсэн эрэгтэй, эмэгтэй хоёр, сайн дурын, чөлөөтэй, тэгш эрхийн үндсэн дээр гэр бүл болох зорилгоор хуульд заасны дагуу төрийн эрх бүхий байгууллагад бүртгүүлэх ойголт. Эрэгтэй хүн нэг эхнэр, эмэгтэй хүн нэг нөхөртэй байна. Гэрлэхэд харшлах шалтгаангүй бол 18 насанд хүрсэн Монгол Улсын иргэн эрэгтэй, эмэгтэй хоёр буюу Монгол Улсын иргэн нь гадаадын иргэн, харьяалалгүй хүнтэй харилцан зөвшөөрөлцсөнөөр Монгол Улсад гэрлэж болно. Монгол Улсын иргэн нь гадаадын иргэн, харьяалалгүй хүнтэй гадаад улсад гэрлэсэн бол тэдгээрийн эрх, үүргийг гэрлэгчдийн сонгосон улсын хуулиар тодорхойлно. Гэрлэгч нас барсан болон түүнийг нас барсан гэж зарласан шүүхийн шийдвэр хүчин төгөлдөр болсон өдрөөс эхлэн гэрлэлт дуусгавар болсонд тооцогдоно. Гэрлэлтийг захиргааны буюу шүүхийн журмаар цуцалсан, эсхүл хүчин төгөлдөр бус гэж тооцсон бол гэрлэлт дуусгавар болно. Гэр бүлийн эрх зүйд гэр бүл буй болох болон гэрлэгчдийн харилцан эрх ба үүргийг үүсгэхийн тулд байгуулсан эрэгтэй ба эмэгтэй хоёрын сайн дурын, эрх тэгш холбоо. МУ-ын гэр бүлийн хуульд заасан хуульчилсан тодорхойлолтоор бол хуулиар тогтоосон насанд хүрсэн эрэгтэй, эсэгтэй хоёрын, сайн дурын, чөлөөтэй, тэгш эрхийн үндсэн дээр гэр бүл болох зорилгоор хуульд заасны дагуу төрийн эрх бүхий байгууллагад бүртгүүлэх. (*“Гэр бүлийн тухай” 1999 оны 6 дугаар сарын 11-ний өдрийн хуулийн 3.1.1*). Зарим улсад тухайн шашинд тогтсон зан үйлийн ёслолыг үйлдэх замаар хийгдсэн Г-ийг албан ёсоор хүлээн зөвшөөрдөг. 1994 оноос хэд хэдэн улсад (Швед, Дани, Норвеги зэрэг) нэг хүйсийн хосын хамтын амьдралыг бүртгэх тусгай процедурыг баталсан хийгээд иймэрхий Г-ийн бүртгэл нь талуудад Г-ийн хэд хэдэн эрх зүйн үр дагаврыг буй болгодог байна.

иргэний гэрлэлт (*civil matrimony*) – сүм хийдийн оролцоогүйгээр төрийн холбогдох байгууллагаар баталгаажуулсан гэрлэлт.

хоёр гэрлэлт (*bigamy*) – зарим улсад гэрлэлт, гэр бүлийн эсрэг гэмт хэрэг. Хоёр эхнэрт (олон эхнэртэй) ёсноос ялгагдах онцлог нь хууль зүйн нэг гэрлэлтээс илүү нэгэн зэрэг бас нэгэн гэрлэлтийг буй болгосон эрэгтэй ба эмэгтэйн аль алинд тэгш хариуцлага хүлээлгэхээр заасан бөгөөд хүйсийн байдлыг тусган илэрхийлсэн хэмээн үздэг.

хуурамч гэрлэлт (*fictitious marriage*) – гэр бүл болох зорилгогүйгээр бүртгүүлсэн гэрлэлт. МУ-ын гэр бүлийн тухай хуулийн 16 дугаар зүйлд заасны дагуу ийм гэрлэлтийг хүчин төгөлдөр бус гэж тооцно. *Гэрлэлтээ хуурамчаар цуцлуулах.*

хүчин төгөлдөр бус гэрлэлт (*indelicacy of marriage*) – МУ-ын гэр бүлийн хуульд заасны дагуу гэрлэх нөхцлийг зөрчсөн (гэрлэгчид харилцан зөвшөөрөлцсөн байх, гэрлэх насанд хүрсэн байх) ба гэрлэхэд харшлах шалтгаан (өмнөх гэрлэлт хүчин төгөлдөр байгаа, төрөл, садангийн хүмүүс хоорондоо гэрлэсэн, харгалзан дэмжигч, дэмжүүлэгч 2 гэрлэсэн, үрчлэгч, үрчлүүлэгч 2 гэрлэсэн, гэрлэгчдийн хэн нэг нь, эсхүл хоёулаа удамших хандлагатай сэтгэцийн архаг өвчтэй) байгаа, хуурмаг гэрлэлт. Шүүх гэрлэлтийг хүчин төгөлдөр буст тооцно. Гэрлэлтийг гэрлэсэн өдрөөс хүчин төгөлдөр бус гэж үзнэ. Гэрлэлтийг хүчин төгөлдөр бус гэж тооцсон тохиолдолд гэрлэгчдийн эд хөрөнгийн гэрээ хүчин төгөлдөр бус болно. Гэрлэлтийг хүчин төгөлдөр бус гэж тооцсон нь энэ гэр бүлээс төрсөн хүүхдийн эрх, ашиг сонирхолд нөлөөлөхгүй. Гэрлэлтийг хүчин төгөлдөр бус гэж тооцсоноос гэрлэгчийн эрх, ашиг сонирхол нь хохирсон нь тогтоогдсон бол эрх нь зөрчигдсэн тал өөрт учирсан материалын болон сэтгэл санааны хохирлыг гэм буруутай этгээдээс ИХ-д заасны дагуу гаргуулах эрхтэй.

ГЭРЛЭЛТ СЭРГЭЭХ (*restoration of marriages*) – гэр бүлийн эрх зүйд гэрлэлтээ цуцлуулсан хүмүүс эвлэрснээ хамтран илэрхийлж, өргөдөл гаргасан бөгөөд өөр хүнтэй гэрлээгүй тохиолдолд гэрлэлтийг сэргээх. Сураггүй алга болсонд тооцогдсон, нас барсан гэж зарлагдсан хүн эргэн ирж, нөхөр буюу эхнэртэйгээ хамтран амьдрах хүсэлтээ гаргасан бөгөөд нөхөр буюу эхнэр нь өөр хүнтэй гэрлээгүй бол иргэний гэр бүлийн байдлыг бүртгэх байгууллага гэрлэлтийг сэргээж болно. (*МУ-ын гэр бүлийн тухай хуулийн 15 дугаар зүйл*).

ГЭРЛЭЛТ ЦУЦЛАЛТ (*dissolution of marriage, divorce*) – гэр бүлийн эрх зүйд гэрлэлтийг захиргааны буюу шүүхийн журмаар цуцлах.

захиргааны журмаар гэрлэлт цуцлах (*divorce in administrative procedure*) – гэр бүлийн эрх зүйд гэрлэлтээ цуцлуулахыг харилцан зөвшөөрсөн, 18 хүртэлх насны хүүхэдгүй, эд хөрөнгийн маргаангүй гэрлэгчид энэ тухай тус тусдаа бичиж, гарын үсэг зурсан хүсэлтээ иргэний гэр бүлийн бүртгэлийн байгууллагад гаргаж, гэрлэлтээ салгах. Иргэний гэр бүлийн байдал бүртгэх байгууллага 30 хоногийн дотор гэрлэлтийг цуцална.

шүүхийн журмаар гэрлэлт цуцлах (*divorce in judicial procedure*) – гэр бүлийн эрх зүйд гэрлэлтийг захиргааны журмаар цуцлахаас бусад тохиолдолд гэрлэгчдийн харилцан тохиролцсон буюу тэдний хэн нэгний, эсхүл иргэний эрх зүйн эрхийн бүрэн чадамжгүй гэж тогтоогдсон эхнэр, нөхрийн асран хамгаалагчийн нэхэмжлэлийн дагуу

шүүх гэрлэлтийг салгах. Гэрлэгчид гэрлэлт цуцлах үед хүүхдээ хэний асрамжинд үлдээх, түүнийг болон хөдөлмөрийн чадваргүй эхнэр, нөхрөө тэжээн тэтгэх, хамтран өмчлөх дундын эд хөрөнгийг хуваах тухайгаа тохиролцоно. Хэрэв ийнхүү тохиролцож чадаагүй бол хүүхдийн нас, эцэг, эхийн халамж, ахуйн нөхцөл, бололцоо, ёс суртахууны байдал, хүчирхийлэл үйлдсэн эсэхийг нь харгалзан хүүхдийг эцэг, эхийн хэн нэгний асрамжид үлдээх, тэтгэлгийн хэмжээг тогтоох, хамтран өмчлөх дундын эд хөрөнгийг хуваах асуудлыг шүүх шийдвэрлэнэ. Хүүхэд 7 ба түүнээс дээш настай бол асрамжийн асуудлыг шийдвэрлэхэд түүний саналыг харгалзан үзнэ.

ГЭРЛЭЛТИЙГ ХҮЧИН ТӨГӨЛДӨР БУС ГЭЖ ТООЦОХ ЖУРАМ (*indelicacy of marriage*) – гэрлэхэд харшлах шалтгааныг зөрчиж гэрлэсэн, гэр бүл болох зорилгогүйгээр гэрлэлт бүртгүүлсэн нь илэрсэн тохиолдолд гэрлэгчдийн хэн нэгний, эсхүл эрх нь зөрчигдсөн бусад хүний болон хүүхдийн эрх, ашиг сонирхлыг хамгаалах байгууллагын нэхэмжлэлээр шүүх гэрлэлтийг хүчин төгөлдөр бус гэж тооцно. Хуульд заасны дагуу хүндэтгэн үзэх шалтгаан байвал 16-18 хүртэлх насны хүмүүсийг иргэний эрх зүйн эрхийн бүрэн чадамжтай гэж зарласан тохиолдолд тэдгээрийн ашиг сонирхлын үүднээс, эсхүл гэрлэлтээ хүчин төгөлдөр бус гэж тооцуулахыг зөвшөөрөөгүй бол шүүх нэхэмжлэлийг хэрэгсэхгүй болгож болно. Гэрлэлтийг хүчин төгөлдөр бус гэж тооцсоноос үүссэн эд хөрөнгийн маргааныг хуульд заасны дагуу шүүх шийдвэрлэнэ. Гэрлэлтийг хүчин төгөлдөр бус гэж тооцсон тохиолдолд гэрлэгчдийн эд хөрөнгийн гэрээ хүчин төгөлдөр бус байна. Гэрлэлтийг хүчин төгөлдөр бус гэж тооцсоноос гэрлэгчийн эрх, ашиг сонирхол хохирсон нь тогтоогдсон бол эрх нь зөрчигдсэн тал өөрт учирсан материалын болон сэтгэл санааны хохирлыг буруутай этгээдээс хуульд заасны дагуу гаргуулах эрхтэй.

ГЭРЛЭЛТИЙН ГЭРЧИЛГЭЭ (*marriage certificate (lines)*) – 18 насанд хүсэн эрэгтэй, эмэгтэй хоёр, сайн дурын, чөлөөтэй, тэгш эрхийн үндсэн дээр гэр бүл болох зорилгоор хуульд заасны дагуу төрийн эрх бүхий байгууллагад бүртгүүлснийг гэрчлэх баримт бичиг.

ГЭРЛЭЛТ СЭРГЭЭХ ҮНДЭСЛЭЛ (*restoration of marriages*) – гэрлэлтээ цуцлуулсан хүмүүс эвлэрснээ хамтран илэрхийлж өргөдөл гаргасан бөгөөд өөр хүнтэй гэрлээгүй бол гэрлэлтийг сэргээнэ. Сураггүй алга болсонд тооцогдсон, нэс барсан гэж зарлагдсан хүн эргэн ирж, нөхөр буюу эхнэртэйгээ хамтран амьдрах хүсэлтээ гаргасан бөгөөд нөхөр буюу эхнэр нь өөр хүнтэй гэрлээгүй бол иргэний гэр бүлийн бүртгэлийн байгууллага гэрлэлтийг сэргээж болно.

ГЭРЛЭЛТ ЦУЦЛАХ ЖУРАМ (*dissolution of marriage; divorce*) – гэрлэлтийг хуульд заасан үндэслэлээр захиргааны буюу шүүхийн журмаар цуцална. Эхнэр нь жирэмсэн буюу хүүхэд нь нэг нас хүрээгүй, эсхүл хариуцагч хүндээр өвчилсөн тохиолдолд гэрлэлтийг цуцлахыг хориглоно. Монгол Улсын нутаг дэвсгэр дээр байнга оршин суугаа гадаадын иргэн, харьяалалгүй хүний гэрлэлт цуцлах асуудлыг шийдвэрлэхдээ Монгол Улсын олон улсын гэрээнд өөрөөр заагаагүй бол Монгол Улсын хуулийг баримтлана. Гэрлэлтээ цуцлахыг харилцан зөвшөөрсөн 18 хүртэлх насны хүүхэдгүй, гарын үсэг зурсан хүсэлтээ гаргасныг хуульд заасны дагуу иргэний гэр бүлийн бүртгэлийн байгууллага хянан үзэж 30 хоногийн дотор захиргааны журмаар гэрлэлтийг цуцалж болно. Гэрлэгчдийн харилцан тохиролцсон буюу тэдний хэн нэгний, эсхүл иргэний эрх зүйн эрхийн бүрэн чадамжгүй гэж тооцогдсон эхнэр, нөхрийн асран хамгаалагчийн нэхэмжлэлийн дагуу гэрлэлт цуцлах асуудлыг шүүх шийдвэрлэх бөгөөд хуульд заасны дагуу хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагааг гурван сар хүртэл хугацаагаар түдгэлзүүлж, энэ хугацаанд гэрлэгчдийг эвлэрүүлэх бүх талын арга хэмжээ авна. Гэрлэгчид эвлэрэх боломжгүй бол шүүхийн шийдвэрт заасан хугацаа дуусмагц шүүх гэрлэлтийг цуцална. Гэрлэгчийн хэн нэгний байнгын хүчирхийлэл, дарамтаас болж гэр бүлийн гишүүдийн амь нас, эрүүл мэнд болон хүүхдийн хүмүүжилд ноцтой хохирол учирч болзошгүй, эсхүл учирсан нь тогтоогдсон бол шүүх эвлэрүүлэх арга хэмжээ авахгүйгээр гэрлэлтийг цуцална. Гэрлэгчид гэрлэлт цуцлах үед хүүхдээ хэний асрамжинд үлдээх, түүнийг болон хөдөлмөрийн чадваргүй эхнэр, нөхрөө тэжээн тэтгэх, хамтран өмчлөх дундын эд хөрөнгөө хуваах тухайгаа тохиролцож болно. Ийнхүү тохиролцоогүй бол хүүхдийн нас, эцэг, эхийн хэн нэгний асрамжид үлдээх, тэтгэлэгийн хэмжээг тогтоох, хамтран өмчлөх дундын эд хөрөнгийг хуваах асуудлыг шүүх шийдвэрлэнэ. Хүүхэд долоо ба түүнээс дээш настай бол асрамжийн асуудлыг шийдвэрлэхэд түүний саналыг харгалзан үзнэ. Гэрлэлт цуцалснаас гэр бүлийн гишүүнд оногдох дундын эд хөрөнгийн хэсгийг тодорхойлоход гэрлэгчдийн эрүүл мэндийн байдал, хүүхдийн эрх, ашиг сонирхлын үүднээс, түүнчлэн дундын эд хөрөнгөө зүй бусаар ашигласан, нуусан, гэрлэлт цуцалсан нь түүний буруутай үйлдлээс шалтгаалсан нь тогтоогдсон нөхцөлд шүүх холбогдох хуулийн дагуу шийдвэрлэнэ. Шүүх гэрлэлт цуцалсан тухай шийдвэрийн хувийг түүнийг хүчин төгөлдөр болсноос хойш хуульд заасны дагуу ажлын гурван өдрийн дотор гэрлэлтийг бүртгэсэн иргэний гэр бүлийн бүртгэлийн байгууллагад явуулна. Гадаад улсад байнга оршин суугаа Монгол Улсын иргэн гадаадын иргэн, харьяалалгүй хүнээс гэрлэлтээ цуцлуулсан нь Монгол Улсын олон улсын гэрээ болон холбогдох хууль тогтоомжид харшлахгүй бол гэрлэлт цуцлуулсныг хүчинтэйд тооцооно. Гадаад улсад байнга оршин суугаа

Монгол улсын иргэн гэрлэлтээ Монгол Улсад захиргааны ба шүүхийн журмаар цуцлуулж болно.

ГЭРЛЭХ ЖУРАМ - гэрлэгчид гэрлэхийг хүссэн хүсэлтийг өргөдлөөр илэрхийлж, гэрчийн этгээдийг байлцуулан иргэний гэр бүлийн бүртгэлийн байгууллагад бүртгүүлнэ. Гэрлэлтийг бүртгэсэн өдрөөс эхлэн гэрлэгчдийн эрх, үүрэг үүсэх ба гэрлэлтийн бүртгэлийг хуулиар тогтоосон журмын дагуу гүйцэтгэнэ.

ГЭРЛЭХ НӨХЦӨЛ (*conditions marriage*) – гэрлэхэд харшлах шалтгаангүй бол 18 насанд хүрсэн Монгол Улсын иргэн эрэгтэй, эмэгтэй хоёр сайн дурын үндсэн дээр харилцан зөвшөөрөлцснөөр Монгол Улсад гэрлэж болно. Эрэгтэй хүн нэг эхнэр, эмэгтэй нэг нөхөртэй байна. Монгол Улсад байнга оршин суугаа гадаадын иргэн, харьяалалгүй, хүний гэрлэх асуудлыг шийдвэрлэхэд Монгол Улсын олон улсын гэрээнд өөрөөр заагаагүй бол Монгол Улсын хуулийг баримтална. Монгол Улсын иргэд хоорондоо, эсхүл Монгол Улсын иргэн нь гадаадын иргэн буюу харьяалалгүй хүнтэй гадаад улсад тухайн улсын хуулийн дагуу гэрлэсэн нь тэдний хувьд гэрлэхэд харшлах шалтгаангүй бол хүчинтэйд тооцогдоно.

ГЭРЛЭХЭД ХАРШЛАХ ШАЛТГААН (*bars (impediments) to marriage*) – өмнөх гэрлэлт хүчинтэй байгаа, гэрлэгчид хоёулаа эсхүл хэн нэг нь 18 насанд хүрээгүй, төрөл садангийн хүмүүс хоорондоо гэрлэх, харгалзан дэмжигч, дэмжүүлэгч хоёр гэрлэх, үрчлэгч үрчлүүлэгч хоёр гэрлэх, гэрлэгчдийн хэн нэг нь, эсхүл хоёулаа удамших хандлагатай сэтгэцийн архаг өвчтэй бол гэрлэхэд харшлах шалтгаан болно.

ГЭРЭЭ (*agreement, contract*) – иргэний эрх зүйн харилцааг үүсгэж, өөрчилж, дуусгавар болгож байгаа хоёр буюу олон талын хэлцэл. Гэрээ нь хэлцлээс ялгагдах онцлогтой. Талуудын шинжээр нь шалгуур болгон гэрээ болгон хэлцэл байх бөгөөд хэлцлийн үндсэн шинжийг өөртөө агуулж байдаг. Түүнчлэн гэрээний нөхцөл, байгуулах журмынхаа хувьд хэлцлээс ялгарах зарим онцлогтой. Гэрээ нь уг гэрээг хийсэн талуудын хувьд хууль зүйн үр дагавар бий болгохын зэрэгцээ гуравдагч этгээдэд хууль зүйн үр дагавар бий болгохын тулд хийгддэг. иргэний эрх зүйд 2 буюу түүнээс дээш этгээд иргэний эрх ба үүрэг тогтоох, өөрчлөх буюу дуусгавар болох талаар хийсэн хэлэлцээр, хэлцлийн өвөрмөц төрөл. Г хэмээх нэр томъёо нь түүнчлэн Г-нээс үүссэн иргэний эрх зүйн харрицаа ба бичгийн хэлбэрээр байгуулсан Г-ний агуулгыг илэрхийлсэн баримт бичиг гэсэн утга санааг илэрхийлнэ. Г-ний оролцогчид нь хувь хүн ба хуулийн этгээд, төр, төрийн ба нутгийн байгууллага байж болно. МУ-ын ИХ-д (1 дүгээр зүйл) иргэний

хууль тогтоомжийн нэг үнлсэн зорилт нь гэрээний эрх чөлөөг хээргжүүлэх зарчмыг хангах явдал болохыг тодорхойлжээ. Г-г нь талууд түүнийг байгуулах үед дагаж мөрдөж байсан хууль ба эрх зүйн бусад актаар тогтоосон журамд заавал нийцүүлсэн байх шаардлагатай. Г-ний агуулга нь талуудаас хийх үйлдлийн зүйл, бүрэлдэхүүн ба журамд тавигдах шаардлагыг тодорхойлсон түүний нөхцөлийн нийлбэр цогц. Иргэний эрх зүйд Г-ниа гол нөхцлийг тусгайлан авч үздэг. Гол нөхцөлд Г-ний зүйл, гэрээний нөхцөл, тухайн төрлийн Г-г байгуулахад гол буюу зайлшгүй чухал хэмээн хууль буюу эрх зүйн өөр актад нэрлэж заасан нөхцөл, түүнчлэн нэг талын мэдэгдлээр хэлэлцээрт хүрэх ёстой бүх нөхцөл хамаарна. Г-ний гол зүйл нь гол төлөв нэг тал нь нөгөө талдаа шилжүүлэх үүрэг хүлээсэн эд хөрөнгө (эд юмс) буюу үүрэг хүлээсэн талын гүйцэтгэх ёстой тодорхой үйлдэл байдаг.

гэрлэлтийн гэрээ (*marriage contract*) – гэрлэгчид гэрлэгч тус бүрээс өрхийн төсөв, зардлыг хариуцах журам, гэрлэлтийг цуцалсан нөхцөлд ногдох эд хөрөнгийг тодорхойлох, эд хөрөнгийн эрхтэй холбогдсон бусад нөхцлийг иргэний хуульд нийцүүлэн байгуулсан иргэний эрх зүйн гэрээ. (*МУ-ын ИХ-ийн 132 дугаар зүйл*). ГГ-г гэрлэгчид бичгээр үйлдэж, нотариатаар гэрчлүүлэх бөгөөд энэ шаардлагыг хангаагүй гэрээ хүчин төгөлдөр бус болно. Гэрлэлтээ бүртгүүлэхээс өмнө байгуулсан ГГ гэрлэлтийг бүртгүүлсэн өдрөөс эхлэн хүчин төгөлдөр болно. ГГ-ээр дамжуулан гэрлэгчид хамтран өмчлөх дундын эд хөрөнгийн горимыг өөрчлөх, гэрлэгчдийн нийт өмчийн хамтран ба хуваарьт эд хөрөнгө, тэдгээрийн тодорхой төрөл буюу гэрлэгч бүрийн эд хөрөнгийн журмыг (гэрлэгчдийн эд хөрөнгийн гэрээний горим) тогтооно. Гэрлэгчид нь ГГ-гээр харилцан тэжээн тэтгэх, бие биеийнхээ орлогод оролцох арга, гэр бүлийн зардлыг зарцуулах журам, гэрлэлт цуцалсан тохиолдолд гэрлэгч бүрт шилжүүлэх эд хөрөнгийг тодорхойлох зэрэг өөрсдийн эрх ба үүргийг буй болгох эрх эдэлнэ.

ГЭРЭЭ БАЙГУУЛАХ ЖУРАМ (*agreement procedure*) – нэг этгээд өөрийн хүсэл зоригийг хүлээн зөвшөөрсөн этгээдтэй эрх үүргийн хувьд холбогдохоор нэг буюу хэд хэдэн тодорхой этгээдэд хандан хүсэл зоригоо бодитойгоор, хангалттай тодорхой илэрхийлэх замаар гэрээ байгуулна. Гэрээ байгуулах саналд гэрээний гол нөхцөл буюу түүнийг тодорхойлох журмыг заасан байна. Хуульд заасан буюу гэрээнд зайлшгүй тусгавал зохих, түүнчлэн нэг талын хүссэний дагуу нөгөө тал нь зөвшөөрсөн нөхцөлийг гэрээн ий гол нөхцөл гэнэ. Тодорхой бус этгээдүүдэд хандсан хүсэл зоригийн илэрхийлэлд гэрээ байгуулах санал болохыг шууд заагаагүй бол түүнийг санал гаргах дуудлага гэнэ. Гэрээ байгуулах санал гаргасан тал

хууль, гэрээ, эсхүл саналд заасан хугацаанд саналаасаа татгалзах эрхгүй. Гэрээ байгуулах саналаас өөр нөхцөлөөр гэрээ байгуулахыг зөвшөөрсөн хариуг гэрээ байгуулах тухай шинэ санал гэж үзнэ. Гэрээ байгуулах санал илгээсэн тал саналын хариуг хугацаа хожимдуулан хүлээн авсан бөгөөд энэ тухай нөгөө талдаа нэн даруй мэдэгдсэн бол хугацаа хожимдуулан хүлээн авсан бөгөөд энэ тухай нөгөө талдаа энэ даруй мэдэгдсэн бол хугацаа хожимдож ирсэн хариуг гэрээ байгуулах тухай шинэ санал гэж үзнэ.

ГЭРЭЭ БАЙГУУЛАХ САНАЛ (*offer*) – иргэний эрх зүйд нэг этгээд нь өөрийн хүсэл зоригийг хүлээн зөвшөөрсөн этгээдтэй эрх үүргийн хувьд холбогдохоор нэг буюу хэд хэдэн тодорхой этгээдэд хандан хүсэл зоригоо бодитойгоор, хангалттай тодорхой хэлбэрээр илэрхийлсэн илэрхийлэл. (*МУ-ын ИХ-ийн 195 дугаар зүйл*). ГБС нь хариу шаардсан хүсэл зоригийн илэрхийлэл байдаг. Хүсэл зоригийн илэрхийлэл нь иргэний эрх үүрэг ба үүрэг үүсгэх, өөрчлөх, дуусгавар болгоход чиглэсэн үйлдэл, эс үйлдэл юм. Хүсэл зорилгоо илэрхийлэхдээ тухайн этгээд түүнийү хүсч, тэрхүү байдлаа нөгөө талдаа ямар нэгэн байдлаар тодорхой илэрхийлсэн байх ёстой. Гэрээгээ үр дүнтэй, нэн даруй байгуулахын тулд санал гаргагч тал нь санаагаа гаргахдаа санал хүлээн авагч тал зөвхөн “зөвшөөрч байна” гэсэн мэдэгдэл хийхэд гэрээ байгуулагдахаар тооцоолох шаардлагатай. Ингэхлээр ГБС утга агуулгын хувьд нэн тодорхой, ойлгомжтой, хоёрдмол утга санаагүй байхаас гадна гэрээний гол нөхцлийн талаар заавал дурдсан байх шаардлагатай. ГБС гаргах хүсэл зоригийн илэрхийллийг бодит үйлдлээр хийж болно. Нэг тал нь ГБС гаргасан тохиолдолд хууль буюу гэрээнд заасан, эсхүл гэрээ, эсхүл саналд заасан тодорхой хугацаандаа саналаасаа татгалзах эрхгүй.

ГЭРЭЭ БАЙГУУЛАХ ШИНЭ САНАЛ (*new offert*) – гэрээ байгуулах санал илгээсэн тал нь саналын хариуг хугацаа хожимдуулан хүлээн авсан бөгөөд энэ тухайгаа нөгөөд талдаа нэн даруй мэдэгдсэн, хугацаа хожимдуулан ирүүлсэн хариу. Гэрээ байгуулах тухай саналаас өөр нөхцөлөөр гэрээ байгуулах тухай хариу ирүүлбэл энэ нь ГБШС болно.

ГЭРЭЭ БАЙГУУЛСАНД ТООЦОХ - эд хөрөнгө шилжүүлснээр гэрээ байгуулахаар хуульд заасан бол гэрээний гол нөхцөлийн талаар талууд тохиролцож, тухайн эд хөрөнгийг шилжүүлснээр, гэрээг бичгээр байгуулахаар хуульд заасан буюу талууд тохиролцсон бол нэг баримт бичиг үйлдэж, гарын үсэг зурах, гэрээний саналыг зөвшөөрснөө илэрхийлсэн тал гарын үсгээ зурсан захидал, албан бичиг, телефакс эдгээртэй адилтгах баримт бичгийг нөгөө тал хүлээн авснаар; гэрээний саналыг хариу ирүүлэх хугацаатайгаар илгээсэн бөгөөд дурдсан хугацаанд нөгөө талаас зөвшөөрсөн

хариу авсан; гэрээний саналыг хариу ирүүлэх хугацаа заалгүй бичгээр илгээсэн боловч уг хариу хожимдож ирсэн учир гэрээг байгуулахгүй гэж нөгөө тал нь хариу илгээсэн талд нэн даруй мэдэгдээгүй; ажил хэргийн хүрээнд тогтсон заншил ёсоор санал гаргагч талыг хүлээн зөвшөөрнө гэж үзээд санал хүлээн авагч тал нь саналд дурдсанаас өөр нөхцөлөөр гэрээ байгуулахаар хариу илгээсэн тохиолдолд санал гаргагч татгалзсан тухайгаа энэ даруй мэдэгдээгүй зэрэг тохиолдолд гэрээ байгуулсанд тооцно. Бусдад үйлчилгээ үзүүлэх аж ахуй эрхлэгч нь ажил төрлийн үйл ажиллагаа гүйцэтгүүлэх тухай саналыг хүлээн авсан бол ердийн боломжит хугацааны дотор хариу явуулах үүрэгтэй. Энэ үүргээ биелүүлээгүй бол түүнийг гэрээ байгуулахаар дуугүй хүлээн зөвшөөрсөн гэж үздэг. Санал хүлээн авсан тал татгалзсан хариуг ердийн боломжит хугацааны дотор илгээсэн боловч санал гаргагч тал түүнийг мэдээгүйн улмаас саналд дурдсан үүрэг ёсоор бараа илгээсэн тохиолдолд санал хүлээн авсан тал уг бараанд учирч болох хохирлыг зайлуулах буюу багасгах зорилгоор барааг хүлээн авч хадгалах буюу гэмтээхгүй, муутгахгүй, үрэгдүүлэхгүй байх талаар өөрөөс шалтгаалах бүхий л арга хэмжээг авах үүрэгтэй бөгөөд гарсан зардлыг санал гаргагчаас шаардах эрхтэй.

ГЭРЭЭГ ТАЙЛБАРЛАХ (*interpretation of agreement/contract*) – гэрээг тайлбарлахдаа түүний үгийн шууд утгыг анхаарна. Гэрээний аль нэг нөхцөлийн утга нь ойлгомжгүй бол түүний агуулгыг бусад нөхцөл болон гэрээний ерөнхий агуулгатай харьцуулах замаар тодорхойлно. Гэрээний зарим үг хэллэгийг нутгийн онцлогоос шалтгаалан өөр өөр агуулгаар тайлбарлаж болохоор байвал гэрээ байгуулсан талуудын оршин суугаа газарт хэрэглэж заншсан агуулгаар, талууд нь өөр өөр газар оршин суудаг бол гэрээ байгуулах саналыг хүлээн зөвшөөрсөн талын оршин суугаа газарт хэрэглэж заншсан агуулгаар тайлбарлана. Хоорондоо зөрчилтэй буюу олон утга санааг агуулсан үн хэллэг байвал гэрээний агуулгад илүү тохирсон утга санаагаар тайлбарлана. Холимог гэрээний агуулгыг тайлбарлахдаа гэрээний гүйцэтгэлд илүү төсөөтэй тухайн төрлийн гэрээг зохицуулсан хуулийн хэм хэмжээг анхаарна. Гэрээний стандарт нөхцөлийг илэрхийлсэн үг хэллэгийн утга санаа ойлгомжгүй бол түүнийг санал хүлээн авагч талд ашигтайгаар тайлбарлана.- гэдэг нь эрх зүй ач холбогдол бүхий утга санааг илэрхийлэхийг хэлнэ. Талуудын хувийн амьдарлын харилцаа нь тэдгээрийн өөрсдийн хүсэл зоригийн илэрхийлэлээр хэлбэрждэг. Тэд тодорхой эрх зүйн үр дагавар бий болохыг хүсдэг. Ийнхүү хүссэн эрх зүйн үр дагаварыг бий болгохын тулд юуны өмнө тухайн этгээдийн уг хэлцлээр тодорхойлогдож буй хүсэл нь ойлгомжтой байх ёстой. Хэлцэл болон хүсэл зоригийн илэрхийлэл бүхнийг тайлбарлах шаардлагатай байдаг

ГЭРЭЭГ ЦУЦЛАХ (*concellation of a contract*) – Хууль болон гэрээнд өөрөөр заагаагүй бол гэрээг талуудын хэлэлцэн тохиролцсоноор цуцалж болно. Нөгөө тал нь гэрээг ноцтой зөрчсөн, эсхүл хууль болон гэрээнд заасан бусад тохиолдолд нэг талын санаачилгаар, шүүхийн шийдвэрээр цуцалж болно. Гэрээг цуцалснаар талуудын үүрэг дуусгавар болно.

ГЭРЭЭНИЙ НОЦТОЙ ЗӨРЧИЛ (*material violation of contract*) – талуудын аль нэгний шаардлагаар (гэрээг биелүүлэхээс аль нэг тал татгалзах буюу түүнийг нэг тал өөрчилж болохгүй ерөнхий зарчмаас бусдаар) гэрээг өөрчлөх буюу цуцлах үндэслэлийн нэг, ердийн зөрчилөөс ялгагдах онцлог нь онц их хэмжээний хохирол нөгөө талдаа учруулсан гэрээний зөрчлийг гагцхүү ноцтой гэж үзнэ. Гэрээний зөрчлийг ноцтой буюу ерлийн гэж зүйлчлэхдээ гэрээний үүргийн шинж чанарыг харгалзан үзэх шаардлагатай.

ГЭРЭЭНИЙ НӨХЦӨЛ (*provision/terms of a contract(of anagreement); contract terms*) – үүрэгчлэлийн тухайн төрлийн харилцааг зохицуулж буй эрх зүйн хэм хэмжээгээр тогтоосн ба гэрээ байгуулах үед хүчинтэй болгох нөхцөл.

ГЭРЭЭНИЙ САНАЛЫН ХАРИУ (*acceptance*) – гэрээ байгуулах саналд чиглэгдсэн хүсэл зоригийн илэрхийлэл. Эл хүсэл зоригийн илэрхийлэл нь гэрээний саналыг хүлээн зөвшөөрсөн байдлаар илэрхийлэгдэнэ. Гэрээний саналыг хүлээн зөвшөөрсөн талаар нөгөө малдаа мэдэгдэхдээ бичгээр, амаар, бодит үйлдлээр мэдэгдэж болно. Чухам ямар гэрээ, хэлцэл байгуулж байгаагаас шалтгаалан өөр өөр байж болно. МУ-ын ИХ-ийн 196 дугаар зүйлд заасны дагуу бусдад үйлчилгээ үзүүлэх аж ахуй эрхлэгч нь ажил төрлийн байнгын холбоо бүхий этгээдээс тухйан төрлийн үйл ажиллагаа гүйцэтгүүлэх тухай саналыг хүлээн авсан бол ердийн боломжит хугацааны дотор хариу явуулах үүрэгтэй бөгөөд энэ үүргээ биелүүлээгүй бол гэрээ байгуулахаар дуугүй хүлээн зөвшөөрсөн гэж үзнэ. Аж ахуйн үйл ажиллагааны харилцаанд талууд ямар нэг гэрээ, хэлцлийн талаар амаар, утсаар ярьж харилцан тохиролцсоны дараа гэрээний аль нэг тал нөгөө талдаа энэ тухайгаа баталгаажуулж явуулсан захидалдаа анх тохиролцсоноос өөр нөхцөл тусгасан, эсвэл огт тохиролцоогүй нөхцөл шинээр тусгасан тохиолдолд нөгөө тал энэ талаар эсэргүүцсэн хариу ирүүлээгүй бол тухайн эн талыг эс үйлдэхүйн замаар уг захидлд бичсэн нөхцлөөр гэрээ байгуулахыг зөвшөөрсөн гэж үзнэ. Иймд эс үйлдэхүй нь зарим тохиолдолд гэрээг хүлээн зөвшөөрсөн хариу болдог байна. ГСХ илгээхэд хугацаа нэн чухал сауудал болон тавигдсан. Хэрэв гэрээний саналд хариу илгээгүй бол гэрээ байгуулагдахгүй. Харин гэрээ байгуулах санал илгээсэн тал саналын хариуг хугацаа хожимдуулан хүлээн авч энэ тухай нөгөө талдаа нэн даруй мэдэгдсэн бол хугацаа хожимдож ирсэн хариуг шинэ санал гэж үзнэ.

ГЭРЭЭ ДУУСГАВАР БОЛОХ - гэрээнд заасан үүргийг алууд зохих ёсоор гүйцэтгэсэн; гэрээний талууд нэг этгээд босон болон иргэний эрх зүйн чадамжгүй, эсхүл нас барсан, нас барсан гэж зарлагдсан, түүнчлэн сураггүй алга болсонд тооцогдсон, хуулийн этгээд эрх залгамжлалгүйгээр татан буугдаж улсын бүртгэлээс хасагдсан; хууль буюу гэрээнд заасан бусад үндэслэлээр дуусгавар болно.

ГЭРЭЭНИЙ АГУУЛГА –(*contract (of an agreement) content*) -тухайн гэрээнд зайлшгүй тусгагдсан байвал зохих гол ба ердийн буюу дагалдах, тохиолдлын нөхцлийн нийлбэр.

ГЭРЭЭНИЙ БУС ҮҮРЭГ (*extra-contractual obligation*) – үүргийн шинж чанарт харшлахгүй бол гэрээний бус үүргийн харилцаанд гэрээний үүргийн холбогдох журмыг хэрэглэж болно.

ГЭРЭЭНИЙ ЗҮЙЛ - иргэний эрх зүйн гэрээний харилцаанд өртөгдөж байгаа буюу уг харилцаанд оролцогч субъектүүдийн эрх үүрэг нь чиглэгдэж байгаа тэрхүү зүйлс.

ГЭРЭЭНИЙ СТАНДАРТ НӨХЦӨЛ (*standard (reference) conditions/provision*) – гэрээний нэг тал нь нөгөөдөө санал болгож байгаа хуулиар тодорхойлоогүй буюу хуулийн заалтыг тодотгосон журам тогтоосон, байнга хэрэглэгдэх, урьдчилан тогтоосон нөхцөл. Талуудын нэг бүрчлэн тохиролцож тогтоосон нөхцлийг гэрээний стандарт нөхцөл гэж үзэхгүй. Санал гаргагч тал нь гэрээ байгуулж байгаа газарт стандарт нөхцлийг ил тод харагдахаар бичиж энэ нөхцлийг хүлээн зөвшөөрсөн этгээдтэй гэрээг байгуулахаар заасан; нөгөө тал нь дээрх нөхцөлтэй танилцах боломжтой байсан бөгөөд уг нөхцлийг зөвшөөрсөн зэрэг тохиолдолд стандарт нөхцөл нь талуудын хооронд байгуулсан гэрээний салшгүй хэсэг болно. Санал хүлээн авагч тал нь аж ахуйн эрхлэгч этгээд бөгөөд ажил хэргийн онцлогоос хамаарч стандарт нөхцлийг урьдчилан мэдэх ёстой, мэдэх боломжтой байсан бол стандарт нөхцөл нь гэрээний салшгүй хэсэг болно. Стандарт нөхцлийг илэрхийлсэн гадаад нөхцөл нь хэвшсэн хэлбэрээс өөр байсан учир нөгөө тал нь түүнийг урьдчилан мэдэх боломжгүй байсан бол стандарт нөхцөл нь гэрээний салшгүй хэсэг болохгүй. Станадарт нөхцлийг гэрээнд тусгасан ч тэр нь харилцан итгэлцэл, шударга ёсны зарчимд харш, уг нөхцлийг хүлээн зөвшөөрөгч нөгөө талдаа хохиролтой бол уг нөхцөл хүчин төгөлдөр бус байна. Саналыг хүлээн авах, түүнээс татгалзах зэрэгт хэт урт буюу тодорхой бус хугацаа тогтоосон; үүргээ гүйцэтгэхэд хэт урт буюу тодорхой бус, хуульд үл нийцэх хугацаа тогтоосон; гэрээнд заагаагүй бөгөөд тодорхой үндэслэлгүйгээр гэрээг цуцлах эрхтэй байхаар

заасан; гэрээгээр нэгэнт тогтоосон үүргээ нөгөө талын хууль ёсны ашиг сонирхолд үл нийцэх байдлаар өөрчлөх буюу татгалзах эрхтэй байхаар заасан; гаргасан зардлыг хэт өндрөөр буюу нэмэгдүүлэн тооцож шаардах эрхийг өөртөө олгосон; онцгой ач холбогдол бүхий тайлбарыг нөгөө талд гаргасанд тооцохоор заасан; урт хугацаатай үүргийн харилцаанд үнийг үндэслэлгүйгээр хэт богино хугацаанд огцом өсгөхөөр заасан; нөгөө талын үүргээ гүйцэтгэх, эрхээ хэрэгжүүлэхээс татгалзах хуулиар олгогдсон эрхийг хязгаарласан буюу үгүйсгэсэн; нөгөө талдаа үүргээ гүйцэтгэхийг урьдчилан сануулах буюу үүргээ гүйцэтгэх боломжийн хугацаа олгох хуулиар тогтоосон үүргээс санал гаргагч талыг чөлөөлсөн; санал гаргагч тал нь өөрт учирсан бодит хохиролоос хэт давсан хэмжээний нөхөн төлбөр шаардахаар тогтоосон; санал гаргагч, түүний хууль ёсны төлөөлөгч зэрэг этгээдийн санаатай буюу хэт болгоомжгүй үйлдлийн улмаас учирсан хохирлыг хариуцахыг үгүйсгэсэн буюу хязгаарласан; үүргээ зөрчсөнөөс учирсан хохирлыг нөхөн төлүүлэхээр шааардах нөгөө талын эрхийг хязгаарласан; санал гаргагч тал нь үүргээ хэсэгчлэн гүйцэтгэснээс нөгөө талын хууль ёсны ашиг сонирхол хохирох тохиолдолд гэрээнээс татгалзах, гэрээгээ цуцалж, үүргээ гүйцэтгээгүйгээс учирсан хохирлыг бүхэлд нь шаардах эрхийг үгүйсгэсэн; санал гаргагч талын бэлтгэн нийлүүлсэн бараа, гүйцэтгэсэн ажил, үйлчилгээний дутагдлын талаар хүлээх хариуцлагыг хуульд зааснаас баг хэмжээгээр тогтоосон; санал гаргагч тал хүлээсэн үүргээ гүйцэтгээгүй буюу зохих ёсоор гүйцэтгээгүйгээс нөгөө тал гэрээг цуцалсан бол санал гаргагч талд анз төлөхөөр заасан зэрэг нь аж ахуйн үйл ажиллагаа эрхэлдэггүй иргэнтэй гэрээ байгуулахаар санал гаргаж байгаа талын хувьд гэрээний стандарт нөхцөлд тусгагдсан бол тэдгээр нь хүчин төгөлдөр бус байна. Бараа бүтээгдэхүүн тогтмол нийлүүлэх буюу ажил, үйлчилгээ тогтмол явуулах тухай гэрээний стандарт нөхцөлд нөгөө талаас хоёроос илүү жилийн хугацаагаар үүрэг хүлээлгэж байгаа; аль нэг тал нь гэрээг цуцлах санал гаргаагүй тохиолдолд гэрээг тухай бүр нэг жилээс урт хугацаагаар сунгасанд тооцохоор тогтоосон; гэрээг цуцлах хугацаа нь гэрээг сунгасанд тооцох хугацаанаас гурван сараас илүү байхаар заасан нь нөгөө талын хууль ёсны ашиг сонирхолд үл нийцэхээр бол тэдгээр нөхцөлд нь хүчин төгөлдөр бус байна. Гуравлагч этгээдийг нэрээр нь заасан нөгөө талд дангаар гэрээг цуцлах эрх олгосон зэрэг тохиолдолд гуравлагч этгээд санал гаргагч талын оронд түүнтэй адил эрхтэйгээр тухайн гэрээний харилцанд оролцохоор заасан буюу оролцох бололцоотой байхаар тогтоосно бол стандарт нөхцөл хүчин төгөлдөр бус байна. Гэрээний стандарт нөхцөлд хамаарах хэсгүүдийн аль нэг нь хүчин төгөлдөр бус байх, эсхүл гэрээний гол бус нөхцөл болсон тохиолдолд гэрээ бүхэлдээ хүчин төгөлдөр байна.

ГЭРЭЭНИЙ ҮНЭ, ХУГАЦАА (*period/value of contract*) – иргэний эрх зүйн гэрээний эрх чөлөөт байдлыг хангах зарчмын дагуу хэлцэл хийгч талуудын харилцан тохиролцох гол нөхцөл бөгөөд зарим үүрэгт хуагцааг хуульд заасан дээд хязгаараас ихээр тогтоохгүй.

ГЭРЭЭНИЙ ҮҮРЭГ (*contractual obligation*) – үүргийн эрх зүйн тусгай төрөлд хамаарагдах ойлголт бөгөөд эд хөрөнгөө шилжүүлэх, ажил гүйцэтгэх, туслалцаа үзүүлэх, мөнгө төлөхтэй холбогдон үүссэн харилцаа.

ГЭРЭЭНИЙ ЧӨЛӨӨТ БАЙЛЫН ЗАРЧИМ (*freedom of contract*) – гэрээний талууд хуулийн хүрээнд гэрээг чөлөөтэй байгуулах, түүний агуулгыг өөрсдөө тодорхойлох эрхтэй. Тодорхой нэр төрлийн бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэх, ажил, үйлчилгээ эрхлэх талаар тухайн зах зээлд давамгайлж байгаа этгээд энэхүү үйл ажиллагааны хүрээнд түүнд хандсан этгээдтэй гэрээ байгуулах үүрэгтэй бөгөөд нөгөө талдаа тэгш бус нөхцөл тулган санал тавих буюу гэрээ байгуулахаас татгалзах эрхгүй.

ГЭРЭЭНИЙ ЭРХ ЗҮЙ (*contract law*) – иргэдийн хооронд болон иргэд байгууллага, байгууллагуудын хооронд хийгдэх гэрээний харилцааг зохицуулсан хэм хэмжээний нийлбэр цогц.

ГЭРЭЭНЭЭС ТАТГАЛЗАХ (*refusal of contract*) – аль нэг тал нь гэрээнээс татгалзах бол энэ тухай нөгөө талдаа мэдэгдэнэ. Хүндэтгэн үзэх үндэслэл байвал урт хугацаатай гэрээний талууд гэрээ дуусгавар болох хугацааг харгалзахгүйгээр гэрээнээс татгалзаж болно. Талуудын аль нэг нь гэрээгээр хүлээсэн үүргээ зөрчсөн бөгөөд үүрэг гүйцэтгэх нэмэлт хугацаа тогтоосон боловч үр дүн гараагүй бол нөгөө тал гэрээнээс татгалзах эрхтэй. Үүрэг гүйцэтгэгч үүргийн зарим хэсгийг зөрчсөн боловч үлдэх хэсгийг гүйцэтгэх нь үүрэг гүйцэтгүүлэгчид ашиггүй болсон бол үүрэг гүйцэтгүүлэгч гэрээнээс татгалзаж болно. Гэрээнээс татгалзах үндэслэлд ирээдүйд бий болох нь гарцаагүй, илт байвал үүрэг гүйцэтгүүлэгч үүрэг гүйцэтгэх хугацаа болохоос өмнө гэрээнээс татгалзах эрхтэй. Гэнэтийн буюу давагдашгүй хүчний шинжтэй онцгой нөхцөл байдал, эсхүл талуудын эрх, хууль ёсны ашиг сонирхлыг хамгаалах үүднээс гэрээний хугацааг үргэлжлүүлэх, сунгахыг шардах боломжгүй нөхцөл байдлыг хүндэтгэн үзэх үндэслэлд тооцно. Эрх бүхий этгээд гэрээ цуцлах үндэслэл байгааг мэдсэнээс хойш ердийн боломжит хугацааны дотор гэрээнээс татгалзах хугацааг татгалзах санал гаргаагүй тал нь тогтооно. Энэ хугацаанд гэрээнээс татгалзаж байгаа тухай нөгөө талд дахин мэдэгдээгүй бол гэрээнээс татгалзах эрхээ алдана. Гэрээний аль нэг буюу хоёр талд хэд хэдэн этгээд оролцож байгаа бол гэрээнээс хамтран татгалзана. Үүрэг гүйцэтгэгч хүлээсэн үүргээ

гүйцэтгээгүй тохиолдолд гэрээнээс татгалзах эрхээ алдах болзолтойгоор гэрээ байгуулсан бол уг болзол бий болсон тохиолдолд үүрэг гүйцэтгүүлэгч гэрээнээс татгалзах эрхтэй. Гэрээний аль нэг тал үүргээ гүйцэтгээгүй бол нөгөө тал нь гэрээнээс татгалзах эрхтэй байхаар гэрээ байгуулсан боловч үүрэг гүйцэтгэгч тал нь харилцан шаардлага бүхий үүргээ тооцож дуусгавар болгох эрхтэй байсан бөгөөд үүрэг гүйцэтгүүлэгч гэрээнээс татгалзсаны дараа үүрэг гүйцэтгэгч нь үүргийг тооцсон тухайн нэн даруй мэдэгдсэн бол үүрэг гүйцэтгүүлэгчийн татгалзал хүчин төгөлдөр бус байна. Хууль буюу гэрээнд заасны дагуу аль нэг тал нь гэрээнээс татгалзсан бол талууд грээний гүйцэтгэлийг биет байдлаар нь түүнчлэн гэрээ биелүүлснээс олсон ашгийг харилцан буцааж өгөх үүрэгтэй. Үүргийг ялимгүй зөрчсөн; үүрэг гүйцэтгэгч үүргээ зөрчсөн явдалд бүхэлд нь буюу ихэнх хэсэгт нь үүрэг гүйцэтгүүлэгч өөрөө буруутай; үүрэг гүйцэтгүүлэгч гэрээнэс татгалзахаас өмнө үүрэг гүйцэтгэгч хариу шаардлага гаргасан, эсхүл үүрэг гүйцэтгүүлэгч гэрээнээс татгалзсаны дараа хариу шаардлага нэн даруй гаргах болоомжтой бол талууд гэрээнээс татгалзаж болохгүй. Хүчин төгөлдөр байгуулагдсан гэрээг хууль буюу гэрээнд заасны дагуу гэрээний нэг талын хүсэл зоригоор буцаахыг гэрээнээс татгалзах гэнэ. Гэрээнээс татгалзах нь нэг талын, субъектив шинж чанартай эрх бөгөөд бусдаас аливаа үйлдэл, эс үйлдэл хэрэгжүүлэхийг шаардах эрх биш тул үүнд хөөн хэлэлцэх хугацаа хамаарахгүй боловч дуусгавар болох боломжтой.

ГЭРЭЭСЛЭЛ (*will/last will/testament*) – иргэн нь хуульд зааснаар өвлөх эрхтэй буюу эрхгүй нэг буюу хэд хэдэн иргэн, түүнчлэн төр, хуулийн этгээдэд өөрийн эд хөрөнгө блон эд хөрөнгийн эрхийг бүхэлд нь буюу зарим хэсгийг нь үзэмжээрээ хуваарилсныг гэрчлэх хүсэл зоригийн илэрхийлэл. Төр буюу хуулийн этгээдэд эд хөрөнгө гэрээслэгч нь түүний зориулалтыг зааж болдог. Гэрээслэгч хэдийд ч гэрээслэлээ өөрчлөх буюу цуцлах эрхтэй. Шинэ гэрээслэл хийсэн, түрүүчийн гэрээслэлийг цуцалсан тухай зохих баримт бичиг гаргаснаар гэрээслэл өөрчлөгдсөн буюу цуцлагдсанп тооцогдоно. Шинээр хийсэн гэрээслэл эсхүл гэрээслэлээ цуцалсан туайх баримт бичгийг нотариатаар, хэрэв нотариат байхгүй бол баг сумын засаг даргаар гэрчлүүлнэ. Иргэн нас эцэслэсэн тохиолдолд өөрийн эд хөрөнгийн хуулиар тогтоосон журмын дагуу захиран зарцуулахаар үйлдсэн захирамж, энэ бичиг нь баримт болон хэлбэржсэн байх ёстой. Нэг талын хэлцэл бөгөөд өв нээгдсэний дараа эрх ба үүрэг буй болно. Өвлөх эрхтэй буюу эрхгүй нэг буюу хэд хэдэн иргэн, түүнчлэн төр буюу хуулийн этгээдэд өөрийн эд хөрөнгө болон эд хөрөнгийн зарим хэсгийг нь үзэмжээрээ хуваарилан гэрээсэлж болно. Тэгэхдээ хуулиар Г-ийн эрх чөлөөг гэрээслэгч бүх эд хөрөнгөө хууль ёсны бус өмчлөгч этгээдэд гэрээслэх тохиолдолд

өвлүүлэгчийн насанд хүрээгүй буюу хөдөлмөрийн чадваргүй, түүнчлэн түүнийг нас барсан хойно төрсөн хүүхэд, түүний асрамжинд байсан хөдөлмөрийн чадваргүй нөхөр (эхнэр), төрүүлсэн болон үрчилсэн эцэг, эх, хуувь ёсны бусад өвлөгчдөд хуульд зааснаар өгүүлбэл зохих эд хөрөнгийн хоёрны гурваас багагүй хэсгийг заавал өвлүүлнэ. Ийнхүү заавал өвлүүлэх хэсгийн хэмжээг тодорхойлохдоо хуваарьт ба дундаа хамтран өмчлөх эд хөрөнгийн өвлүүлэгчид оногдох хэсгийг оролцуулан тооцно. Г-ийг бичгээр хийж, үйлдсэн газар, он, сар, өдрийг зааж, наториатаар гэрчлүүлнэ. Онцгой тохиолдолд хуульд заасан бусад этгээдээр гэрчлүүлнэ. Гэрээслэгч хэдийд ч Г-ээ өөрчлөх буюу цуцлах эрхтэй.

ГЭРЭЭСЛЭЛ БИЕЛҮҮЛЭХ (*execution of will/testament succession*) – гэрээслэл биелүүлэхийг гэрээслэлээр томилогдсон өвлөгчид даалгана. Гэрээслэгч нь гэрээслэл биелүүлэгчээр өөр этгээдийг томилж болно. Гэрээслэл биелүүлэгч нь даалгасан үүргийг биелүүлэхийг зөвшөөрснөө баталж, гэрээслэлд гарын үсэг зурах буюу энэ тухай баримт бичиг үйлдэж, гэрээслэлд хавсаргаснаар уг даалгаварыг гүйцэтгэх үүрэг хүлээнэ. Гэрээслэл биелүүлэгч гэрээслэлийг биелүүлэхэд шаардагдах бүхий л арга хэмжээг авах үүрэгтэй бөгөөд түүнийг биелүүлэх, өвлөгдсөн эд хөрөнгийг эрхлэн удирдах, хамгаалахад гарсан зайлшгүй зардлаа өвлөгдөх хөрөнгөөс гаргуулан авах эрхтэй. Гэрээслэл биелүүлэгч түүнийг биелүүлмэгц өвлөгчид тайлагнах үүрэгтэй. Иргэний эрх зүйд гэрээслэлд илэрхийлэгдсэн насан өөд болочийн хүсэл зоригийг хэрэгжүүлэхэд зайлшгүй шаардлагатай үйлдлийг гүйцэтгэх. ГБ нь гэрээслэлд заасан өвлөгчид хамаарагдана. Гэрээслэгч нь ГБ-ийг гэрээслэлд заасан өвлөгч бус этгээдэд (гэрээслэл гүйцэтгэгч) даалгасан байж болно. Гэрээслэл гүйцэтгэгч нь ГБ-д зайлшгүй шаардлагатай бүх үйлдлийг үйлдэх эрхтэй.

ГЭРЭЭСЛЭЛИЙГ НОТАРИАТААР ГЭРЧЛҮҮЛЭХ (*notarial will; will attested and certified by a notary*) – гэрээслэлд түүнийг үйлдсэн газар, он, сар, өдрийг зааж, наториатаар, гэрээслэл хийсэн газар нотариат байхгүй бол баг, сумын Засаг даргар гэрчлүүлнэ. Цэргийн албан хаагчийн гэрээслэлийг түүний алба хааж байгаа цэргийн ангийн удирдлага гэрчилсэн; хорих газар хоригдож байгаа буюу ажиллаж байгаа иргэний гэрээслэлийг хорих ангийн дарга гэрчилсэн; хөлөг онгоцонд (“хөлөг онгоц” гэж далай ашиглах үйл ажиллагаа явуулахад зориулагдсан хөдөлгүүртэй буюу хөдөлгүүргүй инженерийн хөвөгч байгууламжийг хэлнэ) зорчиж яваа иргэн болон багийн гишүүдийн гэрээслэлийг онцгоцны ахмад гэрчилсэн зэрэг тохиолдолд нотариатаар гэрчлүүлсний нэгэн адил үзнэ. Эдгээр шаардлагыг хангаагүй гэрээслэл хүчин төгөлдөр бус байна.

ГЭРЭЭСЛЭЛИЙН АГУУЛГА (*essence/substance of contract*) – гэрээслэгч нь өөрийн эзэмших, ашиглах, захиран зарцуулах эрхэд байгаа эд хөрөнгө болон эд хөрөнгийн эрхийг иргэд, хуулийн этгээдэд өв залгамжлуулахаар гэрээсэлж болох бөгөөд төрд гэрээсэлсэн тохиолдолд түүний зориулалтыг заана.

ГЭРЭЭСЛЭЛИЙН ХЭЛБЭР (*type of contract*) – гэрээслэлийг хуульд зааснаар заавал бичгээр хийж, нотариат болон нотариат байхгүй газарт түүнтэй адилтгах төрлийн бусад байгууллага, албан тушаалтнаар гэрчлүүлсэн байна.

ГЭРЭЭСЛЭЛИЙН ДААЛГАВАР (*contractual obligation*) – гэрээслэлийн захирамжийн онцгой төрөл. Гэрээслэгч нь хууль ёсны өвлөгч буюу өөр этгээд, эсхүл нийтийн тусын тулд гэрээслэлээр өвлөгчид аливаа үүрэг хүлээлгэх эрхтэй. Гэрээслэлээр өвлөгч нь гагцхүү түүнд өвлүүлсэн эд хөрөнгийн хэмжээнд даалгасан үүргийг гүйцэтгэнэ. Гэрээслэгч нь нэг буюу хэд хэдэн өвлөгчид гэрээслэгчийн гэрийн амьтныг тэжээх, түүнчлэн тэдгээрт зайлшгүй шаардлагатай хараа хяналт тавих ба асрах үүрэг хүлээлгэж болно. ГД нь гэрээслэлийн хязгаарлалтаас ялгагдах ялгаа нь эд хөрөнгийн ба эд хөрөнгийн бус шинжтэй үйлдэл хийснээр илэрнэ. ГД-ыг нийтийн тусын тулд сонирхогч этгээд нь гэрээслэл гүйцэтгэгч буюу аливаа өвлөгчөөс хэрэв гэрээслэлд өөрөөр заагаагүй бол ГД-ыг шүүхийн журмаар гүйцэтгүүлэхээр шаардах эрхтэй.

ГЭРЭЭСЛЭЛИЙН ТАЙЛБАР (*interpretation of will/ last will/ testament*) – гэрээслэгч гэрээслэлдээ илэрхийлсэн хүсэл зоригийн жинхэнэ агуулгыг тогтооход чиглэгдсэн эрх бүхий эрх бүхий эрх зүйн субъектын үйл ажиллагаа. Нотариатч, гэрээслэл гүйцэтгэгч буюу шүүхээс гэрээслэлд агуулагдаж буй үг буюу хэллэгийн үгийн утга санаанд анхаарал хандуулна. Үгчилсэн утга санаа тодорхой бус байвал гэрээслэлийн ямар нэгэн заалтыг бусад заалттай харьцуулах замаар гэрээслэлийн утга санааг бүхэлд нь авч үзнэ. Ингэхдээ гэрээслэгчийн хүсэл зоригийг бүрэн гүйцэд хэрэгжүүлэхийг эрмэлзэх ёстой.

ГЭРЭЭСЛЭЛИЙН ХЯЗГААРЛАЛ (*testamentary legacy*) – өв залгамжлалын эрх зүйд гэрээслэлээр буюу хуулиар нэг буюу хэд хэдэн этгээд гэрээслэлийн гүйцэтгэлийг шаардах эрх олж авсан хязгаарлал хүлээгчид ашигтай эд хөрөнгийн шинжтэй ямар нэг үүргийг өвлөгчөөр гүйцэтгүүлэхээр үүрэг болгох. ГХ-ыг гэрээслэлд тогтоосон байх ёстой. Хязгаарлах хүлээгч нь хууль ёсны өвлөгчийн тоонд хамаарсан буюу хамаараагүй этгээд байж болно. Орон сууцны байшингаа шилжүүлж буй

өвлөгчид гэрээслэгч нь энэ байр буюу түүний тодорхой хэсгийг өөр этгээдэд насан туршид нь ашиглуулах үүргийг хүлээлгэх эрхтэй. Дараа нь өмчлөх эрх шилжихэд байр буюу түүний тодорхой хэсгийн насан туршдаа ашиглах эрх хүчинтэй хэвээр хадгалагдана. ГХ-ийг гүйцэтгэхээр гэрээслэгчээс үүрэг хүлээсэн өвлөгч нь үүргийг өв хөрөнгө өгөгчөөс түүнд шилжүүлсэн өв хөрөнгийн бодит өртгийн хэмжээнд гүйцэтгэх ёстой.

ГЭРЭЭСЛЭЛЭЭР ӨВ ЗАЛГАМЖЛАХ (*succession under a will; testamentary succession*) – өв залгамжлалын нэгэн төрөл зүйл. МУ-д иргэн нь хуульд зааснаар өвлөх эрхтэй буюу эсхүл, нэг буюу хэд хэдэн иргэн, түүнчлэн төр буюу хуулийн этгээдэд өөрийн эд хөрөнгө болон эд хөрөнгийн эрхийг бүхэлд нь буюу түүний зарим хэсгийг нь эд хөрөнгө гэрээслэгч нь үзэмжээрээ хуваарилан өгөх, төр буюу хуулийн этгээдэд түүний зориулалтыг зааж өгөх.

ГЭРЭЭСЛЭЛ ХҮЧИН ТӨГӨЛДӨР БОЛОХ (*entering into force; coming into effect will/last will/testament*) - өвлүүлэгч нас барсан болон иргэнийг нас барсан гэж зарласан үеэс бичгээр хийж, нотариатаар буюу түүнтэй адилтгах бусад байгууллага, албан тушаалтнаар гэрчлүүлсэн гэрээслэл хууль зүйн хувьд хүчин төгөлдөр болно.

ГЭРЭЭСЛЭЛЭЭР ӨВЛӨХ (*succession under a will; testamentary succession*) – гэрээслэгч бүх эд хөрөнгөө хууль ёсны өмчлөгч бус этгээдэд гэрээслэх тохиолдолд өвлүүлэгчийн насанд хүрээгүй буюу хөдөлмөрийн чадваргүй, түүнчлэн түүнийг нас барсан хойно төрсөн хүүхэд, түүний асрамжинд байсан хөдөлмөрийн чадваргүй нөхөр, эхнэр, төрүүлсэн болон үрчилсэн эцэг, хууль ёсны бусад өвлөгчдөд хуульд зааснаар өвлүүлбэл зохих хөрөнгийн хоёрны нэгээс багагүй хэсгийг заавал өгүүлнэ. Ийнхүү заавал өвлүүлэх хэсгийн хэмжээг тодорхойлохдоо хуваарьт болон дундаа хамтран өмчлөх эд хөрөнгийн өвлүүлэгчид оногдох хэсгийг оролцуулан тооцно. Өв нээгдэхээс өмнө гэрээслэлд заасан өв залгамжлагч нас барсан буюу өвийг хүлээн авахаас татгалзсан бол гэрээслэгч нь өөр өв залгамжлагчийг томилж болно.

ГЭЭГДЭЛ ЭД ХӨРӨНГӨ (*abandoned property*) – гээгдэл эд хөрөнгө олсон этгээд тухайн эд хөрөнгийн өмчлөгч буюу шаардах эрх бүхий этгээдэд нэн даруй мэдэгдэж, хүлээлгэн өгөх үүрэгтэй. Хэрэв тийм этгээд байхгүй бол орон нутгийн захиргааны буюу цагдаагийн байгууллагад мэдэгдэж, тухайн эд хөрөнгийг хадгалж хамгаалах, эсхүл тэдгээр байгууллагад шилжүүлэх үүрэгтэй. Эрх бүхий байгууллагад мэдэгдсэнээс хойш хуульд зааснаар нэг жилийн дотор өмчлөгч буюу эрх бүхий этгээд нь тогтоогдоогүй

бол тухайн эд хөрөнгийг олсон этгээд өмчлөх эрхтэй. Эд хөрөнгийг олсон этгээд өмчлөхөөс татгалзвал тухайн эд хөрөнгийг орон нутгийн өмчлөлд шилжүүлнэ. Гээгдэл эд хөрөнгийг олсон этгээд өмчлөгч буюу эрх бүхий этгээд, эсхүл орон нутгийн захиргааны зохих байгууллагаас шагнал авах, тухайн эд хөрөнгийг хадгалах, хамгаалах, эзнийг нь олохтой холбогдсон зардлаа нөхөн төлүүлэхээр шаардах эрхтэй. Шагналын хэмжээг талууд тохиролцож тогтоох бөгөөд хэрэв тохиролцож чадаагүй бол шагналын хэмжээ нь гээгдэх эд хөрөнгийн үнийн дүнгийн арван хувьтай тэнцүү байна. Гээгдэх эд хөрөнгө нь амархан муудаж болох, эсхүл түүнийг хадгалах, хамгаалахтай холбогдон гарах зардал нь тухайн эд хөрөнгийн үүднээс үлэмж илүү байвал түүнийг олсон этгээд нь нутгийн захиргааны болон цагдаагийн байгууллагын зөвшөөрлөөр нийтийн худалдааны цэгээр дамжуулан худалдах эрхтэй бөгөөд энэ тохиолдолд тухайн эд хөрөнгийг борлуулсны орлогыг гээгдэл эд хөрөнгө гэж тооцно. Олон нийтийн газар, албан тасалгаа, нийтийн тээврийн хэрэгслээс гээгдэл эд хөрөнгө олсон этгээд түүнийг тухайн байгууллагын захиргаанд хүлээлгэн өгнө. Байгууллагын захиргаа нь гээгдэл эд хөрөнгийн тухай нийтэд мэдээлэх, бүрэн бүтэн байдлыг хангах, эсхүл нутгийн захиргааны болон цагдаагийн байгууллагад шилжүүлэх үүрэгтэй. Гээгдэл эд хөрөнгийн эзэн нь тогтоогдсон тохиолдолд шагналыг гээгдэл эд хөрөнгө олсон этгээд болон олдсон байгууллага тэнцүү хэмжээгээр, холбогдох зардлыг бодит хэмжээгээр тус тус шаардах эрхтэй. Харин эзэн нь тогтоогдоогүй бол гээгдэл эд хөрөнгө олдсон байгууллага нь тухайн эд хөрөнгийн өмчлөгч болно гэдэг нь хэн нэгэн этгээд тухайн эд хөрөнгийн хувьд эзэмших эрхийг хэрэгжүүлээгүй байгаа байдал юм. Тийм ч учраас хулгайлагдсан эд хөрөнгө бол гээгдэл эд хөрөнгө биш, учир нь тухайн эд хөрөнгө хулгайлсан этгээдийн эзэмшилд байдаг.

Д

ДААЛГАВРЫН ГЭРЭЭ (*contract of agency*) – даалгавар гүйцэтгэгч нь даалгавар өгөгчийн нэрийн өмнөөс, түүний зардлаар тодорхой үйлдэл хийх, хууль буюу гэрээнд өөрөөр заагаагүй бол даалгавар өгөгч нь хөлс төлөх үүргийг хүлээсэн иргэний эрх зүйн хэлцэл. Даалгавар гүйцэтгэгчийн хийж байгаа тухайн үйлдэл зайлшгүй хариу төлбөрийн шинжтэй бол талууд хөлсийг харилцан тохиролцсон гэж үзнэ. Хууль буюу гэрээнд өөрөөр заагаагүй бол даалгавар гүйцэтгэгч даалгаварыг биечлэн гүйцэтгэх үүрэгтэй. Ямар ч үед даалгавар өгөгч даалгавараа цуцлах, даалгавар гүйцэтгэгч даалгавараас татгалзах эрхтэй. Энэ эрхийг хязгаарласан гэрээ хүчин төгөлдөр бус байна.

ДААТГАГЧ (*insurer*) – даатгалын үйл ажилланаа эрхлэх тусгай зөвшөөрөл авсан компани. зах зээл өндөр хөгжсөн улсад Д нь голчлон хувь нийлүүлсэн компани, нийгэмлэг, хувийн даатгалын байгууллага байдаг. Д нь даатгалын гэрээнд заасан байгалийн болон гэнэтийн аюул ослоос, цасан шуурга, салхи, мөндөр, усны үер, аянга, халдварт өвчин зэргээс даатгалтай иргэний амь нас, хөдөлмөрийн чадвар, эд хөрөнгө, мөн хуулийн этгээдийн эд хөрөнгийг даатгаж, хохирол гаргасан тухайд нь түүнийг нөхөн төлөх үүрэг хүлээнэ.

ДААТГАЛ (*insurance*) – гэрээний үндсэн дээр нэг талаас дтгуулагч өөрийн эд хөрөнгө, ашиг сонирхлоо болзошгүй аюул, эрсдэлээс учирч болох хохирлоо нөхөх баталгаатай байх болон тохиролцсон болзлоор нөхөн авах зорилгоор даатгуулж, түүний төлөө зохих хураамж төлөх, нөгөө талаас даатгагч нь даатгуулагчид учирч болох хохирлыг бүтэн буюу зарим хэсгийг төлөхөөр үүрэг хүлээж, эрх эдлэх харилцаа. Даатгалын олон арга хэмжээний тогтолцоо, тус сангийн хөрөнгөөс байгалийн гамшиг, золгүй тохиолдол зэргээс учирсан хохирлыг нөхөн төлөх. Д нь иргэн буюу хуулийн этгээд ба даатгалын байгууллагын хооронд байгуулсан эд хөрөнгийн буюу хувийн Д-ын гэрээнд үндэслэн хэрэгжинэ. Хувийн Д-ын гэрээ нь нийтийн гэрээ юм. Д-ыг хувийн даатгал, эд хөрөнгийн даатгал, сайн дурын даатгал, заавал даатгал гэж ангилна.

ДААТГАЛЫН АКТ (*insurance act*) – даатгуулсан эд хөрөнгөд хохирол учирсан газар, цаг хугацаа, хэмжээ ба шалтгаан, түүнчлэн шинжээчийн дүгнэлтийг заасан баримт бичиг: даатгуулагч түүний төлөөлөгчийн оролцоотойгоор даатгалын байгууллага үйлдэх ба даатгалыг нөхөн төлөх үндэслэл болно.

ДААТГАЛЫН АКТУАР (*actuary insurance*) – даатгагчийн төлбөрийн чадварын түвшин, санхүүгийн тогтвортой байдлыг хангах зорилгоор учирч болзошгүй эрсдлийг урьдчилан үнэлж, эдийн засаг, математикийн тооцоо, судалгааны үндсэн дээр үйл ажиллагаа явуулдаг этгээд. Санхүүгийн зохицуулах хороо ДА-чаар ажиллахад тохирох мэргэжил, дадлага туршлага бүхий МУ-ын болон гадаад улсын иргэн, харьяалалгүй хүнийг сонгон шалгаруулж актуарчийн үйл ажиллагаа эрхлэх эрх олгоно. (“*Даатгалын тухай*” МУ-ын 2004 оны 4 дүгээр сарын 30-ны өдрийн хуулийн 39.1). Актуарч нь дараах эрх эдэлнэ: ДА-ын үйл ажиллагааг хэрэгжүүлэхтэй холбогдуулан шаардлагатай мэдээлэл, баримт бичгийг шалгах, даатгагчийн талаарх шаардлагатай мэдээлэл, баримт бичиг гаргаж өгөх, асуултанд хариулахыг даатгагч, түүний эрх бүхий албан тушаалтан, албан хаагчаас шаардах, тодорхой асуудлаар компанийн төлөөлөн удирдах зөвлөлийн болон коиданийн хувь нийлүүлэгчдийн хуралд оролцож үг хэлэх. (“*Даатгалын тухай*” МУ-ын 2004 оны 4 дүгээр сарын 30-ны өдрийн хуулийн 43 дугаар зүйл).

ДААТГАЛЫН БАРАА(*insurance goods/wares*) – даатгуулагчийн амь нас, эд хөрөнгө, хариуцлагаа даатгуулсныг баталгаажуулж, даатгагчаас олгох даатгалын нөхцлийг тусгасан албан ёсны баримт бичиг. ДБ-г тодорхой этгээдэд нэр заасан буюу мэдүүлгийн баталгааны хэлбэрээр олгосон бол даатгагч нь анхны даатгуулагчид тавих бүх шаардлагыг баталгаа эзэмшигчид гаргаж болно. Даатгуулагч нь гагцхүү ДБ үзүүлсэн тохиолдолд даатгагч үүргээ гүйцэтгэхээр гэрээнд заасан бөгөөд баталгааг алдаж үрэгдүүлсэн бол тусгай журмын дагуу уг баталгаа хүчингүй болсон тухай зарлан мэдэгдсэн тохиолдолд л даатгуулагч гэрээний биелэлтийг шаардах эрхтэй. (МУ-ын ИХ-ийн 433 дугаар зүйл).

ДААТГАЛЫН ОБЪЕКТ (*insurance object*) – даатгалд хамаарагдаж буй зүйл. Эд хөрөнгийн даатгалын хувьд барилга, байгууламж, агаарын хөлөг онгоц, усан онгоц, газар тариалан, бараа бүтээгдэхүүн, мал амьтан. Амь насны даатгалын хувьд амь насаа даатгуулсан иргэний амь нас, хөдөлмөрийн чадвар зэрэг юм.

ДААТГАЛЫН ТОХИОЛДОЛ (*insurance accident*) – даатгуулсаг зүйлд учирсан хохирол, тохиролцсон болзол бүрдэх. (“*Даатгалын тухай*” МУ-ын 2002 оны 4 дгээр сарын 30-ны өдрийн хуулийн 4.1.4) Энэ нь даатгуулагчийн эд хөрөнгөд учирсан хохирлыг нөхөн төлөх, амь насны даатгалын төлбөрийг төлөх нь даатгагчийн үүрэг болсон үйл явдлыг хэлнэ. Даатгуулагчийн эд хөрөнгө, амь нас, эрүүл мэнд, эд хөрөнгийн бус ашиг сонирхолд учирсан бодит хохирол болон гарз. Даатгалын тохиолдол бий болсон тухай даатгагчид нэн даруй мэдэгдэх үүрэгтэй. Даатгалын тохиолдол

бий болсон үед даатгагч даатгалын тохиолдол буюу нөхөн төлбөрийн хэмжээг тогтооход шаардлагатай аливаа мэдээг даатгуулагчаас шаардах эрхтэй. Даатгуулагч даатгалын тохиолдол бий болсныг мэдээлэх үүргээ биелүүлээгүй боловч энэ нь даатгагч үүргээс чөлөөлөгдөхгүй. Даатгуулагч нь даатгалын тохиолдол бий болох үед аюулыг зайлуулах буюу хохирлыг багасгах арга хэмжээг даатгагчийн өгсөн зааврын дагуу авах бөгөөд үүнтэй үүнтэй холбогдон гарсан зардлыг даатгагч хариуцна.

ДААТГАЛЫН ТӨЛӨӨЛӨГЧ (*insurance agent*) – 1. Даатгалын байгууллагаас бүрэн эрх олгосон төлөөлөгч. ДТ нь иргэн, хуулийн этгээдийг даатгалын байгууллагатай холбож, урьдчилсан хэлэлцээ тохиролцоо хийж, даатгалын үйл ажиллагаанд оролцоно. ДТ нь даатгалын гэрээ байгуулах эрхтэй. Хэрэв ДТ-д даатгалын гэрээ байгуулах эрх олгосон бол гэрээний нөхцлийг өөрчлөх, хугацааг сунгах буюу гэрээг цуцалж болно. 2. Даатгагчийн хууль ёсны ашиг сонирхлыг хамгаалах, түүний нэрийн өмнөөс хэлцэл болон эрх зүйн бусад үйлдэл хийх үүрэг бүхий даатгагийн томилсон буюу бүрэн эрх олгосон этгээд.

ДААТГАЛЫН ТӨРӨЛ (*type of insurance*) – даатгалын ажил гүйлгээг нэг төрлийн объектын шинж чанараас шалтгаалан холбогдох тарифын зэрэглэлээс нь хамаарч тодорхой хэмжээний даатгалын хүлээх хариуцлагаар төрөлжүүлэх. Энэ нь сайн дурын ба заавал даатгалд даатгуулах.

ДААТГАЛЫН ҮЙЛ АЖИЛЛАГАА (*insurance activity*) – даатгалын гэрээний дагуу даатгагч нь даатгалын тохиолдол үүсэхэд учирсан хохирол буюу хэлэлцэн тохирсон даатгалын нөхөн төлбөрийг төлөх үүргийг тодорхой этгээдийн өмнө хүлээж буй үйл ажиллагаа.

ДААТГАЛЫН ҮНЭЛГЭЭ (*insurable value*) – даатгалын мөнгөөр хэмжигдсэн сонирхол. ДҮ нь даатгалын объектыг зөвхөн даатгахын тулд тодорхойлсон үнэ.

ДААТГАЛЫН ҮНЭЛГЭЭНИЙ ХЭМЖЭЭ (*insurance valuation*) – талууд гэрээгээр харилцан тохиролцож тодорхойлно. Эд хөрөнгийг даатгах тохиолдолд даатгагч эд хөрөнгийг үзэж үнэлгээний хэмжээг тогтоох эрхтэй. Эд хөрөнгийн даатгалын үнэлгээний хэмжээ түүний өртгөөс илүүгүй байна. Гэрээнд заасан даатгалын үнэлгээний хэмжээ даатгуулсан эд хөрөнгийн өртгөөс илүү байвал эд хөрөнгийн өртгөөс илүү гарсан хэсэгт нь гэрээ хүчин төгөлдөр бус байна.

ДААТГАЛЫН ХОХИРОЛ ҮНЭЛЭГЧ – даатгагч ба даатгуулагчийн нэрийн өмнөөс даатгалын гэрээтэй холбоотой нэхэмжлэлийг хянах шалгах,

бодит хохирлыг тогтоох, талуудын хооронд хэлэцээ хийх чиг үүргийг бие даан хэрэгжүүлэх, ийнхүү хэрэгжүүлсэний төлөө цалих хөлс ба бусад төлбөр авах эрх бүхий этгээд.

ДААТГАЛЫН ХУРААМЖ (*insurance fee; premium*) – даатгуулагч даатгалын зүйлээ даатгуулсны төлөө даатгагчид төлөх төлбөр. ДХ нь шинжлэх ухааны үндэслэлтэй, бодитой хийсэн тооцоо, судалгааны үндсэн дээр бодит байдалд тохирсон байх ёстой. Даатгуулагч даатгалын хураамжийг хугацаанд нь төлөөгүй бол даатгагч хураамж төлөх 15 хоногийн нэмэлт хугацаа тогтоож болох бөгөөд энэ хугацаа дахин хэтрүүлбэл үүсэх үр дагаврыг даатгагч бичгээр мэдэгдэнэ. Даатгуулагч даатгалын хураамжийг хугацаанд нь төлөөгүй бйхад даатгалын тохиолдол бий болсон бол даатгагч гэрээнд заасан үүрэг хүлээхгүй. Даатгагчийн төлбөрийн чадвар үлэмж доройтож, гэрээгээр хүлээсэн үүргээ биелүүлж чадахааргүй нөхцөл бий болсон бол даатгуулагч даатгалын хураамж төлөхөөс татгалзах эрхтэй. Төлсөн даатгалын хураамж нь даатгалын тохиолдол бий болоход учирсан хохирлоос илүү эсэхэд үл хамааран даатгагч даатгуулагчид учирсан хохирлын хэмжээгээр нөхөн төлбөр төлнө.

ДААТГАЛЫН БАТАЛГАА (*insurance guarantee*) – даатгалын гэрээ хийсний нотолгоо бөгөөд даатгуулагчид даатгалын тохиолдол бий болсон үед олгох нөхөн төлбөрийн үед хэрэглэнэ. Даатгагч нь гарын үсэг зурсан даатгалын баталгааг даатгуулагчид гардуулах үүрэгтэй. Даатгалын баталгааг тодорхой этгээдэд нь заасан буюу мэдүүлгийн баталгааны хэлбэрээр олгосон бол даатгагч нь анхны даатгуулагчид тавих бүх шаардлагыг баталгаа эзэмшигчид гаргаж болно. Даатгуулагч гагцхүү даатгалын баталгаа үзүүлсэн тохиолдолд даатгагч үүргээ гүйцэтгэхээр гэрээнд заасан бөгөөд баталгааг алдаж үрэгдүүлсэн бол тусгай журмын дагуу уг баталгаа хүчингүй болсон тухай зарлан мэдэгдсэн тохиолдолд даатгуулагч гэрээний биелэлтийг шаардах эрхтэй. Даатгалын баталгааг алдаж үрэгдүүлсэн боловч уг баталгаа хүчингүй болсон тухай зарлуулсан бол даатгуулагч нь баталгааны хуулбар олохыг даатгагчаас шаардаж болох бөгөөд хуулбар олгохтой холбогдсон зардлыг даатгуулагч хариуцна.

ДААТГАЛЫН ГЭРЭЭ (*insurance contract*) – даатгагч нь даатгалын тохиолдол бий болоход даатгуулагчид учирсан хохирол буюу хэлэлцэн тохирсон даатгалын нөхөн төлбөрийг төлөх, даатгуулагч нь даатгалын хураамж төлөх үүргийг хүлээсэн иргэний эрх зүйн хэлцэл. Даатгалын зүйл нь эд хөрөнгө болон хуульд харшлаагүй эд хөрөнгийн бус ашиг сонирхол байна. Даатгал нь сайн дурын болон заавал гэсэн төрөлтэй байна. Заавал даатгахаас бусад даатгал сайн дурын даатгалд хамаарна. Даатгалын гэрээг

бичгээр хийх бөгөөд энэ шаардлагыг хангаагүй гэрээ хүчин төгөлдөр бус байна.

ДАВАГДАШГҮЙ ХҮЧ (*force majeure, insuprable force*) –гэрээний хөцлийг эс биелүүлэх үр дүнг үүсгэсэн онцгой ба дийлдэшгүй нөхцөл байдал. ДХЗ-ийн үр дүнд гэрээний нэг тал нь нөгөө төлдөө өөрийн эрхгүй хохирол учруулагч болдог. ДХЗ-ийг тодорхойлох ерөнхий зарчимд үүрэг биелүүлэхэд саад болсон хүчин зүйл бүхий үйлдэл болох объектив ба үнэмлэхүй шинжтэй нөхцөл байдал хамаарах бөгөөд объектив ба үнэмлэхүй нь гэм хор учруулагчид төдийгүй бүхэнд хамааралтай байх ёстой. Хууль тогтоомж болон гэрээгээр байгалийн гамшиг буюу хүн төрөлхтний мэдлэг ба боломжийн орчин үеийн түвшинд тодорхойлох буюу урьдчилан харах (эсхүл тодорхойлох боломжтой боловч зайлуулах боломжгүй) боломжгүй бусад нөхцөл байдал хамаарагдана. ДХЗ-ийг голчлон дараах 2 хэсэг ангилна: а) байгалийн гамшигт үзэгдэл – газар хөдлөлт, үер, зуд, гал түймэр, хуй сархи, ган зэрэг б) нийгмийн амьдралын зарим нөхцөл байдал – ажиллагаа, халдварч өвчин, улсын ба салбарын хэмжээний ажил хаялт, төрийн байгууллагын хориглосон эрх зүйн акт (хорио цээр тогтоох, тодорхой чиглэлд тээвэрлэлтийг зогсоох, олон улсын санкц хэрэглэсний улмаас тодорхой улсад худалдааны гүйлгээг хориглох) ба бусад, дэлхийн улсуудын иргэний эрх зүйн бүхий л тогтолцоонд ДХЗ нь хариуцлагаас чөлөөлөгдөх нөхцөл байдал болдог байна.

ДАВУУ ЭРХ (*preferential (priority) right; right of priority (preference); privilege*) – иргэний эрх зүйд орон сууц хөлслөгч нь тухайн орон сууцыг сүүлийн гурван жил тасралтгүй эзэмшиж, үүргээ зохих ёсоор биелүүлж байсан бол хөлслөгчийн тавьсан нөхцлөөр уг орон сууцыг тэргүүн ээлжинд худалдан авах буюу орон сууц хөлслөх шинэ гэрээг тэргүүн ээлжинд байгуулах давуу эрхтэй. Эд хөрөнгө хөлслөх гэрээний үүргийг зохих ёсоор гүйцэтгэдэг хөлслөгч, гэрээний хугацаа дуусахад уг эд хөрөнгийг хөлслөх авах шинэ гэрээг тэргүүн ээлжинд байгуулах давуу эрхтэй.

ДАВУУ ЭРХТЭЙ ХУВЬЦАА (*preferred shares*) – гадаадын зарим оронд давуу эрхтэй хувьцааны талаарх тодорхойлолт байдаггүй. Уг нэр нь энэ төрлийн хувьцаа эзэмшигчид аливаа давуу эрх эдлэхийг зааж өгөхөд гол төлөв хэрэглэгдэнэ. Энэ нь бусад төрлийн хувьцаа эзэмшигчдэд ноогдол хувь төлөхөөс өмнө урьдчилан хатуу тогтоосон ноогдол хувь авах, компанийн хөрөнгөөс өөрийн эзэмшиж буй хувьцаатай хувь тэнцүү хэмжээтэйгээр хүртэх, эсвэл компаний эд хөрөнгийг хуваахад оролцох эрхтэй гэсэн үг. Давуу эрхтэй хувьцаа эзэмшигчдийн эдлэх эрхийн талаар компани нь дотоод дүрэм, журамдаа зааж өгнө. Түүнээс гадна давуу эрхтэй хувьцаа

ЭЗЭМШИГЧИД нь компаниас ноогдол хувь төлөхөөр зарласны дараа бусад төрлийн хувьцаа эзэмшигчдээс (тухайлбал, энгийн хувьцаа эзэмшигчээс) өмнө ногдол ашгаа авах эрх эдэлнэ. Энэ нь компаниас ноогдол хувийг хувиарлах хугацаанаас өмнө авах эрх эдлэнэ гэсэн үг биш. Харин компани нь ноогдол ашгаа хувиарлах үед давуу эрхтэй хувьцаа эзэмшигчдийн эдлэх эрхийн талаар дүрэмдээ заасан байх ёстой. Хэрэв дүрэмдээ өөрөөр заагаагүй бол компани нь татан буугдах үед давуу эрхтэй хувьцаа эзэмшигч нь оруулсан хувь хөрөнгөө энгийн хувьцаа эзэмшигчээс өмнө авах эрх эдлэхгүй.

ДАВХАР ДААТГАЛ (*double insurance*) – даатгагч нь даатгуулагчийн өмнө хүлээсэн үүргээ бүрэн буюу хэсэгчлэн биелүүлэхийн тулд дотоодын болон гадаадын даатгалын компанид даатгуулагчийн эд хөрөнгө, эрүүл мэнд, амь нас, эд хөрөнгийн эрхийг дахин даатгуулах хэлбэр.

ДАГАЛДАХ ЭД ЮМС (*appurtenance*) – эд юмсын бүрдэл хэсэгт хамаарахгүй боловч, гол эд юмст үйлчлэн аж ахуйн нийтлэг зориулалтыг хангахад чиглэгдсэн, түүнтэй орон зайн хувьд хамаарал бүхий хөдлөх эд хөрөнгө. Үл хөдлөх эд хөрөнгөтэй холбоотой, түүнд үйлчилдэг, өөрийн өртгийг алдагдуулахгүйгээр буюу ноцтой хохирол учруулахгүйгээр түүнээс салган хэрэглэж болох эд юмс нь мөн дагалдах зүйл байна. Нэг тал эд хөрөнгөө нөгөө талын өмчлөлд шилжүүлэх, хязгаартайгаар эзэмшүүлж, ашиглуулахаар бол уг үүрэг тухайн эд хөрөнгийн дагалдах зүйлд нэгэн адил юмсыг түр ашигласан нь түүнийг тухайн эд юмсын дагалдах зүйл болгохгүй. Дагалдах зүйлийг түр хугацаагаар гол эд юмсаас салгасан нь түүний дагалдах зүйл болох шинжийг алдагдуулахгүй.

ДАЛД ГЭМТЭЛ (*defect; deficiency*) – Шилжүүлсэн эд хөрөнгө, гүйцэтгэсэн ажил, үйлчилгээний хувьд гэрээний гүйцэтгэлийг хүлээлгэн өгөх үед гэмтэл, согог илрээгүй ба чанарыг нь мэдэх боломжгүй зүйлийн хувьд цаг хугацааны хувьд хожим илэрсэн дутагдал доголдол.

ДАМЖУУЛАН ТҮРЭЭСЛЭХ (*sublease*) – гэрээнд өөрөөр заагаагүй бол түрээслэгч түрээсэлсэн эд хөрөнгийг гагцхүү түрээслүүлэгчийн зөвшөөрөлтэйгээр дамжуулан түрээсэлж болно. Дамжуулан түрээсэлсэн эд хөрөнгийг анхны түрээслүүлэгчийн зөвшөөрснөөс өөрөөр ашигласны үр дагаварыг дамжуулан түрээслэгч нь анхны түрээслүүлэгчийн өмнө хариуцна.

ДАМЖУУЛАН ХӨЛСЛӨХ (*subletting*) – иргэний эрх зүйд эд хөрөнгө хөлслөх, түрээс, орон сууц хөлслөх зэрэг гэрээнд хөлслөгч нь гэрээний зүйл болох хөдлөх, үл хөдлөх эд хөрөнгө, оюуны үнэт зүйлийг гэрээнд

заасан хугацааны дотор гуравдагч этгээдэд дамжуулан хөлслүүлэх тухайгаа хөлслүүлэгчид мэдэгдсэнийг зөвшөөрсөн тохиолдол.

ДАМПУУРАЛ (*bankruptcy*) – МУ-ын хууль тогтоомжоор төлбөрийн чадваргүй болсон гэсэнтэй ойролцоо утгатай. Гадаад улсуудын эрх зүйд Д гэсэн нэр томъёо нь төлбөрийн чадваргүй болсон этгээд үүрэг гүйцэтгүүлэгчид хохирол учруулсан, эрүүгийн ял хүлээх хэрэг үйлдсэг, төлбөрийн чадваргүй тохиолдол гэсэн тусгай ач холбогдол бүхий явцуу, хатуу утга санааг илэрхийлдэг.

санаатай дампуурал (*intentional bankruptcy*) – МУ-ын ЭХ-ийн 165 дугаар зүйлд заасан аж ахуйн эсрэг гэмт хэрэг. ЭХ-д “аж ахуйн нэгжийг түүний эзэн буюу эрх баригч шунахайн буюу хувийн бусад сэдэлтээр санаатай төлбөрийн чадваргүй болгосны улмаас их хэмжээний хохирол учирсан” гэж тодорхойлжээ.

хуурамч дампуурал (*fictitious bankruptcy*) – МУ-ын ЭХ-ийн 165 дугаар зүйлийн 2 дахь хэсэгт заасан аж ахуйн эсрэг гэмт хэрэг. “Аж ахуйн нэгжийг түүний эзэн буюу эрх баригч шунахайн буюу хувийн бусад сэдэлтээр санаатайгаар зээлийн өр төлөхийг хойшлуулах, түүнийг төлөх нөхцлийг хөнгөрүүлэх, зээлийн өрийн хүүг багасгах, эсхүл төлөхгүй байхын тулд төлбөрийн чадваргүй болсон гэж харилцагч талд мэдэгдэх, дампуурлын хэрэг үүсгэх хүсэлт гаргах зэргээр зохиомлоор дампуурсны удмаас бусдад онц их хэмжээний хохирол учирсан” гэж тодорхойлсон.

ДАМПУУРСНЫГ ЗАРЛАХ (*announce bankruptcy*) – өөрийн хөрөнгийн 10-аас доошгүй хувьтай тэнцэх хэмжээний үүргээ хууль буюу гэрээнд заасан хугацаанд биелүүлж чадахгүй нөхөрлөл, хоршоо, компани, төрийн болон орон нутгийн өмчит үйлвэрийн газар, хуулийн этгээдийн эрх бүхий төрийн бус байгууллагыг төлбөрийн чадваргүй гэж үзэх бөгөөд түүнийг тогтоосноос хойш 7 хоногийн дотор шүүх энэ тухай хэвлэл, мэдээллийн хэрэгслээр нийтэд мэдээлнэ. Уг мэдээлэлд нэхэмжлэгчдийн анхны хурал хийх он, сар, өдөр, газар, нэхэмжлэгчдээс нэхэмжлэл гаргах журам, хугацаа, нэхэмжлэлийг хуульд заасан хугацаанд гаргаагүйгээс үүсэх үр дагавар зэргийг заана.

ДАНС НЭЭХ ГЭРЭЭ (*open an account contract*) – иргэн, хуулийн этгээд тогтоосон журмын дагуу банкинд данс нээлгэж, төлбөр тооцооны үүрэг гүйцэтгүүлэх эрхтэй. Хуулийн этгээд нь данс нээлгэхийн тулд өргөдөл; улсын бүртгэлд бүртгүүлсэн гэрчилгээний баталгаатай хуулбар; мөнгөн хөрөнгө захиран зарцуулах албан тушаалтны овог, нэр, төлбөр тооцооны

баримтад зурах гарын үсгийн хэлбэр нь нотариатаар гэрчлүүлсэн; тамга, тэмдгийн дардас зэргийг бүрдүүлнэ. Харин иргэн нь данс нээлгэхийн тулд өргөдөл; мөнгөн хөрөнгө захиран зарцуулах тухай мэдүүлэг, төлбөр тооцооны баримтад зурах гарын үсгийн хэлбэр нь нотариатаар гэрчлүүлсэн зэрэг бичиг баримтыг бүрдүүлнэ. Банк дээрх баримт бичгийг хянан үзээд хуульд зааснаар 10 хоногийн дотор данс нээх буюу дээр дурьдсан бүрдүүлбэл зохих баримт бичгүүд эргэлзээтэй бол данс нээхээс татгалзах эрхтэй. Банк нь харилцагчаас данс хаалгах хүсэлтээ бичгээр гаргасан; харилцагчтай байгуулсан гэрээнд заасан нөхцөл биелэгдсэн зэрэг хууль тогтоомжид заасан бусад үндэслэлээр дансыг хааж болно.

ДАРАГДМАЛ ҮНЭТ ЗҮЙЛ (*treasure*) – хуульд өөрөөр заагаагүй бол өмчлөгчийг буюу эрх бүхий этгээдийг тогтоох боломжгүй болтол удаан хугацаагаар газарт булагдсан, эсхүл дарагдаж орхигдсон үнэт зүйл (дарагдмал үнэт зүйл) олдсон бол түүнийг олсон болон тухайн зүйл олдсон газар буюу эд хөрөнгийн өмчлөгч нар хоорондоо өөрөөр тохиролцоогүй бол тэнцүү хэмжээгээр хувааж өмчлөх эрхтэй. Дарагдмал үнэт зүйл олдсон газар буюу эд хөрөнгийн өмчлөгчийн зөвшөөрөлгүйгээр, дарагдмал үнэт зүйлийг олох зорилгоор эрэл хайгуул хийж, түүнийг олсон бол тухайн үнэт зүйл нь уг үнэт зүйл олдсон газрын буюу эд хөрөнгийн өмчлөгчид бүрэн хэмжээгээр шилжинэ. Дарагдмал үнэт зүйлс дотор түүх, соёлын дурсгалт зүйл байвал тэдгээрийг төрийн өмчлөлд шилжүүлнэ. Энэ тохиолдолд дарагдмал үнэт зүйл олдсон газрын буюу эд хөрөнгийн өмчлөгч болон эд юмсыг олсон этгээдэд түүний үнийн дүнгийн 50 хувьтай тэнцэх мөнгөн шагналыг тэнцүү хувааж болно. Хайгуул, малталт хийх албан үүрэг бүхий этгээд уг үүргээ гүйцэтгэх явцдаа илрүүлсэн дарагдмал үнэт зүйлс, архелогийн болон палентологийн олдворт дээрх зохицуулалт хамаарахгүй.

ДУНДЫН ҮҮРЭГ (*collective obligation*) – бусад үүрэг гүйцэтгэгчдийн хамтаар тухайн үүргийн гүйцэтгэлийг хангахад оршино. Дундын үүрэг нь тухайн үүрэг аль нэг үүрэг гүйцэтгэгчийн бус, зөвхөн бүх үүрэг гүйцэтгэгчдийн хамтын үйлдлээр л хангагдах шинжээр тодорхойлогдоно. Хамтран гүйцэтгэх үүрэг нь үүрэг гүйцэтгэгчдийн хэн хэн нь нийт үүргийн гүйцэтгэлийг хүлээлгэн өгөх үүрэгтэй, үүрэг гүйцэтгүүлэгч нь уг үүргийн гүйцэтгэлийг зөвхөн нэг л удаа шаардах эрхтэй байхаар хуульчилсан байдаг. Хамтран хүлээх үүрэг нь хууль буюу гэрээнд зааснаар эсхүл үүргийн зүйлийн үл хуваагдах шинж чанартай холбоотой үүснэ.

ДУНДЫН ӨМЧ (*common property*) – эрхийг нь нэг эсвэл хэд хэдэн этгээд хамтран хэрэгжүүлэх боломжтой. Энэ нь мөн өмчлөх эрхийн хувьд ч үйлчилнэ. Дээрх этгээдүүдийн хоорондын эрх зүйн харилцаанаас хамааран

дундын өмчийн ялгаатай хоёр хэлбэр байдаг. Эхнийх нь нийт өмчлөгчид хамтран өмчлөх хэлбэр бөгөөд тэдгээр нь өмчийг зөвхөн хамтдаа захиран зарцуулах мөн гуравдагч этгээдийн эсрэг өмчлөх эрхээ хамтдаа хэрэгжүүлэх боломжтой байдаг бол нөгөө хэлбэр нь хэд хэдэн этгээдүүд дундын өмчөөс өөрт ногдох хэсгийг өмчлөх хэлбэр байна. Энэ тохиолдолд эд юмсыг бүхэлд нь өмчлөх бус хүн бүр өөрт ногдох хэсгийнхээ өмчлөгч нь байна.

ДУНДЫН ӨМЧИЙН ЭД ХӨРӨНГӨ (*common property*) – иргэд, хуулийн этгээдийн хууль болон гэрээгээр олж авсан иргэний гүйлгээнд байх хөдлөх болон үл хөдлөх эд юмс. Харин орон сууцны байшингийн дундын өмчлөлийн эд хөрөнгөд нийтийн зориулалттай орон сууцны байшингийн гадна хана, даацын хана, багана, зоорийн давхар, дээвэр, цахилгаан болон явган шат, шатны хонгил, сууцны бус зориулалттай техникийн өрөө, сууц хоорондын талбай, түүний тагт, тоног төхөөрөмж, орцны цонх, хаалга, довжоо, саравч, хог зайлуулах хоолой, халаалт, халуун, хүйтэн усны удирдах зангилааны анхны хаалт хүртэлх, цахилгааны ороолтын самбар хүртэлх, холбооны шугамын давхрын холболтын хайрцаг хүртэлх орон сууцны байшингийн +0.00 тэмдэгтээс дээшхи бохир усны шугам сүлжээнүүд; хязгаартай ашиглах дундын өмчлөлийн эд хөрөнгө; тухайн сууцны гадна буюу дотор байгаа нэг буюу хэд хэдэн сууцанд үйлчлэх инженерийн шугам сүлжээ, салхижуулалтын хоолой, давхрын хаалга, цонх, төрөл бүрийн хаалт, довжоо, саравч, тагт, сэрүүн тавцан болон бусад тоног төхөөрөмж; орон сууцны дэвсгэр газрыг эзэмших, ашиглах эрх зэрэг нь хамаарна.

ДУНДЫН ӨМЧЛӨЛИЙН ОРОН СУУЦ (*common dwelling/living/housing accomodation; flat; apartment*) – өмчлөгчид сууц, тухайн орон сууцны сууцны бус зориулалттай хэсгийг дангаараа, дундын өмчлөлийн эд хөрөнгийг дундаа хамтран өмчилж байгаа дөрөв буюу түүнээс дээш сууцтай нийтийн зориулалттай орон сууцны байшин.

ДУНДЫН ӨМЧӨӨС ҮҮСЭХ ҮҮРЭГ (*solidary (joint) obligation of common property*) – дундаа хэсгээр өмчлөгчид харилцан өөрөөр тохиролцоогүй бол өмчлөгч бүр тэнцүү хэмжээгээр өмчлөх эрхтэй бөгөөд өөрт оногдох хэсэгт ногдох үр шимийг өмчлөх эрхтэй. Дундаа хэсгээр өмчлөгчийн зөвшөөрөлгүйгээр, түүний оногдох хэсгээ ашиглах эрхийг хязгаарлаж үл болно. Дундаа хэсгээр өмчлөгчдийн хэн нь ч дундын өмчийн эрхийг хүчингүй болгохыг шаардах эрхтэй. Дундын өмчлөлийн зүйлийг гуравдагч этгээдийн өмчлөлд шилжүүлж болохгүй тохиолдолд дундаа хэсгээр өмчлөгчдийн дунд дуудлага худалдаа явуулж худалдана. Дундаа хэсгээр өмчлөгч нь өөрт оногдох хэсгээр үүргийн гүйцэтгэлийг хариуцах бол өмчлөгч бүр дундын өмчийн эрх дуусгавар болсон тохиолдолд тухайн

ногдох хэсгээс үүргийн гүйцэтгэлийг хангуулахыг шаардах эрхтэй. Дундын өмчийн эрх дуусгавар болсноор дундын өмчлөлийн зүйл дундаа хэсгээр өмчлөгчдийн хэн нэгэнд шилжсэн үед бусад өмчлөгч нь өөрт ногдох хэсгийн дутагдлыг бараа худлдагчийн нэгэн адил хариуцна.

ДУУДЛАГА ХУДАЛДАА (*auction*) – үнэ хаялцуулах ажиллагааны хэлбэр бөгөөд нэг этгээд оролцсон бол дуудлага худалдааг явагдаагүй гэж үзнэ. Дуудлага худалдаагаар үнэ хаялцан ялагч нь хамгийн өндөр үнэ санал болгосон этгээд байна. Уралдаанд ялагч нь уралдааныг зохион байгуулах комиссоос урьдчилан тодорхойлсноор хамгийн сайн нөхцлийг хангасан этгээд байх бөгөөд хуульд өөрөөр заагаагүй бол үнэ хаялцуулах ажиллагааны хэлбэрийг уг эд хөрөнгийн өмчлөгч буюу эд хөрөнгийн эрх эзэмшигч тогтооно. Дуудлага худалдаа буюу уралданыг нээлттэй буюу хаалттай явуулж болно. Нээлттэй дуудлага худалдаа, уралдаанд ямар ч этгээд оролцож болно. Хаалттай дуудлага худалдаа, уралдаанд энэ зорилгоор тусгайлан уригдсан этгээд оролцоно. Хуульд өөрөөр заагаагүй бол зохион байгуулагч нь зарыг үнэ хаялцуулах ажиллагаа явуулахаас гучаас доошгүй хоногийн өмнө гаргах бөгөөд түүнд ажиллагаа явуулах хэлбэр, газар, хугацаа, гэрээний зүйл, анхны үнэ, оролцогчдыг бүртгэх, ялсан этгээдийг тогтоох журам болон бусад мэдээллийг тусгана. Гэрээний зүйл нь гэрээ байгуулах хугацааг заана. Хууль буюу зард өөрөөр заагаагүй бол нээлттэй дуудлага худалдаа, уралдаан зохион байгуулагч тэдгээрийг явуулахаас татгалзах эрхтэй. Гэхдээ дуудлага худалдаа явуулахаар товлон зарласан өдрөөс гурваас доошгүй хоногийн, уралдаан явуулахаар зарласан өдрөөс гучаас доошгүй хоногийн өмнө ийнхүү татгалзах болно. Иргэний эрх зүйд өмчлөх эрх олж авах арга, үнэ хаялцуулах худалдааны нэгэн төрөл. Дээд үнэ хэлсэн этгээдтэй худалдах-худалдан авах гэрээгээр эд хөрөнгийг худалдах төрөл. ДХ-г худалдагч өөрөө зохион байгуулж буюу зуучлагч болон тусгай байгууллагаар дамжуулан албадан ба сайн дураар явуулна.

ДҮРМИЙН САН (*nominal/share/legal capital*) – зарим төрлийн ашгийн төлөө байгууллагыг байгуулахад үүсгэн байгуулах баримт бичиг буюу хууль тогтоомжид тодорхойлсон хөрөнгийн хэмжээг хангах эд хөрөнгийн хуримтлалын (мөнгөн илэрхийллийн) нийлбэр цогц. ДС нь компанийн эд хөрөнгийн далд хэмжээг тодорхойлж, түүний харилцагчдын эрх ашгийг баталгаажуулдаг.

ДЭНЧИН (*deposit*) – гэрээнд оролцогч нэг тал нь гэрээ байгуулсны нотолгоо болгон нөгөө талдаа төлбөл зохих төлбөрт оролцуулан урьдчилан өгсөн мөнгө. Гэрээг цуцалсан, эсхүл дэнчин тавигч тал нь үүргээ гүйцэтгэхдээ үүргийн гүйцэтгэлд дэнчинг оролцуулаагүй бол

үүрэг гүйцэтгэж дууссаны дараа дэнчин авсан тал нь дэнчинг буцааж өгнө. Дэнчин тавьсан этгээд үүрэг гүйцэтгээгүйгээс хариуцлага хүлээхээр байвал дэнчинг дэнчин авсан этгээдэд үлдээнэ. Энэ тохиолдолд дэнчин авагчид учирсан хохирлыг төлөхдөө дэнчинг оролцуулан тооцно. Дэнчин авсан этгээд үүрэг гүйцэтгээгүйгээс хариуцлага хүлээхээр байвал дэнчинг тавьсан этгээдэд буцааж өгнө. Энэ тохиолдолд дэнчин тавьсан этгээд учирсан гэм хорыг арилгуулахаар шаардах эрхтэй. Үүргийн гүйцэтгэлийг хангах нэгэн арга бөгөөд гэрээнд оролцогч нэг тал нь гэрээр байгуулсны нотолгоо болгон нөгөө талдаа төлбөл зохих төлбөрт оролцуулан урьдчилан өгсөн мөнгө. Гэрээг цуцалсан, эсхүл дэнчин тавигч тал нь үүргээ гүйцэтгэхдээ үүргийн гүйцэтгэлд дэнчинг оруулаагүй бол үүрэг гүйцэтгэж дууссаны дараа дэнчин авсан тал нь дэнчинг буцааж өгнө. Дэнчин тавьсан этгээд үүрэг гүйцэтгээгүйгээс хариуцлага хүлээхээр байвал дэнчинг дэнчин авсан этгээдэд үлдээнэ. Энэ тохиолдолд дэнчин авагчид учирсан хохирлыг төлөхдөө дэнчинг оруулан тооцно. Дэнчин авсан этгээд үүрэг гүйцэтгээгүйгээс хариуцлага хүлээхээр байвал дэнчинг тавьсан этгээдэд буцааж өгнө. Энэ тохиолдолд дэнчин тавьсан этгээд учирсан гэм хорыг арилгуулахаар шаардах эрхтэй.

Е

ЕРӨНХИЙ БОЛОН ТУСЛАХ ГҮЙЦЭТГЭГЧ (*general independent work contractor; perpetrator; executor; performer*) – ажил гүйцэтгэгч нь гэрээнд заасан ажлыг гүйцэтгэхэд бусад этгээд (туслан гүйцэтгэгч)-ийг оролцуулж болно. Энэ тохиолдолд ажил гүйцэтгэгч нь захиалагчийн хувьд ерөнхий ажил гүйцэтгэгч, тумлан гүйцэтгэгчийн хувьд захиалагч болно. Хууль буюу гэрээнд өөрөөр заагаагүй бол ажил гүйцэтгэгч нь туслан гүйцэтгэгчийн ажлын үр дүнг захиалагчийн өмнө хариуцна.

ЕРӨНХИЙ ИТГЭМЖЛЭЛ (*general letter of attorney; procuracy; power of attorney*) – итгэмжлэгч өөрийн нэрийн өмнөөс бүх төрлийн үйл ажиллагаа явуулж болохыг итгэмжлэгдэгчид зөвшөөрч олгосон баримт бичиг.

ЗАГВАР ХУУЛЬ (*model law*)– юнситрал-ын Олон улсын арилжааны арбитрын загвар хуулийг холбогдох хууль тогтоомж болон арбитрын процесс үйл ажиллагааг олон улсын арилжааны арбитрын тодорхой хэрэгцээ, шаардлагад нийцүүлэн өөрчлөх, шинэчлэхэд нь улс орнуудад туслах зорилгоор ЮНСИТРАЛ боловсруулжээ. Уг загвар хуульд арбитрын хэлэлцээрээс эхлээд арбитрын бүрэлдэхүүний бүрдэл, харъяалал, арбитрын шийдвэрийг хүлээн зөвшөөрөхөөс авахуулаад гүйцэтгэх хүртэлх шүүхийн оролцоо зэрэг арбитрын бүх шатны үйл ажиллагааг тодорхой тусгасан байдаг. Түүнчлэн уг загвар хуульд олон улсын арбитрын үйл ажиллагаанд хамаарах гол асуудлуудын тухайд бүх бүс нутагт орших улс орнууд эрх зүй, эдийн засгийн тогтолцооноос үл хамааран нэг дуугаар санал нэгдэж буйг тусгасан байна. Мөн ЮНСИТРАЛ-ын загвар хуулийг дотоодын арбитрын хуулийнхаа үндэслэл болгон хэрэглэсэн улс орон ч олон байдаг.

ЗАВСРЫН БА АРБИТРЫН ШИЙДВЭРИЙН БИЕЛЭЛТИЙГ БАТАЛГААЖУУЛАХ ТҮР АРГА ХЭМЖЭЭ (*interim award*) - тодорхой баримт, эсхүл хуулийн хүрээнд үүссэн нөхцөл байдлыг тэр хэвээр нь хадгалах, нотлох баримтыг хамгаалах, эсхүл тухайн тодорхой хэргийг шийдвэрлэж гаргасан шийдвэрийн биелэгдэх боломжийг нь баталгаажуулах зорилгоор авах арга хэмжээ. Завсрын ба арбитрын шийдвэрийн биелэлтийг баталгаажуулах түр арга хэмжээний тухай шийдвэр гаргахдаа тухайн асуудлыг урьдчилан хэлэлцэх шаардлагагүй байдаг. Яг тухайн тодорхой нөхцөл байдал буюу арбитрын ажиллагаа явагдсан газрын дотоодын хууль ба хэрэглэсэн арбитрын дүрмээс шалтгаалан эдгээр арга хэмжээ авах шийдвэрийг зарчмын хувьд шүүгч, яаралтай томилогдсон арбитрч, эсхүл арбитрын бүрэлдэхүүн гаргана.

ЗАСВАР, ЭСХҮЛ ТАЙЛБАР (*correction or interpretation*)– арбитрын бүрэлдэхүүн өөрийн санаачилгаар, эсхүл талуудын хүсэлтээр арбитрын шийдвэрт оруулсан нэмэлтээ засварласан, эсхүл тайлбарласныг хэлнэ.

ЗАВСРЫН ШИЙДВЭР (*interim award*)– түр хугацаанд шийдвэрлэвэл зохих процедур асуудлыг эцэслэн шийдсэн шийдвэр. Жишээ нь талуудын аль нэгэнд зардлыг урьдчилан төлөхийг даалгасан завсрын шийдвэр гарсан байж болно. Энэ тохиолдолд тухайн тал урьдчилгаа зардлыг заавал төлөх ёстой ч арбитраар хэрэг хянан шийдвэрлэхтэй холбоотой гарсан зардлыг бүх талаар төлүүлэх тухай шийдвэрийг арбитрын бүрэлдэхүүн дараа нь арбитрын ажиллагаа явагдаж байх үед гаргаж болно.

ЗАВСРЫН АРГА ХЭМЖЭЭ (*provisional and conservatory measures*)– түр эсхүл богино хугацаанд хэрэгжих арга хэмжээний тухай Арбитрын бүрэлдэхүүнээс гаргасан шийдвэр.

ЗАРДЛЫН БАТАЛГАА (*security for costs*)– аль нэг тал нь тухайн арбитрын ажиллагаатай холбоотойгоор түүний төлөх ёстой зардлыг түүний эсрэг нэхэмжлэл гаргасан тал түүнийг ялсан тохиолдолд төлөхгүй, эсхүл түүний эсрэг нэхэмжлэл гаргасан тал төлбөрийн чадваргүй болсон, эсвэл заль мэх хэрэглэсэн байх магадлалтай гэж үзсэн бол түүний эсрэг нэхэмжлэл гаргасан талаас зардлын баталгаа болгон тодорхой хэмжээний үнийн дүн гаргуулж, итгэлцлийн дансанд хадгалуулах хүсэлтийг арбитрын бүрэлдэхүүнд тавихтай холбоотой процесс.

ЗАРДЛЫГ УРЬДЧИЛАН ТӨЛҮҮЛЭХ (*costs in advance*)– арбитрын ажиллагаа явуулахтай холбоотой зардлыг төлөхөд шаардлагатай мөнгө. Үүнд, арбитрчийн хөлс, бусад зардал, мөн шаардлагатай бол арбитрын байгууллагын хөлс орно.

ЗАХИРАН ЗАРЦУУЛАХ ЭРХ (*disposal right*) – өмчлөгчийн хүсэл зоригийн дагуу тухайн хөрөнгийг хууль зүйн хувьд эцэслэн шийдвэрлэх үйл ажиллагаа бөгөөд өмчлөх эрхийн агуулгын гол элемент.

ЗОРЧИГЧ ТЭЭВЭРЛЭЛТИЙН ГЭРЭЭ (*contract of carriage*) – тээвэрлэгч нь зорчигчийн тогтоосон газар хүргэх, зорчигч нь зохих хөлс төлөх үүрэг хүлээсэн иргэний эрх зүйн хэлцэл. Тээврийн хэрэгслээр зорчих пайз, тасалбарыг зорчигчид гардуулснаар байгуулагдсан гэж үзнэ. Зорчих пайз, тасалбарыг бусдад дамжуулахаар буюу үл дамжуулахаар үйлдэж болох бөгөөд бусдад дамжуулах боломж тээвэрлэлт эхлэхэд дуусна.

ЗОХИГЧ (*parties, party, sides*) – МУ-ын иргэний байцаан шийтгэх ажиллагааны нэхэмжлэгч, хариуцагч, хуульд заасны дагуу тэдгээртэй эрх зүйн хувьд адил эрх, үүрэгтэй оролцож буй этгээд. Эдгээр нь эрх тэгш оролцоно.

ЗОХИОГЧ (*author; writer*) – хуульд заасан бүтээл туурвисан этгээд. Бие даасан хэсэгт хуваагдахгүй хамтын бүтээл туурвисан хоёр буюу түүнээс этгээдийг хамтарсан зохиогчид гэх бөгөөд тэдгээр нь тухайн бүтээлийн зохиогчийн эрхийг хамтран эдэлнэ. Зохиогчийн эрхийг бүтээл туурвисан Монгол Улсын иргэн, тус улсын нутаг дэвсгэрт байнга оршин суугаа гадаадын иргэн, харьяалалгүй хүн; Монгол Улсад бүтээлээ анх удаа нийтийн хүртээл болгосон гадаадын иргэн эдэлнэ. Гадаадын иргэн бүтээлээ өөр улсад нийтийн хүртээл болгосон өдрөөс хойш 30 хоногийн дотор Монгол Улсад нийтийн хүртээл болгосон бол Монгол улсад анх удаа бүтээлээ

нийтийн хүртээл болгосонтой адилаар үзнэ. Түүнчлэн уран баримал, уран барилга болон барилга байгууламжийн бүрэлдэхүүн хэсэг болох дүрслэх урлагийн бүтээлээ тус улсын нутаг дэвсгэрт байнга байрлуулсан зохиогч; зохиогчийн эрхийн тухай хууль тогтоомжоор тогтоосон нөхцөл, хэмжээ хязгаарын дотор зохиогчийн эрх эдлэх хуулийн этгээд; Монгол Улсын нэгдэн орсон олон улсын гэрээнд нэгдэн орсон бусад улсын иргэн, хуулийн этгээд болон харьяалалгүй хүн, албан үүргээ гүйцэтгэх журмаар бүтээл туурвисан зохиогч тухайн байгууллагатай хийсэн гэрээ, хэлцэлд заасан болзол, нөхцлийн хүрээнд уг бүтээлийнхээ зохиогчийн эрхийг эдэлнэ. МУ-ын хууль тогтоомжид заасны дагуу өөрийн оюуны бүтээлч үйл ажиллагаагаар бүтээл туурвисан хувь хүн. Зохиогч бүтээлээ аливаа хэлбэр ба аливаа аргаар ашиглах онцгой эрх эдэлнэ.

ЗОХИОГЧИЙН ЭДИЙН БУС БАЯЛГИЙН ЭРХ (*personal non-property rights of author's*) – зохиогчийн эрх зүйн хэм хэмжээгээр хамгаалагдсан утга зохиол, шинжлэх ухаан ба урлагийн бүтээлийн зохиогчид хамаарах эд хөрөнгийн бус амины эрх.

ЗОХИОГЧИЙН БҮТЭЭЛ АШИГЛАХ ОНЦГОЙ ЭРХ (*exploitation of special copyrightworks*) – зохиогч бүтээлийнхээ хувьд хэвлэх, зурах, сийлэх, цутгах, гэрэл зураг авах, дуу авиа, дүрс бичлэг хийх болон бусад аргаар хуулбарлах, олшруулах; өөрчлөх, засварлах, орчуулах, бүтээлийн нэрийг өөрчлөх, бүтээлээ засварлах, орчуулах; нийтийн хүртээл болгох зэрэг онцгой эрх эдэлнэ. Зохиогч эх бүтээл болон хуулбарласан, олшруулсан өөрийн бүтээлийг худалдах, шилжүүлэх зэргээр нийтийн хүртээл болгох онцгой эрхтэйгээс гадна зохиогчийн эрхийг шилжүүлэлгүйгээр аливаа арга хэлбэрээр бусдад танилцуулах онцгой эрхтэй. Зохиогч бүтээлээ бусдад төлбөртэй ашиглуулах, зохиогч бүтээлээ үнэлэх, бүтээлээ бусдад ашиглуулсны төлөө үнэ хөлс авах эрх эдэлнэ.

ЗОХИОГЧИЙН ЭРХ (*copyright, right of authorship*) – субъектив утгаараар утга зохиол, шинжлэх ухаан ба урлагийн бүтээлийн хувьд эдлэх эд баялгийн бус ба эд хөрөнгийн эрхийн нийлбэр цогц. ЗЭ-ийн эд баялгийн бус эрхэд дараах эрх хамаарагдана: бүтээлээ өөрийн болон зохиомол, нууц нэрээр, эсхүл нэртэйгээ нийтлэх, зохиомол нууц нэрийг түүний зөвшөөрөлгүйгээр өөрчлөх, задруулахыг хориглох, бүтээлээ нийтлэх эсхүл бүтээлийг ашиглах тухай бүр нэрээ дурдуулах, бүтээл болон түүний нэрийг зохиогчийн зөвшөөрөлгүйгээр аливаа хэлбэрээр хувиргах, гажуудуулах, өөрчлөхийг хориглох. ЗЭ –ийн объект нь: шинжлэх ухаан, утга зохиолын бичмэл буюу аман бүх төрлийн бүтээл, түүнчлэн компьютерын программ хангамж, хөгжмийн урлагийн бүтээл, дүрслэх урлагын бүтээл, чимэгэх

ба хавсарга урлаг, тайз чимэглэлийн бүтээл, архитектурын бүтээл, уран баримал, уран барилга, бүжгийн урлагийн бүтээл, уран нугарал, гэрэл зургийн болон түүнтэй төсөөтэй аргаар туурвисан бүтээл, дуу авиа бүхий дүрст бүтээл, бусад бүтээл. ЗЭ-ийн эрхийн объектод түүнчлэн дараах бүтээл хамаарагдана: үүсмэл бүтээл (орчуулга, түүвэр, товчлол найруулга) эмхэтгэл, бүтээлч хөдөлмөрийн үр дүнд материалыгшилж сонгосон буу байргуулснаар буй болгосон бусад бүтээл. Харин дараах бүтээл ЗЭ-ийн объект болохгүй: хууль тогтоомж, эрх зүйн бусад акт, захиргааны шийдвэр болон хуулийн этгээд, байгууллагын албан баримт бичиг, шүүхийн шийдвэр тогтоол, шүүгчийн захирамж ба бусад баримт бичиг, шүүх хуралдаан дээр хэлсэн үг, өмнө дурдсан баримт бичгийн орчуулга, төрийн бэлэг тэмдэг, туг, далбаа, шагнал, одон тэмдэг, болсон үйл явдал, түүний үр дагавар болон тоо баримт бүхий сонордуулгын шинжтэй аливаа мэдээ, мэдээлэл, ардын урлагийн бүтээл, үндэсний зан заншил, алтваа санаа, үйл ажиллагааны арга, үйл ажиллагаа, шинжлэх ухааны нээлт, математикийн үзэл баримтлал. ЗЭ-ийг хамгаалахад бүртгэл буюу өөр ямар нэгэн баталгаажуулалт шаардахгүй. Нийтлэг журмын дагуу зохиогчийн бүтээл ашиглах онцгой эрх нь зохиогчийн насан туршид болон нас барснаас хойш 50 жилийн хугацаанд хүчин төгөлдөр байна. ЗЭ-ийн хугацаа тодорхой бүтээлийн хувьд эдлэх зохиогчийн эрхийг хамгаалах хугацааг уг бүтээлийг туурвисан өдрөөс эхлэн тооцно. Зохиогчийн бүтээл ашиглах онцгой эрх нь зохиогчийн насан туршид болон нас барснаас хойш 50 жилийн хугацаанд хүчин төгөлдөр байна. Зохиогчийн эдийн бус баялгийн эрхийг хугацаа хязгаарлахгүй хамгаална. Зохиогч бүтээлээ зохиомол, нууц нэрээр буюу нэргүгээр нийтэлсэн тохиолдолд уг зохиогчийн бүтээл ашиглах онцгой эрх нь бүтээлийг анх нийтэлсний дараа жилийн 1 дүгээр сарын 1-нээс эхлэн 75 жилийн хугацаанд хүчин төгөлдөр байна.

нийтэд түгээх эрх – зохиогчийн эдийн бус эрхийн нэг бөгөөд аливаа хэлбэрээр өргөн олон нийтэд бүтээлээ анхлан түгээх эрх. Зохиогч нь бүтээлээ түгээх шийдвэрээ өөрчлөх ба түгээхээр байгуулсан гэрээний нөгөө талд учирсан хохирлыг нөхөн төлөх үүрэг хүлээж, буцаан татаж авах эрхтэй. Хохиролд нөгөө талын олох байсан ашиг хамаарна.

нэрлүүлэх эрх – **1.** Иргэний эрх зүй дэх эд хөрөнгийн бус, амины голлох эрхийн нэг.**2.** Зохиогчийн эдийн бус эрхийн нэг, бүтээлээл өөрийн болон зохиомол, нууц нэрээр, эсхүл нэртэйгээ нийтлэх буюу эсхүл бүтээлийг ашиглах тухай бүр нэрээ дурдуулах эрх. Зохиомол, нууц нэрийг зохиогчийн зөвшөөрөлгүйгээр өөрчлөх, задруулахыг зохиогчийн эрхийн хуулиар хатуу хориглосон байдаг.

ЗОХИОГЧИЙН ЭРХИЙГ ӨВЛӨХ (*inheritance copyright*) – зохиогчийн бүтээлээ ашиглах онцгой эрхийг Иргэний хуульд заасан журмын дагуу өвлөнө. Зохиогчийн эд хөрөнгийн бус амины эрх өвлөгдөөгүй боловч өв болон эрх залгамжлагч уг эрхийг хамгаалах үүрэгтэй бөгөөд энэ эрх нь төрийн хамгаалалтанд байна. Хамтын бүтээл зохиогчдын бүтээлээ ашиглах онцгой эрхийн өв залгамжлал сүүлчийн зохиогч нас барсан өдрөөс эхлэн үүснэ. Харин уг бүтээлийг ашигласны үнэ, хөлсийг нас барсан зохиогчийн өв залгамжлагч болон үлдсэн зохиогч гэрээний дагуу хуваан авна.

ЗОХИОГЧИЙН ЭРХИЙН ХУГАЦАА (*a period of copyright*) – тодорхой бүтээлийн зохиогчийн эрхийн хугацааг уг бүтээлийг туурвисан өдрөөс эхлэн тооцно. Зохиогчийн бүтээлээ ашиглах онцгой эрх нь зохиогчийн насан туршид болон нас барснаас нь хойш 50 жилийн хугацаанд хүчин төгөлдөр байна. Зохиогч нас барснаас хойш зохиогчийн бэтээл ашиглах онцгой эрхийн хугацааг дараа жилийн нэгдүгээр сарын 1-нээс эхлэн, ахмтын бүтээл зохиогчдын хувьд сүүлчийн зохиогч нас барсны дараа жилийн 1-р сарын 1-нээс эхлэн уг хугацааг тооцно. Зохиогч нь бүтээлээ зохиомол (нууц)нэрээр буюу нэргүйгээр нийтийн хүртээл болгосон тохиолдолд ийнхүү бүтээл анх нийтийн хүртээл болсны дараа жилийн 1-р сарын 1-нээс эхлэн 75 жилийн хугацаанд уг зохиогчийн бүтээл ашиглах онцгой эрх хүчин төгөлдөр байна. Зохиомол /нууц/ нэрээр бүтээлээ нийтэлсэн зохиогчийн жинхэнэ нэр, эсхүл нэргүйгээр нийтлэгдсэн бүтээлийн зохийгч хэн болох нь нийтэд тодорхой болсон бол зохиогчийн бүтээлээ ашиглах онцгой эрхийн хугацаа нь 50 жил байдаг. Хуулийн этгээдийн зохиогчийн эрх нь тухайн бүтээлийн туурвисны дараа жилийн 1-р сарын 1-нээс эхлэн 7 жилийн хугацаанд хүчин төгөлдөр байх ба зохиогчийн эд хөрөнгийн бус амины эрх хугацаагаар хязгаарлахгүй. Гэрэл зургийн болон хавсрага урлагийн бүтээлийн хамгаалатын хугацаа бүтээл туурвисан өдрөөс хойш 25 жил байна.

ЗОХИОГЧИЙН ЭРХЭД ХАМААРАХ БҮТЭЭЛ (*copyright*) – зохиогчийн эрхэд агуулга, зориулалт, хэлбэр, бүтээсэн болон хүртээл болох аргаасаа үл шалтгаалан шинжлэх ухаан, уран зохиолын зэрэг утга зохиолын аман буюу бичмэл бүх төрлийн бүтээл; хөгжмийн урлагийн бүх төрлийн бүтээл; дүрслэх урлагийн болон хавсарга урлагийн бүх төрлийн бүтээл; архитектурын бүтээл, барилга байгууламжийн зураг төсөл; бүжгийн урлагийн бүх төрлийн бүтээл, уран нугаралт, пантомим; жүжгийн бүх төрлийн бүтээл; кино урлагийн болон түүнтэй төсөөтэй аргаар туурвисан бүх төрлийн бүтээл; гэрэл зургийн болон түүнтэй төсөөтэй аргаар туурвисан бүх төрлийн бүтээл; шинжлэх ухаан, техникийн холбогдолтой төсөл, зураг, бүдүүвч, загвар; цахим тооцоолуурын хөтөлбөр; өөрийн зорилго, бүтэц,

агуулгаараа оюуны бүтээл болох лавлах толь бичиг, зохиолын цоморлиг, бусад мэдээллийн сангийн эмхэтгэл; урьд туурвисан бүтээлийг ашиглан түүний үндсэн дээр бий болгосон хялбаршуулсан бичвэр, орчуулга, хөгжмийн болон урлагийн бусад бүтээлийн зохиомж, найруулга зэрэг үүсмэл бүтээл хамаарна.

ЗОХИХ ЁСООР ГҮЙЦЭТГЭЭГҮЙ ҮҮРЭГ - үүрэг хүлээгч гэрээнд заасны дагуу тодорхой үйлдэл гүйцэтгэсэн боловч тоо, чанар, иж бүрдэл, нэр төрөл, хугацаа, үүрэг гүйцэтгэх газар, аргын талаар гэрээнд заасан нөхцлийг зөрчсөнийг ойлгоно. Харин гэрээнд заасан нөхцлийг өөрчлөх талаар талууд харилцан тохиролцсоныг үүрэг хүлээгч зөрчсөн явдлыг үүрэг гүйцэтгүүлэгч зөрчилд тооцохгүй байгаа нь хууль тогтоомж, бусдын эрх ашиг сонирхлыг хохироогүй байвал үүргийг зохих ёсоор биелээгүй гэж үзэхгүй байж болно. Үүрэг биелүүлээгүй буюу зохих ёсоор биелүүлээгүйгээс болж үүрэг гүйцэтгүүлэгчээс гарсан “зардал”-д гэрээний дгуу нийлүүлсэн үйлчилгээний дутууг гүйцээх, гэмтлийг арилгах, иж бүрдлийг хангах ажлыг өөрийн зардлаар гүйцэтгэх, бүтээгдэхүүнийг буцаан хүргүүлэх, өөр бйгууллагаас илүү үнэ, зардлаар авах зэрэг үүрэг гүйцэтгүүлэгч тухайн бүтээгдэхүүнээр хэрэгцээгээ хангахад гэрээг үндэслэн тооцсоноос нэмэгдэн гарсан зардлыг ойлгоно.

ЗӨВШИЛЦӨЛ (*consensus*) – санал хураалтад хэлэлцэгч талууд буюу гишүүд татгалзсан санал гаргахгүйгээр шийдвэрт хүрэн үйл явц. Энэ нь дийлэнх буюу гуравны хоёроор шийдвэр гаргахаас ялгаатай. Санал нэгтгэйгээр буюу эсрэг саналгүйгээр шийдэлд хүрнэ гэсэнтэй ойролцоо утгатай.

ЗӨВШӨӨРӨЛ (*permission*) – тодорхой үйл ажиллагаанд эрх бүхий байгууллагаас олгох зөвшөөрөл, 3-г лицензээс ялгах зайлшгүй шаардлагатай. Зөвшөөрөлгэдэгт хэлцэл байгуулагдсаны дараа гуравдагч этгээдээс бусад этгээдийн байгуулсан хэлцлийг дэмжин зөвшөөрөх тухай мэдэгдлийг ойлгоно. Зөвшөөрөл нь хүлээн авахыг хүсэмжилсэн, санал болгосон шинж бүхий хүсэл зоригоо илэрхийлсэн мэдэгдэл юм. Зөвшөөрөл төрөл бүрийн зорилготой байна. Хэлцэлд зарим буюу, эрх зүйн бүрэн бус чадамжтай (16,17 дугаар зүйл), бүрэн чадамжгүй (18 дугаар зүйл) этгээд оролцож байгаа тохиолдолд хяналт тавих хэрэгсэл болдог. Зарим үед тухайн хэлцэл нь зөвшөөрөл олгох эрх бүхий этгээдийн өөрийн эрх, хууль ёсны ашиг сонирхолд халдсан байдаг тул түүний зөвшөөрөл зайлшгүй шаардагддаг.

ЗӨВШӨӨРЛИЙН ҮНЭТ ЦААС (*order security*) – нэрийн ба мэдүүлгийн үнэт цаасны аль алины шинжийг нэгэн зэрэг агуулсан үнэт цаас. Хуульд өөрөөр заагаагүй бол өөрийн нэр дээр холбогдох бичилтийг хийлгэж, зөвшөөрлийн үнэт цаасыг эзэмшсэн этгээд үнэт цаасаар гэрчлэгдсэн эрхийн дагуу мөнгө төлөхийг шаардах эрхтэй. Зөвшөөрлийн үнэт цаасыг шударгаар эзэмшигчид мөнгө шилжүүлсэн үүрэг гүйцэтгэгчийг санаатайгаар буюу илт хайхрамжгүй хандсанаас бусад тохиолдолд үүргээ гүйцэтгэсэнд тооцно.

ЗӨВШӨӨРЛӨӨР ХИЙХ ХЭЛЦЭЛ (*acceptance transaction*) – хэлцэл хүчин төгөлдөр байх зайлшгүй нөхцөл болсон зөвшөөрөл олгох эрх, үүрэг бүхий гуравдагч этгээд уг зөвшөөрлийг олгосон буюу олгохоос татгалзсан тухайгаа хэлцлийн талуудад нэгэн адил мэдээлнэ. Зөвшөөрлийг тухайн хэлцэлд баримтлах хэлбэрээр хийхийг шаардахгүй. Хууль ёсны төлөөлөгч нь насанд хүрээгүй этгээдэд хэлцэл хийх зөвшөөрөл өгсөн боловч түүнийгээ нотолсон баримтыг нөгөө талд өгөөгүй бол хэлцэл хийгч нөгөө тал хэлцлээс татгалзах эрхтэй. Хэрэв талууд нэгэнт олгосон зөвшөөрлийн үндсэн дээр хэлцэл хийх зорилгоор ямар нэгэн үр дагавар бий болгоогүй бол зөвшөөрөл олгосон этгээд урьдчилан олгосон зөвшөөрлөө хэлцэл хийхээс өмнө хүчингүй болгож болно. Зөвшөөрлийг хүчингүй болгосон тухай талуудад мэдэгдэнэ.

ЗУУЧЛАГЧ (*agent*) – **1.** Өргөн утгаараа өөрт нь олгосон эрх мэдэл, бүрэн эрхийн үндсэн дээр бусад этгээдийн даалгавар гүйцэтгэж буй этгээд, **2.** Иргэний эрх зүйд зуучлалын гэрээгээр ба даалгавраар олж авсан бүрэн эрхийн хэмжээ хязгаарт буюу бусад этгээдийн ашиг сохирхлын үүднээс үйлдэл хийдэг итгэмжлэгдсэн этгээд (хувь хүн ба хуулийн этгээд). **3.** Үйлчилгээнийхээ төлөө тодорхой шан хөлс авна.

ЗУУЧЛАЛ (*mediation*) – маргаан шийдвэрлэх альтернатив аргуудаас хамгийн түгээмэл хэрэглэгддэг зуучлал нь маргаанаа шийдвэрлэх талаар харилцан тохиролцохыг эрмэлзэж буй талуудын хоорондох харилцаа холбоог нь сайжруулах замаар аль аль нь хүлээн зөвшөөрөхүйц шийдэлд хүрэхэд туслах зуучлагчийг томилох процесс юм. Талуудын гарын үсэг зурсан маргаан таслах гэрээг бусад гэрээний нэг адил заавал биелүүлэх шаардлагатай. **1.** Өргөн утгаараа өөрт нь олгосон эрх мэдэл, бүрэн эрхийн үндсэн дээр тухайн этгээд бусдын даалгавар гүйцэтгэх, **2.** Иргэний эрх зүйд зуучлалын гэрээгээр ба даалгавраар олж авсан бүрэн эрхийн хэмжээ хязгаар буюу бусад этгээдийн ашиг сонирхлын үүднээс итгэмжлэгдсэн этгээд тодорхой үйлдэл хийх, **3.** Дипломат арга хэрэглүүрийн тусламжтайгаар маргаан, будлиан ба зэвсэгт тулгаралтыг зохицуулах улс хоорондын практикт хэрэглэдэг хэлбэр.

ЗУУЧЛУУЛАГЧ (*intermediary*) – өөрийн тооцоогоор хэлцэлд оролцож буй этгээд, зуучлагчаар ажиллуулахаар бусад этгээдэд бүрэн эрх олгосон этгээд. Нэг тал (зуучлагч) нь нөгөө талын (зуучлуулагчийн) олгосон бүрэн эрхийн дагуу, түүний ашиг сонирхлын төлөө өөрийн нэрийн өмнөөс хууль зүйн ба бусад үйлдлийг өөрийн ба зуучлуулагчийн тооцоон дээр хийж, зуучлуулагч нь гэрээнд заасан хөлс, шагнал төлөх үүрэг хүлээсэн иргэний эрх зүйн гэрээ.

ЗУУЧЛАЛЫН ГЭРЭЭ (*agency contract; contract of agency*) – зуучлагч нь зуучлагчаас олгосон бүрэн эрхийн дагуу, түүний ашиг сонирхлын төлөө, хэлцэл хийх этгээдтэй холбож өгөх, зуучлуулагч нь гэрээнд өөрөөр заагаагүй бол хөлс, шагнал төлөх үүргийг хүлээсэн иргэний эрх зүйн хэлцэл. Хөлс, шагналын хэмжээг харилцан тохиролцоогүй бол тогтсон нийтлэг жишиг хэмжээгээр тохиролцсон гэж үзнэ. Хугацааг харилцан тохиролцоогүй бол зуучлалын гэрээг хэдийд ч дуусгавар болгож болно. Хуульд өөрөөр заагаагүй бол зээлийн гэрээ байгуулахад зуучлахад зуучлалын гэрээний ерөнхий журам үйлчилнэ. Зээлийн гэрээнд зуучлах гэрээг бичгээр хийнэ. Гэрээнд зуучлалын хөлс, шагналын хэмжээ, зээлийн хэмжээ, хүү, төлөх хугаца, төлбөрийн ханш, нэмэлт зардал, зээлдүүлэгчийн овог, нэр, хаяг зэргийг заана.

ЗУУЧЛАХ ОНЦГОЙ ЭРХИЙН ГЭРЭЭ (*exclusive agency contract*) – зуучлуулагч нь тодорхой хугацааны турш өөр зуучлагчийн үйлчилгээнээс татгалзах, зуучлагч энэ хугацаанд гэрээ байгуулахад туслалцаа үзүүлэх үүргийг хүлээсэн иргэний эрх зүйн хэлцэл. Зуучлах онцгой эрхийн гэрээг бичгээр хийнэ. Зуучлах онцгой эрхийн гэрээг зөвхөн онцгой нөхцөл байдал бий болсон үед цуцалж болно. Худалдах худалдан авах гэрээ байгуулахад зуучлал бол хөлс, шагналын хэмжээ гэрээний үнийн дүнгийн таван хувиас хэтрэхгүй.

ЗЭЭЛ (*credit*) – **1.** Банк буюу зээлийн бусад байгууллагаас (зээлдүүлэгчээс) зээлдэгчээс буцааж авах болзолтойгоор ба төлбөртэй (З-г ашигласны хүү байдлаар) олгосон мөнгөн хөрөнгө. З-ийг зээллэг гэсэн ухагдахуунаас ялгах хэрэгтэй. **2.** Нягтлан бодох бүртгэлд дансны баруун гар талыг буюу дансны өөрчлөлтийн дебитийн эсрэг талын өөрслөлтийг илэрхийлэхэд хэрэглэгддэг нэр томъёо.

ЗЭЭЛИЙН БАРЬЦАА (*pledge of credit, security of credit*) – зээлдэгч зээлийн гэрээнд заасан хугацаанд гэрээгээр хүлээсэн үүргээ биелүүлж чадахгүй болсон тохиолдолд үүргийн гүйцэтгэлийг хангуулахаар зээлдэгчээс барьцаалсан эд хөрөнгө, эд хөрөнгийн эрх. ЗБ-нд бариулах эд

хөрөнгийн үнэлгээг зээлийн гэрээ байгуулахдаа тохиролцоно. ЗБ-ны эд хөрөнгө нь хуулиар хориглоогүй бөгөөд иргэн, хуулийн этгээдийн өөрийн хөрөнгөөр баригдсан орон сууц, үл хөдлөх эд хөрөнгө, түргэн борлогдох бараа материал, үнэт эдлэл, үнэт цаас болон зээлдүүлэгчээс хүлээн зөвшөөрсөн бусад эд хөрөнгө байж болно. ЗБ-ны үл хөдлөх эд хөрөнгийг үл хөдлөх эд хөрөнгийн улсын бүртгэлд бүртгүүлнэ.

ЗЭЭЛИЙН ГЭРЭЭ (*contract of loan*) – зээлдүүлэгч нь зээлдэгчийн өмчлөлд мөнгө буюу төрлийн шинжээр тодорхойлогдох бусад эд хөрөнгө шилжүүлэх, зээлдэгч нь шилжүүлэн авсан эд хөрөнгө буюу мөнгийг ижил төрөл, тоо, чанар, хэмжээний эд хөрөнгө буюу мөнгийг тохирсон хугацаанд буцаан өгөх үүрэг бүхий иргэний эрх зүйн хэлцэл. Мөнгө буюу эд хөрөнгийг зээлдэгчид шилжүүлэн өгснөөр зээлийн гэрээг байгуулсанд тооцно. Зээлийн гэрээгээр зээлийг буцааж төлөх хугацаа тогтоогоогүй бол зээлдүүлэгчийн шаардсанаар түүнийг буцааж төлөх бөгөөд ийнхүү шаардсанаас хойш нэг сарын дотор зээлдэгч үүргээ биелүүлнэ.

ЗЭЭЛИЙН ХҮҮ (*credit interest; loan interest*) – зээлийн гэрээгээр талууд хэлэлцэн тохиролцож хүү тогтоож болно. Хүүгийн хэмжээ нь зээлдэгчийн эрх, хууль ёсны ашиг сонирхолд илт хохиролтойгоор тогтоогдсон бол түүний хүсэлтээр шүүх зээлийн хүүг багасгах эрхтэй. Зээлийн гэрээгээр хүү тогтоогүй бол зээлдэгч хугацаанаас өмнө зээлийг буцаан өгч болдог. Хэрэв гэрээгээр хүү тогтоосон бол гагцхүү талууд урьдчилан тохирсон буюу зээлдүүлэгч зөвшөөрсөн тохиолдолд зээлийг хүүгийн хамт хугацаанаас өмнө буцаан өгч болно. Хүү тогтоосон бол зээлийн гэрээг бичгээр хийнэ. Энэ шаардлагыг хангаагүй бол хүү авах эрхээ алдана. Гэрээнд өөрөөр заагаагүй бол зээлийн хүүг жил тутам төлнө. Зээлийг ашигласан хугацаанд гэрээнд заасан хэмжээгээр тооцсон зээлдэгчийн хариу төлбөр буюу зээлийн үнэ. ЗХ-г гэрээнд заасан хугацаагаар тооцож бодно.

ЗЭЭЛ ӨГӨГЧ (*creditor*) – буцааж өгөх болзолтойгоор мөнгө буюу төрлийн шинжээр тодорхойлогдох бусад эд юмыг нөгөө талын (зээлдэгчийн) өмчид шилжүүлсэн зээллэгийн гэрээний тал. Зээлийн гэрээний тал болох зээлдүүлэгчидтэй ЗӨ-ийг адилтган үзэж болохгүй.

ЗЭЭЛЛЭГ АВАГЧ (*borrower*) – эгүүлэн өгөх болзолтойгоор мөнгө буюу төрлийн шинжээр тодорхойлогдох бусад эд юмсыг нөгөө талын (зээл өгөгчийн) өмнөөс авсан зээллэгийн гэрээний тал.

ЗЭЭЛ ТООЦООНЫ ҮҮРЭГ (*obligation of account and loan*) – иргэний эрх зүйн хариу төлбөртэй үүргийн нэг тал болох материал баялгийг

шилжүүлэгч, ажил гүйцэтгэгч, туслалцаа үзүүлэгчил нөгөө тал болох төлбөр төлөгчөөс мөнгө шилжүүлэхтэй холбогдсон харилцаа.

ЗЭЭЛЭЭР ХУДАЛДАХ, ХУДАЛДАН АВАХ ГЭРЭЭ (*contract of purchase and sale*) – худалдагч нь худалдан авагч үнийг төлөхөөс өмнө эд хөрөнгийг шилжүүлэх худалдан авагч нь үнийг гэрээнд заасны дагуу тодорхой цаг хугацааны дараа хэсэгчлэн буюу бүрэн, эсхүл тодорхой цаг хугацааны туршид хэсэгчлэн төлөх үүрэг хүлээсэн иргэний эрх зүйн хэлцэл. Зээлээр худалдах, худалдан авах гэрээг бичгээр хийнэ.

И

ИЖ БҮРДЭЛ ЭД ХӨРӨНГӨ (*complex things*) – янз бүрийн эд хэсгээс бүрдэх боловч ерөнхий зориулалтаараа ашиглагдахад нэгдмэл, бүхэл бүтнээрээ байх шаардлагатай эд юмс. Тухайн эд юмсын онцлогтой холбоотой стандарт, техникийн нөхцөл буюу үнийн жагсаалтын дагуух холбогдох бүх эд юмс, сэлбэг, хэрэгслийн бүрэлдэхүүн.

ИЛГЭЭМЖ (*postal mail*) – МУ-д үйлчлүүлэгчээс шуудангийн сүлжээ ашиглан, хаяглагдсан эзэнд нь хүргүүлэхээр захидал, боодол, илгээлтийн хэлбэрээр хүлээлгэн өгсөн биет зүйл.

ИЛГЭЭМЖИЙН ГЭРЭЭ (*contract of post*) – илгээгч нь өөрийн нэрийн өмнөөс захиалагчийн зардлаар ачаа, илгээмжийг тээвэрлэхтэй холбоотой үйлдэл хийж, захиалагч гэрээнд заасан хөлсийг төлөх үүрэг хүлээсэн иргэний эрх зүйн хэлцэл. Илгээмжийн гэрээнд даалгаварын гэрээний журам нэгэн адил үйлчилнэ.

ИЛҮҮ ЦАГИЙН АЖИЛ (*overtime work*) – ажил олгогчийн санаачилгаар ажилтныг тухайн аж ахуйн нэгж, байгууллагад тогтоосон ажлын нэг өдрийн (ээлж)-ээр үргэлжлэлээс уртасган ажиллуулах. Ажил олгогч нь зөвхөн хөдөлмөрийн хуульд заасан дараах үндэслэлийн дагуу ажилтныг илүү цагаар ажиллуулна: улс орныг батлан хамгаалах, хүний амь бие, эрүүл мэндийг хамгаалахад зайлшгүй шаардлагатай ажил гүйцэтгүүлэх, байгалийн болон нийтийг хамарсан гамшиг, үйлдвэрлэлийн ослоос сэргийлэх, тэдгээрийн хор уршгийг нэн даруй арилгах, нийтийн усан хангамж, цахилгаан, дулааны эрчим хүч, тээвэр холбооны хэвийн үйл ажиллагааг алдагдуулсан гэмтлийг арилгах, урьдчилан мэдэх боломжгүй бөгөөд яаралтай хийхгүй болаж ахуйн нэгж, байгууллагын буюу түүний салбар, нэгжийн хэвийн үйл ажиллагаанд учирч болзошгүй саадыг арилгах хойшлуулашгүй ажил

гүйцэтгүүлэх. Ажилтныг 2 ээлжинд дараалан ажиллуулахыг хөдөлмөрийн хуулиар хориглосон. Илүү цагаар ажилласан ажилтанд ажил олгогч нь нөхөн амруулж, илүү цаг ажилласан цагийн хөлсийг ердийн өдөр ажилласан цагийн хөлстэй адил хэмжээгээр олгож, харин нөхөн амруулахгүй бол 1,5 дахин түүнээс дээш хэмжээгээр нэмэгдүүлсэн хөлс тооцож олгох ёстой. (*“Хөдөлмөрийн тухай” МУ-ын 1999 оны 5 дугаар сарын 14-ний өдрийн хуулийн 53, 74 дүгээр зүйл*).

ИНКАСС - инкассын төлбөр тооцоогоор төлбөр тооцоо гүйцэтгэгч нь үйлчлүүлэгчийн өгсөн даалгаварын дагуу, түүний зардлаар, төлбөр хариуцагчаас төлбөрийг хүлээн авах буюу төлбөр хийх үүрэг хүлээнэ. Инкассын төлбөр тооцоог гүйцэтгэхэд хууль, олон улсад хэрэглэгддэг нийтлэг зохицуулалт, ажил хэргийн хүрээнд тогтсон заншлыг баримтална.

ИНКОТЕРМС (*incoterms*) – бараа худалдах, худалдан авах талаар худалдагч, худалдан авагчийн үүргийг тодорхойлж барааны гэмтэл, гэнэтийн болон давагдашгүй хүчний шинжтэй онцгой нөхцөл байдлын улмаас үүссэн хариуцлага худалдагчаас худалдан авагчид шилжих цаг үеийг тогтоож буй тусгай нөхцөл. Суурь нөхцөл нь олон улсын худалдааны үйл ажиллагааны үр дүнд бий болсон бөгөөд суурь нөхцөл бүр тодорхой нэр томъёогоор нэрлэгдэнэ. Эдгээр нэр томъёоны тайлбар улс бүрт ялгаатай байсныг нэг хэв маягт оруулсан “Олон улсын худалдааны суурь хураамж” / Инкотермс/-ийг анх Олон улсын худалдааны танхим 1936 онд Парис хотноо баталсан бөгөөд одоо мөрдөж байгаа нь 1990 оны нөхцөл юм. Хэдийгээр суурь нөхцлүүд хоорондоо ялгаатай боловч худалдагч, худалдан авагчийн хүлээх нийтлэг үүрэг бий. Инкотермсийн зорилго нь гадаад худалдаанд түгээмэл хэрэглэгддэг худалдааны нэр томъёонуудыг тайлбарлах олон улсын дүрмийн бүрдлийг бий болгоход оршино. Ингэснээр эдгээр нэр томъёог олон улс орнуудад янз бүрээр тайлбарладаг тодорхой бус байдлаас сэрэмжлэх, дор хаяж аль болохоор багасгах боломж олдог. Хэлэлцээ хийх гэж буй талууд тухайн улс орныхоо худалдааны практикийг үл анхаарах явдал олонтаа тохиолддог бөгөөд энэ нь бие биенээ буруу ойлгох, үүнээс уламжлан маргаан үүсэх зэрэг сөрөг үр дагавартай. Тиймээс Олон улсын худалдааны танхимаас 1953, 1967, 1976, 1980 онуудад нэмэлт өөрчлөлтүүд хийгдэж ирсэн бөгөөд хамгийн сүүлд 1990 онд дахин завсарлагдсан байна. Инкотермсийн 1990 оны завсарын нэг гол зорилго нь харилцан солилцооны электрон мэдээний сүүлийн системийг олон улсын худалдаанд өргөнөөр хэрэглэж эхэлсэнтэй холбоотойгоор эдгээр нэр томъёог түүнд зохицуулах шаардлагаас үүссэн. Инкотермсийг засварлах дараагийн шалтгаан нь орчин үеийн нөхцөл тээврийн хэрэгслийн төрөл өөрчлөгдсөн

явдал болно. 1990 оны Инкотермсд Free Carrier named port (FCA) буюу тээвэрлэх хүртэл чөлөөтэй гэсэн нөцөл тээврийн хэрэгслийн хослолоос үл хамааран бүх төрлийн тээвэрт зохицохоор засварлагдсан. Ингэснээр өмнө нь хэвлэгдсэн тухайлбал, 1980 оны Инкотермсд тусгагдсан тээврийн зарим төрлүүдэд хамаарах нэр томъёонууд (FOR8 FOT8 FOB Airport) хасагдсан байна. Олон улсын худалдааны танхимын ажлын хэсгээс хийсэн энэхүү засварын явцад Инкотермсийг уншиж ойлгоход хялбар болгох үүднээс өөр байдлаар танилцуулсан. Нэр томъёог дотор нь 4 үндсэн хэсэгт хуваасан. Энэ ангиллын 1-рт. “E”-exworksнөхцөл, 2-рт “F”-FCA,FAS,FOB нөхцлүүд, өөрөөр хэлбэл, худалдагч худалдан авагчид барааг хүргэж өгөх ёстой нөхцлүүд, 3-рт. Худалдагч барааг тээвэрлэх гэрээг байгуулах, гэхдээ ачуулсны дараа бараа алдагдах, эвдэрч хэмхрэхтэй холбогдон үүсэх нэмэлт зардал, эрсдлийг өөртөө хүлээдэггүй нөхцөл буюу “C” нөхцлүүд (CFR, VIF, CPT, CIP), 4-рт: “D” нөхцлүүд буюу барааг аваачих ёстой газарт нь хүргэх бүх зардал, эрсдлийг худалдагч өөртөө хүлээдэг нөхцлүүд (DAF, DES, DEQ, DOU, DOP) орно. Түүнэлэн бүх нөхцлийн хувьд хэлэлцэн тохирогч талуудын харилцан хүлээх үүргүүдийг бүлэглэж 10 хэсэг болгосон.

ИПОТЕК (*hypothec; hypothecation; mortgage*) – бусад үүрэг гүйцэтгүүлэгчдээс тэргүүн ээлжинд өөрийн шаардлагаа хангуулахаар тодорхой үл хөдлөх эд хөрөнгө барьцаалах үүрэг гүйцэтгүүлэгчийн эрх. Үл хөдлөх эд хөрөнгөөс үүрэг гүйцэтгүүлэгчийн шаардлагыг хангаж болох үнийн дүнгийн дээд хязгаарыг тодорхойлж улсын бүртгэлд тэмдэглүүлсэн байвал зохино. Үл хөдлөх эд хөрөнгийн өмчлөгч, үүрэг гүйцэтгүүлэгч нар харилцан тохиролцож ипотекоор хангагдах шаардлагыг өөр шаардлагаар сольж болох бөгөөд өөрчлөлтийг улсын бүртгэлд бүртгүүлнэ. Хэвийн бус аж ахуйн үйл ажиллагаагаар олж авсан , эсхүл аж ахуйн хэвийн үйл ажиллагаагаар олж авсан боловч бусдын өмчлөлд шилжээгүй байгаа үл хөдлөх эд хөрөнгийн бүрдэл хэсэг, үр шимд ипотека нэгэн адил хамаарна. Гэрээнд өөрөөр заагаагүй бол ипотекийн зүйл болох үл хөдлөх эд хөрөнгийн үнээс үндсэн үүргээс гадна хүү, анз, хохирол болон шүүхийн зардлыг гаргуулна. Ипотек нь улсын бүртгэлд бүртгүүлснээр үүснэ. Үл хөдлөх эд хөрөнгийн өмчлөгч, үүрэг гүйцэтгэгч, үүрэг гүйцэтгүүлэгч нь ипотекоор хангагдах шаардлагын хэмжээ, түүний хүү, шаардлагыг биелүүлэх хугацаа зэргийг хамтран тодорхойлсон баримт бичиг үйлдэж, үл хөдлөх эд хөрөнгийн өмчлөгч болон үүрэг гүйцэтгүүлэгч хуульд заасан журмын дагуу ипотекийг бүртгүүлнэ. Үүрэг гүйцэтгүүлэгч ипотекийн эрхийн бүртгэлийг нотолгоо болгохгүйгээр зөвхөн өөрийн шаардлагыг нотлох замаар ипотекийг улсын бүртгэлд баталгаат ипотека гэж бүртгэнэ. Мэдүүлгийн болон зөвшөөрлийн үнэт цаасны төлбөрийн үүрэгтэй холбоотой

шаардлагын хувьд баталгаат ипотек тогтоож болох бөгөөд энэ тохиолдолд баталгаат ипотекийг бүртгүүлэх шаардлагагүй. Эдэлбэр газар, үйлдвэр, барилга, байгууламж, байр ба бусад үл хөдлөх эд хөрөнгийн барьцаа. Бусад үүрэг гүйцэтгүүлэгчдээс тэргүүн ээлжинд өөрийн шаардлагаа хангуулахаар үүрэг гүйцэтгүүлэгч тодорхой үл хөдлөх эд хөрөнгө барьцаалах. Зээлийн баталгаа болгон өөрийн өмчийн газар, үл хөдлөх хөрөнгийг барьцаалах эрх. (МУ-ын ИХ-ийн 165.1). И-ийг улсын бүртгэлд бүртгүүлнэ. МУ-ын хууль тогтоомжид “И” гэсэн нэр томъёог хэрэглэсэн байна. Үл хөдлөх эд хөрөнгийн барьцааны газар дээр олгогдож буй эд юмсын хязгаарлагдмал эрх юм. Агуулгынхаа хувьд энэ нь газар дээр олгогдож буй барьцааны эрх мөн. Газар нь цаг ямагт онцгой, тогтвортой болоод үнэ цэнэтэй зүйл байж ирсэн. Тийм ч учраас энэ нь ихээхэн хэмжээгээрээ зээлийн баталгааны хэрэгсэл байхад нийцдэг байна. Хэрэв томоохон зээлийн тухайд яригдаж байгаа бол үүрэг гүйцэтгүүлэгч нь үүрэг гүйцэтгэгчийн хувийн хариуцлагыг гол төлөв зөвшөөрдөггүй, учир нь цаг хугацааны явцад үүрэг гүйцэтгэгчийн орлогод нь сөргөөр өөрчлөгдөх боломжтой байдаг.

ИНФРА ПЕТИТА (*infra petita*) - арбитрын бүрэлдэхүүн тодорхой нэхэмжлэлд тусгагдсан бүх асуудлыг тодорхойлолгүйгээр эцсийн шийдвэр гаргаж, тухайн арбитрын ажиллагааг дуусгавар болгох тохиолдолд хэрэглэх нэр томъёо.

ИРГЭНИЙГ НАС БАРСНААР ЗАРЛАХ ЖУРАМ - иргэн оршин суугаа газраасаа алга болсноос хойш таван жилийн хугацаанд хаана байгаа нь мэдэгдэхгүй сураг чимээгүй болсон, эсхүл амь үрэгдэж болох нөхцөл байдалд алга болсноос хойш нэг жилийн турш амьд байгаа эсэх нь мэдэгдэхгүй байгаа бол сонирхогч этгээдийн хүсэлтээр шүүх түүнийг нас барснаар зарлаж болно. Байлдааны ажиллагаанд оролцож яваад сураггүй алга болсон этгээдийг уг ажиллагаа дууссан өдрөөс хойш хоёр жил өнгөрсний дараа шүүхээс нас барснаар зарлана. Иргэнийг нас барсанд тооцсон шүүхийн шийдвэр хүчин төгөлдөр болсон өдрийг уг этгээдийн нас барсан өдөр гэж үзнэ. Амь үрэгдэж болох нөхцөл байдалд алга болсон иргэнийг нас барсан гэж зарласан бол шүүх түүний нас барсан байж болох өдрийг уг этгээдийн нэс барсан өдөр гэж тооцож болно. Нас барсан гэж зарлагдсан этгээдийн хөрөнгийг өвийн журмаар бусдад шилжүүлнэ. Нас барсан гэж зарлагдсан этгээд эргэж ирэх буюу байгаа гэээр нь тогтоогдсон бол шүүх урьд гаргасан шийдвэрийг хүчингүй болгодог. Нас барсан гэж зарлагдаад эргэж ирсэн этгээд өвлөх болон бусад хэлбэрээр бусдад үнэ төлбөргүй шилжсэн бэлэн байгаа эд хөрөнгөө буцаан авахаар шаардах эрхтэй бөгөөд энэ журмаар төрийн өмчлөлд шилжсэн эд хөрөнгийг

өмчлөгчид буцаан олгох боломжгүй бол үнийг нь нөхөн төлнө. Нас барсан гэж зарласан шүүхийн шийдвэр хүчингүй болсон нь тухайн этгээдийн эхнэр, нөхрийн шинээр гэрлэсэн гэрлэлтийг хүчин төгөлдөр бус гэж тооцох үндэслэл болохгүй.

ИРГЭНИЙГ СУРАГГҮЙ АЛГА БОЛСОНД ТООЦОХ ЖУРАМ - оршин суугаа газраасаа алга болсноос хойш 2 жилийн хугацаанд хаана байгаа нь мэдэгдэхгүй, сураг чимээгүй болсон иргэнийг сонирхогч этгээдийн хүсэлтээр, шүүх сураггүй алга болсонд тооцож болно. Сураггүй алга болсонд тооцогдсон этгээдийн эд хөрөнгөд шүүхээс эрхлэн хамгаалалт тогтоох бөгөөд тухайн этгээдийн асрамжид байсан хүмүүсийг тэжээн тэтгэх, хуулиар тогтоосон журмын дагуу татвар, хураамж төлөх, бусдын өмнө хүлээсэн үүргийн дагуу өр төлбөрийг төлж барагдуулах зэрэг хууль ёсоор гүйцэтгэвэл зохих үүргийг уг эд хөрөнгөөс гүйцэтгэнэ. Сураггүй алга болсонд тооцогдсон этгээдийн байгаа газар нь тогтоогдсон, тухайн этгээд эргэж ирсэн тохиолдолд шүүх шийдвэрээ хүчингүй болгож, эд хөрөнгөд нь тогтоосон эрхлэн хамгаалалтыг зогсооно. Эргэж ирсэн этгээд нь сураггүй алга болсонд тооцогдсоноос хойш бусдад үнэ төлбөргүй шилжсэн бөгөөд бэлэн байгаа эд хөрөнгөө буцаан авахаар шаардах эрхтэй. Уг эд хөрөнгийг аж ахуйн зориулалтаар ашигласны үр дүнд олсон ашгийг нөхөн төлүүлэхээр шаардах эрхгүй. Сураггүй алга болсонд тооцогдсон этгээдийн эд хөрөнгийг эрхлэн хамгаалагч нь бусдад худалдсан, түүний үнийг үрэгдүүлсэн, дутаасан, гэмтээсэн бол шүүх гэм буруугийн шинж байдлыг харгалзан уг эд хөрөнгийн үнийг бүрэн буюу хэсэгчлэн төлүүлэхээр шийдвэрлэж болно. Сураггүй алга болсонд тооцогдсон этгээд эргэж ирсэн бол эд хөрөнгийг эрхлэн хамгаалагч нь уг эд хөрөнгийн хадгалалт, хамгаалалт, ашиглалттай холбогдон гарсан зардал, хохиролоо төлүүлэхээр шаардах эрхтэй.

ИРГЭНИЙ ГҮЙЛГЭЭ(*civil turnover/circulator*) – эдийн болон эдийн бус баялгийн өмчлөл, эзэмшлийн хөдөлгөөний эдийн засгийн агуулга, хууль зүйн хэлбэрийг илэрхийлсэн иргэний эрх зүйн ойлголт.

ИРГЭНИЙ ГҮЙЛГЭЭНД БАЙХ ЭД ЮМС(*things include from turnover*) – хуулиар зөвшөөрсөн буюу эрх бүхий байгууллагаас зөвшөөрөл шаардагдахаас бусад чөлөөтэйгээр худалаж, бэлэглэж, арилжиж болох хөдлөх, үл хөдлөх эд хөрөнгө.

ИРГЭНИЙ ГҮЙЛГЭЭНЭЭС ХАСАГДСАН ЭД ЮМС(*things excluded from turnover*) – иргэний эрх зүйн харилцаанд оролцогч субъектүүдийн хооронд чөлөөтэй худалдах, бэлэглэх, арилжихыг хуулиар хориглосон хар тамхи, мансууруулах бодис, хүчтэй үйлчлэх хор, байлдааны зориулалт

бүхий зэвсэг, техник, буу сум. Харин иргэний гүйлгээнд хязгаарлалттайгаар байх эд юмсад эрх бүхий байгууллагаас тусгай зөвшөөрөлтэйгээр олж аван эзэмшиж, ашиглаж, захиран зарцуулж болох ангийн зориулалттай буу, сум, эм тариа зэрэг зүйлс хамаарна.

ИРГЭНИЙ НЭР (*citizen's name*) – иргэн өөрийн нэртэй байна. Иргэний нэрийг хууль бусаар ашиглахыг хориглох бөгөөд иргэний нэрийг эрх бүхий байгууллагад бүртгүүлнэ. Иргэний эрх, үүргийг иргэн өөрийн нэрээр олж авч хэрэгжүүлэх бөгөөд хуульд заасан нөхцөл, журмын дагуу зохиомол нэр хэрэглэж болно. Иргэн нэрээ өөрчилсөн эь түүний өмнөх нэрээр олж авсан эрх, хүлээсэн үүргийг өөрчлөх буюу дуусгавар болгох үндэслэл болохгүй. Нэрээ өөрчилсөн этгээд үүрэг гүйцэтгүүлэгч болон үүрэг гүйцэтгэгчид энэ тухай мэдэгдэх үүрэгтэй бөгөөд энэ үүргээ биелүүлээгүйгээс гарсан үр дагаварыг хариуцна.

ИРГЭНИЙ НЭР ТӨР, АЛДАР ХҮНД, АЖИЛ ХЭРГИЙН НЭР ХҮНД (*citizen's honour and dignity*) – иргэний нэр төр, алдар хүнд, ажил хэргийн нэр хүндийг гутаасан мэдээ тараасан этгээд түүнийхээ үнэн зөвийг нотолж чадахгүй бол эрх нь зөрчигдсөн этгээдийн шаардлагаар уг мэдээг тараасан хэлбэр, хэрэгсэл, эсхүл өөр хэлбэр, хэрэгслээр няцаах үүрэг хүлээнэ. Хуулиар тогтоосон хувийн нууцад хамааралтай мэдээг өөрийнх нь зөвшөөрөлгүйгээр тараасан, иргэний дүрсийг гэрэг зураг, кино, дүрс бичлэгийн хальс, хөрөг зураг болон бусад хэлбэрээр нийтэлсэн, олон нийтэд үзүүлснээс гэм хор учирсан гэж үзвэл тухайн этгээд гэм хорыг арилгахыг шаардах эрхтэй. Иргэний нийгэмд эзлэх байр суурьтай холбогдуулан түүнийг суртчлах зорилгоор болон сургалт, эрдэм шинжилгээний ажил, ажил хэргийн хүрээнд олон нийтийг хамарсан үйл ажиллагааны явцад уг этгээдийг дүрсэлсэн, эсхүл тухайн этгээд өөрийгөө дүрслүүлсний төлөө хөлс, шан харамж авсан бол түүний зөвшөөрөл шаардагдахгүй. Нас барсан этгээдийн нэр, нэр төр, алдар хүндийг гутаасан, эсхүл түүний хувийн нууцтай холбоотой мэдээг хууль ёсны өвлөгчийн зөвшөөрөлгүйгээр олон нийтэд тараасан тохиолдолд дээрх журам нэгэн адил үйлчлэхээс гадна учирсан гэм хорыг эдийн хэлбэрээр нөхөн төлүүлэхийг шаардах эрхгүй.

ИРГЭНИЙ ОРШИН СУУХ ГАЗАР (*abiding place*) – хуульд заасны дагуу түүний харьяалагдан бүртгүүлсэн засаг захиргаа, нутаг дэвсгэрийн нэгжээр тодорхойлно. Иргэн бүртгүүлсэн газраа байнга оршин суудаггүй бол гол төлөв амьдран суудаг, эсхүл тухайн этгээдийн эд хөрөнгийн дийлэнх хэсэг байгаа газрыг түүний оршин суугаа газар гэж тодорхойлж болно. Бусдын асран хамгаалалтад байгаа этгээдийн оршин суугаа газрыг тэдгээрийн эцэг, эх, асран хамгаалагчийн оршиг суугаа газраар тодорхойлно.

Иргэний оршин суугаа газар гэдэг нь эрх зүйн ач холбогдлын хувьд иргэний эрх зүйн харилцааны тогтвортой байдлыг хангах, төрийн ашиг сонирхол болон иргэний эрх, ашиг сонирхлыг хамгаалахад чиглэсэн ба зориулагдсан нэн чухал ойлголт юм. Иргэний оршин суух газрыг засаг захиргаа, нутаг дэвсгэрийн бүртгэлээр тодорхойлох нь ерөнхий журам бөгөөд энэ нийтлэг болон ерөнхий журмаас гадуур иргэний оршин суух газрыг тодорхойлох боломжийг энэ хуулиар зохицуулсан байна. Ерөнхий журмын дагуу иргэн нэг л оршин суух газартай байна. Иргэн оршин суугаа газраа байнга амьдардаггүй, өөр газар амьдран суудаг тохиолдолд түүний амьдран суух газрыг тодорхойлох бөгөөд энэ нь хууль зүйн ач холбогдолтой. Гадаадын иргэн, харьяалалгүй хүмүүс нь Монгол Улсын нутаг дэвсгэрт нэг сараас дээш хугацаагаар амьдран суухад Гадаадын иргэн, харьяатын асуудал эрхэлсэн эрх бүхий байгууллагад бүртгүүлэх үүрэгтэй. Монгол Улсын Үндсэн хууль болон Хүний эрхийн түгээмэл тунхаглалд “18 нас хүрсэн эхийн бүрэн чадамжтай иргэн бүр оршин суух газраа сонгох, улсынхаа нутаг дэвсгэрт чөлөөтэй зорчих, гадаадад явах, оршин суух, эх орондоо эргэн ирэх эрхтэй” гэж заасан нь иргэний оршин суух газрыг баталгаажуулсан чухал заалт юм. Иргэн нь тодорхой нөхцөл, шалтгааны улмаас хэдэн ч газарт амьдарч, хөдөлмөрлөж болохын зэрэгцээд эд хөрөнгөө өөр өөр газар нутагт байргуулж болох юм. Иймд нийгмийн янз бүрийн харилцаанд чөлөөтэй оролцох, иргэний эрхийг баталгаажуулахад гагцхүү засаг захиргаа, нутаг дэсгэрийн нэгжид бүртгүүлсэн газраар хязгаарлах нь хангалтгүй. Иргэн оршин суугаа газраа байнга амьдардаггүй бол түүний гол төлөв амьдардаг газраар оршин суугаа газрыг тодорхойлж болно.

ИРГЭНИЙ ХУУЛИЙГ ТӨСӨӨТЭЙ ХЭРЭГЛЭХ (*analogy of civil code*)

– иргэний хуульд тухайн харилцааг зохицуулсан хэм хэмжээ байхгүй бол түүнтэй төсөөтэй харилцааг зохицуулсан хуулийн хэм хэмжээг хэрэглэнэ. Төсөөтэй харилцааг зохицуулсан хуулийн хэм хэмжээ байхгүй бол тухайн харилцааг иргэний эрх зүйн агуулга, зарчим, нийтээр хүлээн зөвшөөрсөн зан суртахууны хэм хэмжээнд нийцүүлэн зохицуулна. Тусгай харилцааг тухайлан зохицуулсан хэм хэмжээг бусад харилцаанд төсөөтэй хэрэглэж үл болно.

ИРГЭНИЙ ХУУЛЬ (*civil code*) – Монгол Улсын Иргэний хууль нь 1926, 1962, 1963, 1994, 2002 онд тус тус батлагдсан бөгөөд үзэл баримтлалын хувьд тухайн үеийн нийгмийн байгуулал, улс төрийн тогтолцооны онцлог, дэлхий нийтийн чиг хандлагаас тодорхой хэмжээгээр хамаарч байлаа. 2002 оны Иргэний хуулийн зорилт нь эрх зүйн этгээдийн хооронд үүсэх эдийн болон эдийн бус баялагтай холбоотой харилцааг зохицуулахад оршино.

Иргэний хууль тогтоомж нь иргэний эрх зүйн харилцаанд оролцогчдын эрх тэгш бие даасан байдал, өмчийн халдашгүй байдал, гэрээний эрх чөлөө хувийн хэрэгт хөндлөгөөс оролцохгүй байх, иргэний эрх үүргийг ямар нэг хязгаарлалтгүйгээр хэрэгжүүлэх, зөрчигдсөн эрхийг сэргээлгэх, шүүхээр хамгаалуулах зарчимд үндэслэх бөгөөд хуульд өөрөөр заагаагүй бол татвар, төсөв, санхүү зэрэг захиргааны хууль, тогтоомжоор зохицуулах болон захиргааны талаар нэг этгээд нөгөөдөө захирагдах эдийн болон эдийн бус баялагтай холбоотой харилцаанд үйлчлэхгүй.

ИРГЭНИЙ ХУУЛЬ ТОГТООМЖИЙГ БУЦААН ХЭРЭГЛЭХ (*reverse force of civil code*) – хуульд зааснаас бусад тохиолдолд иргэний хууль тогтоомжийг буцаан хэрэглэхгүй. Шинээр баталсан хууль тогтоомж нь гэрээний нэг буюу хоёр талын эрх, хууль ёсны ашиг сонирхолд хохирол учруулахаар бол гэрээний нөхцөл хүчин төгөлдөр байна. Гэрээний талууд харилцан хүлээн зөвшөөрсөн тохиолдолд өмнө үйлчилж байсан хууль тогтоомжоос илүү тааламжтай нөхцөл олгож байгаа шинээр баталсан хууль тогтоомжийг хэрэглэж болно.

ИРГЭНИЙ ЭРХ ЗҮЙ (*civil law*) – Монгол Улс дахь эрх зүйн системийн биеэ даасан салбар бөгөөд уг харилцаанд оролцогч субъектүүдийн хооронд үүссэн эдийн болон эдийн бус баялагтай холбоотой харилцааг талуудын эрх тэгш байдалд үндэслэн тэдгээрийн хүсэл зориг болон эд хөрөнгийн бие даасан байдлыг ханган зохицуулж байгаа хэм хэмжээний системчлэгдсэн нийлбэр цогц.

ИРГЭНИЙ ЭРХ ЗҮЙД ХУГАЦААГ ТООЛОХ ЖУРАМ - хугацааг тоолохдоо тогтоосон он, сар, өдрөөс, эсхүл уул хугацаа улиран өнгөрсөн буюу үйл явдал болж өнгөрсний дараахь өдөр, цагаас эхлэн тоолно. Тоолох хугацааны эцсийн өдөр ажлын бус өдөр байвал түүний дараагийн ажлын өдөр уг хугацаа дуусна. Хугацааг ямар нэгэн үүрэг гүйцэтгэхийн тулд тогтоосон бөгөөд хэлцэлд өөрөөр заагаагүй бол хугацааны эцсийн өдрийн хорин дөрвөн цагийн дотор уг үүргийг гүйцэтгэсэн байна. Үүргийг ямар нэгэн уг байгууллагад гүйцэтгэх ёстой байсан бол зохих журмаар тогтоосон уг байгууллагын ажлын өдөр буюу үйлдвэрлэлийн ажиллагаа дуусах эцсийн цагийн дотор гүйцэтгэнэ. Баримт бичгийг тогтоосон хугацааны эцсийн өдрийн хорин дөрвөн цагийн дотор шуудан, харилцаа холбооны байгууллагад шилжүүлсэн бол түүнийг хугацаанд нь гүйцэтгэсэн гэж үзнэ. Цаг хугацааг тоолохдоо хуанлийн жилийг арван хоёр сараар, хагас жилийг зургаан сараар, улирлыг гурван сараар, хоногийн хорин дөрвөн цагаар тоолно. Хугацааг сунгах тохиолдолд хугацаа дууссан үеэс шинэ хугацааг тоолно.

ИРГЭНИЙ ЭРХ ЗҮЙН БҮРЭН БУС ЧАДАМЖ (*possessing full legal capacity of a citizen*) – насанд хүрээгүй буюу 14-өөс 18 хүртэлх насны хүн өөрийн үйлдлээр эрх олж авах, үүрэг бий болгох хязгаарлагдмал чадвар. Насанд хүрээгүй иргэн хуулиар зөвшөөрснөөс бусад хэлцлийг хууль ёсны төлөөлөгч (эцэг, эх, харгалзан дэмжигч)-ийн бичгээр олгосон зөвшөөрлийн үндсэн дээр хийнэ. Насанд хүрээгүй иргэн хууль ёсны төлөөлөгчийн зөвшөөрөлгүйгээр өөрийн хөдөлмөрийн хөлс, оюутны тэтгэлэг, тэдгээртэй адилтгах бусад орлого, тэдгээрийг банк, зээлийн байгууллагад хадгалуулах; тэдэнд өөрийн үзэмжээр захиран зарцуулах; өөртөө хохиролгүй бөгөөд хиймэгц биелэх ахуйн чанартай хэлцэл хийх зэрэг эрхийг бие даан хэрэгжүүлж болно. Хуульд зааснаар 16-аас 18 хүртэлх насны иргэн хоршооны гишүүн байж болно.

ИРГЭНИЙ ЭРХ ЗҮЙН БҮРЭН ЧАДАМЖ (*full legal capacity of a citizen*) – иргэн өөрийн үйлдлээр өөртөө эрх олж авах, үүрэг бий болгох чадвар насанд хүрснээр буюу 18 наснаас бий болно. Хуульд заасан үндэслэл журмын дагуу шүүх 16-аас 18 хүртэлх насны иргэнийг, түүний хүсэлт, эцэг эх, асран хамгаалагч, харгалзан дэмжигчийн зөвшөөрлөөр иргэний эрх зүйн бүрэн чадамжтай гэж тооцсон шүүхийн шийдвэрийг зохих үндэслэл байвал сонирхогч этгээдийн хүсэлтээр шүүх хүчингүй болгож болно.

ИРГЭНИЙ ЭРХ ЗҮЙН БҮРЭН ЧАДАМЖГҮЙ ИРГЭН (*disability; disqualification; legal incapability (incapacity); incompetence*) – 0-7 хүртэлх бага насны; сэтгэцийн өвчний улмаас өөрийн үйлдлийн учир холбогдлыг ойлгохгүй, өөрийгөө зөв удирдаж чадахгүй болсон хүн. Бүтэн өнчин болон сэтгэцийн өвчтэй хүнийг шүүх иргэний эрх зүйн чадамжгүйд тооцож, түүнд асран хамгаалалт тогтооно. Иргэний эрх зүйн чадамжгүй этгээдийн нэрийн өмнөөс түүний хууль ёсны төлөөлөгч (эцэг, эх, асран хамгаалагч) хэлцэл хийнэ. Иргэний эрх зүйн чадамжгүйд тооцох үндэслэл болсон нөхцөл байдал үгүй болсон тохиолдолд шүүх тухайн этгээдийг иргэний эрх зүйн чадамжгүйд тооцсон шийдвэрийг хүчингүй болгоно.

ИРГЭНИЙ ЭРХ ЗҮЙН ЗАРИМ ЧАДАМЖ (*partial legal capacity of a citizen*) – хуульд зааснаар 7-14 хүртэлх насны хүн өөрийн үйлдлээр эрх олж авах, үүрэг бий болгох нэн хязгаарлагдмал чадвар. Эдгээр хүмүүс нь өөртөө хохиролгүй бөгөөд хиймэгц биелэх, ахуйн чанартай жижиг хэлцлийг бие даан хийж болох бөгөөд эдгээрээс бусад хэлцлийг тэдгээрийн нэрийн өмнөөс хууль ёсны төлөөлөгч (эцэг, эх, асран хамгаалагч) хийнэ. Иргэний эрх зүйн зарим чадамжтай болон эрх зүйн чадамжгүй иргэний бусдад учруулсан гэм хорыг тэдгээрийн хууль ёсны төлөөлөгч, эцэг эх, асран хамгаалагч хариуцан арилгана. Зарим чадамжтай иргэн сургууль,

хүүхэд хүмүүжүүлэх болон эрүүл мэндийн байгууллагын шууд хяналтын дор байхдаа бусдад учруулсан гэм хорыг эдгээр хуулийн этгээд хариуцан арилгана.

ИРГЭНИЙ ЭРХ ЗҮЙН ЗӨРЧИЛ (*delictum*) – хууль болон гэрээнд заасан үүргээ биелүүлээгүй болон зохих ёсоор биелүүлээгүй тохиолдолд иргэний эрх зүйн зөрчилд тооцох бөгөөд уг зөрчил гаргасан гэм буруутай этгээдэд эд материалын хариуцлага хүлээлгэнэ.

ИРГЭНИЙ ЭРХ ЗҮЙН СИСТЕМ (*civil law system*) – иргэний эрх зүй нь ерөнхий ба тусгай гэсэн хоёр хэсгээс бүрдэх бөгөөд гэрээ хэлцэл, өмч, өмчлэх эрх болон үүрэг үүсэх үндэслэл зэрэг нийтлэг хэм хэмжээний нийлбэрийг ерөнхий, илүү нарийсгасан зохицуулалт бүхий хэм хэмжээний нийлбэрийг тусгай ангид хамааруулна. Түүнчлэн өмчийн болон оюуны өмчийн эрх зүй, үүргийн эрх зүй, гэрээний эрх зүй зэрэг нь дэд салбар; хэлцэл, хугацаа, төлөөлөл, гэм хор учруулснаас үүсэх үүрэг, өв залгамжлал зэрэг нь институт; зүйл заалт нь хэм хэмжээ болно.

ИРГЭНИЙ ЭРХ ЗҮЙН ХАМГААЛАЛТ (*protection of civil rights*) – иргэд, хуулийн этгээдийн зөрчигдсөн эрхийг сэргээх зорилготой бөгөөд иргэний эрх зүйн харилцаанд оролцогч нь эрхээ хамгаалуулах этгээдийг хуульд заасны дагуу сонгох эрхтэй. Иргэний эрх зүйн хамгаалалтыг шүүх, арбитр хуулиар тогтоосон журам, аргаар хэрэгжүүлнэ. Иргэнийн эрхийг хүлээн зөвшөөрөх; эрх зөрчсөн үйлдлийг таслан зогсоож, зөрчихөөс өмнөх байдлыг сэргээх; хүлээсэн үүргийг гүйцэтгүүлэх; учруулсан хохирлыг арилгуулах; эдийн бус гэм хорыг арилгуулах; хууль болон гэрээнд заасан анз төлүүлэх; бусдын эрх зөрчсөн шийдвэрийг хүчингүй болгох; иргэний эрх зүйн харилцааг өөрчлөх; дуусгавар болгох; өөртөө туслах зэрэг хуулиар тогтоосон бусад аргаар хамгаална.

ИРГЭНИЙ ЭРХ ЗҮЙН ХАРИЛЦАА (*civil jural relations*) – иргэний эрх зүйн хэм хэмжээгээр зохицуулагдаж, талуудын эрх тэгш байдалд үндэслэн, тэдний эрх, үүргээр агуулга нь тодорхойлогдож буй эдийн болон эдийн бус баялагтай холбогдох нийгмийн харилцаа. Үүргийг биелүүлж дууссанаар; үүрэг гүйцэтгүүлэгч үүрэг гүйцэтгэгч хоёр нэг этгээд болсон; үүргийн гүйцэтгэл үүрэг гүйцэтгэгчийн хувийн байдалтай салшгүй холбоотой тохиолдолд үүрэг гүйцэтгэгч иргэний эрх зүйн чадамжгүй, эсхүл сураггүй алга болсонд тооцогдсон түүнчлэн нас барсан, нас барсан гэж зарлагдсан; үүргийн гүйцэтгэл нь гагцхүү үүрэг гүйцэтгүүлэгчид хамааралтай тохиолдолд үүрэг гүйцэтгүүлэгч иргэний эрх зүйн чадамжгүй, эсхүл сураггүй алга болсонд тооцогдсон, түүнчлэн нас барсан, нас барсан гэж

зарлагдсан; хуулийн этгээд эрх залгамжлалгүйгээр татан буугдаж улсын бүртгэлээс хасагдсан; хууль буюу гэрээнд заасан бусад үндэслэлээр иргэний эрх зүйн харилцаа дуусгавар болно. Хуульд заасан буюу заагаагүй боловч агуулгын хувьд хуульд үл харшлах хэлцэл; иргэний эрх зүйн харилцаа үүсгэхэд чиглэсэн шүүхийн шийдвэр; хуульд заасан бол иргэний эрх зүйн харилцаа үүсгэхэд чиглэсэн захиргааны шийдвэр; оюуны үнэт зүйл бүтээх; гэм хор учруулах; үндэслэлтэйгээр эд юмс олж авах, эзэмших; иргэний эрх зүйн харилцааг үүсгэсэн хууль зүйн үйл явдал бий болох хуульд заасан бусад үндэслэлээр иргэний эрх зүйн харилцаа үүснэ.

ИРГЭНИЙ ЭРХ ЗҮЙН ХАРИЛЦААНЫ АГУУЛГА (*concept of civil jural relations*) – иргэний эрх зүйн харилцаанд оролцогч субъектүүдийн эрх үүргийн нэгдэл.

ИРГЭНИЙ ЭРХ ЗҮЙН ХАРИЛЦААНЫ ОБЪЕКТ (*object of civil relations*) – иргэний эрх зүйн харилцаанд оролцогч субъектүүдийн эрх үүрэг нь чиглэгдэж байгаа тэр зүйлс. Хуульд заасан үндэслэл, журмаар иргэний гүйлгээнээс хасагдаагүй, мөнгөөр үнэлж болох, эдийн болон эдийн бус баялаг иргэний эрх зүйн харилцааны объект байна. Эдийн болон эдийн бус эрх, үйлдэл эс үйлдэхүй, мэдээлэл иргэний эрх зүйн харилцааны объект байж болно.

ИРГЭНИЙ ЭРХ ЗҮЙН ХАРИЛЦААНЫ СУБЪЕКТ (*subject of civil relations*) – иргэний эрх зүйн харилцаанд оролцогч эрх үүргийг эзэмшигч этгээд. Иргэний эрх зүйн харилцаанд оролцогч нь иргэн, хуулийн этгээд, хуулийн этгээдийн эрхгүй байгууллага байна. Иргэн гэж иргэний эрх зүйн харилцаанд оролцогч Монгол Улсын иргэн, гадаадын иргэн, харъяалалгүй хүнийг ойлгоно. Төр, засаг захиргаа, нутаг дэвсгэрийн нэгж болох аймаг, нийслэл, сум, дүүрэг нь иргэний эрх зүйн харилцаанд хуулийн этгээдийн нэгэн адил оролцоно.

ИРГЭНИЙ ЭРХ ЗҮЙН ХАРИУЦЛАГА (*civil legal responsibility*) – хууль зүйн бусад салбарт байх хариуцлагын ерөнхий шинжийг агуулах бөгөөд эрх зөрчигчийн гэм буруутай нь шүүхээр нотлогдсон тохиолдолд түүнд хүлээлгэх эд материалын шийтгэл.

ИРГЭНИЙ ЭРХ ЗҮЙН ХУГАЦАА (*civil legal period*) – иргэний эрх зүйн харилцааг үүсгэх, өөрчлөх, дуусгавар болгоход чиглэгдсэн цаг хугацааны хэрчим. Хууль, хэлцэл буюу шүүхийн шийдвэрээр тогтоосон хугацааг хуанлийн он, сар, өдөр, гаригаар буюу жил, улирал, сар, долоо хоног, хоног, цагаар тодорхойлогдоно. Түүнчлэн хуагцааг зайлшгүй бий болох үйл явдлаар тодорхойлж болно.

ИРГЭНИЙ ЭРХ ЗҮЙН ЧАДАМЖ (*legal capacity of a citizen*) – иргэн өөрийн үйлдлээх өөртөө эрх олж авах, үүрэг бий болгох чадвар.

ИРГЭНИЙ ЭРХ ЗҮЙН ЧАДАМЖИЙГ ХЯЗГААРЛАХ (*legal capacity restraint (restriction)*) – мансууруулах болон сэтгэцэд нөлөөлөх бодис, согтууруулах ундаа байнга хэрэглэж, гэр бүлээ эдийн засгийн талаар хүнд байдалд оруулсан насанд хүрсэн этгээдийн иргэний эрх зүйн бүрэн чадамжийг сонирхогч этгээдийн хүсэлтээр, шүүх хуулиар тогтоосон журмаар хязгаарлаж, харгалзан дэмжигч томилж болно. Иргэдийн иргэний эрх зүйн бүрэн чадамжийг хэлцэл хийх замаар хязгаарласан тохиолдол нь хүчингүй байна. Иргэний эрх зүйн чадамж нь хязгаарлагдсан этгээд хязгаарлагдаагүй чадамжийнхаа хүрээнд, харгалзан дэмжигчийн зөвшөөрлөөр хэлцэл хийж болно. Иргэний эрх зүйн чадамжийг хязгээрлах үндэслэл болсон нөхцөл байдал арилсан бол тухайн этгээдэд тогтоосон хязгаарлалтыг шүүх хүчингүй болгож, харгалзан дэмжигчийг үүргээс чөлөөлдөг журамтай.

ИРГЭНИЙ ЭРХ ЗҮЙН ЧАДВАР (*passive capacity of a citizen*) – иргэнийг төрсөн үеэс эхэлж, нас барснаар дуусгавар болох бөгөөд иргэний эрх, үүргийг хүлээх төрөөс тогтоосон ерөнхий боломж. Тиймээс иргэний эрх зүйн чадварыг хязгаарлана гэсэн ойлголт байдаггүй. Иргэн эд хөрөнгө, эрх өмчлөх, хөрөнгө өвлүүлэх, өв залгамжлах, аж ахуйн үйл ажиллагаа эрхлэх буюу хуулиар хориглоогүй аливаа ажил үйлчилгээ явуулах, хэлцэл хийх, үүрэг хүлээх, оршин суугаа газраа сонгох, зохиогчийн буюу оюуны бүтээлч үйл ажиллагааны үр дүнгийн хувьд хуулиар хамгаалагдсан эрх эдлэх зэрэг боломж нь эрх зүйн чадвараар илэрхийлэгддэг. Өөрөөр хэлбэл, эрх зүйн чадвар нь тодорхой субъектив эрх биш, харин дурдагдсан эрхүүдтэй байх хуулиар олгогдсон боломж юм. Иргэний эх эдлэх ба үүрэг хүлээх чадвар. И.э.з.ч-ыг нийт иргэнд адил хэмжээгээр хүлээн зөвшөөрдөг. И.э.з.ч нь төрсөн үеэс үүсэж, нас барснаар дуусгавар болно. И.э.з.ч-ын агуулга нь иргэн эд хөрөнгө өмчлөх эрхтэй байх; эд хөрөнгөө өвлүүлэх ба гэрээслэх; хуулиар хориглоогүй аливаа аж ахуйн үйл ажиллагаа эрхлэх, бие дааж буюу бусад иргэн ба хуулийн этгээдтэй хамтран хуулийн этгээд байгуулах; хуульд харшлаагүй аливаа хэлцэл хийх ба үүрэгт оролцох; оршин суух газраа сонгох; шинжлэх ухаан, утга зохиол ба урлагийн бүтээл, шинэ бүтээл ба хуулиар хамгаалагдсан оюуны бүтээлч үйл ажиллагааны бусад үр дүнгийн зохиогчийн эрх эдлэх; эд хөрөнгийн ба эд хөрөнгийн бус амины бусад эрх эдлэх зэргээр тодорхойлогдоно.

ИРГЭНИЙ НЭРИЙГ ХУУЛЬ БУСААР АШИГЛАХ - иргэний нэрийг хууль бусаар ашиглах нь тухайн иргэний өөрийн нэрээр олж авсан эрх,

үүргээ хэрэгжүүлэхэд сөрөг үр дагаврыг бий болгодог төдийгүй тухайн иргэний эрх хууль ёсны ашиг сонирхлыг зөрчиж буй эрх зүйн эсрэг үйлдэл юм. Нэр төр, алдар хүнд, ажил хэргийн нэр хүнд гэсэн ойлголтууд нь өөр хоорондоо нягт уялдаатай боловч бие даасан агуулгатай байдаг.

ИРЭЭДҮЙД ЭД ХӨРӨНГӨ ХУДАЛДАХ, ХУДАЛДАН АВАХ ГЭРЭЭ (*futures contract of purchase and sale*) –тодорхой цаг хугацаа, эсхүл тодорхой үйл явдал болохоос өмнө ямар нэгэн зүйлийг худалдах, эсхүл худалдан авахаар гэрээний талууд тохиролцох буюу худалдан авагч талын санаачилгаар тодорхой эд хөрөнгийг олж авах эрхтэй байхаар гэрээ байгуулж болно. Энэхүү гэрээнд худалдах, худалдан авах гэрээний холбогдох заалтууд нэгэн адил хамаарна.

ИТГЭМЖЛЭГДСЭН ТӨЛӨӨЛӨГЧ (*power of attorney*)– хэн нэг этгээдэд аль нэг талыг төлөөлөх эрх олгосон тухай бичгээр үйлдсэн итгэмжлэлийн үндсэр дээр үүрэг гүйцэтгэж буй этгээд.

ИТГЭМЖЛЭГДЭГЧ - хууль болон хэлцлээр тогтоосон үндэслэлээр эрх эдэлж, үүрэг хүлээх эрх бүхий бүрэн, бүрэн бус, эсхүл хязгаарлагдмал чадамжтай иргэн, хуулийн этгээд.

ИТГЭМЖЛЭЛ (*letter of attorney; procuracy; trust; power of attorney*) – төлөөлүүлэгч нь гуравлагч этгээдийн өмнө өөрийг нь бүрэн төөлөх эрх төлөөлөгчид олгосныг нотлох баримт бичиг. Бичгээр олгох итгэмжлэлд төлөөлүүлэгч гарын үсэг зурсан; хуулийн этгээдийн итгэмжлэлд эрх баригч гарын үсэг зурж, тамга, тэмдэг дарсан байх; хуулийн этгээдийн эд хөрөнгийг хүлээн авах, бусдад шилжүүлэх, захиран зарцуулах эрх олгосон итгэмжлэлд эрх баригчаас гадна нягтлан бодогч гарын үсэг зурсан байх; олгосон он, сар, өдрийг заах; хуульд заасан бол нотариатаар гэрчлүүлэх; итгэмжлэлийг тодорхой хугацаагаар олгох бол хугацааг заах г.м шаардлагыг хангасан байвал зохино. Эдгээр шаардлагыг хангаагүй итгэмжлэл хүчин төгөлдөр бус байна. Цэргийн албан хаагчийн итгэмжлэлийг түүний алба хааж байгаа анги, байгууллагын удирдлага, хоригдлын итгэмжлэлийг хорих байгууллагын дарга гэрчилж болно. Нэг этгээд нь өөрийн нэрийн өмнөөс хууль зүйн үр дагавар бүхий тодорхой үйлдэл хийлгэхийн тулд нөгөө этгээдэд бүрэн эрх олгосноо бичгээр тодорхойлох. Итгэмжлэлийг зөвхөн эрх зүйн чадамжтай иргэн, хувь хүн ба хуулийн этгээд дүрмийнхээ эрх зүйн чадварын хүрээнд гаргана. 14-18 хүртэлх насны насанд хүрээгүй хүн итгэмжлэлийг өөрөө хэрэгжүүлж болох эрхийн тэрхүү хэмжээ хязгаарын хүрээнд бие даан гаргаж болно. Итгэмжлэл олгох нь нэг талын хэлцэл учраас түүнийг үйлдэхэд төлөөлөгчийн зөвшөөрөл шаардагдахгүй. Төлөөлөгчид

олгож буй бүрэн эрхийг агуулга ба хэмжээгээр нь дараах гурван төрөлд хуваана: 1. Ерөнхий И. Тодохой хугацааны туршид янз бүрийн хэлцэл ба хууль зүйн бусад үйлдэл хийхэд эл и.И-ийг олгоно.

ИТГЭМЖЛЭЛ ДУУСГАВАР БОЛОХ (*termination of letter of attorney; procuracy; trust; power of attorney*) – итгэмжлэлийг ямар ч үед өөрчилж, хүчингүй болгож, түүнээс татгалзаж болдог. Итгэмжлэлийг янз бүрийн хэлбэрээр дуусгавар болгох боломжтой. Итгэмжлэл дуусгавар болсны дараа түүнийг эрх зүйн хувьд объектив байдлаар үгүй болгохын тулд итгэмжлэлийг төлөөлүүлэгчид буцаан олгож энэ талаар зохих гуравдагч этгээдэд мэдэгдэнэ.

ИТГЭМЖЛЭГДСЭН ЭТГЭЭД (*procurator representative, proxy*) – итгэмжлэл, хуулийн заалтад үндэслэгдсэн бүрэн эрх ба эсхүл төрийн байгууллага буюу нутгийн өөрөө удирдах байгууллагаас бүрэн эрх олгосон актаар бусад этгээдийн нэрийн өмнөөс ба түүний даалгавараар хэлцэл хийгч.

ИТГЭМЖЛЭГЧ (*truster*) – 1. Ямар нэгэн итгэмжилсэн олгосон этгээд; 2. Даалгавар өгөгчийн нэрийн өмнөөс, түүний зардлаар хууль зүйн тодорхой үйлдэл хийх үүрэг хүлээсэн даалгаварын гэрээний тал.

ИТГЭМЖЛЭГДСЭН ӨМЧ (ТРАСТ) (*fiduciary ownership; trust; trust under agreement*) – траст үүсгэн байгуулагч, итгэмжилсэн өмчлөгч ба бенефициар (ашиг ологч, өөрөөр хэлбэл трастын ажилбарыг гүйцэтгэгч этгээд)-ын хоорондын эд хөрөнгийн ба санхүүгийн харилцааны тогтолцоог зохицуулдаг орчин үеийн анли- америкийн эрх зүйн институт. Түүнчлэн итгэмжилсэн өмчийг фидуциар, өөрөөр хэлбэл итгэлд үндэслэгдсэн өмч буюу траст(trust) хэмээн нэрлэдэг аж

ИТГЭМЖЛЭЛИЙН ХУГАЦАА (*period of procuracy; letter of attorney; trust; power of attorney*) – итгэмжлэлийг хугацаатай ба хугацаагүй гэж ангилдаг бөгөөд бичгээр хийх итгэмжлэлд хуульд заасн шаардлагын дагуу түүнийг олгосон он, сар, өдрийг заавал бичсэн байвал зохино. Тодорхой хугацаагаар олгох итгэмжлэл олгосон үеэс хойш гурван жилээс илүүгүй хугацаагаар, хугацаа заагаагүй итгэмжлэл олгосон өдрөөс хойш нэг жил хүчин төгөлдөр байна.

ИТГЭМЖЛЭЛ ШИЛЖИХ (*transfer letter of attorney; procuracy; trust; power of attorney*) – итгэмжлэлд уг үйл ажиллагааг бусдар гүйцэтгүүлж болохоор заасан, эсхүл итгэмжлэгчийн ашиг сонирхлын үүднээс зайлшгүй шаардлагатай байвал итгэмжлэлийг шилжүүлж болно. Шилжүүлсэн

итгэмжлэлийн хугацаа үндсэн итгэмжлэлийн хугацаанаас их байж болохгүй бөгөөд үндсэн итгэмжлэл дуусгавар болсноор шилжүүлсэн итгэмжлэлд нэг адил дуусгавар болно.

ИХ ХЭМЖЭЭНИЙ ХЭЛЦЭЛ (*major transaction*) – хэлцэл хийхийн өмнөх сүүлийн балансын активын нийт дүнгийн 25 хувиас дээш зах зээлийн үнэтэй эд хөрөнгө, эд хөрөнгийн эрхийг худалдах, худалдан авах, захиран зарцуулах болон барьцаалахтай холбогдсон хэлцэл, эсхүл хоорондоо шууд холбоотой хэд хэдэн хэлцэл /компанийн өдөр тутмын үндсэн үйл ажиллагаатай холбогдсон хэлцэл үүнд хамаарахгүй/; компанийн урьд гаргасан энгийн хувьцааны 25 хувиас дээш хэмжээний энгийн хувьцаа, энгийн хувьцаа авах эрхийн бичиг буюу энгийн хувьцаанд хөрвөх үнэт цаас гаргах, эсхүл хоорондоо шууд холбоотой хэд хэдэн гаргарт зэргийг их хэмжээний хэлцэлд хамааруулна. Их хэмжээний хэлцэл хийх шийдвэрийг компанийн Төлөөлөн удирдах зөвлөл /байхгүй бол хувь нийлүүлэгчдийн хурал/ санал нэгтгэйгээр гаргана.

К

КАЗУС (*case*) – эрх зүйд 1. Тухайн этгээдийн яиглэсэн хүсэл зорилгоор буй болоогүй үйл явдал ба энэ учраас тухайн нөхцөл урьдчилан харах буюу зайлуулах боломжгүй байдал. К-ыг мөн тохиолдол хэмээн нэрлэдэг; 2. Эрх зүйн зөрчлийн гадаад шинж байгаа боловч гэм буруутай шинж байхгүй санаатай буюу болгоомжгүйгээс ялгагдах тохиолдлын үйлдэл; 3. Тусгайлан сонгон шилж авсан шүүхийн хэрэг буюу жишээ болгосон эрх зүйн нөхцөл байдал; 4. Ээдрээтэй буюу нарийн төвөгтэй хууль зүйн хэрэг.

КАПИТАЛ (*equity capital; owner (owner's ownership) assets (capital; property assets)*) – хариуцагчийн үндсэнхөрөнгө, эргэлтийн хөрөнгийн үнийн дүнгээс бусдад төлөх нийт зээл, өр төлбөрийг хассан зөрүү.

КОМИССИЙН ГЭРЭЭ (*contact of commission*) – комисс нь өөрийн нэрийн өмнөөс үйлчлүүлэгчийн зардлар бараг борлуулж, үйлчлүүлэгчийг шаардлагатай мэдээллээр хангах үүрэг хүлээнэ. Гэрээнд өөрөөр заагаагүй бол улирал бүрийн сүүлчийн арав хоногт өөрийн үйл ажиллагааны үр дүн зэргийг агуулсан тайланг үйлчлүүлэгчид гаргаж өгөх үүрэгтэй. Сар бүрийн эцэст үйлчлүүлэгч хөлс, шагналыг, комисс нь олсон ашгаа үйлчлүүлэгчид тус тус төлнө. Комисс нь барааг үйлчлүүлэгчийн тогоосон үнээс өөр үнээр худалдах тохиолдолд үйлчлүүлэгч хариу өгөөгүй бол түүнийг зөвшөөрсөнд

тооцно. Гэнэтийн буюу давагдашгүй хүчний шинжтэй онцгой нөхцөл байдал нөлөөлснөөс бусад тохиолдолд өөрт нь хариуцуулсан эд хөрөнгийг алдсан, дутаасан, гэмтээсэн комисс нь учирсан хохирлыг нөхөн төлөх үүрэгтэй.

КОМПАНИ (*company*) – хувь нийлүүлэгчийн оруулсан хөрөнгө нь тодорхой тооны хувьцаанд хуваагддаг, өөрийн тусгайлсан хөрөнгөтэй, ашгийн төлөө үндсэн зорилготой хуулийн этгээд.

КОМПАНИАС ГАРГАСАН ХУВЬЦАА (*company stock; share*) – үнэт цаасны тухайн хуульд заасны дагуу хувьцаа нь компанид хөрөнгө оруулж, түүнийг үндэслэн санал өнөх, ногдол ашиг авах, компанийг татан буулгасны дараа үлдсэн эд хөрөнгийг худалдсанаас олсон орлогосс хувь хүртэх зэрэг эрхийг гэрчилнэ. Хувьцаа бүр саналын нэг эрхтэй байна. Хувьцаа хуваагдахгүй бөгөөд эзэмшигчдийн нэртэй байна. Компаниас гаргах энгийн болон давуу эрхийн хувьцааны тоог комданийн дүрмээр тогтоох бөгөөд үүнийг зарласан хувьцаа гэнэ. Зарласан хувьцаанаас хувь нийлүүлэгчдийн худалдан авч эзэмшсэн хэсгийг эргэлтэд гаргасан хувьцаа гэнэ. Хэрэв компанийн дүрэмд өөрөөр заагаагүй бол зарласан хувьцааны төрөл тус бүрээс гаргах хувьцааны тоо, гаргах хугацаа, нөхцлийг төлөөлөн удирдах зөвлөл /байхгүй бол хувь нийлүүлэгчдийн хурал/ тогтооно. Гаргасан хувьцааны тоог компанийн балансанд төрөл тус бүрээр нь тусгана. Компаниас гаргасан хувьцаа нь тэдгээрийг компани худалдан авах буюу эргүүлэн авах, эсхүл бусад төрлийн үнэт цаас, эд хөрөнгөө хөрвүүлэх хүртэл эргэлтэнд байна. Компани өөрийн хувьцаа худалдан авах буюу эргүүлж авбал эдгээр хувьцааг зарласан боловч гаргаагүй хувьцаа гэж тооцно. Компанийн дүрэмд өөрөөр заагаагүй бол компани нь эдгээр хувьцааг дахин гаргаж болно.

КОМПАНИ ДАМПУУРАХ (*bankruptcy of a company*) – үүргийн гүйцэтгэлийг шаардах эрх бүхий харилцагч тал дампуурлын хэрэг үүсгэх тухай нэхэмжлэл гаргасан; хариуцагч үүргээ биелүүлж чадахгүй болсныг өөрөө мэдэгдэж, хүсэлт гаргасан тохиолдолд шүүх дампуурлын хэрэг үүснэ. Нэхэмжлэл, хүсэлт нь хуульд заасан шаардлагыг хангасан гэж шүүгч үзвэл түүнийг хүлээн авснаас хойш 5 хоногийн дотор дампуурлын хэрэг үүсгэх тухай захирамж гаргана. Дампуурлын хэрэг үүсгэснээс хойш 5 хоногийн дотор шүүх нэхэмжлэлийн хувийг хариуцагчид гардуулж, 30 хоногийн дотор хариуцагчийн төлбөрийн чадвартай болох нь тогтоогдвол дампуурлын хэргийг хэрэгсэхгүй болгож, зохигчдын өр төлбөрийн асуудлыг зохих хуулийн дагуу хянан шийдвэрлэнэ. Хариуцагчийг төлбөрийн чадваргүй болсныг тогтоосноос хойш 7 хоногийн дотор шүүх

нь тухай хэвлэл, мэдээллийн хэрэгслээр нийтэд мэдээлнэ. Уг мэдээлэлд нэхэмжлэгчдийн анхны хурал хийх, он, сар, өдөр, газар нэхэмжлэгчдээс нэхэмжлэл гаргах журам, хугацаа, нэхэмжлэлийн хуульд заасан хугацаанд гаргаагүйгээс үүсэх үр дагавар зэргийг заана.

КОМПАНИЙГ БҮРТГҮҮЛЭХ (*registration of a company*) –хуульд зааснаар компани байгуулах тухай шийдвэр гарсанаас хойш ажлын 10 хоногийн дотор компанийг улсын бүртгэлд бүртгүүлэхээр холбогдох баримт бичгийг бүртгэх байгууллагад өгнө. Компанийг бүртгүүлэх компанийн оноосон нэр, оршин байх газар зэргийг заасан бүхий этгээдийн гарын үсэг бүхий бүртгүүлэх тухай өргөдөл тухайн компанийн харилцах шуудангийн хаяг; компани байгуулах тухай үүсгэн байгуулах хурлын шийдвэр; компанийн дүрэм бүртгэлийн хураамж төлсөн баримт; бүртгүүлэх өдөр байх ёстой өөрийн хөрөнгийн доод хэмжээг харуулсан эхлэлтийн баланс зэрэг баримт бичгийг бүрдүүлнэ. Компанийг бүртгэхэд бүртгэлийн байгууллага нь дээрхээс бусад баримт бичиг шаардах буюу баримт бичгийн агуулгад өөр шаардлага тавих эрхтэй. Хуулийн этгээдийг өөрчлөн байгуулах замаар байгуулагдсан компаний хувьд өөрчлөн байгуулагдсан компанийн эрх бүхий төлөөлөгчийн гарын үсэг бүхий бүртгүүлэх тухай өргөдөл; хуулийн этгээдийг өөрчлөн байгуулах тухай эрх бүхий байгууллагын шийдвэр; шинээр байгуулсан компанийн дүрэм; хязгаарлагдмал хариуцлагатай компанийг хувьцаат компани болгон өөрчлөн байгуулсан тохиолдолд нийтэд санал болгосон хувьцаагаа Үнэт цаасны тухай хуульд заасан журмын дагуу бүртгүүлэх зөвшөөрөл авсан тухай Үнэт цаасны хорооны шийдвэр; өөрчлөн байгуулагдсан хуулийн этгээдийн дүрэм болон бүртгэлийн гэрчилгээ; компани нэгдэх буюу өөрчлөх хэлбэрээр өөрчлөн зохион байгуулагдаж байгаа тохиолдолд нэгдэх буюу өөрчлөх тухай шийдвэр, хуваах буюу тусгаарлах хэлбэрээр өөрчлөн зохион байгуулагдаж байгаа тохиолдолд хуваах баланс; бүтгэлийн хураамж төлсөн баримт зэргийг үндэслэн улсын бүртгэлд бүртгэнэ. Компани улсын бүртгэлд бүртгүүлснээр байгуулагдсанд тооцогдож дүрэмд заасан үйл ажиллагаа явуулах эрхтэй. Улсын бүртгэлд бүртгүүлэх ажиллагаа. Компаний ҮБ-д компани байгуулах тухай шийдвэр гаргасан өдрөөс ажлын 10 хоногийн дотор компанийг улсын бүртгэлд бүртгүүлэх ба ҮБББ-ийг улсын бүртгэх байгууллагад гаргаж өгөх үүрэг хүлээнэ. Компанийг улсын бүртгэлд бүртгүүлэхэд дараахь баримт бичгийг бүрдүүлнэ: компанийн оноосон нэр, оршин байх газар зэргийг заасан эрх бүхий тэгээдийн гарын үсэг бүхий бүртгүүлэх тухай өргөдөл. Уг өргөдөлд тухайн компанитай харилцан шуудангийн хаягийг заавал заасан байна; компани байгуулах тухай ҮБХ-ын шийдвэр, КД; бүртгэлийн хураамж төлсөн баримт, бүртгүүлэх өдөр байх ёстой өөрийн хөрөнгийн доод

хэмжээг харуулсан эхлэлтийн баланс зэрэг. Компанийг бүртгэхэд улсын бүртгэх байгууллага нь дараахи баримт бичиг бүрдүүлэхийг шаардах бөгөөд баримт бичгийн агуулгад шаардлага тавьж болно. МУ-д компани болон аж ахуйн нэгжийн бүртгэлийн асуудлыг Үндэсний татварын ерөнхий газрын харьяа Улсын бүртгэлийн алба эрхлэн гүйцэтгэнэ.

КОМПАНИЙГ ӨӨРЧЛӨХ (*company reorganization*) –хувьцаат компани нь хазгаарлагмал хариуцлагатай комдани, хазгаарлагдмал хариуцлагатай компани нь хувьцаат компани болох замаар өөрчлөгдөж болно. Өөрчлөх төслийг компанийн төлөөлөн удирдах зөвлөл /байгүй бол гүйцэтгэх удирдлага/ боловсруулан хувь нийлүүлэгчдийн хуралд оруулан уг асуудлаар саналын эрхтэй хуралд оролцогчдын саналын дийлэнх олонхоор шийдвэрлэнэ. Компанийг өөрчлөх төсөлд өөрчлөх зорилго, нөхцөл, журам, хувьцааг харилцан хөрвүүлэх арга, тооцоо, өөрчлөлт оруулах хугацаа, хувь нийлүүлэгчдийн хурлыг хуралдуулах хугацаа зэргийг тусгасан байна. Компанийг өөрчлөхөд түүний эрх, үүрэг шинээр бий болж байгаа компанид шилжих бөгөөд холбогдох өөрчлөлтийг компанийн оноосон нэр болон дүрэмд тусгана.

КОМПАНИЙГ ТУСГААРЛАХ (*company split-off*) – компанийн үйл ажиллагааг зогсохгүйгээр түүний зарим хөрөнгө,эрхийг шинээр байгуулагдсан компанид шилжүүлснийг ойлгоно. Компанийг тусгаарлах замаар өөрчлөн байгуулахад өөрчлөн байгуулагдаж байгаа компани нь шинээр байгуулагдсан компанийн хувьцаа эзэмшигч байна. Шинээр байгуулагдсан компанийн дүрмийг баталж, хэрэв төлөөлөн удирдах зөвлөлтэй байхаар шийдвэрлэсэн бол түүний гишүүдийг сонгоно. Компанийг тусгаарлахад өөрчлөн байгуулагдаж байгаа компани нь өөрийн бүх өрийг хариуцна. Өөрчлөн байгуулагдаж байгаа компанийн өмнөөс түүний өрийг шинээр бий болж байгаа компаниар төлүүлэхийг хуваах балансаар тогтоож болно. Энэ тохиолдолд өөрчлөн байгуулагдаж байгаа компани нь шинээр байгуулагдсан компанид шилжүүлсэн үүргээ хамтран хүлээнэ.Компанийн үйл ажиллагааг зогсоохгүй бөгөөд зарим хөрөнгө, эрхийг шинээр байгуулагдсан компанид шилжүүлэх. Ингэж тусгаарлах замаар компанийг өөрчлөн байгуулсан нөхцөлд өөрчлөн байгуулагдаж байгаа компани нь шинээр байгуулагдсан компанийн хувьцаа эзэмшигч нь болдог. Өөрчлөн байгуулагдаж байгаа компанийн ТУЗ, ГУ нь К.т. нөхцөл журам хуваах балансыг батлах болон шинэ компани байгуулах тухай шийдвэрийг гаргана. К.т-д өөрчлөн байгуулагдаж буй компани өөрийн бүх өрийг хариуцах бөгөөд өөрөөр хэлбэл шинээр байгуулагдсан компанид түүний ямар нэг үүрэг, хариуцлага шилжихгүй. Харин хуваах балансын

дагуу шинээр бий болж байгаа компаниар өр төлүүлэх асуудлыг тогтоож болно. Ийм тохиолдолд өөрчлөн байгуулагдаж буй компани нь шинээр байгуулагдсан компанид шилжүүлсэн үүргээ хамтран хүлээнэ. Энэ нь үүрэг гүйцэтгэгчдийн хэн нэг нь үүргийн гүйцэтгэлийг үүрэг гүйцэтгүүлэгчид бүхэлд нь буюу хэсэгчлэн хүлээлгэн өгөх, үүрэг гүйцэтгүүлэгч нь үүргийн гүйцэтгэлийг үүрэг гүйцэтгүүлэгчид бүхэлд нь буюу хэсэгчлэн үүрэг гүйцэтгэгч тус бүрээс шаардах эрхтэй байх явдал юм. Хамтран хүлээх үүрэг нь хууль буюу гэрээнд заасны дагуу, эсхүл үүргийн зүйлийн үл хуваагдах шинжтэй холбогдон үүснэ. Тусгаарлах замаар компанийг өөрчлөн байгуулж буй тохиолдолд шинээр үүсч буй компанийг өөрчлөн байгуулж буй тохиолдолд шинээр үүсч буй компанийг улсын бүртгэлд бүртгүүлнэ. Компанийг тусгаарласны дараа шинээр байгуулагдсан компаниас гаргасан үнэт цаасыг бүгдийг нь эсхүл түүний зарим хэсгийг нь ногдол ашиг хэлбэрээр өөрчлөн байгуулагдсан КХЭ-д шилжүүлж болно.

КОМПАНИЙГ ҮҮСГЭН БАЙГУУЛАХ ГЭРЭЭ (*constitutive contract, founding, agreement of company*) – компанийг нэгээс илүү үүсгэн байгуулагч байгуулах нөхцөлд үүсгэн байгуулагчид нь компанийг үүсгэн байгуулах талаар хамтран ажиллах гэрээ байгуулж болох бөгөөд энэ гэрээнд үүсгэн байгуулагчдын хамтран ажиллах журам, үүсгэн байгуулагч тус бүрийн хүлээх үүрэг, тэдгээрийн худалдан авах хувьцаа болон бусад үнэт цаасны ангилал, төрөл тус бүрийн тоо, үнэ худалдан авах хугацаа зэрэг шаардлагатай гэж үзсэн бусад асуудлыг тусгана. Энэхүү гэрээ нь компанийг үүсгэн байгуулах баримт бичигт хамаарахгүй.

КОМПАНИЙГ ХУВААХ (*company split-up*) – компанийн үйл ажиллагааг зогсоож, түүний эрх, үүргийг шинээр үүсэх компаниудад бүрэн шилжүүлсныг ойлгоно. Шинээр байгуулагдсан компанийн хувь нийлүүлэгчдийн хурлаар компанийн дүрмийг баталж, хэрэв төлөөлөн удирдах зөвлөлтэй байхаар шийдвэрлэсэн бол түүний гишүүдийг сонгоно. Компанийг хуваахад түүний эрх үүрэг шинээр байгуулагдсан компаниудад хуваах балансын дагуу шилжих бөгөөд гэрээнд өөрөөр заагаагүй бол шинээр үүссэн компани бүр бусад компанийнхаа өмнөөс давхар хариуцлага хүлээнэ. Тухайн компанийн үйл ажиллагааг зогсоож, шинээр үүсэж буй хоёр буюу түүнээс дээш компанид бүрэн шилжүүлэх. Компани хуваагдсан тохиолдолд түүний энгийн хувьцаа эзэмшигчид нь компанийн хөрөнгийн хуваагдсан хэмжээтэй хувь тэнцүүлэн шинээр буй болсон компани тус бүрийн энгийн хувьцааны эзэмшигч болно. К.х замаар өөрчлөн байгуулахтай холбогдсон дараахь асуудлыг хуваагдаж байгаа компанийн ТУЗ эсхүл ГУ-аас ХНХ-д оруулж шийдвэрлүүлнэ; компанийг хуваах замаар өөрчлөн

байгуулах, шинэ компани байгуулах, хуваах балансыг батлах; тухайн компанийн үнэт цаасыг шинээр байгуулагдсан компанийн үнэт цаас буюу эд хөрөнгөд хөрвүүлэх журам. Дурдсан асуудлыг ХНХ-ын дйилэнх олонхийн саналаар шийдвэрлэнэ. К.х-д түүний эрх, үүрэг нь шинээр байгуулагдсан компаниудад хуваах балансын дагуу шилжинэ. Шинээр байгуулагдсан компанийн ХНХ-аар КД-ийг батлах ба ТУЗ-тэй байхаар шийдвэрлэсэн бол гишүүдийг сонгоно.

КОМПАНИЙН ДҮРЭМ (*charter of company*) – компанийн үүсгэн байгуулах үндсэн баримт бичиг. Компанийн дүрэмд компанийн бүрэн болон товчилсон оноосон нэр, түүний хэлбэрийг тодорхойлсон товчилсон ялгах тэмдэглэгээ; компанийн оршин байгаа газрын хаяг; компанийн зарласан энгийн хувьцааны тоо; дүрмээр давуу эрхийн хувьцааг зарласан нөхцөлд давуу эрхийн хувьцааны зарласан тоо, түүний эзэмшигчийн эрх; хэрэв төлөөлөн удирдах зөвлөлтэй байхаар шийдвэрлэсэн бол төлөөлөн удирдах зөвлөлтэй байхаар шийдвэрлэсэн бол төлөөлөн удирдах зөвлөлийн гишүүдийн тоо; хувь нийлүүлэгчдийн хурал, төлөөлөн удирдах зөвлөл болон хянан шалгах зөвлөл /хянан шалгагчдын/-ийн хуулиар тодорхойлсноос бусад бүрэн эрх; компанийн үйл ажиллагааны чиглэл зэрэг хуульд заасан бусад зүйлийг тусгана. Компанийн дүрэмд Иргэний хууль болон бусад хууль тогтоомжтой зөрчилдөөгүй зүйлийг тусгаж болно.

КОМПАНИЙН ӨРИЙН БИЧИГ (*company dept; security*) –компани өөрийн хөрөнгийн хэмжээгээр барьцаалан тодорхой хугацааны дараа тогтоосон хүү төлж, эргүүлэн авах нөхцөлтэйгээр өрийн бичиг гаргаж болно. Компанийн дүрэмд өөрөөр заагаагүй бол өрийн бичиг гаргах шийдвэрийг төлөөлөн удирдах зөвлөл /байхгүй бол хувь нийлүүлэгчдийн хурал/ гаргана. Энэ шийдвэрт өрийн бичгийн хэмжээ, төрөл, хугацаа, гаргасан үнэ, хүүгийн хэмжээ, хүү төлөх хугацаа, эргүүлэн авах үнэ, бусад мэдээллийг заана. Компани нь нэг удаа бүрэн төлөгдөх, эсхүл хэсэгчлэн төлөгдөх өрийн бичиг гаргаж болох бөгөөд энэ нь өөр компаниас тусгайлан гаргасан баталгаатай байж болно. Компани гаргасан өрийн бичгээр төлөгдөх хугацаанаас өмнө эргүүлэн авч болох бөгөөд энэ тухай шийдвэрийг төлөөлөн удирдах зөвлөл /байхгүй бол хувь нийлүүлэгчдийн хурал/ гаргана.

КОМПАНИЙН САЛБАР (*branches company; subsidiary company*) – компанийн оршин байгаа газраас өөр газар байрладаг тусгай нэгж бөгөөд компанийн үндсэн чиг үүргийг бүхэлд нь буюу зарим хэсгийг нь түүнчлэн төлөөлөгчдийн газрыг үүргийг гүйцэтгэнэ. Компани нь Монгол Улсад болон гадаад өөрийн салбартай байж болохоос гадна хуулийн этгээдийн эрх эдлэхгүй Компанийн дүрэмд өөрөөр заагаагүй бол салбар, төлөөлөгчийн

газар байгуулах тухай шийдвэрийг компанийн төлөөлөн удирдах зөвлөл / байхгүй бол хувь нийлүүлэгчдийн хурал/ гаргана. Компани нь салбарын хүлээх үүргийг хариуцах ба өөрийн эрх баригчийг томилох бөгөөд тэдгээр нь компаниас олгосон итгэмжлэлийн үндсэн дээр үйл ажиллагаа явуулна.

КОМПАНИЙН ТӨЛӨӨЛӨГЧИЙН ГАЗАР (*company representative office*) – компанийн оршин байгаа газраас өөр газар байрладаг нэгж бөгөөд компанийн хууль ёсны ашиг сонирхлыг хамгаалах, компанийн нэрийн өмнөөс хэлцэл хийх зэрэг эрх зүйн төлөөллийн үйл ажиллагаа явуулна. Төлөөлөгчийн газар нь хуулийн этгээдийн эрх эдлэхгүй. Компани нь Монгол Улсад болон гадаадад өөрийн төлөөлөгчийн газартай байж болно.

КОМПАНИЙН ҮҮСГЭН БАЙГУУЛАГЧ (*founders company*) – Монгол Улсын ргэн хуулийн этгэд, түүнчлэн хуульд заасан бол гадаадын иргэн, хуулийн этгээд, харьяалалгүй хүн байх бөгөөд бусад компанийн хувьцаа эзэмшигч байж болно. Үүсгэн байгуулагчдын хурлын шийдвэрээр компанийг үүсгэн байгуулна. Компанийн нэг этгээд байгуулж байгаа тохиолдолд тухайн этгээд нь үүсгэн байгуулагчтай байж болохоос гадна уг этгээд нь тухайн компанийн хувьцааг эзэмшихгүй байж болно. Төр, түүний байгууллага нь төрийн болон орон нутгийн өмчит үйлдвэрийн газрыг хувьчилснаар шинээр бий болсон компанийн; төрийн өмчит үйлдвэрийн газрыг компанийн хэлбэрт оруулан өөрчлөн байгуулах замаар үүссэн төрийн өмчит компанийн; хууль тогтоомжид заасан журмын дагуу дампуурч байгаа компанийн төрд төлөх өрийн хувьцаагаар нь сольж авсан компанийн үүсгэн байгуулагч болон түүний хувь нийлүүлэгч байж болно.

КОМПАНИЙН ХЯНАЛТЫН БАГЦ - компанийн гаргасан энгийн хувьцааны гуравны нэг буюу түүнээс дээш хэжээнийн хувьцаа. Хяналтын багцыг худалдан авахаар санал болгосон хувьцаат компанийн хувь нийлүүлэгчдийн хурал нь энэ асуудлаар саналын эрхтэй хувь нийлүүлэгчдийн саналын олонхоор тусгайлан шийдвэр гаргаагүй бол хяналтын багцыг эзэмшихээр санал гаргасан этгээдэд хувь нийлүүлэгчдийн зүгээс хувьцаагаа худалдахад нь ямар нэг саад учруулах эрхгүй.

КОМПАНИЙН ЭД ХӨРӨНГӨ (*company property*) –компанийн балансанд тусгагдсан биет болон биет бус хөрөнгийн нийт дүнгээс компанийн өр төлбөрийг хасахад үлдсэн хөрөнгө. Үүнийг хувь нийлүүлэгчдийн хөрөнгө гэж ойлгож болно.

КОМПАНИ НИЙЛЭХ (*consolidation of companies*) –хоёр буюу хэд хэдэн комданийн үйл ажиллагааг зогсоож, тэдгээрийн эрх үүрэг, хариуцлага нь шинээр бий болсон компанид шилжихийг ойлгоно.

Нийлж байгаа компани тус бүрийн төлөөлөн удирдах зөвлөл /байхгүй бол гүйцэтгэх удирдлага/ нь компанийг нийлэх замаар өөрчлөн байгуулах тухай шийдвэрийн төсөл болон өөрчлөн байгуулах нөхцөл, журмыг тодорхойлсон гэрээ, шинэ компанийн дүрэм, компани тус бүрийн үнэт цаасыг шинэ компанийн үнэт цаас буюу эд хөрөнгөд хөрвүүлэх журмыг тодорхойлсон саналаа компани тус бүрийн хувь нийлүүлэгчдийн хуралд оруулж шийдвэрлүүлнэ. Компаниуд нийлэх тухай шийдвэр, гэрээг хуралд оролцож байгаа саналын эрхтэй хувь нийлүүлэгчдийн саналын дийлэнх олонхоор батална.

КОМПАНИ НЭГДЭХ (*company split-up*) – компанийн үйл ажиллагааг зогсоож, түүний эрх үүрэг, хариуцлагыг өөр компанид шилжүүлэхийг ойлгоно. Нэгдэж байга болон нэгтгэж байгаа компанийн төлөөлөн удирдах зөвлөл/ хэрэв байгүй бол гүйцэтгэх удирдлага/ нь компани нэгдэх тухай шийдвэрийн төсөл болон нэгдэх гэрээг компани тус бүрийн хувь нийлүүлэгчдийн хуралд оруулж шийдвэрлүүлнэ. Нэгдэх гэрээнд нэгдэх нөхцөл, журмыг тодорхойлохоос гадна нэгдэж байгаа компанийн үнэт цаас, нэгтгэж байгаа компанийн үнэт цаас, бусад хөрөнгөнд хөрвөх журмыг тусгасан байна. Нэгдэж байгаа компанийн нийт энгийн хувьцааны 75-аас илүү хувийг эзэмшиж байгаа бөгөөд нэгдсэнээр компанийн дүрэмд өөрчлөлт орох шаардлагагүй гэж үзсэн тохиолдолд нэгтгэж байгаа компанийн төлөөлөн удирдах зөвлөл/ байхгүй бол хувь нийлүүлэгчид/-ийн хурлаар нэгдэх тухай шийдвэр гаргаж, нэгдэх журмыг баталж болно.

КОМПАНИ ТАТАН БУУГДАХ (*company liquidation*) – компани дампуурсан; нэг ч гишүүн үлдээгүй зэрэг хуульд заасан бусад үндэслэл байвал хувь нийлүүлэгчдийн хурлын болон шүүхийн шийдвэрээр татан буулгана. Хувь нийлүүлэгчдийн хурлын шийдвэрээр татан буугдаж байгаа компанийн төлөөлөн удирдах зөвлөл /байхгүй бол гүйцэтгэх удирдлага/ нь компанийг татан буулгах комисс томилох, татан буулгах хугацаа, журам, зээлдүүлэгчдийн нэхэмжлэлийг барагдуулсны дараагаар компанид үлдэж байгаа эд хөрөнгийг хувь нийлүүлэгчдэд хуваарилах журам зэргийг тусгасан татан буулгах төслийг хувь нийлүүлэгчдийн хуралд оруулж, хуралд оролцогчдын саналын дийлэнх олонхоор шийдвэрлүүлнэ. Татан буулгах комисс томилсоноор тухайн компанийн гүйцэтгэх удирдлагын бүрэн эрх дуусгавар болж татан буулгах комисс шилжих бөгөөд уг комисс нь татан буугдаж байгаа компанийн нэрийн өмнөөс шүүх хуралд төлөөлөн оролцоно. Татан буулгах комисс үүргээ гүйцэтгэх үедээ өөрийн буруутай үйл ажиллагааны улмаас тухайн компанид, эсхүл зээлдүүлэгчид ямар нэг хохирол учруулсан бол уг хохирлыг хуульд заасан журмын дагуу

хариуцна. ХНХ-ын болон шүүхийн шийдвэрээр хуульд заасан үндэслэлээр үйл ажиллагааг нь дуусгавар болгох, К.т.б дараахь үндэслэл байдаг: өмчлөгч буюу түүнээс эрх олгосон байгууллагын шийдвэр, түүнчлэн хуулийн этгээдийн ҮБББ-ээр эрх олгосон байгууллагын шийдвэр гарсан; дампуурсанд тооцсон; хуулийг удаа дараа буюу ноцтой зөрчсөн, хуульд заасан бусад үндэслэлээр татан буулгах тухай шүүхийн шийдвэр гарсан; хуулийн этгээдийг үүсгэн байгуулсан эрх бүхий байгууллагаас татан буулгах тухай шийдвэр гарсан зэрэг. Иргэний хуульд заасан дараахи үндэслэлээс гадна компанид нэг ч гишүүн үлдээгүй бол компанийг татан буулгах төслийг ХНХ-д оруулж шийдвэрлүүлнэ; татан буулгах комисс томилох, татан буулгах хугацаа, журам; зээлдэгчдийн нэхэмжлэлийг барагдуулсны дараагаар компанид үлдэж байгаа эд хөрөнгийг ХН-дэд хуваарилах журам.

КОНТРАКТ (*contract*) – “гэрээ” гэсэн ойлголттой ойролцоо утга санаатай бөгөөд иргэний ба хөдөлмөрийн эрх зүйн харилцаанд хэрэглэгдэнэ. Контракт нь иргэний эрх зүйн утгаараа голчлон аж ахуйн үйл ажиллагааны субъектын гадаад эдийн засгийн худалдааны харилцааны субъектын хувьд хэрэглэгддэг. Хөдөлмөрийн эрх зүйд эл нэр томъёо хөдөлмөрийн гэрээний бүрэлдэхүүн хэсэг болон ашиглагдана. МУ-ын хөдөлмөрийн хуульд эл нэр томъёог хэрэглэсэн байдаг.

Хуурмаг контракт (*quasi-contracts*) – иргэний эрх зүйн онолд үндэслэлгүй хөрөнгөжилт, бусад этгээдийн ашиг сонирхлын үйлдэл зэргээс үүссэн нөхцөл байдлыг нэрлэнэ.

КОНТРАКТЫН ХАРИУЦЛАГА (*contract responsibility*) – контрактаар хүлээсэн үүргээ зөрчнөөс үүсэх иргэний эрх зүйн хариуцлага.

КОНТРАФАКЦ (*counterfeiting*) – 1. Зохиогчийн эрх зүйд зохиогчийн эрх буюу түүнд хамааралтэй эрхийг зөрчих; 2. Зарим фирм нь шударга бус өрсөлдөх ба худалдан авагчдыг төөрөгдүүлэх зорилгоор бусад фирмийн олны танил болсон барааны тэмдгийг ашиглах, “К” хэмээх нэр томъёо нь олон улс орны эрх зүйд хэрэглэгддэг.

КОМПАНИЙ ХӨРӨНГӨ (*capital of a company*) – МУ-д компанийн балансад тусгагдсан биет хийгээд биет бус хөрөнгийн нийт дүнгээс компанийн өрийн төлбөрийг хасаад үлдсэн хөрөнгийн хэсэг.

КОМПАНИЙ ХЯНАН ШАЛГАХ ЗӨВЛӨЛ (*audit commission of a company*) – компаниас гаргасан шийдвэрийн хэрэгжилтэд хяналт тавих болон компани болон ХН-дийн эрх ашгийг хамгаалах үүрэг бүхий бүтэц. Компанийн ХШЗ нь КД, ХНХ-аас гарсан шийдвэрийн хэрэгжилтэд

хяналт тавих, компаний удирдлагын үйл ажиллагааны болон санхүүгийн тайлангийн талаар дүгнэлт гаргаж ХНХ-д танилцуулах, ХН-дийн санал, гомдлын дагуу компаний аж ахуй, санхүүгийн үйл ажиллагааг хянан шалгах зэрэг бүрэн эрх эдэлнэ. ХНХ-аас сонгоно. Харин түүний ажиллах хугацаа болон сонгогдох журам болон эрх, үүргийг КД-ээр тогтооно. Компаний ХШЗ нь хувь нийлүүлэгчдийн ээлжит бус хурлыг хуралдуулахыг шаардах эрх эдэлнэ.

КОМПАНИЙН ГҮЙЦЭТГЭХ УДИРДЛАГА (*executive body of a company*) –КД болон ТУЗ-тэй (байхгүй бол ХНХ) байгуулсан гэрээнд заасан эрх хэмжээний дотор компанийн өдөр тутмын үйл ажиллагааг удирдан зохион байгуулах байгууллага. К.т.у нь компанийн ГЗ-ыг багтай багтаан хөлсний ажилтнууд юм. К.т.у нь ТУЗ-өөс олгосон эрх хэмжээний хүрээнд хэлцэл хийх, гэрээ байгуулах, компанийг төлөөлөх зэргээр компанийн нэрийн өмнөөс итгэмжлэлгүйгээр үйл ажиллагаа явуулна. (“Компаний тухай” МУ-ын 1999 оны 7-р сарын 2-ны өдрийн хуулийн 80.6). К.г.у нь гэрээний үндсэн дээр үйл ажиллагаа явуулах бөгөөд түүний бүрэн эрхийг зогсоох шийдвэрийг ТУЗ (байхгүй тохиолдолд ХНХ) хэдийд ч гаргах эрхтэй байдаг. Хууль болон КД-д өөрөөр заагаагүй бол ТУЗ-өөс (байхгүй тохиолдолд ХНХ) зөвшөөрөөгүй тохиолдолд ГЗ, эсхүл К.г.у-ыг хэрэгжүүлэгч багийн гишүүн нь өөр компани, аж ахуйн нэгжийн удирдлагад давхар ажиллаж болохгүй.

КОМПАНИЙ ИХ ХЭМЖЭЭНИЙ ХЭЛЦЭЛ (*major transaction of a company*) – компанийн сүүлийн балансын активын нийт дүнгийн 25 хувиас дээш зах зээлийн үнэтэй эд хөрөнгө, эд хөрөнгийн эрхийг худалдах, худалдан авах, барьцаалахтай холбогдсон хэлцэл, эсхүл компанийн урьд гаргасан энгийн хувьцааны 25 хувиас дээш хэмжээний энгийн хувьцааг худалдан авах буюу энгийн хувьцаанд хөрвөх үнэт цаас гаргах, эсхүл хоорондоо шууд холбоотой хэд хэдэн хэлцэл. К.и.х.х нь дараах хоёр төрөлтэй байна: эд хөрөнгө, эд хөрөнгийн эрхийг худалдах, худалдан авахтай холбогдсон К.и.х.х ба компаниас үнэт цаас гаргаж К.и.х.х эхний төрөлд хэлцэл байгуулахын өмнөх сүүлийн балансын активын нийт дүнгийн 25 хувиас дээш зах зээлийн үнэтэй эд хөрөнгө, эд хөрөнгийн эрхийг худалдах, худалдан авах, захиран зарцуулах болон барьцаалахтай холбогдсон хэлцэл; эсхүл шууд холбоотой хэд хэдэн хэлцэл хамаарна. Өмнөхөөс үзэхэд компанийн бизнесийн өдөр тутмын үйл ажиллагааны явцад хийгдсэн хэлцэл нь К.и.х.х хамаарахгүй; К.и.х.х –д үл хөдлөх эд хөрөнгө, байшин барилга, тоног төхөөрөмж болон бизнесийн үйл ажиллагаанд удаан хугацаанд ашиглах бусад эд хөрөнгийг бусдын өмчлөлд шилжүүлэх гэрээг хамааруулна.

Харин компаний үйлдвэрлэл, ажил үйлчилгээ, бизнесийн үйл ажиллагаанд шаардлагатай бүтээгдэхүүн бэлтгэн нийлүүлэх гэрээ буюу түүний эд болон бараа материал худалдаж авах эрх зэрэг нь К.и.х.х-д хамаарахгүй болно. Дараагийн төрөлд компанийн урьд гаргасан энгийн хувьцааны 25 хувиас дээш хэмжээний энгийн хувьцаа, энгийн хувьцааг худалдан авах эрхийн бичиг буюу энгийн хувьцаанд хөрвөх үнэт цаас гаргах, эсхүл хоорондоо шууд холбоотой хэд хэдэн хэлцэл хамаарна. К.и.х.х –ийн эд хөрөнгийн зах зээлийн үнийг компаний хуульд заасны дагуу ТУЗ тогтооно.

КОМПАНИЙ ӨӨРИЙН ХӨРӨНГӨ (*charter company*) –МУ-д компаний балансд тусгагдсан биет хийгээд биет бус хөрөнгийн нийт дүнгээс компаний өр төлбөрийг хасаад үлдсэн хөрөнгийн хэсэг. Компаний тухай хуульд КӨХ-ийн дээд хэмжээг хуульчилсан. Энэ нь компаний тусгайлсан эд хөрөнгийг илүү бодитой байлгах ач холбогдолтой.

КОМПАНИЙН ТӨЛӨӨЛӨГЧИЙН ГАЗАР (*company representative offices*) - компанийн хууль ёсны ашиг сонирхлыг хамгаалах, компанийн нэрийн өмнөөс хэлцэл хийх зэрэг эрх зүйн төлөөллийн үйл ажиллагаа хэрэгжүүлэгч байгууллага. К.т.г нь компанийн оршин байгаа газраас өөр газар байрлана. К.т.г нь МУ-д ба гадаадад өөрийн төлөөлөгчийн газартай байж болно. К.т.г нь хуулийн этгээдийн эрх эдлэхгүй бөгөөд түүнийг байгуулсан компаниас баталсан журмын дагуу үйл ажиллагаа явуулна. Гадаадын хуулийн этгээдийн МУ-д оршин байгаа төлөөлөгчдийн газрыг бүртгэх байгууллагад бүртгүүлнэ. (“Компанийн тухай” МУ-ын 1999 оны 7-р сарын 2-ны өдрийн хуулийн 7-р зүйл).

КОМПАНИЙН ТӨЛӨӨЛӨН УДИРДАХ ЗӨВЛӨЛ (*board of directors of a company*) –хувь нийлүүлэгчдийн хурлын чөлөөт цагт компанийн эрх барих байгууллага. Компанийн ТУЗ нь дараахь бүрэн эрхийг хэрэгжүүлнэ; компанийн үйл ажиллагааны үндсэн чиглэлийг тогтоох; хувь нийлүүлэгчдийн ээлжит болон ээлжит бус хурлыг зарлан хуралдуулах; ХНХ-аар хэлэлцэх асуудал саналын эрхтэй ХН-дийг тодорхойлох бүртгэлийн өдөр болон ХНХ-ыг хуралдуулахтай холбогдох бусад асуудлыг шийдвэрлэх; компанийн зарласан хувьцааны төрөл болон хэмжээнд багтаан хувьцаа гаргах; КД-д заасан хувьцаанд хамаарах болон бусад үнэт цаас гаргах; эд хөрөнгийн эрхийн зах зээлийн үнийг тогтоох; өөрийн гаргасан хувьцаа, бусад үнэт цаасыг худалдан авах буюу эргүүлэн авах; компанийн ГУ-ыг сонгох, өөрчлөх түүний бүрэн эрхийг тогтоох; компанийн ГУ-тай байгуулах гэрээний нөхцөл тэдгээрт олгох шагнал, урамшуулал, хариуцлагын хэмжээг тогтоох; компанийн аудиторыг сонгож түүнтэй хийх гэрээний нөхцлийг тогтоох; компанийн жилийн үйл ажиллагааны болон санхүүгийн тайлангийн талаар

дүгнэлт гаргах; КД-д өөрөөр заагаагүй бол ногдол ашгийн хэмжээ болон түүнийг төлөх журмыг тодорхойлох; ТУЗ болон ГУ-ын үйл ажиллагааны журмыг батлах; компаний салбар болон төлөөлөгчдийн газар байгуулах; компанийг өөрчлөн байгуулах талаах ХНХ-ын шийдвэрийн төслийг бэлтгэх, гаргасан шийдвэрийг хэрэгжүүлэх, компанийн тухай хуулийн арван нэгдүгээр бүлэгт заасны дагуу их хэмжээний хэлцэл хийх зөвшөөрөл олгох; сонирхлын зөрчил бүхий этгээдтэй хэлцэл хийх зөвшөөрөл олгох; комданийн тухай хууль болон КД-ээр тогтоосон бусад асуудал.

КОМПАНИЙН ХУВЬ НИЙЛҮҮЛЭГЧДИЙН ХУРАЛ (*shareholdres general meetings of a company*)—компанийн эрх барих дээд байгууллага, дараахь асуудлыг зөвхөн хувь нийлүүлэгчдийн хурлаар хэлэлцэж шийдвэрлэнэ. КД-д нэмэлт, өөрчлөлт оруулах буюу түүний шинэчилсэн найруулгыг батлах; нийлэх, нэгдэх, хуваах буюу өөрчлөх хэлбэрээр компанийг өөрчлөн байгуулах; компаний өрийг хувьцаагаар солих; компанийг татан буулгах болон татан буулгах комиссыг томилох; хувьцааг хуваах буюу нэгтгэх; ТУЗ-тэй бол гишүүдийг сонгох, бүрэн эрхийг нь хугацаанаас өмнө дуусгавар болгох; ХШЗ-тэй бол гишүүдийг сонгох, бүрэн эрхийг нь хугацаанаас нь өмнө дуусгавар болгох; ХН-д нь хувьцаа бусад үнэт цаасыг тэргүүн ээлжид худалдан авах эрх эдлэх эсэх; компаний жилийн үйл ажиллагааны болон санхүүгийн тайлангийн талаархи ТУЗ-тэй бол түүний гаргасан дүгнэлтийг хэлэлцэж батлах; компаний тухай хуулийн 11-р бүлэгт заасан их хэмжээний хэлцлийг батлах; сонирхлын зөрчилтэй хэлцлийг хэлэлцэж, батлах; компанийн тухай хуульд заасны дагуу компани өөрийн хувьцаагаа худалдан авахыг зөвшөөрөх; хэрэв КД-д өөрөөр заагаагүй бол ТУ-ийн гишүүдийн цалин, урамшууллын хэмжээг тогтоох; ТУЗ-тэй бол түүний шийдвэрээр ХНХ-аар хэлэлцүүлэхээр оруулсан бусад асуудал.

КОМПАНИЙН ХУВЬЦАА (*shares of company*) –компанид хөрөнгө оруулж, түүнийг үндэслэн санал өгөх, ногдол ашиг авах, компанийг татан буулгасны дараа үлдсэн эд хөрөнгийг худалдсанаас олсон орлогоор хувь хүртэх зэрэг эрхийг гэрчлэх баримт бичиг. Өргөн утгаараа К.х нь анх байгуулсан үедээ хувь нийлүүлсэн нийгэмлэгээс гаргасан, үйлдвэрийн газрыг ХК болгон өөрчлөн байгуулсан үед гаргасан, аль эсхүл хоёр болон хэд хэдэн ХК нэгдэж нийлсэн болон өөрийн хөрөнгөө нэмэгдүүлэхэд мөнгөн хөрөнгийг дайчлах замаар үнэт цаас гаргах. К.х нь хувь нийлүүлсэн нийгэмлэгийн нийт хөрөнгийн тодорхой хэсэгт оруулсан хөрөнгийг гэрчлэх баримт бичиг. Хувь нийлүүлэгч буюу хувьцаа эзэмшигчийг дараахь байдлаар ангилна: хувь этгээд, хамтарсан этгээд, эвлэлдэн нэгдсэн этгээд.

КОРПОРАЦЫН ЭРХ ЗҮЙ (*corporation law*) –1. Хувийн эрх зүйн бүрэлдэхүүн хэсэг аж ахуйн нийгэмлэг (компани) ба нөхөрлөлийг байгуулах ба үйл ажиллагааны журам, эрх зүйн байдлыг зохицуулдаг хууль зүйн хэм хэмжээний нийлбэр цогц. Энэ утгаараа “К.э.з” гэсэн ухагдахуун нь “хувьцаат компаний эрх зүй” гэсэн ойлголтоос илүү өргөн утгатай бөгөөд түүний хэм хэмжээнд хувьцаат компаний зэрэгцээ ашгийн төлөө байгууллагын бусад төрөл хамаарна. 2. Ашгийн төлөө байгууллагын өмчлөгч буюу удирдлагад ба тэдгээрийн дотоодын янз бүрийн харилцаанд тогтоосон журмын тогтолцоо.

КОРПОРАЦИ (*corporation*) –дундад зууны үеэс эхэлж үүссэн ойлголт бөгөөд аж ахуйн үйл эрхлэх чиглэлтэйгээр эд хөрөнгө нийлүүлсэн иргэдийн хамтлаг байдалтайгаар үүсэн бий болсон байна. Корпораци нь гишүүнчлэлийн зарчим дээр үндэслэсэн хуулийн этгээдүүдийн холбоо болно. Анх эртний Ромд ийм төрлийн байгууллага үүсчээ. Одоо дэлхий нийтээр дагааж мөрдөж байгаа жишиг нь корпорацид компани, нөхөрлөлийг хамруулан ойлгож байна.

Л

ЛИЗИНГ (*leasing*) – түрээслэгч нь гэрээнд заасан хугацаагаар түрээслэгчийн ашиглалтаас хөрөнгө шилжүүлэх, түрээслэгч нь тогтмол хугацаанд түрээсийн төлбөр төлөх үүрэг бүхий иргэний эрх зүйн хэлцэл. Түрээслүүлэгч нь түрээслэгчийн хүсэлт, зааврын дагуу гэрээний зүйл болох эд хөрөнгийг өөрөө үйлдвэрлэх буюу гуравдагч этгээдээр үйлдвэрлүүлэх, эсхүл худалдан авах үүрэгтэй. Түрээслэгч гэрээний хугацаа дууссаны дараа гэрээний зүйл болох эд хөрөнгийг худалдан авах буюу үргэлжлүүлэн түрээслэхээр санхүүгийн түрээсийн гэрээнд зааж болно. Түрээслэгч гэрээний хугацаа дуусахад гэрээний зүйлийн элэгдэл, хорогдол болон нийт өртгийг барагдуулсан бол санхүүгийн түрээсийн гэрээний зүйлийг худалдан авах, эсхүл хөлслөх эрх, үүрэгтэй байж болно. Санхүүгийн түрээсийн гэрээг бичгээр хийнэ. XIX зууны дунд үеэр АНУ, Их британи зэрэг улс гүрэнд төмөр замын салбар хөгжих үед лизингийн компани байгуулагдаж, үндсэн болон эргэлтийн хөрөнгөөс илт давсан үнийн дүн бүхий лизингийн үйлчилгээ эрхэлж байжээ. Улмаар 1950 онд АНУ-д, 1960 онд Их Британид, 1960-1963 онуудад Итали, Франц, Германд, 1963 онд Японд, 1977 онд Өмнөд Солонгост анхны лизингийн компани байгуулагдсан түүхтэй. Лизингийн гэрээ нь үйлдвэрлэгч /нийлүүлэгч/, лизинг олгогч /

санхүүгийн зуучлагч/, лизинг авагч /эд хөрөнгө эзэмших ашиглах сонирхол бүхий этгээд/ гэсэн гурван талт эд хөрөнгийн харилцааг агуулж байдаг эдийн засгийн ойлголт бүхий эрх зүйн категори мөн. Хөрөнгийн чадвараар бага буюу эсхүл чадваргүй иргэн, хуулийн этгээд нь лизингийн үйлчилгээ эрхэлдэг компанид гэрээ байгуулах санал гаргасныг лизинг олгогч уг эд хөрөнгө болон үйлдвэрлэгчийг сонгож, лизинг олгогч уг эд хөрөнгийг боломжит доод үнээр худалдан авч лизинг авагчийн захиалгын дагуу түүнд зохих төлбөрийн нөхцөлтэйгээр тодорхой хугацаанд эзэмшүүлж ашиглуулдаг тухайн гэрээний мөн чанар оршино. Гэрээ дуусгавар болоход лизинг авагчийн захиалга болон эзэмшил, ашиглалтын нөхцөлөөс хамаарч эд хөрөнгийг лизинг олгогчид буцаах, эсвэл лизинг авагч өмчлөлдөө авна. Лизингийн гэрээ нь худалдах, худалдан авахтай болон тодорхой хугацаанд эд хөрөнгө эзэмшиж, ашигласантай холбоотой харилцаа гэсэн хоёр хэсгээс бүрддэг. Худалдах, худалдан авах гэрээ нь лизингээр дамжин хийгдэх болох нь эндээс харагдана. Харин лизингийн гэрээ дуусгавар болсноор гэрээний зүйл лизинг авагчийн өмчлөлд шилжих нөхцөл нь үүргийн эрх зүйн харилцааг үүсгэх бус өөрчлөх хууль зүйн факт болно. Өөрөөр хэлбэл, лизинг авагч болон лизинг олгогч нарын хооронд үүссэн харилцаа нь худалдах, худалдан авах гэрээ, эсвэл зээлээр худалдах, худалдан авах гэрээ болон хувирна. Дэлхий нийтийн практикаас үзвэл эд хөрөнгө хөлслөх гэрээний онцгой төрөл болох лизингийн гэрээний хугацааг дараахь байдлаар ангилдаг. Урт хугацаатай лизинг 3-аас дээш жил; дунд хугацаатай лизинг 1,5-3 жил хүртэл; богино хугацаатай лизинг 1,5 жил хүртэл байдаг ажээ. Харин манай улсын Иргэний хуулинд лизингийн гэрээний хугацааг тогтоогоогүй бөгөөд эд хөрөнгө хөлслөх гэрээний хугацаатай нэг адил байхаар хуульчилсан нь түүнийг түрээсийн гэрээний онцгой хэлбэр болохыг давхар баталж байна. Санхүүгийн лизинг тодорхой хэлбэрүүдтэй. Сонгодог санхүүгийн лизинг нь объектын үнэ өртөгнө нөхөн төлөгддөг гурван талт харилцаа байдгаараа онцлогтой. Буцаан авах лизинг нь хоёр талт лизингийн гэрээний нэг төрөл бөгөөд энэ нь аж ахуйн нэгжүүд үйлдвэрлэл явуулахад шаардлагатай тоног төхөөрөмжтэй боловч мөнгөн хөрөнгөгүйн улмаас лизингийн компанид түүнийг худадаж, харин лизингийн компани санхүүгийн түрээсийн журмаар уг эд зүйлийг буцаан үйлдвэрт нь ашиглуулахаар олгож байгаа болно. Энэ гэрээ нь лизинг авагч гэрээний хугацаа дуусгавар болоход тухайн объектыг худалдан авах нөхцөлтэйгээр байгуулагддаг онцлогтой. Монгол Улсын Иргэний хуулинд “Эд хөрөнгө буцаан худалдан авах болзолтой хийсэн худалдах худалдан авах гэрээ” гэсэн төрөл орсон нь буцаан авах лизингийн гэрээний зохицуулалттай зарчмын хувьд адил төстэй гэдгийг онцлон тэмдэглэх нь зүйтэй. Хэсэгчилэн (левередж) лизингийн өндөр өртөгтэй объектыг түрээслэх болон шаталсан санхүүжилтэй түрээсийн гэрээнд

хэрэглэнэ. Лизинг олгогч гэрээний зүйлийн үнийг бүрэн төлдөггүй тул үлдэх хэсгийг бусад зээл болон даатгалын байгууллагаас авна. Одоогоор дэлхийн хөгжингүй ихэнх улс оронд ийм төрлийн лизинг түгээмэл дэлгэрсэн байдгийг тэмдэглэх нь зүйтэй. Манай улсын тухайд лизингийн зохицуулалтын талаар хууль зүйн орчин бүрдсэн тул эхний левередж лизингийн хэлбэр түгээмэл хэрэглэгдэх нь гарцаагүй. Сублизинг гэдэг нь лизинг олгогч гуравдагч этгээдээр дамжуулан лизингийн гэрээний зүйлийг лизинг авагчид шилжүүлдэг хэлбэр бөгөөд гуравдагч этгээд дампуурсан, татан буугдсан тохиолдолд лизингийн төлбөр анхны лизинг олгогчид шилжиж байдаг хэлцлийг хэлнэ. Энэ төрлийн лизингийн гол төлөв лизинг олгогч лизинг авагч хоёр нутаг дэвсгэрийн хувьд алслагдмал байх тохиолдолд хэрэглэдэг байна. Maintenance lease гэдэг нь бие даасан лизингийн компани байж болохоос гадна лизингийн үйл ажиллагаа эрхэлдэггүй, өөрөөр хэлбэл лиизингийн компанитай түншийн харилцаатай аж ахуйн нэгж байж болдог. Тухайлбал Япон улсад лизинг олгогч компани лизинг авагчид шилжүүлсэн эд хөрөнгийн засварыг “maintenance”-ийн компаниар гүйцэтгүүлэхийг санал болгодог бөгөөд энэ нь бусад компаниар гүйцэтгүүлснээс давуу тал нь сар бүр тогтмол мөнгө шилжүүлдэгт оршино.

ЛИЦЕНЗ (*licence*) – төрийн эрх бүхий байгууллагаас иргэн, хуулийн этгээдэд тодорхой төрлийн үйл ажиллагаа явуулах эрх олгосныг гэрчилсэн зөвшөөрөл. 1. Дагаж мөрдөж буй хууль тогтоомжийн дагуу лиценз олгож явуулбал зохих үйл ажиллагааны төрлийг (жишээ нь банк, хувийн эмнэлэг, хэвлэлийн үйл ажиллагаа зэрэг) хэрэгжүүлэхэд бүрэн эрх бүхий төрийн захиргааны буюу нутгийн удирдлагын байгууллагаас тусгайлан олгодог тусгай зөвшөөрөл; 2. МУ-д тодорхой төрлийн аж ахуйн үйл ажиллагааг тогтоосон хугацаа, нөхцөл, шаардлагын дагуу эрхлэн явуулах эрхийг иргэн, ашгийн ба ашгийн бус хуулийн этгээдэд эрх бүхий байгууллагаас олгосон албан ёсны баримт бичиг. (“Аж ахуйн тусгай зөвшөөрлийн тухай” МУ-ын 2001 оны 2 сарын 1-ний өдрийн хуулийн 3.1.1); 3. Шинэ бүтээл, бүтээгдэхүүний загвар, ашигтай загвар буюу техникийн бусад ололтыг ашиглуулахаар лицензийн гэрээ, эсхүл шүүхийн буюу эрх хэмжээ бүхий төрийн байгууллагын захиргааны шийдвэрийг үндэслэн олгодог тусгай зөвшөөрөл. Ийм Л. Нь патентын буюу патентын бус байж болно. Л-ыг энгийн, онцгой эрхийн ба иж бүрэн гэж ангилна. тусгай зөвшөөрөл, Экспортын лиценз.

ЛИЦЕНЗИЙН ГЭРЭЭ (*contract of leasing*) – сонирхогч этгээд патент бүхий шинэ бүтээл, бүтээгдэхүүний загварыг патент эзэмшигчтэй лицензийн гэрээ байгуулан ашиглана. Лицензийн гэрээнд шинэ бүтээл,

бүтээгдэхүүний загварыг ашиглах арга, хэлбэр, хэмжээ, хүрээ хугацаа; гэрээний талуудын эрх, үүрэг; шинэ бүтээл, бүтээгдэхүүний загварыг ашигласны төлбөрийн хэмжээ, түүнийг олгох журам зэргийг тусгана. Лицензийн гэрээг Оюцны өмчийн газарт бүртгүүлнэ. Лицензийн гэрээ нь гуравдагч этгээдийн ашиг сонирхолд харшлахгүй байх бөгөөд гэрээний талууд нууцыг чанд хадгална. Лицензийн гэрээг шударга өрсөлдөөнийг хязгаарлахад чиглэсэн нөхцөлтэйгээр байгуулж болохгүй.

ЛИЦЕНЗ ЭЗЭМШИГЧ(*licencee; licence holder*) –1. Тодорхой төрийн үйл ажиллагааг хэрэгжүүлэх буюу оюуны өмчийн объектыг ашиглах лиценз авсан хуулийн этгээд буюу хувиараа аж ахуй эрхлэгч; 2. Тодорхой төрийн үйл ажиллагаа эрхлэхээр эрх бүхий байгууллагын тусгай зөвшөөрөл авсан этгээд. (“Аж ахуйн тусгай зөвшөөрлийн тухай” МУ-ын 2001 оны 2 сарын 1-ний өдрийн хуулийн 3.1.2). Тусгай зөвшөөрөл эзэмшигч.

ЛИЦЕНЗ ОЛГОГЧ (*lessor*) –лизингийн хэлцлийг хэрэгжүүлэх явцад өөрийн мөнгөн хөрөнгөөр өмчтэй олж авсан эд хөрөнгийг ба лизингийн зүйлийг тодорхой хөлсөөр, тодорхой хугацаагаар ба тодорхой нөхцлөөр түр эзэмшүүлэх ба ашиглуулахаар шилжүүлсэн буюу лизингийн зүйлийн өмчлөх эрхийг лизинг авагчид шилжүүлэхгүйгээр лизингийн зүйлийг түүнд олгосон хувь хүн буюу хуулийн этгээд.

ЛИЗИНГ(*leasing*) –иргэний эрх зүйд хувь хүн буюу хуулийн этгээд гэрээнд заасан тодорхой нөхцөлөөр, лизинг авагч эд хөрөнгийг худалдан авах эрхтэйгээр лизингийн гэрээнд үндэслэн эд хөрөнгө олж авах ба түүнийг шилжүүлэх хөрөнгө оруулалтын үйл ажиллагааны төрөл. Лизингийн зүйл нь аливаа хэрэглээний бус эд юмс, тухайлбал, үйлдвэрийн газар ба эд хөрөнгийн иж бүрдэл, барилга, байгууламж, тоног төхөөрөмж, тээврийн хэрэгсэл, аж ахуйн үйл ажиллагаанд ашиглаж болох бусад хөдлөх ба үл хөдлөх эд хөрөнгө байх болно. Лизингийн зүйл нь газар ба байгалийн баялагийн бусад объект, түүнчлэн хуулиар хориглосон эд юмс байж болохгүй. Лизингийн үндсэн хэлбэр нь дотоодын лизинг ба олон улсын лизинг юм. Лизингийн үндсэн хэв маягт дараахь лизинг хамаарна. 1. Удаан хугацаатай лизинг – гурван жил ба түүнээс дээш хугацааны турш хэрэгжих хэлцэл; 2. Дундаж хугацаатай лизинг – хагас жилээс гурван жил хүртэл хугацаатай хэрэгжих хэлцэл. 3. Богино хугацаатай лизинг – хагас жилийн хугацаагаар хэрэгжих лизинг. Лизингийн үндсэн төрөлд санхүүгийн лизинг, буцаагдах лизинг ба ашиглалтын лизинг хамаарагдана.

Ашиглалтын лизинг(*operating leasing*)– лизинг олгогч эд хөрөнгийн эрсдэлийг хүлээж, түүний лизинг авагчид тодорхой хөлсөөр, тодорхой

хугацаатай ба түр эзэмшүүлэх ба ашиглуулах тодорхой нөхцөлтэй шилжүүлэх лизингийн төрөл. Эд хөрөнгийг лизингээр шилжүүлж байгаа хугацааг лизингийн гэрээгээр тогтооно. Лизингийн гэрээний хугацаа дууссан ба лизингийн гэрээнд заасан төлбөрийг бүрэн хэмжээгээр лизинг авагч төлсөн нөхцөлд лизингийн зүйл нь лизинг олгогчид буцаагдах бөгөөд ингэхдээ лизинг авагч лизингийн зүйлийн өмчийн эрхийг шаардах эрхгүй. А.л-н үед лизингийн зүйлийн элэгдлийн хугацааны туршид лизинг хэд хэдэн удаа шилжүүлж болно.

Буцаагдах лизинг (*revocable leasing*)– лизингийн зүйлийн худалдагч (нийлүүлэгч) нь нэгэн зэрэг лизинг авагч болдог санхүүгийн лизингийн өвөрмөц төрөл.

Дотоодын лизинг (*internal leasing*)– МУ-д байнга оршин суугч лизинг олгогч, лизинг авагч ба худалдагч (нийлүүлэгч) бүхий лизингийн нэг үндсэн хэлбэр.

Импортын лизинг (*import of leasing*)– лизингийн компани гадаадын фирмээс тоног төхөөрөмж худалдан авч, тэдгээрийг улсынхаа түрээслэгчид олгох.

Олон улсын лизинг (*international leasing*)– МУ-ын байнга оршин суугч бус лизинг олгогч, лизинг авагч ба худалдагч (нийлүүлэгч) бүхий лизингийн хэлбэр.

Санхүүгийн лизинг (*finance lease*)– лизинг олгогч нь тодорхой худалдагчид байгаа лизинг авагчийн заасан эд хөрөнгийг түүний өмчид олж өгөх ба тодорхой хөлс, тодорхой хугацаагаар, түр эзэмшүүлэх ба ашиглуулах тодорхой нөхцөлөөр тухайн эд хөрөнгийг лизингийн зүйл болон шилжүүлэх үүрэг хүлээсэн лизингийн төрөл. Ингэхдээ лизинг авагчид шилжүүлэх лизингийн зүйлийн хугацааг лизингийн зүйлийн элэгдэлийн хугацааны үргэлжлэлтэй жишиж болно. Хэрэв лизингийн гэрээнд өөрөөр заагаагүй бол лизингийн гэрээний хугацаа дууссан буюу лизингийн гэрээний заасан төлбөрийг лизинг авагч бүрэн төлсөн нөхцөлд лизингийн зүйл лизинг авагчийн өмчид шилжинэ. Олон улсын С.л-ийн харилцааг олон улсын С.л-ийн Конвенцоор зохицуулна.

Хэлэлцэх лизинг (*operational leasing*)– тоног төхөөрөмжийн ашиглалтын үеийн богино хугацааны элэгдэл хорогдлын шимтгэлийн хэлцэл. Эл хэлцэл дуусгавар болоход өмчлөгчид тоног төхөөрөмжийг буцаан авах ба эсхүл дахин түрээсийг гэрээ байгуулж болно.

Шуурхай лизинг (*operating leasing*)–богино хугацаагаар техник тоног төхөөрөмжийн түрээслэн авч дараа нь лизингийн компанид буцаан өгөх хэлцэл.

Экспортын лизинг (*export leasing*)– лизингийн компани эхлээд дотоодын аж ахуйн нэгжид тоног төхөөрөмж ашиглуулах хэлцэл байгуулж, дараа нь түүнийг хитийн чанадаас түрээслэх хэлцэл.

ЛИЗИНГ АВАГЧ (*lessee*)– лизингийн гэрээнд нийцүүлэн лизингээр авсан зүйлийг тодорхой хөлсөөр, тодорхой хугацаагаар ба тодорхой нөхцөлөөр түр эзэмших ба ашиглах үүрэг бүхий хувь хүн буюу хуулийн этгээд.

ЛИЗИНГ ОЛГОГЧ (*lessor*) –лизингийн хэлцлийг хэрэгжүүлэх явцад өөрийн мөнгөн хөрөнгөөр өмчдөө олж авсан эд хөрөнгийг ба лизингийн зүйлийг тодорхой хөлсөөр, тодорхой хугацаагаар ба тодорхой нөхцөлөөр түр эзэмшүүлэх ба ашиглуулахаар шилжүүлсэн буюу лизингийн зүйлийн өмчлөх эрхийг лизинг авагчид шилжүүлэхгүйгээр лизингийн зүйлийг түүнд олгосон хувь буюу хуулийн этгээд.

ЛОМБАРД (*pawnshop*)– 1. Хөдлөх эд хөрөнгийг барьцаалж зээллэг олгодог зээлийн төрөлжсөн байгууллага; Ломбардын үйл ажиллагаа нь лицензийн үндсэн дээр хэрэгжинэ; 2. Барьцаалан зээлдэх газар.

ЛОМБАРДЫН БАРЬЦАА (*pawning; pledge of things in a pawnshop*)– иргэн хөдлөх хөрөнгөө барьцаанд тавьж, хувийн хэрэглээндээ зориулж богино хугацаатай зээл авах.

ЛОКАУТ (*lock out*)– 1. Хөдөлмөрийн хамтын маргаан буюу ажил хаялтад оролцсонтой нь холбогдуулан ажил олгогчийн санаачилгаар ажилтнуудыг ажлаас халах; 2. МУ-ын хууль тогтоомжид заасны дагуу ажил олгогч ажилтны шаардлагыг хүлээн авах боломжгүй гэж үзвэл ажил хаялтын эсрэг арга хэмжээ болгон ажил хаялтад оролцож байгаа ажилтны ажлын байрыг тэдний хувьд түр хаах. (МУ-ын хөдөлмөрийн тухай хуулийн 120.6)

ЛЕКС АРБИТРИ (*lex arbitri*)– арбитрын ажиллагааны дүрэм гэсэн утгатай бөгөөд эрх зүйн зарчим болон хэв заншилаар тогтоогдсон арилжааны практик. Орчин үеийн арбитрын практикт үүнийг арбитрын ажиллагаа явагдсан байршилд арбитрын ажиллагаанд хэрэглэсэн хууль гэж ойлгодог.

ЛЕКС МЕРКАТОРИЯ (*lex mercatoria*)– худалдааны тухай хуулиуд гэсэн утгатай бөгөөд арбитрын шийдвэрүүдийн үндсэн дээр боловсруулагдсан,

үндэсний хуулиудад нэгтгэгдсэн, олон улсын худалдаанд хэрэглэгддэг эрх зүйн ерөнхий зарчмууд.

ЛОУАШ (LCIA)– London Court of International Arbitration буюу Лондонгийн Олон улсын арбитрын шүүх (ЛОУАШ) нь маргааныг өөрийн арбитрын дүрмийн дагуу шийдвэрлэдэг. 1892 онд байгуулагдсан энэхүү Английн шүүх нь Европ тив дэх олон улсын маргаан шийдвэрлэх хамгийн нэр хүндтэй арбитрын байгууллага юм.

М

МАРГААНЫГ ОЛОН ШАТЛАЛААР ШИЙДЭХ ТУХАЙ ЗААЛТ (*multi-tier dispute resolution clause*) – арбирын ажиллагаа эхлүүлэхийн өмнө маргаан таслахын тулд барагдуулсан байвал зохих бүх үе шатыг тусгасан гэрээний заалт. Ихэнхдээ маргаан шийдвэрлэх альтернатив аргаар анх эхлүүлэх энэ ажиллагаа нь төрөл бүрийн олон үе шатаас бүрдэнэ.

МАРГААН ШИЙДВЭРЛЭХ НЭМЭЛТ ЗААЛТ (*escalation clause*)– арбитраар маргаан хянан шийдвэрлэх хүртэл авах бусад шат дараатай арга хэмжээний талаар тохиролцсон заалт.

МАТЕРИАЛЛАГ ЭРХ ЗҮЙ БУЮУ МАТЕРИАЛЛАГ ХУУЛЬ (*substantive law*)– маргааныг холбогдох үндэслэлд тулгуурлах шийдвэрлэхэд хэрэглэх боломжтой, эсхүл хэрэглэдэг хэм хэмжээ болон зарчмууд. Эдгээр хэм хэмжээ, зарчмууд нь ямар нэг улсын үндэсний хууль, олон улсын хэмжээнд мөрддөг нийтийн хууль, эсхүл талууд хоорондоо харилцан зөвшилцөх замаар байгуулсан гэрээний нөхцөлд үндэслэсэн байна (маргаан шийдвэрлэх ажиллагаанд *lex mercatoria* буюу олон улсын хэмжээнд тогтсон арилжааны хэм хэмжээ зэрэг). Талууд маргаандаа ямар материаллаг хууль хэрэглэхийг харилцан тохироогүй бол үүнийг арбитрч шийдэж, тодорхойлно.

МӨНГӨ (*money*)– мөнгө гэдэг нь эдийн засгийн үүргээрээ арилжаа солилцооны хэрэгсэл, үнэ цэнийн хэмжүүр, төлбөр тооцооны хэрэгсэл ч болдог. Түүнчлэн мөнгөний тусламжтайгаар үнэт зүйлсийг хадгалах болон бусдад шилжүүлэх арга хэрэгсэл ч болдог. Зоосон мөнгө болон мөнгөн дэвсгэртүүд нь бэлэн мөнгө байх бөгөөд энэ нь мөнгөний материаллаг чанар юм. Мөнгийг мөн хуулиар тогтоосон төлбөр тооцооны хэрэгсэл болох утгаар нь ангилж болно. Мөнгөн төлбөрийн үүргийн зүйл болох барааны үнэ, ажлын хөлс төлөх зэрэгт мөнгө нь төгрөг, доллар, евро гэх

мэтээр нэрлэгдэх хийсвэр шинжтэй “хөрөнгийн хүч” байдаг. Мөнгө нь худалдаа, наймааны “хүчний” хэмжүүр болдог. Тухайн үүргийн гүйцэтгэл нь үүрэг гүйцэтгүүлэгчид тодорхой бараа болон ажил үйлчилгээг зохих үнээр олж авах боломж олгодог.

МӨНГӨН ТӨЛБӨРИЙН ҮҮРЭГ (*penuniary obligation*)–мөнгөн төлбөрийн үүргийг Монгол Улсын мөнгөн тэмдэгт төгрөгөөр гүйцэтгэнэ. Мөнгөн төлбөрийн үүргээ хугацаанд нь гүйцэтгээгүй бол үүрэг гүйцэтгэгч хэтрүүлсэн хугацаанд тохирсон хүү төлөх үүрэгтэй бөгөөд хүүгээс анз тооцохгүй. Хуулиар хориглоогүй бол талууд мөнгөн төлбөрийн үүргийг гадаадын мөнгөн тэмдэгтээр гүйцэтгэж болно. Төлбөр гүйцэтгэх хугацаа болохоос өмнө мөнгөний ханш өссөн, буурсан бол үүрэг үүсэх үеийн ханшаар тооцож төлбөрийг төлнө. Мөнгөн тэмдэгтийн төрөл өөрчлөгдсөн бол мөнгөн тэмдэгт өөрчлөгдсөн өдөр мөрдөж байсан ханшаар тооцож төлбөрийг төлнө.

МӨНГӨН ТЭМДЭГТ (*currency*)– иргэний эрх зүйн объектын нэг төрөл бөгөөд Монгол банк нь Монгол Улсын мөнгөн тэмдэгтийг гүйлгээнд гаргах онцгой эрх эдэлнэ. Мөнгөн тэмдэгт хуурамчаар үйлдэх, хуурамч мөнгөн тэмдэгт гүйлгээнд гаргахыг хуулиар хориглоно. Монгол Улсын мөнгөн тэмдэгтийн албан ёсны нэгж нь төгрөг бөгөөд нэг төгрөг зуун мөнгөтэй тэнцэнэ. Монгол Улсын мөнгөн тэмдэгт нь цаасан дэвсгэрт болон зоосон хэлбэртэй байх ба түүний хэв загварыг Улсын Их Хурал батална.

МӨНГӨН ХАДГАЛАМЖ (*banking deposit*)– хувь хүн ба хуулийн этгээд өөрт илүүдэлтэй байгаа мөнгөн хөрөнгийг тодорхой хугацаатай ба хугацаагүйгээр, тохиролцсон хүүтэйгээр банк ба банк бус санхүүгийн байгууллага, хадгаламж зээлийн хоршоонд хадгалуулсан үндэсний ба гадаадын валют.

МӨНГӨН ХАДГАЛАМЖИЙН ГЭРЭЭ (*contract banking deposit*)– банк, мөнгөн хадгаламжийн үйл ажиллагаа эрхлэх эрх бүхий этгээд нь хадгалуулагчийн мөнгийг хадгалах, хадгалуулсан мөнгийг тухайн мөнгөн тэмдэгтээр хүүгийн хамт буцаан олгох үүрэг хүлээсэн иргэний эрх зүйн хэлцэл. Мөнгөн хадгаламжийн гэрээнд хадгалалтын хугацаа, хүүгийн хэмжээ, түүнийг тооцох журам, гэрээгээр хүлээсэн үүргээ биелүүлээгүйгээс талуудын хүлээх хариуцлагыг тусгана. Мөнгөн хадгаламжийн гэрээг хадгаламжийн дэвтэр, хадгаламжийн сертификат болон хуульд заасан бусад арга хэрэгслийг ашиглан бичгээр байгуулна. Хадгалуулагч хэдийд ч гэрээг цуцалж, хадгалуулсан мөнгөө хүүгийн хамт буцаан авах эрхтэй. Мөнгөн хадгаламжийн гэрээгээр хадгалуулсан мөнгөө шаардахад хөөн

хэлэлцэх хугацаа хамаарахгүй. Мөнгөн хадгаамжийн гэрээг тодорхой буюу тодорхой бус хугацаагаар байгуулна.

МӨНГӨН ХАДГАЛАМЖИЙН ХҮҮ (*banking deposit*)– мөнгөн хадгаламж хүүтэй байна. Хугацаатай мөнгөн хадгаламжийн хүүгийн хэмжээ нь мөнгөн хадгаламжийн гэрээнд заасан хугацааг дуустал анх тохиролцсон хэмжээ хэвээр байна. Мөнгөн хадгаламжийн гэрээнд заасан хүүгийн хэмжээ өөрчлөгдөөгүй тохиолдолд хугацаатай мөнгөн хадгаламжид орлогын гүйлгээ хийвэл аливаа орлогын хувьд мөнгөн хадгаламжийн гэрээг шинээр байгуулна. Хугацаагүй мөнгөн хадгаламжийн хүүгийн хэмжээ, хадгалагчаас өөрчлөх тохиолдолд энэ тухай нийтэд мэдэгдсэнээс хойш хуульд зааснаар сарын дараа тодорхой бус хугацаагаар байгуулсан мөнгөн хадгаламжийн гэрээнд заасан хүүгийн хэмжээ өөрчлөгдсөнд тооцно. Хэрэв хадгалуулагч энэ нөхцлийг зөвшөөрөхгүй бол гэрээг цуцалж болно. Мөнгөн хадгаламжийн хүүгийн хэмжээг бодох аргачлалыг Монголбанк батална.

МӨНГӨН ХӨРӨНГӨ (*monetary means*)– аж ахуйн нэгж, байгууллагын (түүний дотор төсөвийн, зээлийн, даатгалын байгууллагын) аж ахуйн гүйлгээнд байнга байгаа ба өөрийн зорилгоор ашиглагддаг буюу банкны нөөц болгон байршуулсан банкны дансанд мөнгөн хэлбэрээр хуримтлагдсан янз бүрийн орлого.

МӨНГӨНИЙ ХАНШ (*monetary unit*)– мөнгөний ханш гэдэг нь хэд хэдэн улсын мөнгөний хоорондын солилцох харьцааг хэлнэ, өөрөөр хэлбэл хэдэн төгрөг нь 1 ам.доллартай тэнцэх вэ? гэсэн харьцаа юм. Хуулийн үг хэллэгт үүнээс өөр зүйлийг буюу мөнгөний ханш өсөх, буурах болон мөнгөн тэмдэгт өөрчлөгдөх талаар бичсэн байна. Энэ нь жишээ нь хуучин төгрөгийг шинэ төгрөгөөр солих, эсхүл төгрөгийг бүр өөр мөнгөн тэмдэгтээр буюу гадаадын мөнгөн тэмдэгтээр солихыг хэлнэ. Иймэрхүү тохиолдлуудад талуудын гэрээндээ тодорхойлсон албан ёсны тооцооны хэрэгсэл болох мөнгөн тэмдэгт өөрчлөгдөж, бүр оршин тогтнохоо больсон гэсэн үг. Үүнийг мөн мөнгөний солилцох харьцаа өөрчлөгдсөн гэж ойлгож ч бас болох юм.

МӨРИЙ (*game of chance; game of hazard*)– мөрийтэй тоглоом нь шаардах эрхийг бий болгохгүй. Тоглох, мөрийн тавихад зориулан олгосон зээл, урьдчилгаа, түүнчлэн мөрийний шинжийг агуулсан хөрөнгө нийлүүлэх тухай биржийн болон түүнтэй төстэй хэлцэл нь шаардах эрхийг бий болгохгүй. Хуулиар хориглосноос бусад тоглоом болон мөрийний дагуу төлсөн мөнгө, шилжүүлсэн хөрөнгө, бусад зүйлийг эргүүлэн шаардаж

болохгүй. Хонжворт сугалаа, түүнтэй төсөөтэй бусад тоглоом нь эдгээрийг төрөөс зөвшөөрсөн тохиолдолд л шаардах эрхийг олгоно.

МЭДҮҮЛГИЙН ҮНЭТ ЦААС (*borrower security*)– үнэт цаас гаргагчаас мөнгө төлөх үүрэг хүлээснээ гэрчилж олгосон үнэт цаасыг эзэмшигч мөнгө төлөхийг шаардах эрхтэй. Үнэт цаас дээрх гарын үсгийг боломжтой аливаа арга, хэрэгслийг ашиглан үйлдэж болно.

МЭДЭЭЛЭЛ (*information*)– иргэний эрх зүйн харилцаанд оролцогч субъектүүдийн эрх үүрэг нь мэдээллийг олж авах, үнэлэх, хадгалах, бусад шилжүүлэх, эзэмших, ашиглах, захиран зарцуулах зэрэгт чиглэгдэж болох тул уг мэдээлэл нь иргэний эрх зүйн харилцааны объект болно.

МЭДЭГДЭХ ХУУДАС (*notice*)– 1.Шүүхийн мэдэгдэх хуудас; 2. Иргэний хэргийн талаархи шүүхийн шийдвэрийн биелэлтийг хангах гүйцэтгэх баримт бичгийн нэгэн төрөл. Шийдвэр гүйцэтгэгч нь шийдвэр гүйцэтгэх ажиллагааны явцад төлбөр төлөгч, төлбөр авагч, холбогдох бусад этгээдийг М.х-аар дуудан ирүүлж асуух, тэдгээрээс баримт бичиг гаргуулан авч болно. Мөн шийдвэр гүйцэтгэгч нь төлбөр төлөхийг шаардах буюу тодорхой ажиллагаа гүйцэтгүүлэх эсхүл тодорхой үйл ажиллагаа гүйцэтгэхгүй байхыг хариуцагчид даалгах, хөдөлмөрийн хөлс, орлогоос суутгал хийх тухай хугацаатай. М.х. өгнө. М.х-ыг дуудан ирүүлж гаргуулах, биечлэн хүргүүлэх буюу баталгаат шуудангаар хүргүүлж болно.

МОУБҮА (*MINAC*) – Mongolian International and National Arbitration буюу Монголын Олон улсын болон үндэсний арбитрын төв (МОУБҮА) нь 21 аймагт салбартай. Тус төвийн бүрэлдэхүүнд дарга, ерөнхий нарийн бичгийн дарга, арбитрчид болон ажилтнууд ордог.

МШОУТ (*ICDR*) – International Center for Dispute Resolution буюу Маргаан шийдвэрлэх олон улсын төв (МШОУТ). Тус төвийг 1996 онд Америкийн Абритрчдын холбоо арбитр болон зуучлалтай холбоотой аливаа зөрчил маргааныг таслах зорилго бүхий үйлчилгээг дэлхийн улс орнуудад үзүүлэх зорилгоор байгуулжээ.

Н

НАС БАРСАН ГЭЖ ЗАРЛАХ (*pronouncement of citizen is decedent/ the deceased*)– иргэний эрх зүйд хуулиар тогтоосон хугацааны туршид тухайн иргэний байнга оршин суугаа газарт ямар ч мэдээ сэлт байхгүй бол иргэнийг шүүх нас барсанд тооцох. МУ-ын ИХ-ийн 24 дүгээр зүйлд заасны дагуу иргэн оршин

НАСАНД ХҮРСЭН ХҮН (*majority*)– эрх зүйд хуулиар тогтоосон насанд хүрсэнээр эрх зүйн бүрэн чадамжтай болсон иргэн. (Эрх зүйн чадамж) МУ-д Н.х.х-ийг 18 насаар тогтоосон. Энэ насанд хүрсэн этгээд сонгуулийн эрхтэй болж, иргэний хөдөлмөрийн ба гэрлэлт гэр бүлийн харилцааны хүрээнд эрх ба үүрэг бүрэн эдэлнэ. Хууль тогтоомжид заасан тохиолдолд тодорхой харилцаанд насанд хүрээгүй иргэнийг насанд хүрэгчидтэй адилтган үзэж болно.

НАСАНД ХҮРЭЭГҮЙ ХҮН (*minority*) – МУ-ын эрх зүйд 18 насанд хүрээгүй хүн. Энэхүү ухагдахууныг янз бүрийн салбар эрх зүйд 14-18 насны хүмүст хэрэглэдэг. Иргэний эрх зүйд Н.х.х /14-18нас/ ба бага насны хүн /14 нас хүрээгүй/ хэмээн үзнэ. Н.х.х ба бага насны хүн эрх зүйн бүрэн чадамжгүй бөгөөд тэд хэсэгчилсэн эрх зүй чадамжтай байна.Хөдөлмөрийн эрх зүйд 15 нас хүрээгүй хүнийг ажилд авахыг хориглоно. Эрүүгийн эрх зүйд 18 нас хүрээгүй болон 16 насанд хүрсэн хүнд эрүүгийн хариуцлага хүлээлгэнэ. Эрүүгийн хуульд тусгайлан заасан зарим төрлийн гэмт хэрэгт 14 насанд хүрсэн хүнд эрүүгийн хариуцлага хүлээлгэнэ.

НАСАНД ХҮРЭЭГҮЙ ХҮНИЙ ЭРХ ЗҮЙН ЧАДАМЖ (*legal ability (capacity) of minor*)– МУ-ын иргэний эрх зүйд бүрэн бус, хязгаарлагдмал эрх зүйн чадвартай 14-18 настай хүн. Насанд хүрээгүй хүн хуулиар зөвшөөрснөөс бусад хэлцлийг хууль ёсны төлөөлөгчийн бичгээр олгосон зөвшөөрлийн үндсэн дээр хийнэ. Зөвхөн дараахь хэлцлийг бие даан хийж болно; өөрийн хөдөлмөрийн хөлс, оюутны тэтгэлэг, тэдгээртэй адилтгах бусад орлого, тэдэнд өөрийн үзэмжээр захиран зарцуулахад нь зориулж шилжүүлсэн эд хөрөнгийг захиран зарцуулах, өөртөө хохиролгүй бөгөөд хиймэгц биелэх ахуйн чанартай хэлцэл хийх, 16-18 хүртлэх насны иргэн хоршооны гишүүн байж болно.

НАСАНД ХҮРСЭН ХӨДӨЛМӨРИЙН ЧАДВАРТАЙ ХҮҮХДИЙН ЭЦЭГ, ЭХЭЭ ТЭЖЭЭН ТЭТГЭХ ҮҮРЭГ - хөдөлмөрийн чадвартай хүүхэд нь төрүүлсэн, үрчлэн авсан хөдөлмөрийн чадваргүй эцэг, эх, хойт

эцэг, хойт эхээ тэжээн тэтгэх үүрэгтэй. Эдгээр хүнийг тэжээн тэтгэх үүрэг бүхий хэд хэдэн хариуцагч байвал шүүх тэдний эд хөрөнгийн болон гэр бүлийн байдлыг харгалзан үзэж, тэтгэлгийн хувь, хэмжээг хүн тус бүрт ногдуулан тогтоож болно.

НАСАНД ХҮРЭЭГҮЙ ХҮМҮҮСИЙН БУСДАД УЧРУУЛСАН ГЭМ ХОР (*juvenile causing of harm*)– насанд хүрээгүй хүмүүс бусдад учруулсан гэм хорыг өөрөө хариуцан арилгах бөгөөд түүний цалин хөлс, орлого, захиран зарцуулах эрхэд нь байгаа хөрөнгө гэм хорыг арилгахад хүрэлцэхгүй бол хүрэлцэхгүй байгаа тэр хэмжээгээр эцэг эх, харгалзан дэмжигч нь нөхөн хариуцлага хүлээнэ. Эцэг, эх, асран хамгаалагч нь хяналт тавих үүргээ зохих ёсоор биелүүлсэн гэдгээ нотолж чадвал тэдгээрийг гэм хор арилгах үүргээс чөлөөлж болно.

НАСАНД ХҮРЭЭГҮЙ ХҮМҮҮСИЙН ХИЙСЭН ХЭЛЦЭЛ (*transaction of juvenile*)– хууль ёсны төлөөлөгч буюу түүний зөвшөөрөлтэйгээр гуравдагч этгээдээс насанд хүрээгүй иргэнд өөрийн үзэмжээр захиран зарцуулах эрх олгон шилжүүлсэн хөрөнгийн хувьд насанд хүрээгүй этгээд бие даан хэлцэл хийх эрхтэй. Насанд хүрээгүй иргэнтэй хэлцэл хийгч этгээд уг хэлцлийг дэмжсэн зөвшөөрөл олгосноо нотлохыг хууль ёсны төлөөлөгчөөс хүсвэл тэрээр зөвшөөрөх эсэхээ 14 хоногийн дотор бичгээр мэдэгдэнэ. Энэ тохиолдолд хууль ёсны төлөөлөгчөөс насанд хүрээгүй этгээдэд урьд олгосон зөвшөөрөл буюу татгалзал хүчин төгөлдөр бус болно. Насанд хүрээгүй этгээдтэй хэлцэл хийсэн этгээд нь түүний хууль ёсны төлөөлөгчөөс уг хэлцлийг дэмжсэн зөвшөөрийг авахаас өмнө хэцлээс татгалзах эрхтэй. Хууль ёсны төлөөлөгч нь насанд хүрээгүй этгээдэд хэлцэл хийх зөвшөөрөл өгсөн боловч түүнийгээ нотолсон баримтыг нөгөө талд өгөөгүй бол хэлцэл хийгч нөгөө тал хэлцлээс татгалзах эрхтэй.

НЕГАТОРНЫЙ ИСК (*negatory action*)– иргэний эрх зүй ба иргэний байцаан шийтгэх эрх зүйд өмчлөгч буюу хууль ёсны бусад эзэмшигч нь өөрийн эд хөрөнгийг ашиглах буюу захиран зарцуулах эрхийг хэрэгжүүлэхэд саад учруулсан зөрчлийг арилгах талаар шүүхэд шаардлага тавьж хандсан эд юмсын нэхэмжлэлийн төрөл.

НИЙЛҮҮЛЭГЧ (*vendor; supplier*)– бараа бүтээгдэхүүнийг захиалагчид гэрээгээр олгогч тал. **Ерөнхий нийлүүлэгч** (*general supplier*)– иж бүрдэл тоног төхөөрөмжийг нийлүүлэх үүрэгийг хүлээхдээ туслан гүйцэтгэх гэрээгээр түүний дотор туслан нийлүүлэгчийг татаж оруулах замаар гүйцэтгэх гэрээслэгч.

НОГДОЛ АШИГ (*divident*)– хувь нийлүүлсэн хөрөнгийн цэвэр ашгийн хэсэг. Түүнийг хувьцаа нийлүүлэгчид хувьцааны тоогоор тэнцүү хуваарилна. Н.а-ийн нийт хэмжээг олсон ашгаас татварыг хач, үйлдвэрлэлийг өргөтгөх эх үүсвэрт суутган,

НОТАРИАТ (*notary*) – иргэний эрх зүйн хэлцэл, өмчлөх эрх, хуулийн этгээд үүсгэн байгуулах болон бусад баримт бичгийг гэрчлэх зэрэг үйлдэл хийх замаар иргэн, хуулийн этгээдийн эрх, хууль ёсны ашиг сонирхлыг хангах үүрэг хүлээсэн байгууллагын нэгдмэл тогтолцоо. Нотариатын үйл ажиллагаанд хууль дээдлэх; үйл ажиллагаагаа явуулахдаа хараат бус байх; өөрийн буруутай үйл ажиллагаанаас учруулсан хохирлыг бүрэн хариуцах зэрэг зарчмыг баримтална. Нотариатын үйл ажиллагааг нотариатч болон нотариатчаар үүрэг гүйцэтгэгч эрхлэн явуулна.

НОТАРИАТЧ (*notary*) – нотариатын үйл ажиллагааг тусгай зөвшөөрлийн үндсэн дээр эрхлэн гүйцэтгэж, нотариатын үйлчилгээний хөлс, орлогоор санхүүжин ажиллаж байгаа иргэн. Нотариатчаар нотариатчдын танхимаас зохион байгуулсан сонгон шалгаруулалтад оролцож тэнцсэн, хууль зүйн дээд боловсролтой, 3 сараас доошгүй хугацаагаар нотариатын үйл ажиллагаа эрхэлсэн буюу нотариатын ажлын дадлага хийсэн Монгол Улсын иргэнийг ажиллуулна. Нотариатын үйл ажиллагааг тусгай зөвшөөрлийн үндсэн дээр хавсран эрхэлж байгаа сум, дүүргийн Засаг даргын тамгын газрын ажилтан болон Нотариатын үйл ажиллагаа эрхэлж байгаа хилийн чанад дахь Монгол Улсын дипломат төлөөлөгчийн болон консулын газрыг нотариатчийн үүрэг гүйцэтгэгч гэнэ. Нотариатч нь тогтоосон загварын дагуу үйлдсэн тамга, баталгааны тусгай тэмдэг, хэвлэмэл хуудас хэрэглэнэ. МУ-д нотариатын үйл ажиллагааг тусгай зөвшөөрлийн үндсэн дээр эрхлэн гүйцэтгэж, нотариатын үйлчилгээний хөлс, орлогоор санхүүжин ажиллаж байгаа иргэн. (“Нотариатын тухай” МУ-ын 1997 оны 5-р сарын 2-ны өдрийн хуулийн 4.2). нотариатын үйл ажиллагааг нотариатч ба нотариатчийн үүрэг гүйцэтгэгч эрхлэн явуулна.

НОТАРИАТЫН ҮЙЛДЭЛ (*notarial actions*) – эрх зүйн ач холбогдол бүхий, хуульд заасан нотариатчийн үйлдэл. Нотариатч нь хэлцэл, гэрээ, итгэмжлэл; хуулийн этгээд үүсгэн байгуулах баримт бичиг; өв залгамжлах эрх, гэрээслэл; үл хөдлөх эд хөрөнгийн бүртгэлтэй холбогдох бичиг баримт; гэр бүлийн гишүүдийн дундаа хамтран болон дундаа хэсгээр өмчлөх эд хөрөнгөөс оногдох хувиа өмчлөх эрх; бичиг баримтын хуулбарын үнэн зөв; орчуулсан бичиг баримт; бичиг баримтанд зурсан гарын үсгийн үнэн зөв зэргийг гэрчилнэ. Түүнчлэн нотариатч нь өв залгамжлах эрхийн гэрчилгээ болгох; нотариатчийн мэдэгдэх хуудас бичих болон хуульд заасан бусад

үйлдэл хийх эрхтэй. Нотариатын үйлдлийг эрхлэн хийх зааврыг хууль зүйн асуудал эрхэлсэн Засгийн газрын гишүүн батална.

НОТАРИАТЧИЙН МЭДЭГДЭХ ХУУДАС (*disposal of notary; notarial order*) – шүүхээр баталгаажуулсан гүйцэтгэлийн баримт бичгийн нэгэн төрөл. Н.м.х-т дараахь зүйлийг тусгасан байна: Н.м.х –ыг олгосон нотариатчийн нэр; Н.м.х –ын огноо, дугаар; Н.м.х-ын үндэслэл, төлбөр авагч хуулийн этгээдийн оноосон нэр, үйл ажиллагаа явуулж байгаа газрын хаяг, төлбөр авагч-иргэн, төлбөр төлөгч иргэний овог, эцгийн нэр, нэр, оршин суугаа газрын болон ажлын газрын хаяг, утасны дугаар, иргэний үнэмлэх, регистрийн дугаар, төлбөр авагчид олгосон зохих төлбөрийн төрөл, хэмжээ зэрэг.

НОУ-ХАУ (Khow-how) - чухал ач холбогдол бүхий техникийн шийдэл болон туршлага, мэдлэгт тулгуурласан үйлдвэрлэлийн нууц.

НОЦТОЙ ТӨӨРӨГДЛИЙН УЛМААС ХИЙСЭН ХЭЛЦЭЛ - хэлбэр болон агуулгын хувьд хууль зөрчөөгүй боловч хожим хэлцэл хийгч нэг тал болон хоёр тал ноцтойгоор төөрөгдсөн болох нь нотлогдсон хэлцэл. Ноцтой төөрөгдлийн үндсэн дээр хүсэл зоригоо илэрхийлэн хийсэн хэлцлийг шүүх сонирхогч этгээдийн хүсэлтээр хүчин төгөлдөр бус гэж тооцно. Энэ тохиолдолд уг хэлцэл нь хийсэн үеэсээ хүчин төгөлдөр бус байна. Хуульд зааснаар хэлцэл хийгч этгээд хэлцэл хийхдээ хүссэн хэлцлээсээ өөр хэлцлийг зөвшөөрөн хийсэн; хэлцэл хийгч этгээд хүссэн хэлцлийнхээ агуулгыг эндүүрсэн зэрэг тохиолдолд ноцтой төөрөгдсөн гэж үзнэ. Түүнчлэн хэлцэл хийгч нөгөө тал болох этгээд, түүний хувийн шинж байдал нь хэлцэл хийх гол үндэслэл болсон бөгөөд энэ талаар төөрөгдсөн; хэлцлийн зүйлийн үнийг тодорхойлоход ач холбогдол бүхий эд зүйлийн шинжийн талаар төөрөгдсөн; хэлцэл хийх гол үндэслэл болсон эрхийн талаар төөрөгдсөн тохиолдолд ноцтой төөрөгдсөн гэж үзэж болно. Төөрөгдлийн улмаас хэлцэл хийсэн этгээд төөрөгдсөн болохоо мэдмэгц нөгөө талдаа нэн даруй мэдэгдэх үүрэгтэй. Хэлцлийн нэг тал хайхрамжгүйгээс төөрөгдсөн, эсхүл хуульд заасан үндэслэлээр хэлцлийг хүчин төгөлдөр бус гэж тооцуулсан бол гэм буруутай этгээд хэлцлийн нөгөө тал болон гуравдагч этгээдэд учруулсан гэм хорыг арилгах үүрэгтэй. Ийнхүү төөрөгдөж байгааг нөгөө тал нь мэдэж байсан, мэдээгүй боловч мэдэх ёстой, мэдэх боломжтой байсан бол түүнд учирсан гэм хорыг арилгах үүрэг үүсэхгүй.

НОТЛОХ БАРИМТЫГ ИЛ ТОД БОЛГОХ(*document disclosure*)– маргаанд холбогдох нотлох баримтуудыг ил тод болгох, харилцан солилцох хүсэлтийг талууд бие биедээ тавихтай холбоотой процесс. Маргааны

талууд болон арбитрын бүрэлдэхүүн арбитраар хэрэг хянан шийдвэрлэх ихэнх тохиолдолд ОУХХ-ны “Олон улсын арбитрын ажиллагаанд нотлох баримтыг авч үзэх тухай удирдамж”-ийг удирдлага болгон хэрэглэдэг. Харин Америкчууд үүнийг “мэдээлэл танилцуулах үйл явц” гэдэг.

НӨХӨРЛӨЛ(*partnership*)– гишүүдийн оруулсан хувь хөрөнгөөс бүрдэх эд хөрөнгөтэй, хүлээсэн үүргээ уг эд хөрөнгө болон гишүүдийн хувийн өмчийн эд хөрөнгөөр хуульд заасны дагуу хариуцдаг хуулийн этгээд. Гишүүд буюу үүсгэн байгуулагчид нь нөхөрлөлдөө хувь хөрөнгөө оруулах замар нөхөрлөлийн эд хөрөнгийг бүрдүүлнэ. Компанийн хувьд түүний гаргасан хувьцаг худалдан авах замаар түүний тусгайлсан эд хөрөнгийг бүрдүүлдэг бол нөхөрлөлийн гишүүдийн оруулах хувь хөрөнгө нь мөнгө, үнэт цаас, бусдад эд хөрөнгө, мөнгөөр илэрхийлэгдэх эдийн бус эрх байна. Хуульд нөхөрлөлийн эд хөрөнгийн доод хязгаарыг заагаагүй учир нэг төгрөгтэй ч байсан нөхөрлөл байгуулах боломжтой. Нөгөө талаар нөхөрлөлийн хөрөнгийн хэмжээг хуульчлан тогтоогоогүй нь түүний үйл ажиллагаанаас үүсэх үүргийг бүрэн хариуцлага бүхий гишүүн хариуцдагтай ч холбоотой гэж ойлгож болно. Нөхөрлөлийн үйл ажиллагаанаас үүсэх үүргийг нөхөрлөлийн эд хөрөнгө болон гишүүдийн хувийн өмчийн эд хөрөнгөөр хариуцдагаара нөхөрлөл нь компаниас ялгаатай. Иргэний эрх зүйн харилцаанд оролцогчид нь аж ахуйн үйл ажиллагаа байнга эрхлэдэг эсэхээс үл хамааран аж ахуйн болон ахуйн шинжтэй төрөл бүрийн хэлцэл хийж байдаг. Хэлцэл нь хэлцэл хийгч этгээдийн хүсэл зоригийн илэрхийлэл болсон, хууль зүйн тодорхой үр дагавар бий болгоход чиглэгдсэн, эрх зүйн дагуу, үйлдэл (эс үйлдэхүй) байдаг.

НӨХӨХ ХАРИУЦЛАГА - үүрэг гүйцэтгэгч нь олон этгээд байх тохиолдолд үүргийг биелүүлээгүй болон зохих ёсоор биелүүлээгүйгээс үүрэг гүйцэтгүүлэгчид учирсан хохирлыг арилгахад тухайн этгээдийн хөрөнгө нь хүрэлцэхгүй бол нөхөн төлөгдөөгүй тэр хэсгээр бусад үүрэг хүлээгчийн хүлээх хариуцлага.

НӨХӨН ОЛГОВОР (*compensation*)– хөдөлмөрийн эрх зүйд хуулиар тогтоосон тохиолдолд ажил олгогчоос ажилтанд олгох олговор. МУ-ын ХХ-ийн 55,56,59,64-66 дугаар зүйлд заасан. нөхөн төлбөр, олговор.

НӨХӨН ОЛГОВРЫН ХЭЛЦЭЛ (*compensation deal/transaction*)– барааг харилцан нийлүүлэх буюу ямар нэгэн аливаа хэлбэрээр гэрээлэгчдийн ашиг сонирхлыг харилцан хангах. Н.о.х-ээр тодорхой өртөгтэй барааг өөр бусад бараа буюу үйлчилгээгээр солилцоно. Н.о.х-д үндэслэгддэг олговрын

гэрээгээр хэсэгчилсэн мөнгөн төлбөр хийгддэгээрээ бараа солилцооны (бартерын) хэлцлээс ялгагдана.

НӨХӨН ОЛГОВРЫН ХЭЛЭЛЦЭЭР (*compensation*)– тогтоосон хугацаа ба тодорой нөхцөлд зээлийг эгүүлэн төлөх ба үйлчилгээний хөлс төлөхтэй холбогдсон зардлыг нөхөн төлөх гадаад худалдааны хэлцэл.

НЭГЭН ЗЭРЭГ АЖИЛЛАХЫГ ХОРИГЛОХ (*working for several employers at the same time*)– МУ-ын хөдөлмөрийн эрх зүйд хуулийн этгээдэд эд мөнгө захиран зарцуулах эрх мэдэл хэрэгжүүлэх 321х

НЭР ТӨР (*honour*)– нийгмийн зүгээс бодгальд өгсөн ёс суртахууны үнэлэлт, түүнчлэн хүн өөрөө өөрийгөө үнэлсэн үнэлгээг тэмдэглэсэн ухагдахуун. Нэр төр нь хүний төрснөөс хамааралтэй бөгөөд бусдад шилжүүлэх ба дамжуулж болдоггүй эдийн бус баялагийн нэг. Иргэний нэр төрийг гутаасан мэдээ гаргасан этгээд түүнийгээ бодит байдалд нийцэж байгааг нотолж чадахгүй бол мөнгөн болон бусад хэлбэр арилгах үүрэг хүлээнэ. (МУ-ын ИХ-ийн 611-р зүйл)

НЭГ БҮРИЙН ШИНЖЭЭР ТОДОРХОЙЛОГДОХ ЭД ЮМС (*nonfungible things*)– иргэний эрх зүйд зөвхөн өөрийнхөө уг мөн чанар башинжээрээ нэг төрлийн хийгээд бусад нийт эд юмсаас ялгагдах онцлог бүхий эд юмс. Н.б.ш.т.э.ю –т хамаарах нь хэд хэдэн эрх зүйн үр дагаврыг буй болгоно. Тухайлбал, Н.б.ш.т.э.ю-ыг өмчлөлд, аж ахуйн хэрэгцээнд, шуурхай удирдлага буюу үнэ төлбөргүй ашиглалтад шилжүүлэх үүргээ биелүүлээгүй бол өөрт ашигтай нөхцлөөр эд юмсыг сонгож авах буюу эс гүйцэтгэсэнээс учирсан хохирлыг нөхөн төлөхийг шаардах эрх үүрэг гүйцэтгүүлэгчид буй болно.

НЭГ ТАЛЫН АКТ(*unilateral*)–олон улсын эрх зүйн субъектээс үүрэг тогтоох, эсхүл олон улсын эрх зүйн хүрээнд хууль зүйн бусад үр дагавар буй болгох зорилгоор тухайн субъектээс гаргасан дипломат акт. Хэм хэмжээний учир холбогдол бүхий Н.т.а-д шинээр үүссэн улс, засгийн газар, түүнчлэн дайтаж буй талыг хүлээн зөвшөөрөх, олон улсын эрх зүйд заасан онцгой бүрэн эрхээсээ татгалзах, эсэргүүцэл, төвийг сахих тухай зарлах, олон улсын гэрээ буюу гэрээний үүргийн үйлчлэлийг дуусгавар болгох, дайн зарлах буюу түүнийг зогсоох зэрэг акт хамаарагдана.

НЭГ УДААГИЙН ИТГЭМЖЛЭЛ(*singly power of attorney*)–итгэмжлэлд дурьдсан үйл ажиллагаа нь нэг удаагийн шинжтэй бөгөөд тэр нь биелэгдсэнээр дуусгавар болно.

НЭГ АРБИТРЧ (*sole arbitrator*)– маргааныг арбитрын бүрэлдэхүүнээр бус, харин нэг арбитрчаар шийдвэрлүүлэх. Нэг арбитрчийг талуудын харилцан зөвшилцсөнөөр, талуудын арбитрын гэрээнд тодорхойлсон арбитрын институц, “томилох эрх бүхий этгээд”, эсхүл “туслах үүрэг бүхий” шүүгч нэр дэвшүүлж томилно.

НЭМЭГДҮҮЛСЭН ХҮҮ - банкнаас авсан зээлээ гэрээнд заасан хугацаандаа төлөөгүй тохиолдолд зээлдэгчээр үндсэн хүү дээр нэмж төлүүлэхээр тогтоож гэрээгээр тодорхойлсон хариуцлагын хэмжээ.

НЭМЭЛТ ЗҮЙЛ(*addendum*) –арбитрын бүрэлдэхүүн өөрийн санаачилгаар, эсхүл талуудын хүсэлтээр арбитрын шийдвэрийг зассан, эсхүл тайлбарласан баримт бичиг. Нэмэлт зүйл нь тухайн өөрчлөлт оруулсан шийдвэрийн салшгүй хэсэг нь болно.

НЭМЭЛТ ТАЛ(*additional party*) – нэхэмжлэгч, эсхүл хариуцагч гэж тодорхойлоогүй ч арбитраар маргаан шийдвэрлэх ажиллагаанд нэмж оруулж буй тал.

НЭМЭЛТ ТАЛ(*joinder*)– арбитраар хэрэг хянан хэлэлцэх ажиллагаа эхэлсний дараа арбитрын ажиллагаанд шинээр оруулсан нэмэлт тал.

НЭР ЗААГААГҮЙ ХУВЬЦАА(*shares warrants*) – хувьцаат компанийн бүх хувьцаа нь бүрэн төлөгдсөн, цаашилбал дүрэмдээ нэр заагаагүй хувьцаа гаргаж болно гэж заасан тохиолдолд энэ төрлийн хувьцааг гаргах эрх эдлэнэ.

НЭРИЙН ҮНЭТ ЦААС(*inscribed security*)– тодорхой этгээдийн нэрээр гарсан үнэт цаас. Уг үнэт цаас үүрэг гүйцэтгэгчид өгсөн тохиодолд төлбөр хийх нөхцлөөр гаргаж болно. Нэрийн үнэт цаас устгагдсан буюу үрэгдсэн тохиолдолд хуульд өөрөөр заагаагүй бол түүнийг хэрэг шийдвэрлэх онцгой ажиллагааны журмаар устгагдсан буюу үрэгдсэнд тооцно.

НЭРЛЭГДЭЭГҮЙ ГЭРЭЭ(*unprovided (unstipulated) contact*)– иргэний хуулиар зохицуулаагүй, шууд нэрлэгдээгүй боловч гэрээний үндсэн шинж, хэлбэрийг илэрхийлсэн өвөрмөц агуулга бүхий гэрээг нэрлэгдээгүй гэрээ гэх бөгөөд гэрээний үнлсэн шинж, хэлбэр, агуулга, нөхцөл, байгуулагдах журмын хувьд иргэний эрх зүйн бусад төрлийн гэрээтэй адил байна.

НЭЭЛТ (*discovery*) - шинжлэх ухаан урьд өмнө мэдэгдээгүй байсан материаллаг ертөнцийн зүй тогтол, үзэгдэл, шинж чанарыг илрүүлэн тогтоож, туршилт сорилгоор нотлогдсон оюуны үнэт зүйл.

НЭХЭМЖЛЭЛИЙГ ХАНГАХ (*meet a claim; securing of suit*)– иргэний байцаан шийтгэх ажиллагаанд шүүхийн шийдвэрийн бодит гүйцэтгэлийг хангах арга хэмжээний нийлбэр цогц; нэхэмжлэгчийн ашиг сонирхлыг хамгаалах нэгэн баталгаа. Шүүгч нэхэмжлэгчийн хүсэлтийг үндэслэн шүүхээс гарах шийдвэрийн биелэлтийг баталгаажуулах дараахь арга хэмжээг хэрэг үүсгэхдээ буюу үүсгэсний дараа захирамж гарган авах эрхтэй; 1. Хариуцагчийн эд хөрөнгө буюу мөнгийг тухайн нэхэмжлэгчийн үнийн дүнгийн хэмжээгээр битүүмжлэх; 2. Хариуцагчаас эд хөрөнгөтэй холбоотой ямар нэгэн тодорхой ажиллагаа явуулахыг нэхэмжлэлийн үнийн дүнгийн хэмжээгээр хориглох; 3. Хариуцагчийн дасны зарлагын хөдөлгөөнийг нэхэмжлэлийн үнийн дүнгийн хэмжээнд зогсоох; 4. Нэхэмжлэлээр шаардсан хэмжээний мөнгийг шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэлийн дансанд урьдчилан оруулах, Н.х. арга хэмжээ нь нэхэмжлэлийн шаардлагатай нийцэж тохирсон байх ёстой.

НЭХЭМЖЛЭЛИЙГ ХҮЛЭЭН ЗӨВШӨӨРӨХ (*recognition of suit; admit a claim; plead no defence*)– нэхэмжлэлийн шаардлагыг хангах тухай шийдвэр гаргуулах үр дагавар авчирдаг нэхэмжлэгчийн нэхэмжлэлийн шаардлагатай хариуцагч санал нэгдэх. Хариуцагч нэхэмжлэлийг хүлээн зөвшөөрснөөр байцаан шийтгэх ажиллагаанд нэхэмжлэгч ялж, материаллаг эрх зүйн маргаан дуусгавар болно. Н.х.з хэлбэр нь хариуцагчийн тодорхой мэдэгдлийг хэрэгт хавсаргах, эсхүл хариуцагчийн гарын үсгээр бататгагдсан шүүх хуралдааны тэмдэглэгээний бичилтээр илэрнэ. Н.х.з агуулга нь бүрэн буюу хэсэгчилсэн, энгийн ба хүндрүүлсэн шинжтэй байна. хэсэгчлэн Н.х.з нь материаллаг эрх зүйн маргааны хариуцагчийн няцаасан нэхэмжлэлийн шаардлагын хэсгийг хэвээр үлдээсэн байдаг. Энгийн хүлээн зөвшөөрөх нь гаргасан нэхэмжлэлттэй ямар нэгэн тайлбаргүйгээр санал нэгдсэн байдаг. Хүндрүүлсэн нь нэхэмжлэгчийн шаардлагыг маргаангүй гэж үзэх боломжийг өгөөгүй тайлбарыг ямагт агуулсан байдаг.

НЭХЭМЖЛЭЛИЙН АЖИЛЛАГАА (*action proceeding(s); adversary (contensious) ordinary proceeding(s)*)– иргэний шүүн таслах ажиллагааны нэг төрөл, иргэний, хөдөлмөрийн, гэр бүлийн эрх зүйн харилцаанаас үүдэлтэй, талуудын эрх зүйн эрх тэгш байдлыг тодорхойлох маргааны талаархи зөрчигдсөн эрх буюу ашиг сонирхлыг хамгаалахаар шүүхэд хандах. Нийтлэг журмын дагуу нэхэмжлэлийн ажиллагааг материаллаг эрх зүйн маргаан байгаа нөхцөлд үүсгэнэ.

НЭХЭМЖЛЭГЧ НЭХЭМЖЛЭЛИЙН ШААРДЛАГААС ТАТГАЛ-ЗАХ (*withdrawal*)–энэ тохиолдолд арбитрын ажиллагаа тухайн хянаж хэлэлцэж буй асуудлаар эцсийн шийдвэр гаргалгүй дуусгавар болно.

НЭХЭМЖЛЭЛ ГАРГАХЫН ЭСРЭГ СӨРӨГ АРГА ХЭМЖЭЭ (*anti-suit injunction*)– аль нэг талд маргаанаа өөр байгууллагаар шийдвэрлүүлэх ажиллагаа эхлүүлэхийг хориглох, эсхүл энэ талаар эхлүүлсэн ажиллагааг зогсоох тухай арбитрын бүрэлдэхүүн, эсхүл үндэсний шүүхээс гаргасан шийдвэр.

НЭХЭМЖЛЭЛИЙН ҮНИЙН ДҮН (*amount in dispute*)– талууд арбитрын ажиллагаагаар дамжуулан авахыг хүсч буй үнийн дүн бөгөөд үүнд ОУХТ-ын Олон улсын арбитрын шүүхээс тодорхойлсон захиргааны зардлыг оруулан тооцож, талуудаар төлүүлнэ.

НЬЮ-ЙОРКИЙН КОНВЕНЦИ (*New York convention*)– 1958 онд НҮБ-ын ивээлээр зохион байгуулагдсан олон улсын бага хурлаас гаргасан “Гадаадын арбитрын шийдвэрийг хүлээн зөвшөөрөх ба биелүүлэх тухай конвенци”-ийн гол зорилго нь арбитрын шийдвэрийн биелэлтийг хангах явдал юм. Хариуцагч тал уг конвенцид заасан хязгаарлагдмал тооны үндэслэлийн аль нэг нь бүрдсэн байгаа гэх шалтгаанаар арбитрын шийдвэрийг биелүүлэхээс татгалзсанаас бусад тохиолдолд аль нэг гадаад улсын нутаг дэвсгэрт гаргасан арбитрын шийдвэрийг нөгөө нэг гадаад улс хүлээн зөвшөөрч, биелүүлэх ёстой. Маргааны мөн чанараас шалтгаалан арбитрын шийдвэрт хэрэгжүүлэх байгууллагаас хяналт хийхийг конвенцид заасан үндэслэлүүдэд тусгаагүй. Арбитрын шийдвэрийг олон улсын хэмжээнд хэрэгжүүлэх явдлыг зохицуулах, олон улсын арбитрын шийдвэрийн биелэлтийг олон улсын түвшинд хангах нэн чухал арга хэрэгслийн нэг болох уг конвенцид 2010.9.27-нд Фижи улс 145 дахь гишүүнээр элссэн байна.

О

ОЛОН УЛСЫН ХУДАЛДААНЫ ЭРХ ЗҮЙ (*international trade law*)– дотоодын үндэсний ба олон улсын эрх зүйн хэм хэмжээ, түүнчлэн олон лусын шинж бүхий эдийн засгийн (аж ахуйн) өргөн харилцааг зохицуулсан ажил хэргийн заншлын нарийн төвөгтэй иж бүрдэл. О.у.х.э.з нь үндэсний буюу олон улсын эрх зүйн бие даасан салбар бус юм. Олон улсын хувийн эрх зүйгээс О.у.х.э.з нь юуны өмнө гэр бүлийн, хөдөлмөрийн харилцаанд хамааралгүй, аж ахуйн иргэний харилцаатай холбогдолгүй зөвхөн арилжааны шинжтэй харилцааг зохицуулна. О.у.х.э.з-г эдийн засгийн хамтын ажиллагааны нийтлэг зарчмыг тогтоосон улс ба олон улсын байгууллагын хоорондын үндсэндээ эдийн засгийн харилцааг зохицуулдаг

олон улсын эрх зүйн бие даасан салбар болох олон улсын эдийн засгийн эрх зүйтэй хольж хутгаж болохгүй. О.у.х.э.з нь өөртөө иргэнийн, захиргааны, гаалийн, санхүүгийн (түүний дотор татварын, банкны эрх зүй), арбитрын байцаан шийтгэх ажиллагааны, экологийн бусад салбар эрх зүйн хэм хэмжээг багтаадаг.

ОЛОН УЛСЫН ХУУЛИЙН ЭТГЭЭД (*international legal entity*)– олон улсын эрх зүйн субъектын хувьд тодорхой эрх, үүрэг хүлээдэг үндэстнүүдийн хамтын нийгэмлэгийн гишүүн хэмээн нэрлэгдэх этгээдийг тодорхойлсон эрх зүйн нэр томъёо. О.у.х.э нь голчлон улс байдаг. Гэвч засгийн газар хоорондын олон улсын байгууллага, дайтах буй бүлэглэлүүд болон төрийн бус байгууллага болон хувь хүн олон улсынхуулийн этгээд хэмээн тооцогдох тохиолдол байдаг. Ялангуяа олон улсын хүний эрхийн салбарт ийм тохиолдол түгээмэл байдаг.

ОЛОН УЛСЫН БИЗНЕСИЙН ЭРХ ЗҮЙ (*international business law*)– олон улсын хувийн эрх зүйн этгээд хоорондын бизнесийн болон арилжааны харилцааг зохицуулах олон улсын ба үндэсний эрх зүйн хэм хэмжээний нийлбэр цогц. О.у.б.э.з. зохицуулалтын зүйл нь олон улсын түвшинд үйл ажиллагаа явуулдаг ашгийн төлөө хувь хүн, хуулийн этгээд хоорондын гэрээний эрх зүйн харилцаа бизнесийн эрх зүйн туршлага, аж үйлдвэрийн ба өргөн хэрэглээний бараа бүтээгдэхүүний худалдаа, техник, технологи, лицензийн солилцоо, гадаадын шууд хөрөнгө оруулалтын харилцаа зэрэг юм.

ОЛОН УЛСЫН ГЭРЭЭНИЙ ЭРХ ЗҮЙ (*law of treaty*)– олон улсын гэрээ хүчин төгөлдөр байх нөхцөл, түүнийг байгуулах, дагаж мөрдөх, өөрчлөх, дуусгавар болгох журмыг тодорхойлсон олон улсын нийтийн эрх зүйн салбар. Энэ салбарын объект нь нэгэнт олон улсын эрх зүйн голлох эх сурвалж болсон олон улсын гэрээ болно. О.у.г.э.з нь тэдгээрийн гарчиг, объектын хэлбэр, байгуулах процедураас үл хамааран олон улсын гэрээний бүх төрөлд хамаарна. О.у.г.э.з-ын үндсэн эх сурвалж нь олон улсын эрх зүйн заншил ба 1969 оны олон улсын гэрээний эрх зүйн тухайн Венийн конвенц юм.

ОЛОН УЛСЫН ГЭРЭЭ (*treaty*) – хоёр буюу хэд хэдэн улс, олон улсын эрх зүйн бусад субъектүүд улс төр, эдийн засгийн болон бусад харилцаанд тэдгээрийн хооронд харилцан эрх, үүрэг тогтоох буюу эсхүл өөрчлөх буюу эсхүл дуусгавар болгох хэлэлцээр. О.у.г. нь олон улсын эрх зүйн үндсэн эх сурвалж болдог. О.у.г нь гэрээ, хэлэлцээр, пакт, трактат, конвенц, тунхаглал, албан ёсны мэдээ протокол гэх зэргээр олон янзаар нэрлэгдэх олон улсын бүх хэлэлцээрийг хамарсан төрлийн шинжтэй ухагдахуун. Эдгээр нэрэнд

хатуу тогтоосон нарийн зааг ялгаа байдаггүй. Хэрхэн нэрлэхээс үл шалтгаалан бүх гэрээ нь хууль зүйн нэгэн адил хүчин чадалтай байна. Олон улсын гэрээнд оролцогчдын тооноос хамааран хоёр ба олон талын хэмээн ангилна. Хэрэв олон улсын гэрээнд бүх сонирхогч улсууд оролцож байвал түүнийг нээлттэй гэж нэрлэнэ. Монгол Улс, Монгол Улсын Их Хурал болон Монгол Улсын Засгийн газраас гадаадын нэг буюу хэд хэдэн улс, тэдгээрийн Засгийн газар, олон улсын байгууллагатай гадаадын хуулийн болон хувь этгээдтэй тодорхой асуулаар харилцан эдлэх эрх, хүлэх үүргийг тодорхойлон тогтоосон, олон улсын эрх зүйгээр зохицуулагдах хоёр буюу олон талын бичгээр үйлдсэн тохиролцоо. Монгол Улс олон улсын гэрээ байгуулахдаа Монгол Улсын Иргэний хуулийн нийтлэг үндэслэлийг харгалзана. Монгол Улсын олон улсын гэрээнд Монгол Улсын Иргэний хуульд зааснаас өөрөөр заасан бөгөөд энэ нь Монгол Улсын Үндсэн хуулийн заалтад харшлаагүй бол олон улсын гэрээний заалтыг дагаж мөрдөнө. Шаардлагатай бол шүүх иргэний хэрэг, маргаан шийдвэрлэх буюу иргэний эрх зүйн бусад харилцааг зохицуулахад Монгол Улсын Үндсэн хууль, бусад хууль, Монгол Улсын олон улсын гэрээнд харшлаагүй гадаад улсын хууль, эрх зүйн болон олон улсын нийтээр хүлээн зөвшөөрсөн заншлын хэм хэмээг хэрэглэж болно.

ОЛОН УЛСЫН ХӨДӨЛМӨРИЙН БАЙГУУЛЛАГА (*international labour organisation*) – 1919 онд байгуулагдсан засгийн газар хоорондын байгууллага. 1946 онд ОУХБ нь НҮБ-ын анхны төрөлжсөн байгууллага болон үүсэн байгуулагдсан. ОУХБ-д хөдөлмөрийн аюулгүй ажиллагааны арга хэмжээг боловсруулах; хөдөлмөрийн нөхцлийг сайжруулах; ажил эрхлэлтээр бүрэн хангах; амьдралын түвшинг дээшлүүлэх; эдийн засгийн ба нийгмийн шинэчлэлтийг дэмжих; хүний үндсэн эрхийг сахиулах ба хүмүүсийн амь нас ба эрүүл мэндийг хамгаалах; ажил олгогчид ба ажилтнуудын хамтын ажиллагааг урамшуулах зорилгоор засгийн газар, ажил олгогчид ба ажилтан эрх тэгш үндсэн дээр нэгдэн орно. ОУХБ-ын өмнө дурдсан зорилгыг хэрэгжүүлэхийн тулд конвенц, зөвлөмж боловсруулан гаргадаг.

ОЛОН УЛСЫН ИРГЭНИЙ ПРОЦЕСС (*international civil procedure*) – олон улсын хувийн эрх зүйн бүрэлдэхүүн хэсэг болдог болзломл нэр томъёо бөгөөд гадаадын хувь хүн ба хуулийн этгээд, түүнчлэн аль ч улсын харьяалалгүй хүний байцаан шийтгэх ажиллагааны байдал, гадаадын улс, түүний дипломат төлөөлөгчид, олон улсын байгууллага, улсын эрх дархын байцаан шийтгэх ажиллагааны байдал, үндэсний шүүхүүдийн эрх хэмжээний зааг ялгаа (олон улсын харьяаллаын асуудал), өмнө дурдсан субъектүүдийг оролцуулан иргэний хэрэгт шүүхийн нотлох баримт,

гадаадын шүүхийн даалгаврыг биелүүлэх, гадаадын шүүхийн шийдвэрийг хүлээн зөвшөөрөх ба гүйцэтгэх, гадаадын шүүхэд байгаа буюу нэгэнт үүсгэсэн дуусаагүй ажиллагааны хууль зүйн учир холбогдлын асуудал, түүнчлэн гадаадын арбитрын шийдвэрийг хүлээн зөвшөөрөх ба гүйцэтгэх зэрэг асуудлыг зохицуулдаг, улс бүрийн хүрээнд дагаж мөрдөж буй иргэний байцаан шийтгэх ажиллагааны иж бүрдэл.

ОЛОН УЛСЫН КОНВЕНЦ (*international convention*)– олон талт олон улсын гэрээний нэлээд түгээмэл тархсан нэрийн нэг. О.у.к нь эдийн засгийн, хууль зүйн ба хүмүүнлэгийн шинжтэй тусгай асуудлаар байгуулагддаг.

ОЛОН УЛСЫН МАРГААН (*international dispute*)– үйл баримт ба эрх зүйн асуудлаар олон улсын эрх зүйн субъектын хооронд үссэн, албан ёсоор хүлээн зөвшөөрөгдсөн санал зөрөлдөөн. Хоёр талын буюу олон талын байж болох бөгөөд олон улсын аливаа нэгэн гэрээг тайлбарлах буюу хэрэглэх, тодорхой улсын хүлээх хариуцлага зэрэг улсын үйл ажиллагааны янз бүрийн хүрээнд үүсэж болно. О.у.м –ыг энхийн арга хэрэгслэлээр зохицуулна.

ОЛОН УЛСЫН ИРГЭНИЙ ЭРХ ЗҮЙ(*international civil law*)– олон улсын шинж (гадаад элемент) бүхий иргэний эрх зүйн харилцааг зохицуулж буй хэм хэмжээний нийлбэр цогц. Тухайн харилцаанд оролцогчид нь гадаад улсын иргэн, харьяалалгүй хүн байна. Гадаад улсын хуульд Монгол Улсын хуулийг баримтлахаар заасан заасан бол Монгол Улсын хууль тогтоомжийг хэрэглэнэ. Монгол Улсын эрх зүйн хэм хэмжээнд ямарваа нэгэн эрх зүйн харилцааг тодорхойлоогүй, эсхүл түүнийг өөр нэрийн дор ялгаатай агуулгаар тодорхойлсон бөгөөд Монгол Улсын эрх зүйн хэмжээг тайлбарлах аргаар тодорхойлж болохооргүй бол түүний эрх зүйн ангиллыг тогтооход тухайн эрх зүйн харилцаа зохицуулсан гадаад улсын эрх зүйн хэм хэмжээг харгалзаж болно.

ОЛОНУЛСЫНАРБИТР(*international arbitration*)–арбитрыгүндэснийх, эсхүл олон улсынх эсэхийг тухайн орны хуулиар тодорхойлсон байдаг. ЮНСИТРАЛ-ын загвар хуульд: (1) Арбитрын хэлэлцээрийн талууд гэрээ байгуулах үед өөр өөр улсад байсан; (2) Арбитрын хэлэлцээрт тодорхойлсон арбитрын орших газар нь талуудын бизнесийн үйл ажиллагаагаа явуулдаг газар биш байсан; (3) Арилжааны харилцаанаас үүсэх үүргийн ихэнх хэсэг нь биелэгдэх ёстой газар, эсвэл маргааны зүйлтэй салшгүй холбоотой газар байгаа; (4) Талууд арбитрын хэлэлцээрээр маргааны зүйл нь нэгээс илүү улсад хамааралтай хэмээн тодорхой тохиролцсон нөхцөлд арбитр нь олон улсын арбитр болно гэжээ.

ОЛОН УЛСЫН НИЙТИЙН ДЭГ ЖУРАМ МАРГААНЫ МӨН ЧАНАРТ (*the merits of a dispute*)– арбитрын ажиллагаанд хамаарах багц хэм хэмжээ буюу зарчим. Эдгээр хэм хэмжээний аль нэгийг дагаж мөрдөөгүй нь тухайн шийдвэрийг хүчингүй болгох, эсхүл тухайн шийдвэрийг хэрэгжүүлэхээс татгалзах үндэслэл болно.

ОЛОН ГЭРЭЭНИЙ АРБИТР (*multi contract arbitration*)– нэгээс олон тооны гэрээнд үндэслэсэн арбитрын ажиллагаа.

ОЛОН ТАЛТ АРБИТР (*multiparty arbitration*)– хоёроос дээш тооны тал оролцсон арбитрын ажиллагаа.

ОЛЖ АВАХ - энэ үйл ажиллагаа нь эзэнгүй эд юмсыг өөрийн болгох зорилгоор эзэмшилдээ авахад чиглэсэн байдаг. Эд юмсыг олж авч байгаа этгээд тухайн зүйлийг мэдэлдээ авах бодит боломжтой байх ёстой. Нөгөө талаас тухайн эд юмсын өмчлөгч байх буюу болох субъектив хүсэл зоригтой байх ёстой. Хэдийгээр энд эд юмс олж авахад тодорхой хүсэл зориг шаардлагатай байдаг боловч эд юмс олж авч байгаа үйл явц нь хэлцэл биш юм. Тийм учраас эрх зүйн чадамжтай байх шаардлагагүй бөгөөд бага насны хүүхэд ч гэсэн эзэнгүй эд юмсыг олж авч болно гэсэн үг. Гэхдээ уг хүүхэд нь өөрийн хүсэл зоригийг бүрдүүлэх хэмжээний насанд хүрсэн байх ёстой. Ер нь бол хэний ч өмчлөлд хэзээ ч байгаагүй эсвэл өмнөх өмчлөгч өмчлөх эрхээсээ татгалзсан учраас бусдын өмчлөлд ороогүй эд юмс нь эзэнгүй гэдэг нь ойлгомжтой юм.

ОПЦИОН (*option*)– ирээдүйд эд хөрөнгөө худалдах, худалдан авах гэрээ. Тодорхой цаг хугацаа, эсхүл тодорхой үйл явдал болохоос өмнө ямар нэгэн зүйлийг худалдах, эсхүл худалдан авахаар гэрээний талууд тохиролцох буюу худалдан авагч талын санаачилгаар тодорхой эд хөрөнгийг олж авах эрхтэй байхаар гэрээ байгуулж болно. Энэ гэрээнд худалдах, худалдан авах, гэрээний нийтлэг зохицуулалтыг хэрэглэнэ. Монгол Улсын Компанийн тухай хуульд компанийн дүрмээр зөвшөөрсөн тохиолдолд компани тодорхой тооны энгийн болон давуу эрхийн хувьцааг тогтоосон үнээр, заасан хугацаанд худалдан авах эрхийг баталгаажуулсан опцион гаргаж болно гэж заасан байдаг.

ОФЕРЕНТ (*offerer; offeror*)– гэрээ байгуулах санал гаргасан тал (хувь хүн ба хуулийн этгээд), Гэрээ байгуулах тухай анхны санал гаргаж байгаа тал.

ОФЕРТ (*offer*)– гэрээ байгуулах санал. Нэг этгээд өөрийн хүсэл зоригийг хүлээн зөвшөөрсөн этгээдтэй эрх үүргийн хувьд холбогдохоор нэг буюу

хэд хэдэн тодорхой этгээдэд хандан хүсэл зоригоо бодитойгоор, хангалттай тодорхой илэрхийлсэн илэрхийлэл.

ОФЕРТИЙН ДУУДЛАГА(*invitation offer*)– тодорхой бус этгээдүүдэд хандсан хүсэл зоригийн илэрхийлэлд гэрээ байгуулах санал болохыг шууд заагаагүй зарлал.

ОРОН НУТГИЙН ӨМЧ(*local property*) – орон нутгийн өмчийн зүйлс нь нийтийн зориулалттай өмч, орон нутгийн өөрийн өмчөөс бүрдэнэ. Орон нутгийн нийтийн зориулалттай өмчид тухайн орон нутгийн хүн амын нийтийн хэрэглээнд зориулсан эд хөрөнгө хамаарна. Урьд өмнө төрийн өмчлөлд байсан эд хөрөнгө; үйлдвэрлэл, ажил үйлчилгээний үр дүнд бий болсон эд хөрөнгө; эрх бүхий байгууллагын шийдвэрээр худалдан авсан эд хөрөнгө; хандив, тусламж, бэлэглэл, өвлөх журмаар олж авсан эд хөрөнгө; төрийн өмчөөс хууль тогтоомжийн дагуу хуваарилж шилжүүлсэн эд хөрөнгө; орон нутгийн өмчийн оролцоотой хуулийн этгээдийн орон нутгийн өмчид ногдох ашгаар олж авсан эд хөрөнгө; хуульд заасан бусад үндэслэлээр бий болсон эд хөрөнгө зэргийг орон нутгийн өмчит авч болно. Иргэдийн Төлөөлөгчдийн Хурал нь тухайн аймаг, нийслэл, сум, дүүргийн өмчийн зүйлсийг хүн амаа төлөөлөн өмчлөгч нь байна.

ОРОН СУУЦ ДАМЖУУЛАН ХӨЛСЛӨХ(*contract of sublease and dwelling*)– хөлслөгч өөрийн хөлслөн авсан орон сууцыг хөлслүүлэгчийн зөвшөөрөлтэйгээр бүхэлд нь буюу түний хэсгийг гуравдагч этгээдэд дамжуулан хөлслүүлэх эрхтэй. Дамжуулан хөлслөх гэрээний хугацааг талууд тохиролцон тогтоох боловч орон сууц хөлслөх үндсэн гэрээний үлдсэн хугацаанаас хэтэрч болохгүй.

ОРОН СУУЦ ӨМЧЛӨГЧ(*owner of dwelling/living/housing/accommodation*) – тухайн орон сууцыг эзэмших, ашиглах, захиран зарцуулах эрх бүхий иргэн, хуулийн этгээд, төрийн эрх бүхий байгууллага.

ОРОН СУУЦ ӨМЧЛӨХ ЭРХ(*right of property*) – орон сууц өмчлөгч нь хуульд өөрөөр заагаагүй бол дангаар өмчлөх өмчлөлийн зүйлээ өөрийн үзэмжээр эзэмшиж, ашиглаж, захиран зарцуулах; дундын өмчлөлийн зүйлсийг зориулалтын дагуу ашиглах; дундын өмчлөлийн зүйлсийг ашиглах, захиран зарцуулахад өөрт оногдох хэсгээр саналын эрхтэй оролцох; дундын өмчлөлийн зүйлд учирч болох гэм хорыг арилгах шаардлагатай өрга хэмжээг бусад өмчлөгчдийн зөвшөөрөлгүйгээр авах, гарсан зайлшгүй зардлаа нөхөн төлүүлэхээр шаардах зэрэг хуульд заасан бусад эрх эдэлнэ.

ОРОН СУУЦ ХӨЛСЛӨХ ГЭРЭЭ(*contract of renting of dwelling*) – хөлслүүлэгч нь сууцны зориулалттай байшин, сууц, орон сууцны өрөөг хөлслөгчийн эзэмшилд шилжүүлэх, хөслөгч нь хэлэлцэн тохирсон хөлс төлөх үүрэг бүхий иргэний эрх зүйн хэлцэл. Хууль буюу гэрээнд өөрөөр заагаагүй бол орон сууц хөлслөх гэрээний бие даасан зүйл болохгүй, орон сууцны дундын ашиглалтын талбай (гал тогтооны болон ариун цэврийн өрөө, байшингийн орц, шат зэрэг)-г уг орон сууцанд сууж байгаа хөлслөгчид адил тэгш ашиглах эрхтэй. Түүнчлэн ажил олгогч нь өөрийн мэдлийн орон сууцыг хөлслүүлэхээр гэрээ байгуулсан тохиолдолд тухайн ажиллагчтай байгуулсан хөдөлмөрийн гэрээ дуусгавар болсон ажил олгогч орон сууц хөлслөх гэрээг цуцлах эрхтэй.

ОРЧИН ТОЙРОНДОО АЮУЛТАЙ ЗҮЙЛ(*source of increased danger*) – төрөл бүрийн авто, механикжсан тээврийн хэрэгсэл, шатахуун түгээх газар, өндөр хүчдэлийн цахилгаан шугам, тэсэрч дэлбэрэх, хүчтэй үйлчлэх болон түргэн шатамхай, идэмхий буюу хорт бодис, орсон буур, зуудаг нохой зэрэг орчин тойрондоо аюул учруулж болох бөгөөд хүний бүрэн хяналтад байх боломжгүй объект, амьтныг ойлгоно. Орчин тойрондоо аюултай зүйлийг физик химийн- төрөл бүрийн цацраг идэвхт бодис бүхий төхөөрөмж; химийн-хүчтэй үйлчлэх болон түргэн шатамхай идэмхий буюу хорт бодис; биологийн- орсон буур, зуудаг нохой; физикийн зүйлс- бүх төрлийн механикжсан тээврийн хэрэгсэл, цахилгаан дулааны станц, шатахуун түгээх газар, өндөр хүчдэлийн цахилгаан шугам хэмээн ангилдаг.

ОРЧИН ТОЙРОНДОО АЮУЛТАЙ ЗҮЙЛИЙГ ЭЗЭМШИГЧ(*owner, source of increased danger*) – уг зүйлийг хууль буюу гэрээнд заасны дагуу байнга буюу түр хугацаагаар өөрийн эзэмших эрхийн үндсэн дээр ашиглаж байгаа иргэн, хуулийн этгээд.

ОРЧИН ТОЙРОНДОО АЮУЛТАЙ ЗҮЙЛЭЭС УЧИРСАН ГЭМ ХОРЫН ХАРИУЦЛАГА - барилга байгууламжийн хийц, зохион байгуулалтыг дүр мэдэн өөрчилсөн, эсхүл түүнд байрлуулсан буюу дамжуулан оруулсан эрчим бүч, галын болон тэсрэх аюултай, хортой бодисын улмаас бусдын амь нас, эрүүл мэнд, эд хөрөнгөд гэм хор учирсан бол уг гэм хорыг тухайн үйл ажиллагаа явуулж байгаа этгээд, эсхүл аюултай зүйлийг өмчлөгч буюу эзэмшигч гэм буруутай байсан эсэхээс үл хамааран хариуцан арилгах үүрэгтэй. Харин орчин тойрондоо аюул учруулж болох зүйлийг бусдын эзэмшлээс хууль бусаар авсан этгээд уг зүйлээс учирсан хохирыг хариуцан арилгана.

ОХИН КОМПАНИ(*subsidiary company*)– компанийн нийт энгийн хувьцааны 51-ээс 100 хүртэл хувийг өөр \толгой\ компани дангаараа эзэмшдэг бие даасан хуулийн этгээд. Охин компани нь тусдаа санхүүгийн тайлан гаргахын зэрэгцээ толгой компанитайгаа нэгдсэн тайлан гаргана.

ОЮУНЫ ӨМЧ(*intellectual property*)– оюуны хөдөлмөрийн бүтээлч үйл ажиллагааны үр дүнд утга зохиол, урлагийн болон шинжлэх ухааны бүтээл, түүнчлэн аж үйлдвэрийн салбарт туурвисан бүтээлтэй холбогдон үүссэн харилцаа. Оюуны бүтээгч үйл ажиллагаа ба нэг бүрчилсэн хэрэгслэлийн үр дүнгийн онцгой эрхийн нийлбэр цогцыг тусган илэрхийлсэн нэр томъёо. О.ө –д утга зохиол, урлаг, шинжлэх ухааны бүтээл, компьютерийн программ, уран бүтээлчдийн тоглолт, дуу авианы бичлэг болон радио телевизийн нэвтрүүлэг, хүний бүтээн туурвисан бүх шинэ бүтээл, шинжлэх ухааны нээлт,бүтээгдэхүүний загвар, бараа болон үйлчилгээний тэмдэг, хуулийн этгээдийн нэр зэрэгт хамаарах эрх багтана. О.ө хэмээх ойлголтыг анх 1967 онд баталсан Дэлхийн оюуны өмчийн байгууллага байгуулах тухай конвенцид заасан юм. Монгол улс тус конвенцид 1978 онд нэгдэн орсон. МУ-ын ИХ-д О.ө буй болохыг иргэний эрх зүйн харилцаа үүсэх үндэслэл болгон заасан байна.

ОЮУНЫ ӨМЧИЙН ГАЗАР(*intellectual property office*) –засгийн газрын хэрэгжүүлэгч агентлаг. Оюуны өмчийн газар нь зохиогчийн эрхэд хамаарах бүтээлийн мэдүүлэг хүлээн авч хянан шийдвэрлэх; бүтээлийн гэрчилгээ олгох; бүтээлийн талаархи мэдээллийг хэвлэн нийтлэх, бүтээлийн мэдээллийн нэгдмэл сан бүрдүүлэх; зохиогчийн эрхтэй холбоотой маргааныг шийдвэрлэхэд лавлагаа гаргаж өгөх; зохиогчийн хүсэлтээр түүнтэй байгуулсан гэрээний үндсэн дээр эх бүтээл хадгалах, хамгаалах, ашиглахтай холбогдсон арга хэмжээ авах; Зохиогчийн эрхийн тухай хуулийг хэрэгжүүлэх ажлыг улсын хэмжээнд зохион байгуулах; тодорхой бүтээлийн зохиогчийн эрхийг өөрийн болон гадаад оронд төлөөлөн хамгаалах; бүтээлийн болон түүнтэй холбоотой гэрээний улсын бүртгэл хөтлөх; бүртгэлийн гэрчилгээний загвар тогтоох; зохиогчийн эрхэд хамаарах бүтээлийн үнэлгээ тогтоох; зохиогчийн эрхэд хамаарах бүтээлийн үнэлгээ тогтоох; зохиогчийн эрхэд хамаарах бүтээлийн итгэмжлэгдсэн төлөөлөгчөөр ажиллах иргэн, хуулийн этгээдийг шалгаруулж зөвшөөрөл олгох; оюуны өмчийн хууль тогтоомжийн биелэлтэд тавих улсын хяналтыг хэрэгжүүлэх, оюуны өмчийн улсын байцаагч ажиллуулах зэрэг чиг үүргийг гүйцэтгэнэ. Оюуны өмчийн газар нь үйл ажиллагааныхаа орлогоор санхүүжих бөгөөд Оюуны өмчийн улсын хяналтын дүрмийг Засгийн газар батална.- МУ-д оюуны өмчийн эрхийг хамгаалах, төрийн бодлогыг

хэрэгжүүлэгч байгууллага. Засгийн газрын хэрэгжүүлэгч агентлаг. Шинэ бүтээл ашигтай загвар, барааны тэмдэг, бүтээгдэхүүний загварын мэдүүлгийг хүлээн авч эрхийн хамгаалалт хийж патент гэрчилгээ олгох шинэ бүтээл, бүтээгдэхүүний загварын мэдүүлгийг хүлээн авч эрхийн хамгаалалт хийж патент гэрчилгээ олгох; шинэ бүтээл, бүтээгдэхүүний загвар, барааны тэмдэг, зохиогчийн эрхийн бүтээл, аж ахуйн нэгжийн нэрийн лицензийн гэрээний улсын бүртгэлийг эрхлэх, шинэ бүтээл, бүтээгдэхүүний загвар, барааны тэмдэг, зохиогчийн эрхийн бүтээлийн тухай мэдээллийн нэгдсэн сан бүрдүүлэх, энэ талаарх мэдээлэл хэвлэн гаргах, оюуны өмчийн эрхийн зөрчлийг арилгах зорилгоор улсын хяналтын үйл ажиллагааг явуулдаг зэрэг үндсэн чиг үүргийг хэрэгжүүлнэ.

ОЮУНЫ ӨМЧИЙН ЭРХ ЗҮЙ (*intellectual property law*)—оюуны хөдөлмөрийн бүтээлч үйл ажиллагааны үр дүнг зохицуулахаар төрөөс батлан гаргасан эрх зүйн хэм хэмжээний нийлбэр цогц. Оюуны өмчийн эрх зүйн үндсэн шинж нь зохиогч өөрийн оюуны хөдөлмөрийн бүтээлч үйл ажиллагааны үр дүнд бий болсон бүтээлийнхээ үр дүнд өмчлөгч болохыг хуулиар зөвшөөрсөн байхаас гадна зохиогч тухайн бүтээлийнхээ өмчлөгчийн хувьд бүтээлтэйгээ ба бусадтай харьцах зан үйлийн боломж буюу эрх үүргийг нь хуулиар тогтоож өгсөн байх, эрх нь зөрчигдсэн тохиолдолд хамгаалах механизмыг нь эрх зүйгээр тогтоосон байх зэрэг болно.

ОЮУНЫ ҮНЭТ ЗҮЙЛ (*intellectual values*)—нээлт, шинэ бүтээл, оновчтой санал, зохиогчийн эрхэд хамаарах бүтээл, бүтээгдэхүүний загвар, барааны тэмдэг.

ОЮУНЫ ҮНЭТ ЗҮЙЛИЙГ ӨВЛӨХ (*inheritance intellectual values*)—оюуны үнэт зүйлийг өвлөх эрх гагцхүү эд хөрөнгийн эрхэд хамаарах бөгөөд уг эрхийг хуульд зааснаар буюу гэрээслэлээр олж авч болно. Хуульд зааснаар оюуны үнэт зүйлийг өвлөх эрх 50 жилийн хугацаанд хадгалагдана.

ОУХХ (*IBA*) - International Bar Association буюу Олон улсын хуульчдын холбоо. Тус холбоо нь “Олон улсын арбитрын ашиг сонирхолын зөрчлийн удирдамж”, “Олон улсын арбитрын ажиллагаанд нотлох баримт авч үзэх удирдамж”, “Олон улсын арбитрын ажиллагаанд талуудын төлөөллийг оролцуулах удирдамж” зэрэг түгээмэл хэрэглэгддэг хэм хэмжээ, журам гаргажээ.

ОУХТ (*ICC*) - International Chamber of Commerce (Paris) буюу Парист байрладаг Олон улсын худалдааны танхим (ОУХТ). Олон улсын хоорондох худалдааг хөгжүүлэх зорилгоор 1919 онд байгуулагдсан ОУХТ нь дэлхийд

энх тайван тогтоох үйлст хувь нэмэр оруулах, олон улсын бизнесийн үйл ажиллагаанд дэмжлэг үзүүлэх Олон улсын арбитрын шүүхийг 1923 онд өөрийн харъяанд байгуулжээ. ОУХТ-ын Арбитрын шүүх нь олон улсын арбитрын маргааныг ОУХТ-ын Арбитрын дүрмийн дагуу шийдвэрлэх үйл ажиллагааг явуулдаг. Түүнчлэн уг шүүх нь зуучлагч, шинжээч томилох болон бусад олон төрлийн маргаан шийдвэрлэх үйлчилгээ үзүүлдэг.

ОУЗИХ(FIDIC) - Fédération des Ingénieurs Conseils/International Federation of Consulting Engineers буюу Олон улсын зөвлөх инженерүүдийн холбоо (ФИДИК). Энэ нь барилгын салбарын олон улсын стандарт гэрээний хэлбэрийг тодорхойлдог инженерүүдийн холбоо юм. ФИДИК-ийн стандарт гэрээнд маргааныг олон шатлалаар шийдвэрлэх тухай заалтууд орсон байдаг.

Ө

ӨВЛӨХ (*inheritance; succession*)—нас барагчийн (өвлүүлэгчийн) эрх ба үүрэг түүний өвлөгчид шилжих. Өвлүүлэгчийн эд хөрөнгө, эрх өвлөгдөнө.

ӨВ ЗАЛГАМЖЛАГЧ (*heir/successor*)—хуульд заасан буюу гэрээслэлээр өвлөгдөх эд хөрөнгийг хүлээн авах эрх бүхий иргэн, гадаадын иргэн, харьяалалгүй хүн; Монгол Улсын болон гадаад улсын хуулийн этгээд; төр. Өв залгамжлагч нь өвлөгдөх эд хөрөнгийг бусад өвлөгчдийн ирэхийг хүлээхгүйгээр авч болох өв нээгдсэн өдрөөс хойш нэг жил өнгөрөөгүй буюу өвлөх эрхийн гэрчилгээ олгох хүртэл уг эд хөрөнгийг худалдах, бэлэглэх буюу барьцаалах, гэрээслэх эрхгүй байдаг.

ӨВ ЗАЛГАМЖЛАХ ЭРХИЙН ГЭРЧИЛГЭЭ (*testamentary certificate; hereditary certificate*) – хууль ёсны буюу гэрээслэлээр өвлөгч нь өвлөх эрхийн гэрчилгээ олгох хүсэлтийг өв нээгдсэн газрыг нотариат, нотариатгүй газар баг, сумын Засаг даргад гаргана. Хууль ёсны өвлөгчид өвлөх эрхийн гэрчилгээг өв нээгдсэнээс хойш нэг жил өнгөрсний дараа олгоно. Гэрчилгээ олгох тухай хүсэлт гаргасан буюу өвлөгдсөн эд хөрөнгийг авсан этгээдээс өөр өвлөгч байхгүй нь бодит баримтаар нотлогдвол гэрчилгээг 1 жил болохоос өмнө олгож болно. Өвлөх эрх бүхий этгээд байхгүй тохиолдолд гэрээслэлээр өвлөх эрхийн гэрчилгээг өв нээгдсэн өдрөөс хойш нэг жилийн дотор өвлөгч гэрээслэлээ үзүүлснээр олгоно. Эзэнгүй эд хөрөнгийг төрийн өмчлөлд шилжүүлэх гэрчилгээг өв нээгдсэнээс хойш нэг жилийн дараа төрийн зохих байгууллагад олгодог.

ӨВЛӨГДӨХ ХӨРӨНГӨ(*inheritance*)—гэдэг ойлголт нь хуулийн дагуу болон гэрээслэлээр өвлөгдөх хөрөнгийг болон түүний хэсгийг хамруулж ойлгодог. Энд өвлөгдөх хөрөнгө болон түүнтэй холбоотой бүх эрхтэй холбоотой өргөн утгыг хамарсан бүх тохиролцоо орно.

ӨВЛӨГДӨХ ЭД ХӨРӨНГИЙГ ХАМГААЛАХ(*defence inheritance*)—өв нээгдсэн газрын нотариат, нотариатгүй газар баг, сумын Засаг дарга шаардлагатай гэж үзвэл өвлөгч, өвлүүлэгчийн үүрэг гүйцэтгүүлэгч, түүнчлэн төрийн ашиг сонирхлын үүднээс өвлөгдөх эд хөрөнгийг хамгаалах арга хэмжээ авна. Өвлөгдөх эд хөрөнгийг бүх өвлөгч хүлээн авах буюу төрийн өмчлөлд шилжих хүртэл хамгаална. Өвлүүлэгчийн үүрэг гүйцэтгүүлэгч нэхэмжлэл гаргасан буюу шаардлагатай бусад тохиолдолд нутгийн захиргааны байгууллага өвлөгдөх эд хөрөнгөд эрхлэн хамгаалалт тогтооно. Эд хөрөнгөд эрхлэн хамгаалалт тогтоохтой холбогдон гарсан зардлыг өвлөгдөх эд хөрөнгөөс гаргана.

ӨВЛӨГДСӨН ЭД ХӨРӨНГИЙГ ХУВААРИЛАХ - өвлөгдсөн эд хөрөнгийг өв залгамжлалд оролцсон бүх өвлөгчид хэлэлцэн зөвшөөрөлцөж, хууль ёсны буюу гэрээслэлээр өвлөгч бүрт оногдвол зохих хэмжээгээр хуваарилах бөгөөд энэ талаар маргаан гарвал шүүх шийдвэрлэнэ. Өвлүүлэгчийг амьд байхад олдсон бөгөөд төрөөгүй байгаа өвлөгчид оногдох хэсгийг тусгаарлан гаргана. Төрөөгүй өвлөгчийн ашиг сонирхлыг хамгаалахын тулд өвлөгдвөл зохих эд хөрөнгийг хуваарилахдаа асран хамгаалах байгууллагын төлөөлөгчийг оролцуулна.

ӨВЛӨГЧИЙН ХАРИУЦЛАГА - өв хүлээн авсан өвлөгч буюу эд хөрөнгийг шилжүүлэн авсан төрийн байгууллага нь өвлүүлэгчийн гүйцэтгэвэл зохих үүргийг өвлөн авсан эд хөрөнгийн хэмжээнд хүлээнэ.

ӨВЛӨХ ЭД ХӨРӨНГИЙН ХЭМЖЭЭ НЭМЭГДЭХ - хууль ёсны өвлөгчдийн аль нэг нь өөрт оногдох хэсгийг хэнд олгохыг заалгүй өвлөхөөс татгалзсан, эсхүл өвлөх эрхээ алдсан бол түүнд оногдох хэсгийг хууль ёсны бусад өвлөгчдөд тэгш хуваан олгонон. Гэрээслэгч өөрийн бүх эд хөрөнгийг гэрээсэлсэн тохиолдолд гэрээслэлээр өвлөгчдийн аль нэг нь өөрт оногдох хэсгийг, хэнд олгохыг заалгүйгээр өвлөхөөс татгалзсан, эсхүл өвлөх эрхээ алдсан бол түүнд оногдох хэсгийг хууль ёсны өвлөгчдөд тэгш хуваан олгоно. Гэрээслэгч эд хөрөнгийнхөө зарим хэсгийг гэрээсэлсэн бөгөөд гэрээслэлээр өвлөгчдийн аль нэг нь хуульд заасан үндэслэлээр өвлөгчдийн тооноос хасагдвал, түүнд оногдох хэсгийг хууль ёсны өвлөгчдөд тэгш хуваан олгоно. Өвлөгдөх эд хөрөнгийн оногдох хэсгийг хүлээн авах өвлөгч байхгүй бол тухайн эд хөрөнгийг төрийн өмчлөлд шилжүүлнэ.

ӨВЛӨХ ЭРХЭЭ АЛДАХ - өвлүүлэгчийг, эсхүл хууь ёсны буюу гэрээслэлээр өвлөгчийг санаатайгаар алсан, түүнчлэн тэдгээрийн аль нэгний нас барах шалтгаан болсон бусад гэмт хэргийг санаатайгаар үйлдсэн нь шүүхийн шийдвэрээр тогтоогдсон бол уг гэм буруутай этгээд хуульд зааснаар болон гэрээслэлээр өвлөх эрхээ алдана. Дээрх гэмт хэргийн учир шалгагдаж байгаа этгээдэд шүүхийн шийвэр хуулийн хүчин төгөлдөр болох буюу хэргийг хэрэгсэхгүй болгох хүртэл эд хөрөнгийг өвлүүлж болохгүй бөгөөд өвлөгдөх эд хөрөнгөөс түүнд оногдох хэсгийг өв нээгдсэн газрын нотариат, нотариатгүй газар баг, сумын Засаг дарга шаардлагатай гэж үзвэл өвлөгч, өвлүүлэгчийн үүрэг гүйцэтгүүлэгч, түүнчлэн төрийн ашиг сонирхлын үүднээс хамгаалах арга хэмжээ авна.

ӨВЛҮҮЛЭГЧ(*testator*)– иргэний эрх зүйн бүрэн чадамжтай иргэн, Өвлүүлэгчийн эд хөрөнгө, эрх өвлөгдөнө. Өвлөгч өвлөн авсан өвийн хэмжээгээр зарим хэсэг нь гэрээслэгдсэн бөгөөд үлдсэн хэсгийг өвлөх хууль ёсны өвлөгч байхгүй бол түүнийг төрийн өмчлөлд эзэнгүй эд хөрөнгийн нэг адил шилжүүлнэ. Өөрийн эд хөрөнгөө гэрээслэсэн буюу эд хөрөнгө нь түүний өвлөгчид гэрээслэлээр буюу хуульд зааснаар шилжсэн нас барагч.

ӨВ НЭЭГДЭХ ГАЗАР(*place of the opening of inheritance*)– өвлүүлэгчийн сүүлчийн оршин сууж байсан газар, тэр нь мэдэгдэхгүй бол өвлөгдөх эд хөрөнгө буюу түүний гол хэсэг нь байга газар.

ӨВ НЭЭГДЭХ ҮЕ(*time commencement opening of inheritance (of succession)*)–өвлүүлэгч нас барсан өдрөөс, түүнчлэн иргэнийг нас барсан гэж зарласан бол нас барсан гэж зарлагдсан өдрөөс өв нээгдэнэ.

ӨВ ХҮЛЭЭН АВАХ БА ТАТГАЛЗАХ(*acceptance of inheritance*)– өвлөгдөх эд хөрөнгийг өвлөгч хүлээн авснаар өв залгамжлалыг гүйцэтгэсэнд тооцно. Өвлөгч ямар нэг нөхцөл заах буюу болзол тавьж өвлөгдөх эд хөрөнгийг түр хүлээн авах эрхгүй. Өвлөгчийн хүлээн авсан эд эд хөрөнгийг, өв нээгдсэн өдрөөс эхлэн өвлөгчид шилжсэн гэж үзнэ. Өвлүүлэгчийг нас барах хүртэл түүнтэй хамт амьдарч байсан өвлөгч нь өв нээгдсэнээс хойш гурван сарын дотор өю хүлээн авахаас татгалзсан тухайгаа нотариат буюу нотариат байхгүй газар баг, сумын Засаг даргад мэдэгдээгүй бол уг өвийг хүлээн авсан гэж үзнэ. Өвлүүлэгчийг нас барах хүртэл түүнтэй хамт амьдарч байсан өвчлөгчөөс бусад өвлөгчид нь өв нээгдсэнээс хойш нэг жилийн дотор хуульд заасны дагуу өвлөгдсөн эд хөрөнгийг эзэмдэн авсан буюу эрхлэн удирдсан, эсхүл нотариат буюу баг, сумын Засаг даргад өв хүлээн авах буюу өвлөх эрхийн гэрчилгээ олгохыг хүсч, өргөдөл гаргасан байвал уг өвийг хүлээн авсан гэж үзнэ. Өвлөгч

өвлөгдөх эд хөрөнгийг хүлээн аваагүй буюу хүлээн авах тухай хүсэлтээ зохих байгууллага, этгээдэд гаргаагүй бол түүнийг өвлөхөөс татгалзсан гэж үзнэ. Хүндэтгэн үзэх шалтгаан байвал өв хүлээн авах хугацааг шүүх сунгаж болно. Хугацаа сунгасан бол хугацаа хожимдуулсан өвлөгч нь бусад өвлөгчид буюу төрийн өмчлөлд шилжсэн эд хөрөнгөөс өөрт оногдох бэлэн байгаа эд хөрөнгө, эсхүл түүнийг борлуулсан үнийн зохих бусад этгээдэд шилжүүлэхээр зааж, өв хүлээн авахаас татгалзах эрхтэй.

ӨМЧ(Ownership, property)–эдийн баялгийг тодорхой этгээдэд хамааруулж, уг этгээдэд тухайн баялгийн хувьд олгогдсон хязгааргүй эрхийг бусад этгээдээс хүлээн зөвшөөрч байгаагаар илэрдэг нийгмийн харилцаа. 1. Өргөн утгаараа үйлдвэрлэлийн хэрэгсэл ба хэрэглээний зүйл олж авахаар тодорхойлогдох үйлдвэрлэл, хуваарилалт, солилцоо, хэрэглээний явцад хүмүүсийн хоорондын объектив түүхэн өөрчлөгдөх харилцааны тогтолцооны эдийн засгийн ухагдахуун; 2. Тодорхой этгээд болох хувь хүн буюу хамт олонд тодорхой нөхцөл ба тодорхой хэлбэрээр эд хөрөнгө хамаарахыг илэрхийлсэн хуулт зүйн ухагдахуун. МУ-ын Үндсэн хууль, ИХ-д заасны дагуу хэлбэрийг хүлээн зөвшөөрч, өмчлөгчийн эрхийг хуулиар хамгаална; 3. Иргэний эрх зүйн аргаар (объектив утгаараа Ө.ийн эрх зүй) Ө.ийн эдийн засгийн харилцааг зохицуулахад чиглэгдсэн хууль зүйн хэм хэмжээний нийлбэр цогцыг бүрдүүлдэг иргэний эрх зүйн институт; 4. Ө.-ийн эрх зүйн ямар нэгэн субъектэд хамаарах эд хөрөнгө. Материаллаг болон материаллаг бус хөрөнгийг хамгийн өргөн цар хүрээнд эрхшээлдээ байлгах эрх юм. Хуулиар энэхүү туйлын эрхийг позитив болон негатив байдлаар зохицуулсан байдаг. Өмчлөгч нь өөрийн материаллаг болон материаллаг бус хөрөнгөө чөлөөтэй эзэмших, ашиглах, захиран зарцуулах эрхтэй байна. Өмчлөгч нь өөрийн хөрөнгийг аливаа этгээдээс хамгаалах, хэн нэгэн өөр этгээд хөрөнгийг ашиглахыг таслан зогсоох эрхтэй байна.

ӨМЧЛӨГЧ (*owner; proprietor; owner of property*)–төр, аймаг, нийслэл, сум, дүүрэг, иргэн болон хуулийн этгээд өмчлөгч байна. Эдийн болон эдийн бус баялгийг эзэмших, ашиглах, захиран зарцуулах бүрэн эрх бүхий иргэн болон хуулийн этгээд, төр, түүнчлэн хуульд өөрөөр заагаагүй бол аймаг, нийслэл, сум, дүүрэг. Гэрээнд өөрөөр заагаагүй бол гэнэтийн буюу давагдашгүй хүчний шинжтэй нөхцөл байдлын улмаас өмчлөлийн зүйл, түүний үр төл, үр шим устсан, гэмтсэний эрсдлийг өмчлөгч хариуцна. Өмчлөгч хөрөнгөө бусдын хууль бус эзэмшлээс шаардах эрхтэй.

ӨМЧЛӨХ ЭРХ(*right of property*)–тодорхой этгээдийн өөрт байгаа эд хөрөнгийг хуулийн шууд хэм хэмжээ хязгаарын хүрээнд өөрийн үзэмжээр ба ашиг сонирхлоор болон бусад этгээдийн нөлөөллөөс үл шалтгаалан

эзэмших, ашиглах ба захиран зарцуулах эрх.Эзэмших, ашиглах, захиран зарцуулах эрхийн нийбэр. Эд хөрөнгөө өмчлөх эрх тухайн эд хөрөнгийн бүрдэл хэсэгт нэгэн адил хамаарна. Өмчлөгч нь бусад этгээд хууль буюу гэрээгээр олгогдсон эрхийг зөрчихгүйгээр, хуулиар тогтоосон хэмжээ, хязгаарын дотор өмчлөлийн зүйлээ өөрийн үзэмжээр чөлөөтэй эзэмшиж, ашигаж, захиран зарцуулах бөгөөд аливаа халдлагаас хамгаалах эрхтэй. Өмчлөгчийн эрхийг гагцхүү хуульд заасан үндэслэлээр хязгаарлана.

ӨМЧИЙН ТӨРӨЛ ХЭЛБЭР (*types of property*)– Монгол Улсад нийтийн болон хувийн өмч байна. Нийтийн өмч нь төрийн, орон нутгийн, шашны, олон нийтийн гэсэн хэлбэртэй байна. Хувийн өмч нь иргэний болон дундын гэсэн хэлбэртэй байна. Нийтийн болон хувийн өмч нь холимог хэлбэрээр байж болно.

ӨМЧИЙН ЭРХ ЗҮЙ(*law of property (of ownership)*)– эдийн болон эдийн бус баялгийг бүрэн эрх бүхий этгээдээс олж аван эзэмших, ашиглах, захиран зарцуулахтай холбогдсон нийгмийн харилцааг зохицуулж байгаа төрөөс тогтоосон хэм хэмжээний систем.

ӨМЧЛӨГЧ ЭРХ ДУУСГАВАР БОЛОХ ҮНДЭСЛЭЛ - хууль буюу гэрээнд өөрөөр заагаагүй бол өмчлөх эрх олж авч байгаа этгээдийн зохих журмын дагуу тавьсан шаардлагаар түүний эзэмшилд тухайн эд хөрөнгийг шилжүүлснээр хөдлөх эд хөрөнгөө өмчлөх эрх шинэ өмчлөгчид үүсэж, өмнөх өмчлөгчийн өмчлөх эрх дуусгавар болно.

ӨМЧЛӨХ ЭРХИЙГ ОЛЖ АВАХ АРГА- эзэнгүй эд юмс, алдуул амл, тэжээвэр болон бусад амьтдыг шударга аргаар олж авснаас хойш өөрийн өмчлөлийн зүлийн адил 5 жил тасралтгүй илээр эзэмшсэн этгээд тухайн эд хөрөнгийг өмчлөх эрхийг олж авна. Хуульд өөрөөр заагаагүй бол эзэнгүй үл хөдлөх эд хөрөнгийг олж авсан өмчлөгч бус этгээд уг эд хөрөнгийн өмчлөгчөөр улсын бүртгэлд бүртгүүлснээс хойш 15 жилийн хугацаанд уг эд хөрөнгийг өмчлөгчийн адил эзэмшиж байсан бол дээрх хугацаа дууссанаар уг этгээд өмчлөх эрхийг олж авна. Хууль болон гэрээнд өөрөөр заагаагүй бол эд хөрөнгийг арав буюу түүнээс дээш жилийн турш хууль ёсоор эзэмшиж, ашиглаж байсан эзэмшигч уг эд хөрөнгийг өмчлөх эрхийг тэргүүн ээлжинд олж авах давуу эрхтэй байна.

ӨМЧЛӨХ ЭРХИЙГ ШУДАРГААР ОЛЖ АВАХ АРГА - эд хөрөнгө шилжүүлж байгаа этгээд нь өмчлөгч биш болохыг өмчлөх эх олж авч байгаа этгээд мэдээгүй бөгөөд мэдэх боломжгүй байсан бол түүнийг өмчлөх эрхийг шударгаар олж авсан гэж тооцно. Харин эрхээ шилжүүлж байгаа этгээд өмчлөгч биш болохыг тухайн үед мэдэж байсан буюу мэдэх ёстой

буюу мэдэх боломжтой байсан бол өмчлөх эрхийг шударгаар олж авсан гэж үзэхгүй.

ӨМЧЛӨХ ЭРХ ҮҮСЭХ ҮНДЭСЛЭЛ - өмчлөх эрх үүсэх үеийг зөв тогтоох нь хууль зүйн хувьд өмчлөгчийн эрхийг хүлээн зөвшөөрөх; өмчлөгчөөс өмчлөх эрхээ хэрэгжүүлэхэд саад болсон аливаа үйл ажиллагааг таслан зогсоох; өмчлөх эрх хэрэгжих бүрэн боломж олгох зэрэг ач холбогдолтой. Үл хөдлөх эд хөрөнгө өмчлөх эрх хэлцлийн үндсэн дээр нэг этгээдээс нөгөөд шилжиж байгаа бол уг хэлцлийг үл хөдлөх эд хөрөнгийн бүртгэлийн газар бүртгүүлснээр өмчлөх эрх шинэ өмчлөгчид үүсгэж, өмнөх өмчлөгчийн өмчлөх эрх дуусгавар болно. Хууль буюу гэрээнд өөрөөр заагаагүй өмчлөх эрх олж авч байгаа этгээдийн зохих журмын дагуу тавьсан шаардлагаар түүний эзэмшилд тухайн эд хөрөнгийг шилжүүлснээр хөдлөх эд хөрөнгө өмчлөх эрх шинэ өмчлөгчид үүсэж, өмнөх өмчлөгчийн өмчлөх эрх дуусгавар болно. Өмчлөх эрх олж авч байгаа этгээдийн эзэмшилд шилжүүлснээр өмчлөх эрх олж авч байгаа этгээдийн эзэмшилд тухайн эд хөрөнгө байгаа бол өмчлөх эрх шилжүүлэх тухай гэрээ байгуулснаар; эд хөрөнгө нь гуравдагч этгээдийн эзэмшилд байвал өмчлөгч шаардах эрхээ өмчлөх эрхийг олж авч байгаа этгээдэд шилжүүлсэн гэрээ байгуулснаар эд хөрөнгийн үнийг бүрэн төлснөөр тухайн эд хөрөнгийг өмчлөх эрх шилжинэ гэж тохиролцсон бол ийнхүү үнийг бүрэн төлснөөр өмчлөх эрх шинэ өмчлөгчид шилжинэ. Хууль буюу гэрээнд заасан бол эд хөрөнгийн дагалдах баримт бичиг буюу үнэт цаасыг шилжүүлснээр тухайн эд хөрөнгийг өмчлөх эрх шилжсэнд тооцно. Зөвшөөрлийн үнэт цаасаар гэрчлэгдэх эрхийн өмчлөх эрх уг үнэт цаасанд бичилт хийснээр шилжинэ. Дуудлага худалдаагаар худалдсан зүйлийн үнийг бүрэн төлсөн үеэс худалдан авагч тухайн зүйлийн өмчлөгч болно.

ӨӨРТӨӨ ТУСЛАХ (*self-help*) - эрх бүхий байгууллагын тусламжийг, шуурхай авах боломжгүй байсан болон цаг алдалгүй арга хэмжээ авахгүй бол эрхээ хэрэгжүүлэх боломжгүй болох, эрхээ хэрэгжүүлэхэд ноцтой хүндрэл учрахаар байвал иргэний эрх зүйн харилцаанд оролцогч өөрийнхөө эрх, хууль ёсны ашиг сонирхлыг хамгаалж, өөртөө туслах зорилгоор эд юмсыг эзэмдэж авах, устгах буюу эвдэх, эсхүл зайлсхийж болзошгүй үүрэг гүйцэтгэгчийг саатуулах, үүрэг бүхий этгээдээс гүйцэтгэвэл зохих үйлдлийн эсрэг үйлдлийг таслан зогсоохоор тухайн нөхцөл байдалд тохируулан хийсэн үйлдэл. Энэхүү үйлдлийг хууль бус гэж үзэхгүй. Дээрх үйлдлийг хийсэн этгээд эд юмсыг битүүмжлэх буюу үүрэг бүхий этгээдийг албадан саатуулахаар эрх бүхий байгууллагад нэн даруй мэдэгдэнэ. Өөртөө туслах үйлдэл нь тухайн нөхцөл байдалд тохирсон хэр хэмжээнээс хэтэрч

болохгүй. Өөртөө туслах үйлдлийг эндүүрч хийсэн буюу хэр хэмжээнээс хэтрүүлсэн этгээд үйлдлийнхээ улмаас бусдад учруулсан гэм хорыг арилгах үүрэгтэй.

ӨР ШИЛЖИХ - эзэмшигчтэй нь тохиролцсоноор үүрэг гүйцэтгэгчийн өрийг гуравдагч этгээд шаардах эрхийг өөртөө шилжүүлэн авч үүрэг гүйцэтгэж болно. Өрийг шилжүүлснээр батлан даагч болон барьцаалуулагч харилцаагаа үргэлжлүүлэхээс татгалзсан бол шаардлагыг хангахад чиглэгдсэн барьцаа, батлан даалт, баталгаа, банкны баталгаа дуусгавар болно.гэдэг нь шаардах эрх шилжихийн эсрэг нь юм. Өр шилжсэнээр үүрэг гүйцэтгэгч нь өөрчлөгддөг. Харин шаардах эрх шилжихэд үүрэг гүйцэтгүүлэгч нь өөрчлөгддөг. Өр шилжихэд үүрэг гүйцэтгүүлэгч болон үүрэг гүйцэтгэгчийн хооронд гэрээ байгуулагдсан байх шаардлагатай. Өмнөх үүрэг гүйцэтгүүлэгчийн зөвшөөрөл шаардлагагүй бөгөөд тэрээр гэрээнд мөн оролцох шаардлагагүй.

ӨРИЙН БИЧИГ (*bond, obligation*)– эзэмшигч (зээлдэгч) ба гаргагч (зээлдүүлэгч) этгээдийн хооронд зээлийн харилцаагаар үүсдэг үнэт цаас. Тодорхой хугацааны дараа үндсэн төлбөр болон хүүг мөнгөн, эсхүл тодорхой эд хөрөнгө, эд хөрөнгийн эрхийн хэлбэрээр эргүүлэн төлөх үүргийг гэрчилсэн үнэт цаас.

II

ПАССИВ (*passive, liabilities*)– тооцооны харилцах, богино хугацааны хадгаламж, банкны өөрийн хөрөнгө зэрэг. Банкны пассивын гүйлгээгээр түр сул чөлөөтэй мөнгөн хөрөнгийг хуримтлуулна.

ПАТЕНТ(*patent*)– тухайн шийдэл нь шинэ бүтээл, эсхүл бүтээгдэхүүний загвар болохыг тодорхойлж, зохиогч нь тодорхой хугацаанд түүнийг өмчлөх онцгой эрхтэй болохыг хүлээн зөвшөөрч төрийн эрх бүхий байгууллагаас олгож байгаа баримт бичиг бөгөөд шинэ бүтээлийн түвшин агуулсан, үйлдвэрлэлд ашиглах боломжтой, цоо шинэ үйлдвэрлэх арга ажиллагаа буюу бүтээгдэхүүн (шинэ бүтээл) зохиогч, түүнээс эрх шилжүүлэн авсан хувь хүн, хуулийн этгээдэд патент олгоно. Шинэ бүтээл нь тухайн мэргэжлийн хүнд ялгагдах давуу шинж чанартай байвал түнийг шинэ бүтээлийн түвшин агуулсан гэж үзнэ.

ПАТЕНТЫГ ХҮЧИНГҮЙ БОЛГОХ - сонирхогч этгээд патентыг хүчингүй болгох тухай шүүхэд өргөдөл гаргасан бөгөөд Монгол Улсын

Патентын тухай хууль тогтоомжид заасныг зөрчиж патент олгосон байвал шүүх патентыг хүчингүй болгоно. Энэ тохиодолд Оюуны өмчийн газар шинэ бүтээл, бүтээгдэхүүний загварын улсын бүртгэлд зохих өөрчлөлтийг оруулж патентын хэвлэлд нийтэлнэ. Патент эзэмшихээс болон патентын хураамж төлөхөөс татгалзсан. Хураамжийг хуульд зааснаар 6 сарын хугацаанд төлөөгүй тохиолдолд. Оюуны өмчийн газар патентыг хүчингүй болгоно. Энэ тохиолдолд төрийн хяналтад зайлшгүй байх шинэ бүтээл бүтээгдэхүүний загварын патент эзэмших эрх төрийн захиргааны холбогдох төв байгууллагад шилжинэ. Патентын хураамжийн төлөөгүй шалтгаанаар патентыг хүчингүйд тооцсон нөхцөлд патент хүчинтэй байх нийт хугацааны дотор патент эзэмшигчийн хүсэлтээр патентыг сэргээж болно.

ПАТЕНТ ЭЗЭМШИГЧ (*patentee*)– шинэ бүтээл, бүтээгдэхүүний загварын патент болон ашигтай загварын гэрчилгээ, түүнтэй холбоотой онцгой эрхийг хуульд заасан үндэслэл, журмын дагуу олж авсан зохиогч буюу түүнээс эрх шилжүүлэн авсан этгээд.

ПРОЦЕССЫН ХУВААРЬ (*procedural timetable*)– тодорхой арбитрын ажиллагаанд зарцуулах цаг хугацааг тухайн ажиллагаа эхлэх үед тодорхойлсон баримт бичиг. Үүнийг ихэвчлэн арбитрын бүрэлдэхүүнээс гаргасан процессын дараалалд тусгасан байдаг.

ПРОЦЕССЫН ДАРААЛАЛ (*procedural order*) – арбитрын бүрэлдэхүүнээс тогтоосон, арбитраар хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагааны процесс үйл ажиллагааны дараалал.

ПРОЦЕССЫН ЭРХ ЗҮЙ БУЮУ ПРОЦЕССЫН ХУУЛЬ(*procedural law*) – арбитрын ажиллагаа явуулахын тулд хэрэглэх багц дүрэм, журам бөгөөд талууд үүнийг холбогдох арбитрын хуулийн заалтыг шууд болон шууд бусаар иш татах замаар, эсхүл арбитрын бүрэлдэхүүн үндэсний хууль тогтоомжоос иш таталгүй тодорхойлдог. Үүнийг материаллаг хууль болон арбитрын хуультай андуурч болохгүй.

ПРОЦЕССЫН ШИЙДВЭР(*procedural order*) – арбитраар хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагаатай холбоотой асуудлыг зохицуулахаар арбитрын бүрэлдэхүүнээс гаргасан тушаал .

Р

РЕДФЕРН ТӨЛӨВЛӨГӨӨ (*redfern schedule*)– нотлох баримтыг ил тод болгохтой холбоотой маргааныг шийдвэрлэн зохицуулах зорилт бүхий хүснэгт агуулсан баримт бичиг. Энэхүү бүх холбогдох этгээдүүдийн оролцоотойгоор боловсруулах хүснэгтэд нотлох баримтыг ил болгох хүсэлт, татгалзал болон арбитрын бүрэлдэхүүний шийдвэр зэргийг тусгана.

С

САДАНГИЙН ХҮН(*close relatives*)–хуульд зааснаар гэрлэгчийн төрсөн ах, эгч, дүү, авга, нагац, тэдгээрийн хүүхэд.–МУ-ын гэр бүлийн эрх зүйд гэрлэгчийн төрсөн ах, эгч, дүү, авга, нагац тэдгээрийн хүүхэд. (“1999 оны 6 дугаар сарын 11-ний өдрийн хуулийн 3.1.6)

САЛГАЖ БОЛОХ ЭД ЮМС - зориулалт нь алдагдахгүйгээр хувааж болдог зүйл.

САЛГАЖ ҮЛ БОЛОХ БУЮУ ХЯЗГААРЛАГДМАЛ ЭРХ (*limited rights to thing*) – өөр эрхтэй салшгүй холбоотой, түүнгүйгээр бие даан хэрэгжиж, үл чадах эрхийг салгаж үл болох эрх гэх бөгөөд илүү өргөн хүрээтэй эрхээс уламжлагдсан, тухайн эрхээр хязгаарлагдсан эрх нь хязгаарлагдмал эрх байна.

САЛГАЖ ҮЛ БОЛОХ ЭД ЮМС - зориулалт нь алдагдахгүйгээр хувааж болдоггүй зүйл.

САН (*fund*) –нэг буюу хэд хэдэн үүсгэн байгуулагч нь нийгэмд ашиг тустай, нэгдмэл зорилгод хүрэхийн тулд эд хөрөнгө төвлөрүлэх замаар байгуулсан гишүүнчлэлгүй хуулийн этгээд. Сангийн эрх барих байгууллага буюу удирдах зөвлөл нь хандивлагч, дэмжигч тэдгээрийн томилсон төлөөллөөс бүрдэнэ. Сангийн эрх барих байгууллага нь гүйцэтгэх удирдлага болон хяналтын байгууллагыг томилно. Сангийн гүйцэтгэх удирдлага сангийн дүрэмд нийцсэн үйл ажиллагаа явуулж, үйл ажиллагааны болон санхүүгийн тайлан эрх барих байгууллагаараа хэлэлцүүлэн хэвлүүлж, олон нийтэд түгээнэ.

САНУУЛАХ(*warning*)– МУ-ын хөдөлмөрийн хуульд заасан хөдөлмөрийн сахилгын арга хэмжээний нэгэн хэлбэр. Сануулах нь хөдөлмөрийн сахилгын хамгийн хөнгөн шийтгэлд тооцогдоно.

САНХҮҮГИЙН БАРИМТ (*financial document*)– нягтлан бодох бүртгэлийн данс, өмч, хөрөнгө, өр төлбөр орлого, зарлагын анхан шатны баримт ба нэмэлт тайлбар, тодруулга болон бизнесийн байгууллагын санхүү, эдийн засгийн асуудалтай холбоо бүхий баримт бичиг.

САНХҮҮГИЙН ЗУУЧЛАГЧ (*financial mediator*)– хөрөнгө оруулагчаас болон мөнгө хүлээн авдаг банк, даатгалын компани, зээлийн хоршоо, харилцах сан зэрэг.

САНАЛЫГ ХҮЛЭЭН АВАХ(*accept*)–саналыг хүлээн авах нь хүсэл зоригийн илэрхийлэл мөн бөгөөд үүгээрээ хүсэлтийг хүлээн авагч нь зөвшөөрч буйгаа илэрхийлж байгаа явдал. Гэрээ байгуулж байхад ямар нэгэн гэнэтийн үйл явдэл тохиолдож гэрээ нь ач холбогдолгүй болгочих вий гэсэн эмзэглэл байх нь олонтаа. Энэ тохиолдолд гэрээгээ байгууллагаар нь байгуулаад харин хүчинтэй болох нөхцөлийг нь тохиролцох боломжтой байдаг. Болзол нь тухайн үед тодорхойгүй байга зүйлийг эрх зүйн хувьд урьдчилан харж тохролцох боломж олгодог арга хэрэгсэл.

САНАЛ ЗӨРӨХ(*dissenting opinion*) – онцгой санал Арбитрын бүрэлдэхүүний нэг арбитрч арбитрын шийдвэртэй холбоотой асуудлаар тус бүрэлдэхүүний бусад арбитрчтай зарчмын хувьд санал зөрөлдөж буйгаа бичгээр илэрхийлэх үед хэрэглэх нэр томъёо. Үүнийг тусдаа баримт бичиг маягаар, эсхүл арбитрын шийдвэрт тусгах юмуу эсвэл уг шийдвэрт зүүлт тайлбар хэлбэрээр оруулж болно.

САХИЛГА(*discipline*)– өргөн утга санаагаараа ямар нэгэн хамт олны бүх гишүүд буюу эрх зүйн бусад субъект тогтоосон журам, горимд заавал захирагдах ёс.

СОНИРХОГЧ ЭТГЭЭД (*persons in interest*)- иргэний эрх зүйд хуулийн этгээдээс хэлцэл хийх ба түүний олох материалын ашиг буюу бусад үр дагаврыг сонирхсон этгээд. С.э. гэсэн нэр томъёо нь хуулийн этгээдийн тодорхой төрлийг зохицуулан МУ-ын иргэний хууль тогтоомжид голчлон агуулагдсан байдаг. Жишээлбэл, “Компанийн тухай” хуульд “Компанийн эрх бүхий албан 406х

СУНГАЛТ (*prologation*)- гэрээнд заасан хугацаанаас илүүгээр гэрээний үйлчлэлийг уртасгах. Гэрээний сунгалтыг дараахь хоёр аргаар хийнэ; 1. Тодорхой хугацаагаар гэрээг сунгах тухай тусгай хэлэлцээр (тэмдэглэл) хийнэ. 2. Гэрээний эх бичвэрт сунгах тухай нөхцлийг оруулна. Ингэхдээ гэрээнд аяндаа сунгагдахаар заасан бол хэрэв тохиролцогч талуудын аль нэг нь гэрээ үйлчлэх хугацаа дуусахаас өмнө гэрээнээс татгалзах тухай

мэдэгдэл хийгээгүй бол гэрээнд заасан тодорхой хугацаагаар гэрээ аяндаа сунгагдсан гэж үзнэ.

СУУРЬ НИЙЛҮҮЛЭЛТ(*base delivery*)– бараа гаргах, холбогдох баримт бичгийг бүрдүүлэх, тээврийн зардлыг төлөх, барааны өмчлөх эрх худалдагчаас худалдан авагчид шилжих үеийг тодорхойлох, бараа гэмтэх ба алга болох тохиолдлын эрсдэл, түүнчлэн нийлүүлэх хугацааны талаар худалдагч ба худалдан авагчийн хоорондын үүргийн хуваарилалтыг заасан гадаад худалдааны хэлцлийн нөхцөл.

СУУЦ ӨМЧЛӨГЧДИЙН ХОЛБОО(*association of housing owners*)– Нийтийн зориулалттай орон сууцны нэг байшинд хоёр буюу түүнээс дээш өрх сууц өмчлөгч болсон тохиолдолд дундын өмчлөлийн эд хөрөнгийг дундаа өмчлөх эрхийг хэрэгжүүлэх, орон сууцны ашиглалтын хэвийн байдлыг хангах, сууц өмчлөгчдийн эрх, ашиг сонирхлыг хамгаалах зорилгоор сууц өмчлөгчдийн холбоог байгуулж болдог. Зэрэгцэн орших хэд хэдэн орон сууцны барилгад сууц өмчлөгчдийн холбоо хуулийн этгээдийн эрхгүй байна. Орон сууцанд оршин суугаа сууц өмчлөгч бусад этгээд заавал тухайн холбооны гишүүн байна. Орон сууцны бүрэлдэхүүнд төрийн болон орон нутгийн өмчийн сууц байгаа бол өмчлөгчийн эрх бүхий байгууллагаас томилсон төлөөлөгч холбооны гишүүн байна.

СЭТГЭЦИЙН ӨВЧНИЙ УЛМААС ӨӨРИЙН ҮЙЛДИЙН УЧИР ХОЛБОГДЛЫГ ОЙЛГОХГҮЙ ИРГЭНИЙ ХИЙСЭН ХЭЛЦЭЛ - өөрийн үйлдлээр эрх олж үүрэг хүлээх чадваргүй буюу иргэний эрх зүйн бүрэн чадамжгүй гэж албан ёсоор тооцогдоогүй байхда бусадтай хийсэн хэлцэл нь хуульд заасны дагуу хүчин төгөлдөр бус байна.

СХТ(*SCC*) –Stockholm Chamber of Commerce (Stockholm) буюу Стокхолм дахь Худалдааны танхим (СХТ). Энэ нь маргаан шийдвэрлэх үүрэг бүхий бие даасан байгууллага юм. Тус танхим нь өөрийн харъяаны Арбитрын институтын Арбитрын дүрмийн дагуу маргаан шийдвэрлэх ажиллагаанд дэмжлэх үзүүлэхийг эрхэм зорилгоо болгон ажилладаг байна. Үүний зэрэгцээ дотоодын болон олон улсын маргааныг бусад холбогдох дүрэм, журмын дагуу шийдвэрлэдэг.

СОУАТ(*SIAC*)– The Singapore International Arbitration Centre (Singapore) буюу Сингапурын Олон улсын арбитрын төв (СОУАТ). 1991 онд байгуулагдсан, Ази тивийн тэргүүлэх арбитрын байгууллага. СОУАТ нь арбитраар хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагааг ЮНСИТРАЛ-ын Арбитрын дүрэм, эсхүл 2010 онд шинэчлэн баталсан өөрийн Арбитрын дүрмийн дагуу явуулдаг.

Т

ТАЛУУДЫН ЭВЛЭРЛИЙН ҮНДСЭН ДЭЭР ГАРГАСАН АРБИТРЫН ШИЙДВЭР (*award by consent*) – талууд маргаанаа эвлэрлээр шийдвэрлэснийг тэмдэглэсэн арбитрын шийдвэр. Энэ шийдвэр нь арбитрын шийдвэрийн нэг адил хүчин төгөлдөр хэрэгжих ёстой.

ТАЛУУДЫН БИЕ ДААСАН БАЙДАЛ (*party autonomy*) – талуудад арбитрын ажиллагаа явуулах байршил, арбитрын дүрэм журам, хэрэглэх хууль болон тухайн арбитрыг хэрхэн явуулах тухай бусад холбогдох асуудлыг чөлөөтэй сонгох боломж олгодог олон улсын арбитрын ажиллагааны үндсэн зарчим.

ТООЦОО НИЙЛЭХ ГЭРЭЭ - талууд хоорондын ажил хэргийн харилцаанаас үүссэн шаардлагыг гэрээнд заасан хугацааны дотор харилцан тооцоо нийлэх замаар хаахаар тохиролцох бөгөөд тооцоо нийлэх хүртэл шаардлага гаргахгүй байх үүрэг хүлээсэн хэлцэл. Тооцооны үлдэгдлийг гэрээнд заасан хугацаанд төлөх бөгөөд тооцоог хааснаар тооцооны үлдэгдлийг төлөхийг шаардах эрх үүснэ. Тооцооноос үүссэн үлдэгдлийг төлснөөр тооцоо нийлэх гэрээний шаардлагыг хангасанд тооцно. Гэрээнд өөрөөр заагаагүй бол тооцоог жилд нэг удаа хаана. Тооцоо нийлэх гэрээний дагуу төлөх төлбөрт хүү тооцож болно.

ТОРГУУЛЬ (*fine*) – үүргээ гүйцэтгээгүй буюу зохих ёсоор гүйцэтгээгүй тал нь төлөхөөр хууль болон гэрээнд урьдчилан тодорхой хэмжээгээр заасан, эсхүл гүйцэтгээгүй буюу зохих ёстой гүйцэтгээгүй үүргийн үнийн дүнгийн тодорхой хувиар тогтоосон анз.- хуулиар буюу гэрээгээр тогтоосон тохиолдолд ба журмаар хэрэглэгддэг мөнгөн шийтгэл, эд хөрөнгийн нөлөөллийн арга хэмжээ. 1. Иргэний эрх зүйд Т. нь анзын нэгэн төрөл; талуудын хооронд үүргээ гүйцэтгээгүй буюу зохих ёсоор гүйцэтгээгүй тал нь төлөхөөр тухайн үүргийн үнийн дүнгийн тодорхой хувиар тогтоосон болон эсхүл урьдчилан тодорхой хэмжээгээр заасан мөнгөн дүн. Т. Тогтоох нь гэрээний биелэлтийг хангах (түүнийг биелүүлээгүй буюу зохих ёсоор биелүүлээгүй үед холбогдох талаас гаргуулж авна) ба гэрээг зөрчихөд хүлээлгэх хариуцлагын арга хэмжээ. Т. ийг гэрээ биелүүлээгүй гэм буруутай тохиолдолд гэрээт тал нь мөнгө төлнө. Хууль буюу гэрээнд заасан онцгой тохиолдолд гэм бурууг харгалзахгүйгээр гаргуулна.

ТОМИЛОХ ЭРХ БҮХИЙ ЭТГЭЭД (*appointing authority*) – талуудын, эсхүл холбогдох байгууллагын зүгээс арбитрчдыг томилуулахаар сонгосон

этгээд, эсхүл байгууллага. Зарим тохиолдолд томилох эрх бүхий этгээд нь холбогдох дүрмийн хүрээнд арбитрчаас татгалзах, арбитрчийг солих болон бусад чиг үүрэг гүйцэтгэнэ.

ТОГТООХ ХЭСЭГ (*dispositive*)– ерөнхийдөө арбитрын хэргийг хэрхэн хэлэлцсэнийг дурдсан баримт бичгийн төгсгөл хэсэгт (маш цөөн тохиолдолд эхэн хэсэгт) бичсэн байдаг арбитрын бүрэлдэхүүний гаргасан арбитрын шийдвэр, дүгнэлтийн тухай мэдээлэл агуулсан хэсэг.

ТУРШИЛТЫН ХУГАЦАА (*period of probation; probationary; period*)– хөдөлмөрийн эрх зүйд шинээр орж байгаа ажилтантай ажил олгогчоос хөдөлмөрийн дотоод журмаараа тогтоосон хугацаа, Т.х. нь 6 сараас илүүгүй байна. (“Хөдөлмөрийн тухай” МУ-ын 1999 оны 5 дугаар сарын 14-ний өдрийн хуулийн 23 дугаар зүйл)

ТҮДГЭЛЗҮҮЛЭХ (*halt; stop; stoppage; stay; suspension*)– хөдөлмөрийн эрх зүйд хуульд заасан үндэслэлээр, хуулиар тусгайлан эрх олгосон этгээдийн гаргасан шийдвэрийн үндсэн дээр ажил, албан тушаал эрхлэн гүйцэтгэхийг цалин хөлс, олговор олгохгүйгээр түр зогсоох. МУ-ын хөдөлмөрийн хуулийн 44 дүгээр зүйлд хууль тогтоомжид заасны дагуу эрх бүхий байгууллага шаардсан бол ажилтныг тухайн ажил, албан тушаал эрхлэхийг түдгэлзүүлж, цалин хөлс олгохыг зогсооно.

ТҮРЭЭСЛҮҮЛЭГЧ (*lessor*)– эд хөрөнгийг түрээсэнд өгсөн өмчлөгч буюу түүнийг төлөөлсөн байгууллага. Түрээслүүлэгчээс (хөлслүүлэгчээс) эд хөрөнгөө түр эзэмшүүлэх ба ашиглуулахаар өгсөн түрээсийн (эд хөрөнгө хөлслөх) гэрээний тал. Хөлслүүлэгчтэй утга ойролцоо.

ТҮРЭЭСЛЭГЧ (*leaseholder*)– түрээслүүлэгчээс (хөлслөгчөөс) эд хөрөнгийг сайн дурын үндсэн дээр тодорхой хөлстэйгээр түр эзэмших ба ашиглахаар авсан түрээсийн (эд хөрөнгө хөлслөх) гэрээний тал. Хөлслөгчтэй утга ойролцоо. МУ-ын ИХ-ийн 318 дугаар зүйлд заасны дагуу түрээслүүлэгч нь түрээслэгчийн эзэмшил, ашиглалтад аж ахуйн үйл ажиллагаа явуулах болон дүрэмд заасан зорилгоо биелүүлэхэд нь зориулж тодорхой эд хөрөнгө шилжүүлнэ.

ТҮР ХҮЧИНГҮЙ БОЛГОН ЗОГСООХ (*abeyance*)–арбитрын ажиллагааг түр зогсоосон хугацаа.

ТҮР АРБИТР (*ad hoc*) – арбитрын байгууллагад хамаарахгүй маргааныг шийдвэрлэх түр хугацааны механизм. Энэ тохиолдолд талууд маргаанаа ихэвчлэн ЮНСИТРАЛ-ын Арбитрын дүрмээр шийдвэрлэдэг.

ТӨЛБӨР ТООЦООНЫ ГЭРЭЭ (*contract of banking account*)– банк, эрх бүхий бусад хуулийн этгээд нь иргэн болон хуулийн этгээдийн бэлэн бусаар хийх төлбөр, тооцоог гүйцэтгэх үүрэг хүлээсэн хэлцэл. Бэлэн бусаар хийх төлбөр тооцоог төлбөрийн даалгавар, аккредитив, инкасс, чек, вексель, төлбөрийн карт, электрон төлбөр тооцоо, зээлжих эрх, зээлээр хийх төлбөр тооцоо болон төлбөр тооцооны бусад хэрэгслээр гүйцэтгэж болно. Төлбөр тооцооны гэрээгээр талууд төлбөр тооцоо гүйцэтгэх үйлчилгээний хөлс төлөхөөр тохиролцож болдог. Банкаар дамжуулан хийгдэх мөнгөн хадгаламж, зээл, харилцах, дансны орлого, зарлагын гүйлгээ нь бэлэн болон бэлэн бус хэлбэрээр байж болно. Банкаар дамжуулан үндэсний болон гадаад улсын бэлэн мөнгөн тэмдэгтээр хийх гүйлгээг бэлэн мөнгөний төлбөр тооцоо, төлбөр тооцооны баримтаар хийх гүйлгээг бэлэн бус мөнгөний төлбөр тооцоо гэнэ. Бэлэн мөнгөний төлбөр тооцоонд оролцогч талууд харилцан тохиролцоно. Бэлэн мөнгийг банкинд төвлөрүүлэх ажиллагааг талууд харилцан тохиролцсон гэрээний үндсэн дээр гүйцэтгэж болно. Төлбөр тооцооны баримтын бүрдүүлбэрийг Монголбанк тогтооно.

ТӨЛӨӨЛӨГЧ(*delegant*)– итгэмжлэлээр төлөөлөхөд төлөөлөгч нь иргэний эрх зүйн бүрэн, бүрэн бус, эсхүл хязгаарлагдмал чадамжтай иргэн болон хуулийн этгээд байж болно. Төлөөлөгч төлөөлүүлэгчээс олгосон бүрэн эрхийн хүрээнд, түүний нэрийн өмнөөс гуравдагч этгээдтэй хэлцэл хийх бөгөөд уг хэлцлээс үүсэх эрх, үүрэг нь гагцхүү төлөөлүүлэгчид бий болно. Төлөөлөгч нь бүрэн эрхээ шударгаар, төлөөлүүлэгчийн эрх, хууль ёсны ашиг сонирхолд нийцүүлэн хэрэгжүүлэх үүрэгтэй. Төлөөлүүлэгч нь төлөөлөгч болон түүнтэй хэлцэл хийх гуравдагч этгээдэд төлөөлүүлэх тухайгаа болон төлөөлөгчийн бүрэн эрхийн талаар амаар буюу бичгээр мэдэгдсэнээр төлөөлөгчид бүрэн эрх олгож болно. Сонгогдсон буюу томилогдсон төлөөлөгч, төр, байгууллага, хамт олны бүрэн эрхт төлөөлөгч.

ТӨЛӨӨЛӨЛ(*representation agency*)– төлөөлүүлэгчийн нэрийн өмнөөс хэлцэл хийх, хэрэгжүүлэхтэй холбогдсон үйл ажиллагаа бөгөөд үүнээс үүсэх эрх, үүрэг бусад үр дагавар нь гагцхүү төлөөлүүлэгчид бий болно.

ТӨЛӨӨЛӨЛ ДУУСГАВАР БОЛОХ - иргэний эрх зүй дэх төлөөлөл дуусгавар болох тохиолдолд төлөөлөгч бүрэн эрхээсээ татгалзсан; төлөөлүүлэгч нь өөрийн олгосон бүрэн эрхийг хүчингүй болгосон; хууль буюу гэрээнд өөрөөр заагаагүй бол төлөөлүүлэгч буюу төлөөлөгч нас барсан, эсхүл эрх зүйн бүрэн чадамжгүй болсон; итгэмжлэл олгосон хуулийн этгээдийн үйл ажиллагаа дуусгавар болсон; бүрэн эрхийг хэрэгжүүлсэн; бүрэн эрх хэрэгжүүлэх хугацаа дууссан; хуулиар тогтоосон төлөөлүүлэх үндэслэл дуусгавар болсон зэргийг хамааруулна.

ТӨЛӨӨЛӨН УДИРДАХ ЗӨВЛӨЛ - хувь нийлүүлэгчдийн хурлын чөлөөт цагт компанийн эрх барих байгууллага нь төлөөлөн удирдах зөвлөл байна. Хувьцаат компани нь төлөөлөн удирдах зөвлөлтэй байх бөгөөд хязгаарлагдмал хариуцлагатай компанийн дүрэмд өөрөөр заагаагүй бол төлөөлөн удирдах зөвлөл нь 9 ба түүнээс дээш гишүүнтэй байна. Төлөөлөн удирдах зөвлөлийн гишүүн нь компанийн хувь нийлүүлэгч биш байж болно. Төлөөлөн удирдах зөвлөл нь хуульд зааснаар дараахь бүрэн эрхийг хэрэгжүүлнэ. Үүнд: компанийн үйл ажиллагааны үндсэн чиглэлийг тогтоох; хувь нийлүүлэгчдийн ээлжит болон ээлжит бус хурлыг зарлан хуралдуулах; хувь нийлүүлэгчдийн хурлаар хэлэлцэх асуудал, саналын эрхтэй хувь нийлүүлэгчдийг тодорхойлох бүртгэлийн өдөр болон хувь нийлүүлэгчдийн хурлыг хуралдуулахтай холбогдох бусад асуудлыг шийдвэрлэх; компанийн зарласан хувьцааны төрөл болон хэмжээнд багтаан хувьцаа гаргах; компанийн дүрэмд заасан хувьцаанд хамаарах болон бусад үнэт цаас гаргах; өөрийн гаргасан хувьцаа, бусад үнэт цаасыг худалдан авах буюу эргүүлэн аюах; компанийн гүйцэтгэх удирдлагыг сонгох, өөрчлөх, түүний бүрэн эрхийг тогтоох; компанийн гүйцэтгэх удирдлагатай байгуулах гэрээний нөхцөл, тэдгээрт олгох шагнал, урамшуулал, хариуцлагын хэмжээг тогтоох; компанийн аудиторыг сонгож түүнтэй хийх гэрээний нөхцлийг тогтоох; компанийн жилийн үйл ажиллагааны болон санхүүгийн тайлангийн талаар дүгнэлт гаргах; компанийн дүрэмд өөрөөр заагаагүй бол ногдол ашгийн хэмжээ болон түүнийг төлөх журмыг тодорхойлох; төлөөлөн удирдах зөвлөл болон гүйцэтгэх удирдлагын үйл ажиллагааны журмыг батлах; компанийн салбар болон төлөөлөгчийн газар байгуулах; компанийг өөрчлөн байгуулах талаар хувь нийлүүлэгчдийн хурлын дураар биелүүлэхгүй байгаа тохиолдолд тэдний хэн нэгний хүсэлтээр шүүгч захирамж гаргаж, шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэлийн журмаар биелүүлнэ. Тэжээн тэтгэх тухай гэрээний дагуу тогтоох тэтгэлгийн хэмжээ нь тухайн бүс нутагт тогтоогдсон амьжиргааны доод түвшингийн хэмжээнээс багагүй байна. Тэжээн тэтгэх тухай гэрээний дагуу тогтоох тэтгэлгийн хэлбэр нь мөнгөн болон эд хөрөнгийн, хугацаа нь сар, улирал, хагас жил, жилээр, нэг удаагийн байна. Тэтгэлэгийн эд хөрөнгөөр олгохоор талууд харилцан тохиролцсон бол эд хөрөнгийг орон нутгийн зах зээлийн тухайн үеийн ханшаар үнэлнэ. Тэжээн тэтгэх тухай гэрээг талуудын харилцан тохиролсоноор өөрчилж, цуцалж болно.

ТӨЛӨӨЛӨХ БҮРЭН ЭРХГҮЙ ТӨЛӨӨЛӨГЧ - аливаа этгээд хуулийн дагуу буюу хэлцлийн үндсэн дээр төлөөлөх бүрэн эрхгүй үйл ажиллагаа явуулсан үед түүнийг бүрэн эрхгүй байсан гэж үздэг. Огт бүрэн эрхгүй этгээд төлөөлж байгааг төлөөлөгч бүрэн эрхээ нотолж чадахгүй байгаа

тохиолдолдтой адилтган үзэж болно. Төлөөлөх бүрэн эрхгүй этгээд бусдыг төлөөлөх нь төлөөлөгч бүрэн эрхээ хэтрүүлсэнээс цөөн тохиолдох болно. Харин аливаа этгээд хүсэл зоригоо илэрхийлэхдээ буюу хүлээн авахдаа бусдын нэрийн өмнөөс үйлдээгүй бол үүнийг төлөөлөх бүрэн эрхгүй байсан гэж үзэхгүй.

ТӨРИЙН БУС БАЙГУУЛЛАГА (*non-governmental organization*)– оюун санааны ба бусад эд баялагын бус эрэлт хэрэгцээгээ хангахын тулд нийтлэг ашиг сонирхлын үндсэн дээр хуулиар тогтоосон журмаар нэгдсэн иргэдийн сайн дурын нэгдэл. Т.б.б. нь ашгийн төлөө бус байгууллага. Үүсэн байгуулагдсан зорилгодоо хүрэхийн тулд зөвхөн эл зорилгодоо нийцүүлэн аж ахуйн үйл ажиллагаа эрхлэн явуулах эрх эдэлнэ. Т.б.б-д оролцогчид (гишүүд)-ийн эдгээр байгууллагад шилжүүлсэн гишүүний татвар, эд хөрөнгийн эрх хадгалагдахгүй. Т.б.б –ыг гол ялгаа, төрөлжөх шинжээр нь улс төрийн нам хөдөлгөөн; эвлэл, холбоод; салбарын “ажил хэргийн” нийгэмлэгүүд; үүсгэл санаачлагын байгууллага; олон нийтийн хэвлэл, мэдээллийн хэрэгсэл гэж ангилна. Иргэний нийгэм, гишүүддээ үйлчилдэг төрийн бус байгууллага, нийгэмд үйлчилдэг төрийн бус байгууллага.

ТӨРЛИЙН ШИНЖТЭЙ ЭД ЮМС (*fungible things*)–тоо (ширхэг, хэмжээ, жин) болон тухайн төрлийн бүх эд юмстай нийтлэг шинжээр тодорхойлогдох, өөрөөр хэлбэл. бусад эд юмсаар орлуулж болох эд юмс.

ТӨРӨЛ САДАН (*relationship*)– 1. Өөр хоорондоо цусан төрлийн ба нэг өөр буюу нийтлэг овгоос гарал үүсэлтэй этгээд, Т.о-ы харилцааг ашиглах нь ялангуяа гэр бүлийн ба өв залгамжлалын эрх зүйд хууль зүйн нэн чухал ач холбогдолтой. 2. МУ-ын гэр бүлийн эрх зүйд гэрлэгчийн эцэг, эх, өвөг эцэг, эмэг эх, ач хүү, ач охин, зээ хүү, зээ охин, тэдгээрийн хүүхэд.

ТӨӨРӨГДӨЛ (*error, mistake, misconception, delution*)– хэлцэл хийсэн этгээд хэлцлийн талаар буруу төсөөлөлтэй байсныг илэрхийлдэг эрх зүйд ашигладаг ухагдахуун. МУ-ын ИХ-ийн 58 дугаар зүйлд заасны дагуу ноцтой Т-ийн үндсэн дээр хүсэл зоригоо илэрхийлэн хийсэн хэлцлийг шүүх хүчин төгөлдөр буст тооцох болно. Дараахь тохиолдлыг ноцтой Т гэж үзэхээр хуульд заасан хэлцэл хийгч этгээд хэлцэл хийхдээ хүссэн хэлцлээсээ өөр хэлцлийг зөвшөөрөн хийсэн; хэлцэл хийгч этгээд хүссэн хэлцлийнхээ агуулгыг эндүүрсэн; хэлцэл хийгч нөгөө та болох этгээд, түүний хувийн шинж байдал нь хэлцэл хийх гол үндэслэл болсон бөгөөд энэ талаар төөрөгдсөн хэлцлийн зүйлийн үнийг тодорхойлоход ач холбогдол бүхий эд зүйлийн шинжийн талаар төөрөгдсөн хэлцэл хийх гол үндэслэл болсон, эрхийн талаар төөрөгдсөн тохиролцооны зүйл байсан сэдэлтийн талаар

төөрөгдсөн. Т-ийг хэлцэлд оролцогчдын гэм буруутай заавал холбох ёсгүй.

ТЭТГЭЛЭГ (*aliment, alimony*) – гэр бүлийн эрх зүйд төлбөрийн чадваргүй этгээдийг тэжээх хэрэгсэл. Тэтгэлгийн үүргийн үндэс нь гэр бүлийн харилцаа- гэрлэлт, хүүхэд үрчлэлт зэрэг юм. Т, авах эрх нь насанд хүрээгүй хүүхэд, зарим тохиолдолд хөдөлмөрийн чадваргүй, насанд хүрсэн гэр бүлийн гишүүдэдд үүснэ. Т-ийг олгох хэлбэрээр нь мөнгөөр, эд хөрөнгөөр; олгох хугацаагаар нь сар, улирал, хагас жил, жилээр нэг удаа гэж хуваана. МУ-ын гэр бүлийн тухай хуулийн 40-р зүйлд заасны дагуу хүүхдэд олгох Т-ийг түүний насны байдлыг харгалзан сард нэг хүүхдэд дараахь хэмжээгээр тогтоосон; 11 хүртэлх насны хүүхдэд тухайн бүс нутагт тогтоогдсон амьжиргааны доод түвшингийн 50 хувиар; 11-16 нас (суралцаж байгаа бол 18 нас)-тай болон насанд хүрсэн боловч хөдөлмөрийн чадваргүй хүүхдэд амьжиргааны доод түвшингийн хэмжээгээр. Зөвхөн цалингийн өөр орлогогүй хариуцагчаас гаргуулах хүүхдийн Т-ийн хэмжээ нь түүний сарын цалин, түүнтэй адилтгах орлогын 50 хувиас хэтрэх ёсгүй. Гэрлэгчид бие биеэ, түүнчлэн төрөл, садангийн хүнээ тэжээн тэтгэх Т, нь тухайн бүс нутагт тогтоогдсон амьжиргааны доод түвшингийн хэмжээнээс багагүй байна.

ТЭТГЭМЖ (*allowance*) – нийгмийн халамжийн нэг хэлбэр, нийгмийн даатгалын буюу улсын төсвөөс тогтмол буюу нэг удаа олгох мөнгөн туслалцаа. МУ-ын хууль тогтоомжид ялангуяа, ажилгүйдлийн Т., олон хүүхэдтэй эхийн Т., жирэмсний ба төрсний Т., зэргийг заасан.

ажилгүйдлийн тэтгэмж (*unemployment allowance/benefit*) – нийгмийн даатгалын сангаас олгох тэтгэмжийн нэгэн төрөл. “Нийгмийн даатгалын сангаас олгох ажилгүйдлийн тэтгэмжийн тухай” МУ-ын 1994 оны 6 дугаар сарын 9-ний өдрийн хуульд заасны дагуу даатгуулагч ажилгүйдлийн даатгалын шимтгэлийг ажилгүй болохоосоо өмнө 24 сараас доошгүй хугацаанд, үүнээс сүүлийн 9 сард нь тасралтгүй төлсөн нөхцөлд А,т авах эрх үүснэ. А.т-ийн хэмжээг энэ хуулиар тодорхойлсон байдаг.

Ажлаас халагдсаны тэтгэмж (*compensation*) – МУ-ын хууль тогтоомжид заасны дагуу ажилтан гэм буруугүй байхад хөдөлмөрийн гэрээг цуцалсан тохиолдолд ажил олгогчоос ажилтанд олгож буй мөнгөн олговор, А.х.т-ийг хуульд заасан (МУ-ын хөдөлмөрийн хуулийн 42 дугаар зүйл) дараахь тохиолдолд олгоно; ажилтан цэргийн жинхэнэ албанд татагдсан; аж ахуйн нэгж, байгууллага болон түүний салбар, нэгж татан буугдсан, орон тоо хасагдсан, эсхүл ажилтны тоог цөөрүүлсэн; ажилтан мэргэжил, ур чадвар, эрүүл мэндийн

хувьд гүйцэтгэж байгаа ажил, албан тушаалдаа тэнцэхгүй болсон нь тогтоогдсон; ажилтан 60 нас хүрч өндөр насны тэтгэвэр авах эрх үүссэн. А.х.т. нь ажилтны нэг сар түүнээс дээш хугацааны тэнцүү байна.

Жирэмсний ба амаржсаны тэтгэмж(*maternity allowance (benefit)*)– МУ-д даатгуулагч нийгмийн даатгалын сангаас авах тэтгэмжийн нэгэн төрөл. Тэтгэмжийн даатгалын шимтгэлийг жирэмсний чөлөө авснаас өмнө 12 сараас доошгүй хугацаанд, үүнээс сүүлийн 8 сард нь уг шимтгэлийг тасралтгүй төлсөн даатгуулагч эх Ж.б.а.т. авах эрхтэй. (“Нийгмийн даатгалын сангаас олгох тэтгэвэр, тэтгэмжийн тухай” МУ-ын 1994 оны 6 дугаар сарын 7-ны өдрийн хуулийн 19 дүгээр зүйл)

Нөхцөлт мөнгөн тэтгэмж(*condition allowance*)– ядуу, нэн ядуу иргэний нэн тэргүүний хэрэгцээг хангах, амьжиргааг нь дэмжих зорилгоор тодорхой шалгуур, болзолтойгоор олгох мөнгөн тусламж. (МУ-ын 2005 оны 12 дугаар сарын 1-ний өдрийн хуулийн 3.1.7) Н.м.т-д жирэмсэн болон нярай хөхүүл хүүхэдтэй эхэд олгох тэтгэмж, ахмад настныг асарч буй иргэнд олгох тэтгэмж, хөгжлийн бэрхшээлтэй иргэнийг асарч буй иргэнд олгох тэтгэмж багтана.

Оршуулгын тэтгэмж(*burial allowance*)– даатгуулагч нийгмийн даатгалын сангаас авах тэтгэмжийн нэгэн төрөл. Тэтгэмжийн даатгалын шимтгэлийг нийтдээ 36 сараас доошгүй хугацаагаар төлсөн даатгуулагч ердийн өвчин, ахуйн ослын улмаас нас барвал түүний оршуулгад зориулан О.т олгоно. Даатгуулагч үйлдвэрлэлийн осол, мэргэшлээс шалтгаалсан өвчний улмаас нас барсан бол О.т-ийг шимтгэл төлсөн хугацааг харгалзахгүйгээр олгоно.

Хөдөлмөрийн чадвар түр алдсаны тэтгэмж(*temporary disability allowance*) – даатгуулагч нийгмийн даатгалын сангаас авах тэтгэмжийн нэгэн төрөл, үйлдвэрлэлийн осол, мэргэжлээс шалтгаалах өвчний улмаас хөдөлмөрийн чадвараа түр алдсан үед авах тэтгэмж Х.ч.т.а-ийг ажлын өдрөөр тооцно.

ТЭЭВЭРЛЭЛТИЙН ГЭРЭЭ(*contract of carriage*)– тээвэрлэгч нь зорчигч буюу ачаа, тээшийг тогтоосон газар хүргэх, тээвэрлүүлэгч нь хэлэлцэн тохирсон хөлс төлөх үүрэг бүхий иргэний эрх зүйн хэлцэл. Зорчигч буюу ачаа, тээшийг тээвэрлэх нөхцөл, тээвэрлэлтийн талаар талуудын хүлээх хариуцлага нь хууль, хуульд нийцсэн тодорхой төрлин тээврийн дүрмээр тодорхойлогдонон.

ТРАСТ(trust)– англи- америкийн эрх зүйн нарийн төвөгтэй институт, эд хөрөнгийн өмчийн онцгой хэлбэр.итгэмжлэгдсэн өмчийн мөн чанар нь нэг этгээд итгэмжлэгдсэн өмч үүсгэгчээс түүнд шилжүүлсэн эд хөрөнгийг хариуцуулан өгөхөд оршино. Итгэмжлэгдсэн өмчлөгч олж авсан эд хөрөнгийг зөвхөн үүсгэгчээс тодорхойлсон зорилгын дагуу ашиглана. Үүнээс гадна итгэмжлэгдсэн өмчлөгч нь өөрт олгогдсон эрхийг өөрийнхөө төлөө бус харин бусад этгээд-ашиг хүртэгчид буюу бенефициарын төлөө хэрэгжүүлнэ. Ашиг хүртэгч нь үүсгэгч өөрөө буюу түүний тодорхойлсон этгээд байж болно.

У

УЛСЫН БҮРТГЭЛ(state registration)– улсын бүртгэлд үл хөдлөх эд хөрөнгийн өмчлөх эрх болон түүнтэй холбоотой эд хөрөнгийн бусад эрхийг бүртгүүлнэ. Хууль буюу гэрээнд заасан тохиолдолд хөдлөх эд хөрөнгө болон түүнтэй холбоотой эрхийг улсын бүртгэлд бүртгүүлнэ. Улсын бүртгэлд үл хөдлөх эд хөрөнгийн өмчлөх эрх болон түүнтэй холбоотой эд хөрөнгийн бусад эрхийг бүртгүүлнэ. Хууль буюу гэрээнд заасан тохиолдолд хөдлөх эд хөрөнгө болон түүнтэй холбоотой эрхийг улсын ббүртгэлд бүртгүүлнэ. Үл хөдлөх эд хөрөнгийн эрхийг бүртгүүлэх тухай шаардлагыг хангахын тулд улсын бүртгэлд урьдчилсан тэмдэглэл хийж болно.

УЛИРЛЫН АЖИЛТАН (seasonal worker)– ажил нь улирлын нөхцөл байдлаас хамаардаг бөгөөд зөвхөн жилийн тодорхой хугацаанд ажилладаг ажилтан.

УРАЛДААНТ ШАЛГАРУУЛАЛТ(competition)– ямар нэгэн ажлыг гүйцэтгэх тодорхой болзлыг хангаж шалгарсан этгээдэд, шагнал буюу эрх олгохоор нийтэд зарласан иргэн, хуулийн этгээд нь зарласан болзол ёсоор шалгарсан этгээдэд тухайн шагнал буюу эрхийг олгох үүрэг хүлээнэ. Уралдаант шалгаруулалтын болзолд гүйцэтгэх ажил түүний хугацаа, тодорхой эрх олгох нөхцөл, шагналын тоо, хэмжээ гүйцэтгэсэн ажил буюу төслийг шалгаруулах журам, хугацааг тодорхой заах бөгөөд эдгээрээс бусад нөхцлийг оруулж болно.

УРЬДЧИЛГАА(advance)– тохиролцсон төлбөр буюу зардлыг гаргах тооцооны өмнө олговол зохих мөнгөний хэмжээ буюу эд хөрөнгийн бусад үнэт зүйл. Дэнчин болох У.нь гэрээ байгуулсны нотлох баримт болох бөгөөд тэгэхдээ гэрээний бодит гүйцэтгэлийг хангахгүй ба үүрэг гүйцэтгээгүй үед

эгүүлэн олгоно. Энэ учраас хэрэв гэрээний талуудын бичгийн хэлэлцээрт шууд заагаагүй бол энэхүү төлбөр нь дэнчин болох ба аливаа урьдчилсан төлбөрийг У. гэж үзнэ.

УРЬДЧИЛСАН ГЭРЭЭ(*delegent*)– иргэний эрх зүйн харилцаанд оролцогч субъектүүд нь эд хөрөнгө шилжүүлэх, ажил гүйцэтгэх, туслалцаа үзүүлэх зэрэг гэрээг ирээдүйд байгуулахаар харилцан үүрэг хүлээсэн хэлцэл.

УРЬДЧИЛСАН ХУРАЛ (*case management conference*)– арбитрын бүрэлдэхүүний зүгээс биечлэн, эсхүл өөр хэлбэрээр холбогдох талуудтай уулзаж, арбитраар хэрэг хянан хэлэлцэх процессын тухай ярилцах хурал.

УЛЬТРА ПЕТИТА(*ultra petita*) – нэхэмжлэлээс хэтэрсэн шийдвэр гаргах гэсэн утгатай бөгөөд арбитрын бүрэлдэхүүн талуудын шийдвэрлүүлэхээр тавьсан хүсэлтээс давсан нэг болон түүнээс олон тооны шийдвэр гаргасныг илэрхийлэх нэр томъёо.

Ү

ҮЙЛДВЭР, АЖ АХУЙГ ТҮРЭЭСЛЭХ (*delegent*)– үйлдвэр, аж ахуйг хэрэглэгдэхүүний хамт түрээсэлж болно. Хэрэглэгдэхүүнд хамаарах мал, тэжээвэр амьтан утсан буюу гэмтсэн бол түрээслэгч аж ахуйн үйл ажиллагааг зохих ёсоор эрхэлсэн эсэхээс үл хамааран түрээслүүлэгч сольж өгөх үүрэгтэй. Гэрээнд заасан бол түрээслэгч нь түрээсэлж байгаа хэрэглэгдэхүүний зарим хэсгийг аж ахуйн зориулалтаар нь захиран зарцуулж болно. Түрээсийн гэрээ дуусгавар болсноор түрээслэгч түрээсэлсэн хэрэглэгдэхүүнийг түрээслэгчид буцаан өгөх үүрэгтэй. Хэрэв хэрэглэгдэхүүнийг түрээслэгчид шилжүүлсэн үеийн үнэ, түрээслэгчээс түрээслүүлэгчид буцаан өгөх үеийн үнийн хооронд зөрүү гарсан бол энэ зөрүүг түрээслэгч нөхөн төлнө. Хэрэглэгдэхүүний үнийг түрээсийн гэрээ дуусгавар болох үеийн ханшаар тогтооно.

ҮЙЛДЛИЙНХЭЭ УЧИР ХОЛБОГДЛЫГ ОЙЛГОХГҮЙ БУЮУ ӨӨРИЙГӨӨ ЗӨВ УДИРДАХ ЧАДВАРГҮЙ БАЙХДАА УЧРУУЛСАН ГЭМ ХОРЫН ХАРИУЦЛАГА. “Эрхийн бүрэн чадамжтай иргэн өөрийн үйлдлийн учир холбогдлыг ойлгохгүй буюу түүнийг зөв удирдах чадваргүй байхдаа” гэдгийг бусдад хүчээр дарлагдсан буюу хүндээр доромжлогдсон, эсхүл түүний хууль бус бусад үйлдлээс болж гэнэт хүчтэй цочрон давчдаж, түүнчлэн ямар нэгэн өвчин, үйл явдлын улмаас сэтгэхүйн хүчтэй цочролд

орж өөрийн үйлдэлд үнэлэлт өгч, ач холбогдлыг ойлгохгүй буюу түүнийг удирдаж чадахгүй байдалд хүрснийг ойлгоно. Иргэний эрх зүйн бүрэн чадамжтай иргэн өөрийн үйлдлийн учир холбогдлыг ойлгохгүй буюу зөв удирдах чадваргүй байхдаа бусад учруулсан гэ хорыг хариуцахгүй. Мансууруулах болон сэтгэцэд нөлөөлөх бодис согтууруулах ундааны зүйл хэрэглэсэн үедээ бусад гэм хор учруулсан бол тухайн этгээдэд энэ журам хамаарахгүй.

ҮЛ МАРГАЛДАХ ЖУРМААР ГАРГУУЛАХ (*uncontested recovery*)– шүүх, арбитр болон эд хөрөнгийн маргааныг хянан шийдвэрлэх бусад байгууллагад хандахгүйгээр мөнгө, эд хөрөнгийг албадан гаргуулах. Ү.м.ж.г нь хуульд шууд заасан тохиолдолд хэрэгжинэ.

ҮЛ МАРГАЛДАХ ҮЙЛ БАРИМТ (*incontestable fact*)– иргэний эрх зүй ба иргэний процесст иргэний хэргийг зөв шийдвэрлэхэд ач холбогдол бүхий талууд маргалдаагүй нөхцөл байдал. Хэрэв нэхэмжлэгч ба хариуцагчийн тайлбараар батлагдсан, өөрөөр хэлбэл, нэг тал баталсныг нөгөө тал хүлээн зөвшөөрсөн бол үл маргалдах үйл баримт гэж үзнэ.

ҮЛ ХӨДЛӨХ ЭД ХӨРӨНГИЙН БАРЬЦАА (*hypothecation; mortgage*)– энэхүү гэрээг нотариатаар гэрчлүүлж, улсын бүртгэлд бүртгүүлэх бөгөөд гэрээнд талуудын нэр, оршин суугаа /оршин байгаа/ газар, барьцаагаар хангагдах шаардлага, түүний хэмжээ, үүргийг хангах хугацаа, барьцааны зүйл, түүний байгаа газар, үнийг заана. Дээрх шаардлагыг хангаагүй гэрээ хүчин төгөлдөр бус байна. Газар, үйлдвэр, барилга, байгууламж, байр ба бусад үл хөдлөх эд хөрөнгийн барьцаа. Бусад үүрэг гүйцэтгүүлэгчдээс тэргүүн ээлжинд өөрийн шаардлагаа хангуулахаар үүрэг гүйцэтгүүлэгч тодорхой үл хөдлөх эд хөрөнгө барьцаалах.

ҮЛ ХӨДЛӨХ ЭД ХӨРӨНГИЙН БҮРТГЭЛИЙН ГАЗАР (*registration of immovable property*)– үл хөдлөх эд хөрөнгийг бүртгэх үйл ажиллагааг эрхлэх бүртгэлийн газар нь үл хөдлөх эд хөрөнгийн бүртгэлийн мэдүүлгийг хянан үзэж, зохих шийдвэр гаргах; үл хөдлөх эд хөрөнгийг бүртгэж улсын бүртгэлийн гэрчилгээ олгох; үл хөдлөх эд хөрөнгийг бусдын өмчлөл, эзэмшил, ашиглалтад шилжүүлэхтэй холбогдсон болон барьцааны гэрээний бүртгэл хөтлөх; үл хөдлөх эд хөрөнгөтэй холбогдсон шаардлагатай мэдээлэл, лавлагааг эрх бүхий этгээдэд зохих журмын дагуу гаргаж өгөх; үл хөдлөх эд хөрөнгө түүнтэй холбоотой гэрээний талаарх мэдээллийн санг бүрдүүлэх, хөтлөх, хадгалах; үл хөдлөх эд хөрөнгийн бүртгэлтэй холбоотой баримт бичгийн архивыг эрхлэн хөтлөх; үл хөдлөх эд хөрөнгөтэй газрын кадастрын зураглал, түүний хэмжээ /масштаб/ болон

шаардлагатай үзүүлэлтүүдийг бүртгэлд хавсарган хадгалах; хуульд заасан бусад чиг үүргийг гүйцэтгэнэ. Бүртгэлийн байгууллага нь үл хөдлөх эд хөрөнгийн бүртгэх үйл ажиллагааг орон нутагт эрхлэн явуулах нэгжтэй байна. Бүртгэлийн байгууллагын дүрэм, улсын бүртгэгчийн ажиллах журмыг Засгийн газар батална. Үл хөдлөх эд хөрөнгийн улсын бүртгэлийг улсын бүртгэгч хөтөлнө. Улсын бүртгэгч нь туслах бүртгэгчтэй байна. Бүртгэлийн байгууллага нь кадастрын хэмжилт, үнэлгээнд хяналт тавих үүрэг бүхий албатай байж болно.

ҮЛ ХӨДЛӨХ ЭД ХӨРӨНГИЙН ҮНЭЛГЭЭ - эрх бүхий байгууллагаас зөвшөөрөгдсөн үнэлгээчин олон улсын түвшинд хэрэглэдэг бөгөөд зардлын буюу хөрөнгийн хандлага; орлогын хандлага; жишиг үнийн буюу зах зээлийн зарцуулалтын хандлага зэрэг аргаар үл хөдлөх эд хөрөнгийн үнэлгээг хийнэ.

ҮЛ ХӨДЛӨХ ЭД ХӨРӨНГӨ(*immovable property*)– Монгол Улсын нутаг дэвсгэри байгаа төрийн болон орон нутгийн нийтийн зориулалттай өмчид хамаарахаас бусад газар, газраас салгамагц зориулалт, эдийн засгийн агуулгаа алдах барилга байгууламж, хөлөг онгоц, тарьц суулгац, олон наст ургамал зэрэг бодит болон хийсвэр аргаар дэмжиж болохуйц, тодорхой хил хязгаартай эд юмс. (англ.) газартай баттай холбогдсон газар, газрын хэвлий, усны объектоос салгамагц зориулалтын дагуу ашиглаж үл болох эд юмс өөрөөр хэлбэл ой мод, олон жилийн хугацаатай таримал мод, суулгац, барилга, байгууламж зэрэг объект. Зарим улсын хуулиар Ү.х.э.х-д улсын бүртгэлд бүртгэгдвэл зохих агаарын ба усан хөлөг онгоц, дотоодын аяллын хөлөг онгоц, сансрын объектыг хамааруулдаг. Мөн өөр эд хөрөнгийг Ү.х.э.х-д хамааруулна.Францын эрх зүйд Ү.х.э.х-ийн үзэл баримтлал нэлээд өргөн хүрээтэй юм. (францын Иргэний төрөлжүүлсэн хуулийн 517-526 дугаар зүйл). Үүнд мөн чанарын хувьд газар, түүнтэй холбогдсон байгууламж, үндэс бүхий ургац, ой мод зэргийг хамааруулжээ. Хууль ба практик зориулалтаар нь Ү.х.э.х.-д хэдийгээр өөрийн уг чанарын хувьд хөдлөх эд хөрөнгө боловч, эдлэн газрын машин, багаж хэрэгсэл, үйлдвэрийн газрын ашигладаг түүхий эд, хөдөө аж ахуйн хэрэгсэл, мал зэргийг хамааруулдаг. Хэрэв эдгээр нь эдлэн газрын бүрэлдэхүүнээс тусгаар объект байвал тэдгээрийг хөдлөх эд хөрөнгө гэж үздэг. “Ү.х.э.х.” гэсэн ухагдахуунд газарт тогтоосон эд юмсын эрх зүй- сервитут, узуфрукт, ипотека багтана.

ҮЛ ХӨДЛӨХ ЭД ХӨРӨНГӨ ӨМЧЛӨХ ЭРХ ДУУСТАВАР БОЛОХ - үл хөдлөх эд хөрөнгө өмчлөх эрх хэлцлийн үндсэн дээр нэг этгээдээс нөгөөд шилжиж байгаа бол уг хэлцлийг үл хөдлөх эд хөрөнгийн бүртгэлийн газар

бүртгүүлснээр өмчлөх эрх шинэ өмчлөгчид үүсэж, өмнөх өмчлөгчийн өмчлөх эрх дуусгавар болно.

ҮЛ ХӨДЛӨХ ЭД ХӨРӨНГӨӨ ӨМЧЛӨХ ЭРХИЙГ ШИЛЖҮҮЛЭХ

- үл хөдлөх эд хөрөнгө өмчлөх эрх хэлцлийн үндсэн дээр нэг этгээдээс нөгөөд шилжиж байгаа бол уг хэлцлийг үл хөдлөх эд хөрөнгийн бүртгэлийн газар бүртгүүлснээр өмчлөх эрх шинэ өмчлөгчид үүсэж, өмнөх өмчлөгчийн өмчлөх эрх дуусгавар болно. Үл хөдлөх эд хөрөнгийг шилжүүлэх хэлцэл, холбогдох бусад баримт бичигт өмчлөх эрх шилжүүлэх болсон үндэслэлийг тодорхой зааж нотариатаар гэрчлүүлэх, хэрэв талуудын аль нэг нь төлөөлөгчөөр дамжуулан уг харилцаанд оролцож байвал төлөөлөгч болон түүний итгэмжлэлийг дээрх баримт бичигт тэмдэглэх буюу хавсаргана. Үл хөдлөх эд хөрөнгө өмчлөх эрхийг бусдад шилжүүлэх, энэ тухай улсын бүртгэлд бүртгүүлэх тухай хүсэлтийг эрхээ шилжүүлж байгаа болон уг эрхийг олж авч байгаа этгээдийн хэн ч гаргах эрхтэй.

ҮЛ ХӨДЛӨХ ЭД ХӨРӨНГӨТЭЙ ХОЛБОГДСОН ГЭРЭЭНИЙ

БҮРТГЭЛ(*registration of immovable property contract*)– өмчлөгч нь үл хөдлөх эд хөрөнгийг бусдын эзэмшил, ашиглалтад тодорхой хугацаатай буюу хугацаагүй шилжүүлэх гэрээг хуульд заасны дагуу бүртгүүлж байгаа нь өмчлөгч, эзэмшигч, ашиглагчийн эрхийг хамгаалах эрх зүйн үндсийг бүрдүүлж өгдөг. Эдгээр гэрээг Иргэний хуульд заасан нөхцөл, журмын дагуу байгуулна. Иргэний бүртгэл нь дор дурдсан агуулгатай байна. Үүнд: гэрээний төрөл агуулга; гэрээний талууд тэдгээрийн эдэлбэл зохих онцгой эрх; гэрээний зүйл, түүний тодорхойлолт, үзүүлэлт, гэрээний хугацаа; гэрээгээр тохиролцсон үнэ; гэрээ дуусгавар болох үндэслэл эдгээр болно. Харин үл хөдлөх эд хөрөнгийн барьцааны гэрээний бүртгэлд барьцаалагч, барьцаалуулагч, үүрэг хүлээгчийн нэр, хаяг, иргэний болон регистрийн дугаар; барьцааны зүйл, түүний тодорхойлолт; барьцаагаар хангагдах үүргийн агуулга, хугацаа, үнэ г.м зүйлийг тусгана. Үл хөдлөх эд хөрөнгийг дахин барьцаалахаар хэд хэдэн гэрээ байгуулсан бол гэрээ гүйцэтгэгчийн нэхэмжлийн шаардлагыг хангахдаа барьцааны гэрээг улсын бүртгэлд бүртгүүлсэн дарааллыг баримталдаг.

ҮЛ ХЭРЭГЛЭГДЭХ ЭД ЮМС - өөрийн өртгөө аажмаар өгдөг, урт хугацаанд эзэмшиж, ашиглах боломжтой зүйл.

ҮНЭТ ЦААС(*stock; security; securities*)– үнэт цаас нь биет болон биет бус төрөлтэй байна. Тогтоосон журмын дагуу хэвлэсэн үнэт цаасыг биет, тухайлбал хэвлээгүй, бүрдүүлбэр нь тусгай бүртгэл (ердийн болон тооцооны машин)-д байгаа үнэт цаасыг биет бус үнэт цаас гэнэ. Үнэт

цаас нь тогтоосон хэлбэр, бүрдүүлбэртэй байна. Үнэт цаас нь нэрийн, мэдүүлгийн, зөвшөөрлийн гэсэн хэлбэртэй байна. Ямар нэгэн хувийн эрхийг гэрчлэх гэрчилгээ бөгөөд энэхүү гэрчилгээгүйгээр тухайн эрх хэрэгжих боломжгүй байдаг. Гэрчилгээ нь алдагдсан, устгагдсан байсан ч эрх нь хэрэгжих ёстой байвал эхлээд тусгай ажиллагаагаар гэрчилгээгээ хүчингүйд тооцуулах ёстой. Үнэт цаасанд дараах зүйлсийг голлон ойлгодог: Мэдүүлгийн үнэт цаас, зөвшөөрлийн үнэт цаас, нэрийн үнэт цаас, бичилт буюу индоссамент багтана. Үнэт цаасны тухай ойлголтыг явцуу утгаар нь ч авч үзэж болно. Тэгсэн тохиолдолд үнэт цаас гэдэг нь тухайн гэрчлэгдсэн эрхийг шилжүүлэхэд зөвхөн үнэт цаасаа л шилжүүлэхэд хангалттай байдаг гэрчилгээ байх байсан. Мөн тэгсэн тохиолдолд зөвхөн мэдүүлгийн болон зөвшөөрлийн үнэт цаас л үнэт цаасанд тооцогддог.

ҮНЭТ ЦААСААР ГЭРЧЛЭГДСЭН ЭРХ - мэдүүлгийн үнэт цаасаар гэрчлэгдсэн эрхийг уг үнэт цаасыг хууль ёсоор олж авсан этгээд нэрийн үнэт цаасаар гэрчлэгдсэн эрхийг гагцхүү түүнд нэр заасан этгээд; зөвшөөрлийн үнэт цаасаар гэрчлэгдсэн эрхийг уг үнэт цаасыг өмчлөгч буюу түүнээс уг эрхийг шилжүүлж авахаар өөрийн нэр дээр холбогдох бичилт хийсэн этгээд үнэт цаасаар гэрчлэгдсэн эрхийг эдэлнэ. Үнэт цаасаар гэрчлэгдсэн эрхийг эдлэгч нь үнэт цаасны өмчлөгч байна.

ҮНЭТ ЦААС БУЮУ ДАГАЛДАХ БАРИМТ БИЧГИЙГ ШИЛЖҮҮЛСНЭЭР ӨМЧЛӨХ ЭРХ ШИЛЖИХ - хууль буюу гэрээнд заасан бол эд хөрөнгийн дагалдах баримт бичиг буюу үнэт цаасыг шилжүүлснээр тухайн эд хөрөнгийг өмчлөх эрх шилжсэнд тооцно. Зөвшөөрлийн үнэт цаасаар гэрчлэгдэх эрхийн өмчлөх эрх уг үнэт цаасанд бичилт хийснээр; мэдүүлгийн үнэт цаасаар гэрчлэгдсэн эрхийг уг үнэт цаасыг бусдад гардуулах замаар; үнэт цаасыг өөр этгээдэд шилжүүлснээр түүгээр гэрчлэгдэж байгаа эрх бүхэлдээ шилжинэ. Зөвшөөрлийн үнэт цаасыг шилжүүлж байгаа этгээд түүний хүчин төгөлдөр байдал болон эрх шилжүүлэхийг хариуцна. Нэрийн үнэт цаасаар гэрчлэгдсэн эрхийг шилжүүлэхдээ холбогдох хууль тогтоомжийг баримтлана. Нэрийн үнэт цаасыг шилжүүлэгч нь түүний хүчин төгөлдөр байдлыг хариуцах бөгөөд эрх шилжүүлэх явдлыг хариуцахгүй.

ҮНЭ ХАЯЛЦУУЛАХ АЖИЛЛАГАА (*bidding*)– үнэ хаялцуулах замаар гэрээ байгуулж болно. Хуульд өөрөөр заагаагүй бол гэрээг үнэ хаялцах ялсан этгээдтэй байгуулна. Үнэ хаялцуулах ажиллагааг зохион байгуулагч нь өмчлөгч буюу эрх эзэмшигч, эсхүл эрх олгогдсон этгээд байж болно. Эрх олгогдсон байгууллага өмчлөгч буюу эрх эзэмшигчтэй байгуулсан гэрээний үндсэн дээр тэдгээрийн нэрийн өмнөөс, эсхүл өөрийн нэрийн

өмнөөс үйл ажиллагаа явуулна. Эд хөрөнгө буюу эд хөрөнгийн эрхийг худалдах гэрээг гагцхүү хуульд заасан бол үнэ хаялцуулах замаар байгуулна. Үнэ хаялцуулах ажиллагаанд орологч зард заасан хэмжээ, журмаар, заасан хугацаанд дэнчин тавина. Үнэ хаялцуулах ажиллагааг явуулаагүй түүнд оролцоогүй, эсхүл оролцсон боловч ялгаагүй этгээдэд дэнчинг буцаан олгоно. Ялсан этгээдтэй гэрээ байгуулахдаа дэнчинг гэрээний үүргийн гүйцэтгэлд оруулан тооцно. Үнэ хаялцуулах ажиллагаанд ялсан этгээд болон ажиллагаа зохион байгуулагч дуудлага худалдаа, уралдааны үр дүнгийн тухай тэмдэглэлд явуулсан өдөрт нь гарын үсэг зурах бөгөөд энэ тэмдэглэл гэрээний адил хүчинтэй байна. Ялсан этгээд тэмдэглэлд гарын үсэг зурахаас зайлсхийвэл тавьсан дэнчингээ алдана. Зохион байгуулагч тэмдэглэлд гарын үсэг зурахаас зайлсхийвэл нөгөө талын тавьсан дэнчинг буцааж өгөхийн зэрэгцээ ажиллагаанд оролцсоноос учирсан хохирлыг дэнчингээс давсан хэмжээгээр нөхөн төлөх үүрэгтэй. Үнэ хаялцуулах ажиллагааг гэрээ байгуулах эрх олж авах нөхцөлтэйгээр явуулсан бол уг ажиллагааг явуулж дуусаад тэмдэглэл үйлдсэнээс хойш хорь хоногийн дотор, эсхүл зард дурдсан хугацаанд талууд гэрээнд гарын үсэг зурна. Талуудын нэг нь гэрээ байгуулахаас зайлсхийвэл нөгөө тал нь гэрээг байгуулсанд тооцож, үүргийн гүйцэтгэлийг хангуулах, учирсан хохирлоо нөхөн төлүүлэхээр шаардах эрхтэй. Үнэ хаялцуулах ажиллагааг дуудлага худалдаа буюу уралдааны хэлбэрээр явуулна.

ҮҮРГИЙГ ХЭСЭГЧЛЭН ГҮЙЦЭТГЭХ (*execution of obligations in parts*)– гэрээнд заасан, эсхүл үүрэг гүйцэтгүүлэгч зөвшөөрсөн бол үүрэг гүйцэтгэгч үүргээ хэсэгчлэн гүйцэтгэх эрхтэй. Үүрэг гүйцэтгүүлэгч гэрээнд зааснаас өөр гүйцэтгэлийг хүлээн авахаас татгалзах эрхтэй.

ҮҮРГИЙН ГҮЙЦЭТГЭЛИЙГ ХАНГАХ АРГА (*remedy of obligation*)– үүргийн гүйцэтгэлийг анз; баталгаа; батлан даалт, үүргийн гүйцэтгэлийг хангуулахаар эд хөрөнгө өмчлөлд шилжүүлэх гэрээ (фидици); хууьд заасан бусад аргаар хангана. Үүрэгчлэл гүйцэтгүүлэгчийн шаардлагыг хангах нэмэлт баталгаа тогтоох замаар үүрэгчлэл гүйцэтгэгчээс үүрэгчлэл гүйцэтгүүлэгчийн өмнө хүлээсэн үүргээ зохих ёсоор биелүүлэхэд хууль буюу гэрээгээр тодорхойлсон эд хөрөнгийн шинжтэй тусгай арга хэмжээ. МУ-ын ИХ-д Ү.г.х.а-ын дараахь төрлийг тогтоосон анз; дэнчин; баталгаа; батлан даалт; фидуци.

ҮҮРГИЙН ЭРХ ЗҮЙ (*law of obligation*)– эд хөрөнгийг шилжүүлэх, ажил гүйцэтгэх, туслалцаа үзүүлэх, мөнгө мөлөхтэй холбогдон үүссэн нийгмийн харилцааг зохицуулж байгаа иргэний эрх зүйн хэм хэмжээний нийлбэр.- 1. Үүрэгчлэлийн тодорхой субъектын хоорондын эрх зүйн

холбоог тогтоох замаар эд хөрөнгийн харилцааг зохицуулагч эрх зүйн хэм хэмжээний нийлбэр цогц; Ү.э.з-гээр өмчлөлдөө эд хөрөнгө олж авах (худалдах-худалдан авах, бэлтгэн нийлүүлэх), түр ашиглах (түрээс), ажил ба үйлчилгээ үзүүлэх (ажил гүйцэтгэх, тээвэрлэлт) талаархи аж ахуйн үйл ажиллагааны явцад байгууллага хооронд үүссэн харилцаа; бараа худалдах, үйлчилгээ үзүүлэх, орон сууц олж авах ба ашиглах зэрэг талаархи иргэдийн оролцоотой үүссэн харилцааг зохицуулна.

ҮҮРГИЙН ЭРХ ЗҮЙН ХАРИЛЦАА (*obligations legal relationship*)– өргөн болон явцуу утгаар ойлгогдох ухагдахуун бөгөөд тодорхой хоёр этгээдийн хооронд үүсэх эрх зүйн харилцааг бүхэлд нь хамарсан ойлголт юм. Үүнд гэрээ цуцлах, учруулсан гэм хорыг арилгуулах, нөхөн төлүүлэхээр шаардах эрх гэх мэт ч багтана. Үүргийн эрх зүйн харилцаа нь мөн тодорхой нэг үйлдэл хийлгүүлэхэд чиглэгдсэн харилцаа байж болно. Үүргийн харилцаа гэдэг ухагдахуун нь үүргийн гүйцэтгэлийн явцад маргаан гарвал үүрэг гүйцэтгүүлэгч тал эрхээ шүүхээр хамгаалуулах, үүрэг гүйцэтгэгч нь амласан үүргээ гүйцэтгээгүйнхээ төлөө хариуцлага хүлээх, шаардлагатай бол хохирлыг нөхөн төлөх явдлыг багтаасан ойлголт юм. Аливаа үүргийн эрх зүйн харилцаа нь доод тал нь хоёр буюу түүнээс дээш этгээдүүдийн хооронд үүсдэг. Үүргийн харилцаа нь эдийн баялаг нэг этгээдээс нөгөө этгээдэд шилжихтэй холбоотой нийгмийн харилцаа байдаг. Тухайлбал, аливаа баялгийг худалдах, арилжих, түрээслэх, хөлслөх гэх мэт харилцаанд оролцогчдийн хүсэл зоригийн илэрхийлэл болсон тохиролцоо (гэрээ)-ны үндсэн дээр үүсдэг буюу нэг этгээд нөгөөдөө гэм хор учруулах, эд хөрөнгө үндэслэлгүйгээр олж авах гэх мэт харилцаанд оролцогчдын хоорондын тохиролцоо (гэрээ)-гүй үүсдэг эдийн баялагтай холбоотой үүргийн харилцаа байдаг.

ҮҮРЭГ(*obligation*)– нэг этгээд үүрэг хүлээгч нь нөгөө этгээд үүрэг гүйцэтгүүлэгчийн эрх, ашиг сонирхолд нийцсэн тодорхой үйлдэл хийх, тодорхой үйлдэл хийхээс татгалзах үүрэг бүхий, үүрэг гүйцэтгүүлэгч нь үүрэг хүлээгчээс уг үйлдлийг хийхийг шаардах эрх бүхий иргэний эрх зүйн харилцаа.

ҮҮРГИЙН (ҮҮРЭГЧЛЭЛИЙН) ГҮЙЦЭТГЭЛ (*execution of obligation*)–үүрэгчлэл гүйцэтгүүлэгч ба үүрэгчлэл гүйцэтгэгч нь эд юмс шилжүүлэх, мөнгө төлөх, ажил гүйцэтгэх зэрэг тэдгээрийн эрх ба үүргийн агуулгыг бүрдүүлсэн үйлдэл хийх. Иргэний эрх зүйн нийтлэг зарчимд нийцүүлэн үүрэгчлэлийг хууль, эрх зүйн бусад актын шаардлага ба үүрэгчлэлийн нөхцөл, хэрэв ийм нөхцөл байхгүй бол ажил хэргийн заншил ба тавигдах ердийн шаардлагад нийцүүлэн зохих ёсоор гүйцэтгэнэ.

Ү.г-ийн эцэст эдийн засаг, эрх зүйн тодорхой үр дүн тухайлбал, үүрэгчлэл гүйцэтгэгч нь үүрэгчлэл гүйцэтгүүлэгчийн даалгавраар ямар нэгэн нджомсыг үйлдвэрлэж, бэлтгэж, дахин боловсруулж, засварлаж, түүнийг эзэмших, өмчлөх эрх үүсгэх, өөрчлөгдөж, дуусгавар болсон байдаг. Үүрэгчлэл гүйцэтгэгч үүрэгчлэлийн гүйцэтгэлийг тогтоосон газар, хугацаанд зохих ёсоор, шударгаар биелүүлэх үүрэг хүлээнэ. (МУ-ын ИХ-ийн 206 дугаар зүйл) Үүрэгчлэл гүйцэтгэх газар, үүрэгчлэл гүйцэтгэх зарчим, үүрэгчлэл гүйцэтгэх хугацаа.

ҮҮРЭГ (ҮҮРЭГЧЛЭЛ) ГҮЙЦЭТГҮҮЛЭГЧ (*creditor; oblige*)– иргэний эрх зүйд нөгөө тал үүрэгчлэл гүйцэтгэгчээс тодорхой үйлдэл (эд хөрөнгө шилжүүлэх, ажил гүйцэтгэх, мөнгө төлөх зэрэг) үйлдэх буюу тодорхой үйлдэл хийхээс түдгэлзэх үүрэгчлэл биелүүлэхийг шаардах, эрх бүхий үүрэгчлэлийн тал. Хоёр талын гэрээнд Ү.г нь хоёр тал хоёулаа байж болно. Үүрэгчлэл нь хэд хэдэн (олонлог Ү.) байж болно. Хууль буюу гэрээнд өөрөөр заагаагүй тохиолдолд Ү.г бүр бусадтай адил хувь хэмжээгээр үүрэгчлэл гүйцэтгэхийг шаардах эрхтэй байдаг.

ҮҮРЭГ (ҮҮРЭГЧЛЭЛ ГҮЙЦЭТГЭГЧ (*debtor*)– иргэний эрх зүйд нөгөө тал үүрэгчлэл гүйцэтгүүлэгчид ашигтай тодорхой үйлдэл (эд хөрөнгө шилжүүлэх, ямар нэгэн ажил гүйцэтгэх зэрэг) үйлдэх буюу тодорхой үйлдэл хийхээс түдгэлзэх үүрэг хүлээсэн тал. Ү.г нь иргэний эрх ба үүрэг хэрэгжүүлэх чадвартай этгээд өөрөөр хэлбэл эрх зүйн чадамж бүхий хувь хүн, хуулийн этгээд ба улс байна. Нэг талын гэрээнд Ү.г нь нэг тал (жишээ нь зээлийн гэрээнд зээлдүүлэгч), харин хоёр талын гэрээнд хоёр тал байна.

Гол үүрэг гүйцэтгэгч (*principalis*)– хэлцэлд өөрийн данс тооцоогоор оролцож буй этгээд; бусдын олгосон бүрэн эрхийн дагуу төлөөлөгчөөр ажиллаж байгаа этгээд.

ҮҮРЭГ ГҮЙЦЭТГЭХ ГАЗАР (*place of execution obligation*)– хууль буюу гэрээнд өөрөөр заагаагүй, үүргийн мөн чанарт харшлахгүй бол үүрэг гүйцэтгэх газрыг дараах байдлаар тодорхойлно. Үүнд: үл хөдлөх эд хөрөнгөтэй холбогдсон үүргийг тухайн үл хөдлөх эд хөрөнгө байгаа газарт; эд хөрөнгө тээвэрлэх үүргийг уул эд хөрөнгийг үүрэг гүйцэтгүүлэгчид буюу эрх бүхий этгээдэд хүргүүлэхээр анхны тээвэрлэгчид хүлээлгэн өгсөн газар; мөнгөн төлбөрийн үүргийг үүрэг гүйцэтгүүлэгчийн оршин суугаа (оршин байгаа) газар, харин үүрэг гүйцэтгүүлэгч дээрх газраа өөрчилсөн тухай үүрэг гүйцэтгэгчид мэдэгдсэн бол түүний шинээр оршин суугаа (оршин байгаа) газар зэрэг болно. Үүрэг гүйцэтгэхээс өмнө үүрэг гүйцэтгүүлэгч, эсхүл үүрэг гүйцэтгэгч оршин суугаа газраа өөрчилсөн тухай нөгөө талдаа мэдэгдэх үүрэгтэй байсан тохиолдолд шинэ газар үүрэг гүйцэтгэх буюу

үүргийн гүйцэтгэлийг хүлээн авахтай холбогдон гарсан зардлыг шилжсэн тал нь нөхөн төлж, эрсдэлийг хариуцна.

ҮҮРЭГ ГҮЙЦЭТГЭХ ЗАРЧИМ (*principle of execution obligation*) – үүргийг тогтоосон газар, хугацаанд нь зохих ёсоор, шударгаар гүйцэтгэнэ.

ҮҮРЭГ ГҮЙЦЭТГЭХ ХУГАЦАА (*period of execution obligation*)– үүргийг хууль буюу гэрээнд заасан хугацаанд гүйцэтгэнэ. Үүрэг гүйцэтгэх хугацаа тогтоогоогүй буюу болзол тавиагүй, үүргийн шинж чанараас шалтгаалан түүнийг тодорхойлох боломжгүй бол үүрэг гүйцэтгэгч нэн даруй гүйцэтгэх үүрэгтэй байна. Хууль буюу гэрээнд өөрөөр заагаагүй бол үүргийн шинж чанараас шалтгаалан үүрэг гүйцэтгүүлэгч үүргийн гүйцэтгэлийг шаардсанаас хойш арав хоногийн дотор үүрэг гүйцэтгэгч үүргээ гүйцэтгэх үүрэгтэй. Үүрэг гүйцэтгэх хугацааг хууль буюу гэрээгээр тогтоосон бол үүрэг гүйцэтгүүлэгч хугацаанаас өмнө үүргийн гүйцэтгэлийг шаардах эрхгүй. Үүрэг гүйцэтгүүлэгч татгалзаагүй бол үүрэг гүйцэтгэгч үүргээ хугацаанаас нь өмнө гүйцэтгэх эрхтэй. Болзол тавьж хийсэн хэлцлийн тухайд үүргийг уул болзол бий болсны дараагийн өдрөөс гүйцэтгэнэ.

ҮҮРЭГ ГҮЙЦЭТГЭХ ХУГАЦАА ХЭТРҮҮЛЭХ - үүргээ хугацаанд нь биелүүлээгүй; үүрэг гүйцэтгэх хугацаа болсныг үүрэг гүйцэтгүүлэгч сануулснаас хойш үүргээ биелүүлээгүй бол үүрэг гүйцэтгэгч хугацаа хэтрүүлсэн гэж үзнэ. Хугацаа хэтрэхэд хүргэсэн нөхцөл байдал нь үүрэг гүйцэтгэгчийн гэм буруугаас болоогүй бол үүрэг гүйцэтгэгчийг хугацаа хэтрүүлсэн гэж үзэхгүй. Хугацаа хэтрүүлсэн үүрэг гүйцэтгэгч аливаа болгоомжгүй үйлдэл (эс үйлдэхүй)-ийн хариуцлагыг хүлээнэ. Хугацаа хэтрүүлсэн үүрэг гүйцэтгэгч нь түүнд ямар нэг тохиолдол нөлөөлсөн эсэхийг харгалзахгүйгээр хохирлыг хариуцна. Харин үүргийг хугацаанд нь гүйцэтгэсэн ч тохиолдох байсан тохиолдлын улмаас үүссэн хохирлыг хариуцахгүй. Үүрэг гүйцэтгэгч нь үүрэг гүйцэтгүүлэгчийн зөвшөөрөлгүйгээр үүргээ хугацаанаас нь өмнө гүйцэтгэсэн бол хугацаа хэтрүүлсэнтэй адилтгаж үзнэ. Хугацаанд нь гүйцэтгэсэн үүргийн гүйцэтгэлийг үүрэг гүйцэтгүүлэгч хүлээж аваагүй бол түүнийг хугацаа хэтрүүлсэн гэж үзнэ. Үүрэг гүйцэтгэх нөхцлийг бүрдүүлэхийн тулд үүрэг гүйцэтгүүлэгч ямар нэгэн үйлдэл хийх ёстой байсан боловч түүнийг гүйцэтгээгүйгээс хугацаа хэтэрсэн бол үүрэг гүйцэтгүүлэгч хугацаа хэтрүүлсэн гэж үзнэ.

ҮҮРЭГ ГҮЙЦЭТГЭХИЙГ САНУУЛАХ - гэсэн ойлголтын хүрээнд үүрэг гүйцэтгүүлэгчээс үүрэг гүйцэтгэгчид хандан үүргийн гүйцэтгэлийг хангах шаардлага тавихыг ойлгоно. Гэхдээ үүрэг гүйцэтгэхийг сануулж буй энэхүү байдал нь бий болсон эрх зүйн үр дагаварыг энгийнээр ухамсарлаж,

санаа бодолд нь тусгагдаж буйгаараа хүсэл зоригийн илэрхийлэлтэй илүү ойр байгаа юм.

ҮҮРЭГ ДУУСГАВАР БОЛОХ ҮНДЭСЛЭЛ (*cessation of obligations legal relationship*)– үүрэг гүйцэтгэгч нь үүргээ зохих ёсоор гүйцэтгэсэн; үүрэг гүйцэтгүүлэгч нь гүйцэтгэвэл зохих үүргийн гүйцэтгэлийн оронд өөр үүргийн гүйцэтгэлийг хүлээн авсан; талууд өмнөх үүргийг солихоор тохиролцсон бол өмнөх үүрэг; үүрэг гүйцэтгүүлэгч үүрэг гүйцэтгэгч хоёр нэг этгээд болсон; үүргийн гүйцэтгэл үүрэг гүйцэтгэгч иргэний эрх зүйн чадамжгүй, эсхүл сураггүй алга болсонд тооцогдсон, түүнчлэн нас барсан, нас барсан гэж зарлагдсан; үүргийн гүйцэтгэл нь гагцхүү үүрэг гүйцэтгүүлэгчид хамааралтай тохиолдолд үүрэг гүйцэтгүүлэгч иргэний эрх залгамжлалгүйгээр татан буугдаж улсын бүртгэлээс хасагдсан; хууль буюу гэрээнд заасан бусад үндэслэлээр үүрэг дуусгавар болно.

ҮҮРЭГ ЗӨРЧСӨНӨӨС ҮҮСЭХ ХАРИУЦЛАГА (*delictual responsibility*)– гэрээний нэг тал үүргээ зөрчсөн бол нөгөө тал нь гэрээнээс татгалзсантай холбогдон учирсан хохирлыг арилгуулахаар шаардах эрхтэй. Нэг тал нь гэрээнээс татгалзсан явдалд нөгөө тал нь буруугүй бол дээрх үндэслэл хамаарахгүй. Үүрэг гүйцэтгүүлэгчээс гарсан зардал, эд хөрөнгийн алдагдал буюу гэмтэл, үүрэг гүйцэтгэгч үүргээ гүйцэтгэсэн бол үүрэг гүйцэтгүүлэгчид зайлшгүй орох байсан орлогыг хохиролд тооцно. Үүрэг гүйцэтгэгч тодорхой эд хөрөнгийг үүрэг гүйцэтгүүлэгчийн өмчлөл буюу эзэмших, ашиглах, захиран зарцуулах эрхэд шилжүүлэх үүргээ гүйцэтгээгүй бол үүрэг гүйцэтгүүлэгч нь уг эд хөрөнгийг өөртөө шилжүүлэх, учирсан хохирлоо арилгахыг шаардах эрхтэй. Үүрэг гүйцэтгэгч тодорхой ажил гүйцэтгэх, туслалцаа үзүүлэх үргээ гүйцэтгээгүй, хууль буюу гэрээнд өөрөөр заагаагүй бол үүрэг гүйцэтгүүлэгч уг үүргийг өөрөө гүйцэтгэх буюу гуравдагч этгээдээр гүйцэтгүүлж, учирсан хохирлыг арилгахыг шаардах эрхтэй.

ҮҮРЭГ ҮҮСЭХ ҮНДЭСЛЭЛ (*cause for obligations*)– хуульд заасан буюу заагаагүй боловч агуулгын хувьд хуульд үл харшлах хэлцэл; иргэний эрх зүйн харилцаа үүсгэхэд чиглэсэн шүүхийн шийдвэр; хуульд заасан бол иргэний эрх зүйн харилцаа үүсгэхэд чиглэсэн захиргааны шийдвэр; оюуны үнэт зүйл бүтээх; гэм хор учруулах; үндэслэлгүйгээр эд юмс олж авах, эзэмших; иргэний эрх зүйн харилцааг үүсгэсэн хууль зүйн үйл явдал бий болох; иргэний эрх зүйн харилцааг үүсгэсэн хууль зүйн үйл явдал бий болох; иргэний эрх зүйн харилцаа үүсгэхээр хуульд заасан бусад үндэслэлээр үүрэг үүснэ. Хэлэлцээний явцад аль нэг талын хайхрамжгүй үйлдлээс болж гэрээг байгуулаагүй бол хэлэлцээ хийхтэй холбогдон гарсан зардлыг

хайхрамжгүй хандсан тал нөгөө талд нөхөн төлөх үүрэг үүсч болно.

ҮҮСГЭН БАЙГУУЛАГЧ(*constitutive*)– компанийн үүсгэн байгуулагч нь Монгол Улсын иргэн, хуулийн этгээд, түүнчлэн хуульд заасан бол гадаадын иргэн, хуулийн этгээд, харъяалалгүй хүн байна. Компани нэг үүсгэн байгуулагчтай байж болох бөгөөд үүсгэн байгуулагч нь тухайн компанийн хувьцааг эзэмшихгүй байж болно. Үүнд: төрийн болон орон нутгийн өмчит үйлдвэрийн газрыг хувьчилснаар шинээр бий болсон компагийн; төрийн өмчит үйлдвэрийн газрыг компанийн хэлбэрт оруулан өөрчлөн байгуулах замаар үүссэн төрийн өмчит компанийн; хууль тогтоомжид заасан журмын дагуу дампуурч байгаа компанийн төрд төлөх өрийг хувьцаагаар нь сольж авсан компанийн (энэ тохиолдолд төр эдгээр хувьцааг хуульд заасны дагуу 3 жилийн дотор бусад этгээдэд худалдах үүрэгтэй); гадаадын хуулийн этгээдтэй хамтран байгуулсан компанийн; хуульд заасан бусад зэрэг болно. Компанийг үүсгэн байгуулах, улсын бүртгэлд бүртгүүлэхтэй холбогдсон зардлыг компанийн үүсгэн байгуулагчид хамтран хариуцна. Үүсгэн байгуулах хурлын буюу төлөөлөн удирдах зөвлөл (хэрэв нэг үүсгэн байгуулагчтай бол үүсгэн байгуулагч)-ийн шийдвэрээр эл зардлыг компани хариуцаж болно.

ҮҮСГЭН БАЙГУУЛАХ ГЭРЭЭ(*constitutive contract*)– компанийг нэгээс илүү үүсгэн байгуулагч байгуулах нөхцөлд үүсгэн байгуулагчид нь компанийг үүсгэн байгуулах талаар хамтран ажиллах гэрээ байгуулж болох бөгөөд энэ гэрээнд үүсгэн байгуулагчдын хамтран ажиллах журам үүсгэн байгуулагч тус бүрийн хүлээх үүрэг, тэдгээрийн худалдан авах хувьцаа болон бусад үнэт цаасны ангилал, төрөл тус бүрийн тоо, үнэ, худалдан авах хугацаа зэрэг шаардлагатай гэж үзсэн бусад асуудлыг тусгана. Энэхүү гэрээ нь компанийг үүсгэн байгуулах баримт бичигт хамаарахгүй.

ҮҮСГЭН БАЙГУУЛАХ БАРИМТ БИЧИГ (*constitutive document*)– хуульд заасан эрх бүхий байгууллагаас гаргасан хуулийн этгээд байгуулах шийдвэр, хуулийн этгээдийн дүрэм, үүсгэн байгуулах гэрээ.

ҮНЭ (*price*)– 1. Иргэний эрх зүйд зарим төрлийн гэрээний гол нөхцөлийн нэг. Ү. нь худалдсан, нийлүүлсэн (бүтээгдэхүүн), гүйцэтгэсэн ажил буюу үзүүлсэн үйлчилгээний төлбөр болдог үүргийн мөнгөн илэрхийлэл. Тэрчлэн Ү.ийг гэрээний хэмжээг тодорхойлох, эсхүл талуудын мөнгөн үүрэг, зөрчигдсөн гэрээ буюу учруулсан хохирлыг тодорхойлох, хохирол нөхөн төлөх буюу анз төлөхөд ашиглана. Нэхэмжлэлийн үнэ; 2. Ямар нэгэн зүйлийг худалдан авах буюу борлуулах мөнгөний хэмжээ. Бараа, үйлчилгээний мөнгөн буюу бодит өртөг.

ҮНЭТ ЦААС (*stock; securities*)– 1. Өргөн утгаар нь авч үзвэл эд хөрөнгийн эрхийг буюу ялангуяа өрийн бичиг; хувьцааг тодорхойлсон гэрчилгээ, баримт бичиг; 2. Эд хөрөнгийн эрхийг гэрчилсэн, тогтоосон хэлбэр бүхий зөвхөн түүнийг мэдүүлэх үед хэрэгжүүлэх буюу шилжүүлэх боломжтой баримт бичиг: “Үнэт цаасны зах зээлийн тухай” МУ-ын 2002 оны 12 дугаар сарын 12-ны өдрийн хуульд заасны дагуу Ү.ц нь Засгийн газар болон бусад эрх бүхий этгээдээс гаргасан өрийн бичиг (бонд) , компанийн бүх төрлийн хувьцаа, опцион, хөрөнгө оруулалтын сангийн хувьцаа зэрэг юм. Ү.ц-ыг шилжүүлэхэд түүнийг баталгаажуулсан бүх эрх хамт шилжинэ. Хуульд заасан тохиолдолд буюу тогтоосон журмын дагуу гэрчлэгдсэн Ү.ц-ны эрхийг хэрэгжүүлэх, шилжүүлэхэд тусгай (ердийн ба компьютержсэн) бүртгэлд бүртгүүлсэн байх нотлох баримт хангалттай.

Ү.ц –нд өрийн бичиг, вексель, хадагаламжийн сертификат, банкны хадгаламжийн дэвтэр, коносамент, хувьцаа, хувьчлалын Ү.ц буюу Ү.ц-ны тухай хууль болон тогтоосон журмын дагуу Ү.ц гэж үзсэн бусад баримт бичиг хамаарагдана. Гэрчлэгдсэн Ү.ц-ны төрөл, Ү.ц-ны заавал байх бүрдүүлбэр, үнэт цаасны хэлбэрт тавигдах шаардлага ба бусад зайлшгүй шаардлагыг хууль буюу тогтоосон журмын дагуу тодорхойлно. Ү.ц-ны заавал байх бүрдүүлбэр байхгүй буюу Ү.ц-ны тогтоосон хэлбэрт нийцээгүй байвал түүнийг хүчингүй гэж үзнэ. Ү.ц нэрийн болон мэдүүлгийн гэсэн төрөлтэй байна. үүнээс гадна зөвшөөрлийн Ү.ц гэж бий. Зарим төрлийн Ү.ц гаргах ба гүйлгээний журмыг “Үнэт цаасны зах зээлийн тухай” МУ-ын 2002 оны 12 дугаар сарын 12-ны өдрийн хуулиар зохицуулна.

Анхдагч үнэт цаас (*primary securities*)–актив, эд хөрөнгөд үндэслэгдсэн үнэт цаас. Хувьцаа , өрийн бичиг, вексель, барьцааны хэрэгсэл зэрэг.

Биет бус үнэт цаас (*paperless security*)– тусгайлан хэлээгүй, бүрдүүлбэр нь тооцоолох машины санах байгууламжид байгаа үнэт цаас, (“Үнэт цаасны зах зээлийн тухай” МУ-ын 2002 оны 12-р сарын 12-ны өдрийн хуулийн 3.1.3). биет үнэт цаас

Биет үнэт цаас (*material security*)– 1. Хөрөнгө оруулагч буюу хадгаламж эзэмшигчид олгох цаасан дээр хэвлэж гаргасан, өрийн бичгээр олж авсан эрхийг гэрчилсэн баримт бичиг Б.ү.ц нь үнэт цаасыг гэрчлэх сертификат болон хүүгийн тасалбар бүхий хуудсаас бүрддэг; 2. Тогтоосон журмын дагуу биет байдлаар хэвлэсэн үнэт цаас. (“Үнэт цаасны зах зээлийн тухай” МУ-ын 2002 оны 12-р сарын 12-ны өдрийн хуулийн 3.1.2). биет бус үнэт цаас)

Зөвшөөрлийн үнэт цаас (*order security*)– нэрийн ба мэдүүлгийн үнэт цаасны аль алины шинжийг нэгэн зэрэг агуулсан үнэт цаас. Мэдүүлгийн үнэт цаас, нэрийн үнэт цаас

Ипотекийн үнэт цаас (*mortgage security*)– үл хөдлөх эд хөрөнгийн баталгаа бүхий үнэт цаас

Мэдүүлгийн үнэт цаас (*bearer security*)– МУ-ын иргэний эрх зүйд эзэмшигчийн нэр дээр шууд бичигдээгүй, түүнийг гүйлгээнд оруулахад ямар нэгэн бүртгэл шаардлагагүй Ү.ц. Мэдүүлгийн Ү.ц нь нэрийн Ү.ц-тай харьцуулахад нэлээд давуу талтай. Эд хөрөнгө өмчлөх эрх шилжих явцад түүнийг худалдагчаас худалдан авагчид үнэт цаас шилжих замаар хийх тухайлбал, түүний гүйлгээ, төлбөр тооцоог хийх хурд дээд зэргээр өндөр байна. Тэрхүү үнэт цаасыг хэвлэх, гүйлгээнд оруулах зардлаас гадна зах зээлийн үйл явцын техник, технологитой холбоотой бусад ямар нэгэн зардлыг зах зээлд оролцогчдоос шаарддаггүй.

Нэрийн үнэт цаас(*inscribed security*)– МУ-ын иргэний эрх зүйд ердийн баримтжуулсан ба электрон хэлбэрээр өмчлөгчийн нэр дээр бүртгэгдсэн, хэвлэмэл хуудаст бичигдсэн Ү.ц АНУ, Их Британи зэрэг улсад Н.ц голлодог Н.ү.ц нь Мэдүүлгийн ү.ц-аас дараахь шинжээр ялгагдана, түүнийг эзэмшигч ямагт тодорхой байдаг, бүртгэсэн, бичсэн байдаг болохоор төрөөс татвар, хураамж ногдуулахад хялбар байна. зах зээлийн цаашдын хөгжилд Н.ү.ц гаргах, түнийг нэмэгдүүлэх хандлага хүчтэй явагдаж байна. Н.ү.ц нь ямагт цаас бус үнэт цаас юм. Энэ нь электрон санах байгууламжид зөвхөн бүртгэгдсэн байдаг учраас үүнээс өөрөөр байх боломжгүй юм. Үүнтэй уялдан “электрон хувьцаа”, “ электрон өрийн бичиг” зэрэг үнэт цаасны тодорхой төрлийн шинэ ойлголт буй болж байна.

Орон нутгийн үнэт цаас (*local security*)– орон нутгийн төсөв алдагдалд орох тохиолдолд нутгийн захиргааны байгууллагаас санхүүгийн нөөцийг дайчлах нэгэн арга. Нэлээд олон улсад богино, дунд, урт хугацааны үнэт цаас гаргадаг. МУ-д аймаг, нийслэл, үнэт гаргаж болохоор заасан. О.н.ү.ц –ыг Хурлын зөвшөөрснөөр орон нутгийн Засаг дарга гаргана.

Улсын үнэт цаас (*government security*)– тухайн улсын дотоодын үнэт цаас. У.ү.ц гаргагч нь Засгийн газар байна. У.ү.ц-ыг улсын төсвийн алдагдлыг санхүүжүүлэх, төрөөс хэрэгжүүлэх зорилтот хөтөлбөрийг санхүүжүүлэх, эдийн засгийн активт чанарыг зохицуулах зорилгоор гаргана, мөнгөний нөөцийг дайчлах ба зээлийн зорилгоор гаргасан өрийн бичиг, вексель, улсын бусад үүрэг. Зээллэг, вексель, сертификат зэргээр янз бүрээр нэрлэсэн байж болно.

Үндсэн үнэт цаас(*assessable security*)–ямар нэгэн активын эд хөрөнгийн эрх өөрт нь хадгалагдах үнэт цаас. Тодруулбал, бараа,

мөнгө, капитал хөрөнгө, эд хөрөнгө, төрөл бүрийн нөөц зэрэг активын эд хөрөнгийн эрх, хадгалагдаж байгаа үнэт цаас. Ү.ү.ц нь анхдагч Ү.ц. ба хоёрдогч үнэт цаас гэж хуваагдана. Анхдагч үнэт цаас. Үүсмэл үнэт цаас. Хоёрдогч үнэт цаас

Үүсмэл үнэт цаас (*secondary security*)—биржийн активын тухайн үнэт цаасны үндсэн дээр үнийн өөрчлөлттэй холбоотойгоор үүсдэг эд хөрөнгийн эрхийг (үүргийг) илэрхийлэх баримтжуулаагүй хэлбэр. Ү.ү.ц нь ямар нэгэн үнийн активт үндэслэнэ. Тухайлбал, биржийн, барааны, үр тарианы, махны, нефтийн, алтны зэрэг үнэ; хувьцааны ба өрийн бичгийн зэрэг үндсэн үнэт цаасны үнэ; зах зээлийн үнэ; валютын ханш болох валютын үнэ хамаарна. Ү.ү.ц-т барааны, валютын, хүүний, индексийн зэрэг фьючерсын (угтвар) гэрээ, гүйлгээнд чөлөөтэй орж байгаа опционы (хугацаатай) гэрээ хамаарагдана.

ҮРЧЛЭГЧ (*adoption*)— насанд хүрсэн, иргэний эрх зүйн эрхийн бүрэн чадамжтай, хүүхдийг тэжээн тэтгэж, өсгөн хүмүүжүүлэх боломжтой МУ-ын иргэн, гадаадын харъяат иргэд. Харин 60-аас дээш настай, эцэг, эх байх эрхээ хязгаарлуулсан, хасуулсан буюу хязгаарлуулж, хасуулж байсан, урьд нь үрчлэн авсан хүүхдээ өөрийн буруугаас буцаан өгсөн, ашиг хонжоо олох зорилготой, шүүхийн шийдвэрээр иргэний эрх зүйн эрхийн бүрэн чадамжгүй буюу хязгаарлагдмал чадамжтай гэж тооцогдсон, сүрьеэ сэтгэцийн өвчтэй, согтууруулах ундаа, мансууруулах бодис байнга хэрэглэдэг, эрүүгийн хэрэгт удаа дараа шийтгүүлсэн болон хорих ял эдэлж байгаа хүнд хүүхэд үрчлүүлэхийг хориглоно. Бүтэн өнчин хүүхдийг төрөл, садангийн хүн нь үрчлэн авахад дээр дурьдсан насны хязгаарлалт үл хамаарна.

ҮРЧЛЭЛТИЙН НУУЦ (*secret of adoption*)—үрчлэлтийн нууцыг мэдэж байгаа албан тушаалтан, бусад этгээд түүнийг хадгалах үүрэгтэй. Үрчлэгч болон үрчлүүлэгчийн зөвшөөрөлгүйгээр үрчлэлтийн нууцыг задруулсан бол хууль тогтоомжинд заасан хариуцлага хүлээнэ.

ҮЙЛДЭЛ (*action*)—субъектын хүсэл зоригоос шалтгаалан бий болсон нөхцөл байдал нь эрх зүйн харилцааг үүсгэж байвал түүнийг үйлдэл гэж нэрлэнэ.

ҮЙЛЯВДАЛ (*event*)—Харин хүний хүсэл зоригоос үл хамааран бий болсон нөхцөл байдлыг үйл явдал гэж нэрлэдэг.

ҮЙЛДВЭР (*interprice*)— аж ахуйн үйл ажиллагаа явуулахад ашиглагдах эд хөрөнгийн иж бүрдэл, иргэний эрх зүйн онцгой объект. Эд хөрөнгийн иж бүрдэл болох Ү.-ийг бүхэлд нь үл хөдлөх эд хөрөнгө гэж үзнэ. Ү. нь бүхэлдээ болон түүний хэсэг нь худалдах-худалдан авах барьцаа, түрээс,

эд юмсын эрхийг тогтоох, өөрчлөх ба дуусгавар болгохтой холбогдсон бусад хэлцлийн объект болно. Эд хөрөнгийн иж бүрдэл болох Ү.-ийн бүрэлдэхүүнд газар, барилга, байгууламж, тоног төхөөрөмж, багаж зэвсэг, түүхий эд бүтээгдэхүүн, шаардах эрх, өр авлага, түүнчлэн үйлдвэр түүний бүтээгдэхүүн, ажил ба үйлчилгээ (фирмийн нэр, барааны тэмдэг, үйлчилгээний тэмдэг) ба хууль ба гэрээнд өөрөөр заагаагүй бол бусад онцгой эрхийг нэг бүрчилсэн байдлын эрх зэргийг багтасан эд өхрөнгийн бүх төрөл зүйл багтана.

ҮЙЛДВЭРЛЭГЧ (*producer*)– зохион байгуулалтын хэлбэрээсээ үл хамааран хэрэглэгчид борлуулах зорилгоор бараа үйлдвэрлэж байгаа аж ахуйн нэгж, байгууллага, хувиараа аж ахуй эрхлэгч хувь хүн.

ҮЙЛДВЭРЧНИЙ ЭВЛЭЛ (*trade union*)– өөрсдийн нийгэмшил хөдөлмөрийн эрх ба ашиг сонирхлыг төлөөлүүлэх болон хамгаалуулах зорилгоор байгуулагдсан, мөн чанарын хувьд тэдгээрийн үйл ажиллагааны үйлдвэрлэлийн, мэргэжлийн нийтлэг эрх ашигтай холбогдсон, иргэдийн сайн дурын нэгдэл. Ү.э-ийг байгуулах ба түүний үйл ажиллагааны эрх зүйн үндсийг МУ-ын үндсэн хууль, “Үйлдвэрчний эвлэлүүдийн эрхийн тухай” 1991 оны 4 дүгээр сарын 19-ний өдрийн хууль, түүнчлэн МУ-ын хөдөлмөрийн хуулийн хэм хэжээ бүрдүүлнэ. Бүх үйлдвэрчний эвлэлүүд тэгш эрхтэй. Ү.э.-үүд нь мэргэжил, үйлдвэрлэлийн шинжээр байгуулагдаж үйл ажиллагаагаа хуулийн хүрээнд чөлөөтэй явуулна; иргэд хөдөлмөрлөх эрхээ, хэрэгжүүлэх, түүнтэй холбогдсон хууль ёсны ашиг сонирхлоо

Ф

ФИРМ (*firm*)–1. Фирмийн нэр гэсэнтэй утга ойролцоо ойлголт; 2. Ажил хэргийн ба хууль зүйн хэллэг худалдааны (ашгийн) байгууллага гэсэн ойлголттой утга ойролцоо.

ФИДУЦИ (*fiduction*)–үүргийн гүйцэтгэлийг хангуулахаар эд хөрөнгө өмчлөлд шилжүүлэх гэрээгээр үүрэг хүлээгч нь мөнгө төлөх үндсэн үүргийн гүйцэтгэлийг хангах зорилгоор хөдлөх эд хөрөнгийг үүрэг гүйцэтгэлийг өмчлөлд шилжүүлэх, үүрэг хүлээгч үндсэн үүргээ хугацаанд гүйцэтгэсэн тохиолдолд үүрэг гүйцэтгүүлэгч уг эд хөрөнгийг түүнд буцаан өгөх үүргийг тус тус хүлээнэ. Шилжүүлсэн эд хөрөнгийг үүрэг хүлээгч ашиглах эрхтэй байхаар гэрээнд зааж болно. Гэрээний дагуу шилжүүлсэн эд хөрөнгийг үндсэн үүргийг гүйцэтгэх хугацаа болохоос өмнө үүрэг гүйцэтгүүлэгч

захиран зарцуулсан бол үүргээ гүйцэтгэсэн үүрэг хүлээгч учирсан хохирлоо шаардах эрхтэй. Үүрэг хүлээгч мөнгө төлөх үүргээ хугацаанд нь биелүүлж, шилжүүлсэн эд хөрөнгөө буцаан авсан буюу ийнхүү үүргээ биелүүлээгүй бол өмчлөлд шилжүүлсэн эд хөрөнгийг үүрэг гүйцэтгүүлэгч бодитойгоор гаргуулан авснаар үүргийн гүйцэтгэлийг хангуулахаар эд хөрөнгө өмчлөлд шилжүүлэх гэрээ дуусгавар болно. Үүргийн гүйцэтгэлийг хангуулахаар эд хөрөнгөө өмчлөлд шилжүүлэх гэрээг бичгээр хийнэ.

ФРАНЧАЙЗ(*franchise*)– энэ нь Франц хэлнээ Англи руу дамжин орсон үг бөгөөд давуу эрх гэсэн утгатай. Анх XIX зууны дун үед АНУ-д хувийн жижиг аж ахуй эрхлэгчид өөр өөрийн бараа бүтээгдэхүүнийг харилцан шилжүүлж борлуулах замаар хамтран ажилладаг хэлбэрийг ийнхүү нэрлэжээ. Эрх зүй эдийн засаг, санхүүгийн хувьд хараат бус,бие даасан аж ахуйн нэгж болох франчайзын гэрээг үүсгэгч болон түүнд нэгдэгч байгууллага, хувь хүний хооронд байгуулсан тодорхой хугацаанд үргэлжлэх хамтын ажиллагаанд үндэслэн бараа, ажил, үйлчилгээ, технологихудалдах тогтолцоо. Ф-ын нөхцөлд эрх шилжүүлэгч нь өөрийн урт хугацааны үйл ажиллагааны явцад буй болгосон бизнесийн нэр хүнд, барааны тэмдэг, бараа үйлчилгээ, ноу хау, удирдлагын тогтолцоо ба бусад үнэ цэнэтэй мэдээллийг ашиглах эрхийг хүлээн авагчид шилжүүлэх, эрх хүлээн авагч нь тэдгээр эрхийг ашигласны төлөө урьдчилгаа төлбөр ба тогтмол хугацаанд орлогын тодорхой хувиас тооцон эрх шилжүүлэгчид төлбөр төлөх, үүнтэй уялдуулан тухайн франчайз бизнесийн харилцан ашигтай хөгжүүлэх цогц үйл ажиллагаа.

ФРАНЧАЙЗИЙН ГЭРЭЭ (*franchising contract*)– эрх шилжүүлэгч нь өөрийн фирмийн нэр, бараа буюу ажил, үйлчилгээний тэмдэг, бүтээгдэхүүний загвар, баглаа, боодол, түүнчлэн ажил хэргийн удирдлагын тогтолцоо, төлөвлөлт, харилцаа холбоо, бараа бүтээгдэхүүн, ажил үйлчилгээ олж авах үндсэн чиглэл зэрэг эдийн бус хөрөнгийг ашиглахаар тогтоосон журмаар бүрдүүлсэн лицензийг эрх хүлээн авагчид олгох, эрх хүлээн авагч нь эрх шилжүүлэгчийн боловсруулсан тогтолцоо, хамтын ажиллагааны хөтөлбөрийн дагуу үйл ажиллагаа явуулж, түүнд зохих шагнал, хураамж, эсхүл орлогын тодорхой хувийг төлөх үүрэг хүлээсэн иргэний эрх зүйн хэлцэл. Хуульд зааснаар франчайзийг хэрэгжүүлэх хөтөлбөрийг бүрэн тусгана. Франчайзийн гэрээнд гэрээний үргэлжлэх хугацаа, гэрээ цуцлах хугацаа сунгах журам, талуудын хүлээх үүрэг бусад гол нөхцлүүдийг заахын зэрэгцээ франчайзийг хэрэгуүүлэх хөтөлбөрийг бүрэн тусгана. Франчайзийн гэрээг арван жилээс дээш хугацаагаар байгуулсан нөхцөлд 10 жил өнгөрсний дараа хугацааг гэрээгээр тодорхойлоогүй бол талуудын аль

нэг нь гэрээг цуцлах тухайн нөгөө талдаа мэдэгдсэнээс хойш нэг жилийн дотор цуцалж болно. Эрх шилжүүлэгч нь франчайзийн гэрээ дуусгавар болсны дараа эрх хүлээн авагчийг тодорхой нутаг дэвсгэрт өөртэйгээ өрчөлдөхийг нэг жил хүртэл хугацаагаар хориглох эрхтэй.

ФУНКТУС ОФИССИО (*functus officio*)–бүрэн эрхийн хугацаа дуусахаас нааш эрх хэмжээ нь дуусахгүй, хүлээх үүрэг нь зогсохгүй гэсэн латин үг. Арбитрын тухайд энэ нь арбитрын эцсийн шийдвэр гаргаснаар, эсхүл маргааныг эцэслэн шийдвэрлэснээр арбитрын бүрэлдэхүүний эрх хэмжээ дуусгавар болно гэсэн утгатай эрх зүйн зарчим.

Х

ХАДГАЛАЛТЫН ГЭРЭЭ (*contract of bailment*)– хадгалагч нь хадгалуулагчаас шилжүүлэн өгсөн хөдлөх эд хөрөнгийг хадгалах үүрэг бүхий иргэний эрх зүйн хэлцэл. Гэрээнд өөрөөр заагаагүй бол хадгалалт төлбөргүй байх бөгөөд хэрэв хадгалагч хадгалалтыг аж ахуйн үйл ажиллагааны хүрээнд явуулж байгаа бол урьдчилан тохиролцоогүй ч хадгалалтын хөлсийг харилцан тохиролцсон гэж үзнэ. Хадгалалтын гэрээг тодорхой буюу тодорхой бус хугацаагаар байгуулж болно. Хадгалуулагч орлуулан сольж болох нэг төрлийн эд хөрөнгийг чанар, тоо ёсоор нь буцаан авах нөхцөлтэйгээр хадгалагчийн өмчлөлд шилжүүлэн хадгалуулсан гэрээнд зээлийн гэрээний журамыг баримтална.

ХАДГАЛАЛТЫН ОНЦГОЙ ГЭРЭЭ (*contract of bailment*)– хадгалуулагч орлуулан сольж болох нэг төрлийн эд хөрөнгийг чанар, тоо ёсоор нь буцаан авах нөхцөлтэйгээр хадгалагчийн өмчлөлд шилжүүлэн хадгалуулсан гэрээнд зээлийн гэрээний зохицуулалтыг хэрэглэж болдог. Энэ тохиолдолд хадгалуулахаар шилжүүлсэн зүйл нь төрлийн шинжээр тодорхойлогдох эд юмс байна.

ХАДГАЛАМЖ (*contribution; deposit*)– хадгалуулах ба орлого олох зорилгоор хувь хүнээс байршуулсан МУ-ын валют буюу гадаадын валютаархи мөнгөн хөрөнгө. Х-ийн орлогыг хүүгийн байдлаар мөнгөн хэлбэрээр төлнө. Тухайн төрлийн хууль ба холбогдох гэрээнд заасан журмын дагуу анхны шаардлагаар хадгалуулагчид эгүүлэн олгоно; гадаадын олонхи улсад Х-ийг зөвхөн төв банкнаас олгосон лиценз бүхий банк хүлээн авах эрхтэй байдаг; банк нь Х-ийн бүрэн байдлыг хангах бөгөөд хадгалуулагчийн өмнө өөрийн үүргийг цаг тухайд нь хариуцан гүйцэтгэнэ.

ХАЛХАВЧ ХЭЛЦЭЛ (*simulated transactions*)– өөр хэлцлийг халхавчлах зорилгоор хийсэн хэлцэл. Халхавч хэлцэл нь шүүх хүчин төгөлдөр бус гэж тооцож болохоос үл шалтгаалан байгуулсан үеэсээ хүчин төгөлдөр бус байна. Эл хэлцлийг хийсэн этгээд уг хэлцлээр илэрхийлсэн хүсэл зоригоо хүчин төгөлдөр болохыг хожим хүлээн зөвшөөрч, хуульд заасан хэлбэрээр илэрхийлсэн бол шинээр хийсэнтэй адилтгаж хүчин төгөлдөр хэлцэл гэж үзнэ.

ХАМТРАН АЖИЛЛАХ ГЭРЭЭ (*joint action contract*)– хоёр ба түүнээс дээш этгээд хуулийн этгээд байгуулахгүйгээр, ашиг олох болон бусад тодорхой зорилгыг хэрэгжүүлэхийн тулд хамтран ажиллах үүрэг хүлээсэн иргэний эрх зүйн хэлцэл. Хамтран ажиллах гэрээг бичгээр байгуулах тохиолдолд гэрээний тауудын нэр, хаяг; хамтын үйл ажиллагааны төрөл, зорилго; талуудын эрх, үүрэг; удирдлагын бүтэц, эрх, үүрэг; ашиг, алдагдлыг хуваарилах журам; гэрээнээс гарах журам; гэрээний хугацаа; гэрээг дуусгавар болгох үндэслэл, дундын эд хөрөнгийг хуваарилах журам г.м зүйлийг тусгана.

ХАМТРАН ӨМЧЛӨГЧ (*collective ownership; collective property*)– нэг зүйлийн хувьд хэд хэдэн өмчлөгч байх тохиолдолд тэдгээр нь уг эд хөрөнгийн тодорхой хэсэгт нь өмчлөх эрхтэй бус эд хөрөнгийг бүхэлд нь өмчлөх эрхийн тодорхой хэсэгт нь эрхтэй байх бөгөөд хамтран, хэсгээр өмчлөх дундын өмчийн эрх зүйн ойлголт болно.

ХАМТРАН ҮҮРЭГ ГҮЙЦЭТГҮҮЛЭГЧ (*collective creditor; obligee*)– хэд хэдэн үүргийн гүйцэтгэлийг бүхэлд нь буюу хэсэгчлэн үүрэг гүйцэтгэгчээс шаардах эрхтэй бөгөөд үүрэг гүйцэтгэгч үргийн гүйцэтгэлийг бүхэлд нь буюу хэсэгчлэн хүлээлгэн өгөх үүрэгтэй бол тэдгээрийг бүрэн эрх бүхий хамтран үүрэг гүйцэтгүүлэгчид гэж үзнэ. Хамтран үүрэг гүйцэтгүүлэгчдийн хэн нэг нь үүрэг гүйцэтгэгчээс үүргийн гүйцэтгэлийг бүхэлд нь хүлээн авсан бол бусад үүрэг гүйцэтгүүлэгчид ногдох хэсгийг хүлээлгэн өгөх үүрэгтэй. Хамтран үүрэг гүйцэтгүүлэгчид өөрөөр тохиролцоогүй бол тэдгээрийн үүргийн гүйцэтгэлийг шаардах эрх тэнцүү байна. Хамтран үүрэг гүйцэтгүүлэгчдийн бүрэн эрх хууль буюу гэрээнд заасан үндэслэлээр, эсхүл үүргийн зүйлийн үл хуваагдах шинж чанартай холбогдож үүснэ.

ХАМТРАН ҮҮРЭГ ГҮЙЦЭТГЭГЧ (*collective debtor*)– үүрэг гүйцэтгэгчдийн хэн хэн нь үүргийн гүйцэтгэлийг үүрэг гүйцэтгүүлэгчид бүхэлд нь буюу хэсэгчлэн хүлээлгэн өгөх, үүрэг гүйцэтгүүлэгч нь үүргийн гүйцэтгэлийг бүхэлд нь буюу хэсэгчлэн үүрэг гүйцэтгэгч гэж үзнэ. Хамтран үүрэг гүйцэтгэгчийн хэн нэг нь үүргийн гүйцэтгэлийг үүрэг

гүйцэтгүүлэгчид үүргээс чөлөөлөгдөнө. Үүрэг гүйцэтгэгч нэг этгээд үүрэг гүйцэтгэх үүргээс чөлөөлөгдөнө. Үүрэг гүйцэтгэгч нэг этгээд үүрэг гүйцэтгэх хугацаа зөрчсөн тохиолдолд үүсэх үр дагавар нь бусад үүрэг гүйцэтгэгчдэд хамаарахгүй. Хууль буюу гэрээнд өөрөөр заагаагүй, эсхүл үүрэг гүйцэтгэгч тус бүрийн хүлээх үүргийг тодорхойлох боломжгүй бол тэдгээрийн үүрэг гүйцэтгэгч нь хууль буюу гэрээнд өөрөөр заагаагүй бол бусад үүрэг гүйцэтгэгчээс үүргийн гүйцэтгэлийг тус бүрд нь ногдох хэсгээр шаардах эрхтэй. Хамтран хүлээх үүрэг нь хууль буюу гэрээнд зааснаар, эсхүл үүргийн зүйлийн үл хуваагдах шинж чанартай холбоотой үүснэ.

ХАМТРАН ХҮЛЭЭХ ҮҮРЭГ (*solidary (joint) obligation*) – хууль болон гэрээнд заасан үүргээ биелүүлээгүй этгээдийн үүргийг бусад этгээд нь хүлээж болох тохиолдолд үүснэ. Хэрэв хууль буюу гэрээнд заасан бол ялангуяа үүргийн зүйлийн үл хуваагдах шинж чанараас үндэслэн үүссэн хамтарсан үүрэг (хариуцлага) буюу хамтарсан шаардлага. (МУ-ын ИХ-ийн 242 дугаар зүйл). Аж ахуйн үйл ажиллагаатай холбогдсон үүргийн талаар хэд хэдэн үүрэг гүйцэтгэгчийн хүлээсэн үүрэг ба ийм үүргийн хэд хэдэн үүрэг гүйцэтгүүлэгчийн шаардлага нь хэрэв хууль буюу үүргийн нөхцөлд өөрөөр заагаагүй бол хамтарсан болно. Үүрэг гүйцэтгүүлэгч нь өөрийн үзэмжээр аль ч үүрэг гүйцэтгэгчээс үүргийн гүйцэтгэлийг бүхэлд нь буюу хэсэгчилэн шаардаж болох бөгөөд үүргийг бүхэлд нь гүйцэтгэх хүртэл үүрэг гүйцэтгэгчдийн хүлээсэн үүрэг хүчин төгөлдөр хэвээр байна. хамтран хүлээх үүргийг гүйцэтгэсэн үүрэг гүйцэтгэгч нь хууль буюу гэрээнд өөрөөр заагаагүй бол бусад үүрэг гүйцэтгэгчээс үүргийн гүйцэтгэлийг тус бүрд нь ногдох хэсгээр шаардах эрхтэй. Хамтран үүрэг гүйцэтгэгчдийн

ХАМТ АЖИЛЛАХЫГ ХОРИГЛОХ (*prohibition with respect*) – МУ-ын хөдөлмөрийн эрх зүйд төрийн өмчийн болон төрийн өмчийн оролцоотой хуулийн этгээдэд, нэг гэр бүлийн буюу төрөл садангийн хүмүүс хөрөнгө мөнгө захиран зарцуулах ажил, албан тушаалд ажиллахыг хориглох. (МУ-ын хөдөлмөрийн хуулийн 27 дугаар зүйл)

ХАМТАРСАН ШААРДЛАГА (*solidary (joint united) claims; demand*) – хамтран үүрэг гүйцэтгүүлэгчийн хэн нэг нь хэд хэдэн үүрэг гүйцэтгэгчид бүрэн хэмжээгээр гаргасан үүргийн гүйцэтгэлийн шаардлага. Хамтрын үүрэг гүйцэтгүүлэгчдийн хэн нэг нь шаардлага гаргахаас өмнө үүрэг гүйцэтгэгч өөрийн үзэмжээр үүрэг гүйцэтгэх эрхтэй. Хамтран үүрэг гүйцэтгүүлэгчдийн хэн нэг нь үүрэг гүйцэтгэгчээс үүргийн гүйцэтгэлийг бүхэлд нь хүлээн авсан бол бусад үүрэг гүйцэтгүүлэгчид ногдох хэсгийг хүлээлгэн өгөх үүрэг хүлээнэ.

ХАМТРАН ЭЗЭМШИГЧ (*co-possessor*) – нэг эд хөрөнгийг хоёр буюу түүнээс дээш этгээд хамтран эзэмших.

ХАМТРАГЧ АРБИТРЧ (*co-arbitrator*) – гурван гишүүн бүхий арбитрын бүрэлдэхүүний нэг нь тухайн арбитрын хуралдааны дарга байх бол нөгөө хоёрыг нь хамтрагч арбитрч гэж нэрлэнэ.

ХАМТРАН ХАРИУЦАГЧТАЙ НЭХЭМЖЛЭЛ (*crossclaim*) – маргааны ижил талуудын хувьд тухайлбал, хамтран хариуцагчдын нэг тал нь нөгөө талын эсрэг гаргасан шаардлага.

ХАНДИВЫН ГЭРЭЭ (*doner contract*) – хандив хүлээн авагч нь хандивын хөрөнгийг зориулалтын дагуу эзэмшиж, ашиглаж, захиран зарцуулах бөгөөд энэ үүргээ гүйцэтгээгүй буюу зохих ёсоор гүйцэтгээгүй бол бэлэглэгч хандивласан хөрөнгийг зориулалтын дагуу эзэмшиж, ашиглаж, захиран зарцуулахыг шаардах эрхтэй.

ХАРААТ КОМПАНИ (*dependent company*) – компанийн нийт энгийн хувьцааны 20-51 хүртэл хувийг өөр (толгой) компани дангаараа буюу нэгдмэл сонирхолтой этгээдтэй хамтран эзэмшиж байгаа аж ахуйн нэгж. Хараат компани нь бие даасан тайлан баланс гаргадаг хуулийн этгээд байна.

ХАРИЛЦАН ГҮЙЦЭТГЭХ ҮҮРЭГ (ҮҮРЭГЧЛЭЛ) (*counter execution of obligation*) – иргэний эрх зүйд гэрээнд заасны дагуу нэг талын үүргийн гүйцэтгэл

ХАРИЛЦАН ГЭМ БУРУУ (*counter guilt/ fault*) – иргэний эрх зүйд хохирол үүсгэх буюу түүний хэмжээг ихэсгэх явдлыг нөхцөлдүүлсэн хохирогчийн гэм буруу. Хэрэв энэ нь нотлогдвол төлөгдөх нөхөн төлбөрийн хэмжээг шүүхийн шийдвэрээр батлаж болно.

ХАРИУЦАГЧ (*defendant*) – шүүхээс хянан хэлэлцэж буй иргэний хэргийн нэг тал Х. нь нэхэмжлэгч нэхэмжлэлийн шаардлагадаа дурдсантай холбогдуулан хэрэгт татагдах этгээд. Х нь хувь хүн ба хуулийн этгээд байж болно. Төлбөрийн чадваргүй болсон нөхөрлөл, хоршоо компани төрийн болон орон нутгийн өмчит үйлдвэрийн газар, хуулийн этгээдийн эрх бүхий төрийн бус байгууллага.

ХАРЬЯАЛЛЫН ТАТГАЛЗАЛ (*jurisdictional objection*) – арбитрын хэлэлцээр байгуулагдсан эсэх, түүний хүчин төгөлдөр байдал болон хамрах хүрээнд үндэслэн эсхүл бүхий л шаардлагуудыг хамтад нь нэг арбитраар шийдвэрлүүлэхээр заасан эсэх талаарх татгалзал.

ХАРИУЦАГЧААС БИЧГЭЭР ӨГСӨН ТАЙЛБАР (*answer*)

– хариуцагчаас арбитрын ажиллагаа явуулах хүсэлтэд бичгээр өгсөн тайлбар бөгөөд хэрэв шаардлагатай бол тэрээр үүнд өөрийн байр суурийг илэрхийлсэн байдаг.

ХАРИУЦАГЧ (*respondent*) – нэхэмжлэгч талаас гаргасан нэхэмжлэлийг хариуцах тал болон түүнтэй ямар нэг байдлаар холбогдосон нэмэлт болон бусад талууд.

ХААЛТГАЙ КОМПАНИ (*closed company*)– оруулсан хөрөнгө нь хувьцаанд хуваагдаж түүнийг захиран зарцуулах эрх нь компаний дүрмээр хязгаарлагдсан компани.

ХАРГАЛЗАН ДЭМЖВЭЛ ЗОХИХ ХҮН (*guardian*) – насанд хүрээгүй буюу иргэний эрх зүйн хэсэгчилсэн чадамжтай (14-өөс 18 хүртэлх насны) бүтэн өнчин хүүхэд; эцэг, эх нь хоёулаа иргэний эрх зүйн эрхийн бүрэн чадамжгүй буюу хязгаарлагдмал чадамжтай гэж тооцогдсон болон эцэг, эх байх эрхээ хязгаарлуулсан, хасуулсан, хүний насанд хүрээгүй хүүхэд; эцэг эх нь хоёулаа удаан хугацаагаар эмнэлэгт эмчлүүлж байгаа буюу хорих газарт ял эдэлж байгаа зэрэг аргагүй шалтгаанаар хүүхдээ биечлэн тэжээн тэтгэх, согтууруулах ундаа, мансууруулах бодис байнга хэрэглэсний улмаас иргэний эрх зүйн эрхийн хязгаарлагдмал чадамжтай гэж тогтоогдсон хүн; эрүүл мэндийн байдал болон өндөр настай болсны улмаас иргэний эрх, үүргээ биечлэн хэрэгжүүлж байгаа хүн нь харгалзан дэмжигчийн гэр бүлд амьдрах; сурч боловсрох нөхцлөөр хангуулах, эсэн мэнд амьдрах; нийгмийн даатгалын болон халамжийн тэтгэвэр, тэтгэмж авах; орон сууцандаа амьдрах эрхээ хэвээр хадгалах; хууль тогоомжид заасан бусад эрхийг эдэлнэ.

ХАРГАЛЗАН ДЭМЖИГЧ (*guardianship*) – иргэний эрх зүйн бүрэн чадамжтай иргэд, түүнчлэн төрийн болон төрийн бус байгууллага байна. Харгалзан дэмжигч нь дэмжлэгтээ байгаа хүнийг хоол, хүнс, орон сууцаар хангах, асран сувилах; дэмжлэгтээ байгаа хүний эрх, ашиг сонирхлыг хамгаалах; дэмжлэгтээ байгаа хүний мөнгөн хөрөнгө үнэт зүйл, үнэт цаас, бусад баримт бичгийг банкинд хадгалуулсан мөнгөн хадгаламж, бусад үнэт зүйлийг өөрт нь зориулан захиран зарцуулах, орон сууц хөлслөх гэрээг цуцлах, асрамж, дэмжлэгтээ байгаа хүний нэрийн өмнөөс шинээр аж ахуй эрхлэх, эрхэлж байгаа аж ахуйн ажлыг зогсоохдоо тухайн сум, дүүргийн Засаг даргаас зөвшөөрөл авах; хүлээсэн үүргийнхээ талаар тухайн сум, дүүргийн Засаг даргад жил бүр тайлагнах зэрэг үүрэг хүлээнэ. Харгалзан дэмжигч дэмжлэгтээ байгаа хүнтэй хэлцэл хийх; дэмжлэгтээ байгаа хүний

нэрийн өмнөөс өөрийн гэр бүлийн гишүүн, төрөл, садангийн хүнтэй хэлцэл хийх, дэмжлэгтээ байгаа хүн болон өөрийн гэр бүлийн гишүүн, төрөл, садангийн хүний хооронд үүссэн маргааныг шүүхээр шийдвэрлүүлэхэд уг хүнийг төлөөлөх; асрамж, дэмжлэгтээ байгаа хүний үл хөдлөх эд хөрөнгө, мал, мөнгөн хадгаламж, үнэт цаас, үнэт зүйлийг бэлэглэх өөрт нь зориулахаас бусад тохиолдолд худалдах, арилжих, барьцаалах, дэнчин тавих болон бусад хэлбэрээр захиран зарцуулах; сум, дүүргийн Засаг даргын зөвшөөрөлгүйгээр орон сууц хөлслөх гэрээг цуцлах, дэмжлэгтээ байгаа хүний нэрийн өмнөөс шинээр аж ахуй эрхлэх, эрхэлж байгаа аж ахуйн ажлыг зогсоох зэрэг үйлдэл хийхийг хориглоно.

ХАРГАЛЗАН ДЭМЖИХ (*guardianship*) – эрх эдэлж, үүрэг хүлээх хагас буюу бүрэн чадамжтай боловч түнийгээ бие даан хэрэгжүүлэх боломжгүй, эсвэл иргэний эрх зүйн чадамжийг шүүхээс хязгаарласан хүмүүст харгалзан дэмжигчийг тогтооно. Харгалзан дэмжигчийг тогтоохдоо эд хөрөнгийн зохих бололцоотой төрөл, садан бус хүний бичгээр гаргаж, нотариатаар гэрчлүүлсэн зөвшөөрлийг нь үндэслэн сум, дүүргийн Засаг дарга харгалзан дэмжигчээр тогтоох; харгалзан дэмжигч тогтоогоогүй бол хүүхдийг нас, эрүүл мэндийн байдлыг харгалзан хүүхэд асран хүмүүжүүлэх; мансууруулах болон согтууруулах ундаа байнга хэрэглэдэг, түүний улмаас гэр бүлийн гишүүдээ эдийн засгийн талаар хүнд дарамтанд оруулсан этгээдийн чадамжийг сонирхогч этгээдийн хүсэлтээр, шүүхээс тодорхой хугацаагаар хязгаарлан холбогдох байгууллагад шилжүүлэх зэрэг журмыг баримтална.

ХАРИУ ТӨЛБӨРГҮЙ ГЭРЭЭ (*contract of gratuitous*) – хэлцлийг төлбөрийн шинжээр нь ангилах шалгуурт ордог ойголт бөгөөд иргэний эрх зүйд ийм төрлийн гэрээ харьцангуй ховор байгуулагддагийг таваар мөнгөний харилцаатай холбож авч үзэх нь зүйтэй. Тухайлбал: бэлэглэх; хандив; эд хөрөнгө үнэ төлбөргүй ашиглах гэрээ нь хариу төлбөргүй гэрээнд хамаарна.

ХАРИУ ТӨЛБӨРТЭЙ ГЭРЭЭ (*compensated contract*) – хэлцэл хийгч нэг тал хууль болон гэрээгээр хүлээсэн үүрэг ёсоор нөгөө талын эзэмших, ашиглах, захиран зарцуулах эрхэд эд хөрөнгө шилжүүлсэн, туслалцаа үзүүлсэн ажил гүйцэтгэсэн, мөнгө төлөхтэй холбогдсон үүргийн хариу төлбөр болгож мөнгө, эд хөрөнгө, ажил, үйлчилгээ үзүүлсэн гэрээ. Түүнчлэн хэлцэл хийгч талууд тухайн нөхцөл байдлаас шалтгаалан гэрээ хариу төлбөртэй байх эсэх талаар тохиролцдог. Тухайлбал: зээлийн; хадгалалтын; даалгаварын гэрээ орно.

ХАРИУЦЛАГЫН ДААТГАЛ (*liability insurance*) – даатгалын гэрээний зүйл нь бараа бүтээгдэхүүн, ажил үйлчилгээний дутагдал доголдол, түүнчлэн мэргэжлийн үйл ажиллагааны онцлогоос хамаарч бусдад учруулсан гэм хорыг арилгахтай холбогдон үүссэн харилцаа байх бөгөөд заавал даатгах даатгалын төрөл зүйл. Тухайлбал: бүтээгдэхүүн импортлогч экспортлогчийн; орон сууц өмчлөгч, эзэмшигчийн; зочид буудлын эзний; тээврийн хэрэгслийн жолоочийн; зорчигч тээвэрлэгчийн; онгоцны нисэх буудлын талбайн өмчлөгч болон эзэмшигчийн; онгоцны нисэх бүрэлдэхүүний; нотариатчийн; мэргэжлийн хариуцлагын даатгал хамаарна. Даатгагч нь даатгалын хугацаанд үүсэх хариуцлагатай холбоотойгоор гуравдагч этгээдийн өмнө хүлээх үүргээс даатгуулагчийг чөлөөлөх үүрэгтэй. Гуравдагч этгээд өөрт учирсан гэм хорыг нөхөн төлүүлэхээр даатгагчид шууд шаардлага гаргасан бол даатгагч гэрээгээр хүлээсэн үүргийн хэмжээнд уг гэм хорыг нөхөн төлүүлэхээр даатгагчид шууд шаардлага гаргасан бол даатгагч гэрээгээр хүлээсэн үүргийн хэмжээнд уг гэм хорыг арилгах үүрэг хүлээнэ. Гуравдагч этгээдийн өмнө хариуцлага хүлээхэд хүргэсэн нөхцөл байдлыг даатгуулагч санаатай бий болгосон бол даатгагч гэрээгээр хүлээсэн үүргээс чөлөөлөгдөнө.

ХОЙШЛУУЛСАН ХУВЬЦАА (*deferred shares*) – хойшлуулсан хувьцааг үүсгэн байгуулагчийн буюу удирдлагын хувьцаа гэж нэрлэж болно. Компанийг үүсгэн байгуулагчдад зориулан компанийн үйл ажиллагаанд оролцсон ажлын хөлс болгон хойшлуулсан хувьцааг гол төлөв гаргадаг. Хойшлуулсан хувьцаа эзэмшигчид нь энгийн хувцаа эзэмшигчдэд ноогдол хувь оногдуулсны дараа ногдол хувь авах эрх эдэлдэг.

ХОЛИМОГ ГЭРЭЭ (*mixed contract*) – гэдэг нь хуулиар зохицуулагдаж буй хэд хэдэн гэрээнүүдийн элементийг нэгтгэсэн хэлэлцээнүүд юм. Иймэрхүү тохиолдолд гэрээг тайлбарлахдаа гэрээний гүйцэтгэлд илүү төсөөтэй тухайн төрлийн гэрээг зохицуулсан хуулийн хэм хэмжээг илүү анхаардаг

ХОРШОО (*cooperation*) – эдийн засгийн болон нийгэм, соёлын нийтлэг хэрэгцээгээ хангах зорилгоор хэд хэдэн этгээд сайн дураараа нэгдсэн, хамтын удирдлага, хяналт бүхий дундын эд хөрөнгө дээр үндэслэн үйл ажиллагаа явуулахаар байгуулсан хуулийн этгээд. Хоршоод аж ахуйн үйл ажиллагаагаа хамтран эрхлэх зорилгоор дундын хоршоо байгуулж болно. Хоршоо нь үйл ажиллагааны чиглэлээр түүхий эд боловсрууллатын; үйлдвэрлэлийн; хадгаламж, зээлийн; борлуулалт, хангамж, бэлтгэн нийлүүлэлтийн; үйлчилгээний; орон сууц барих зориулалтын; эд хэрэглэгчдийн; бусад гэсэн төрөлтэй байна. Хоршоо нь үйл ажиллагааныхаа улмаас бий болсон

үүргийг зөвхөн өөрийн (хоршооны) эд хөрөнгөөр хариуцна. Хоршооны эд хөрөнгө хүрэлцэхгүй тохиолдолд түүний үүргийг гишүүд нь нөхөж хариуцна. Гишүүдийн хүлээх нөхөх хариуцлагын хэмжээг хязгаарлах эсэхийг дүрмээр зохицуулна. Хоршоо 9-өөс доошгүй иргэн, дундын хоршоог 2-оос доошгүй хоршоо байгуулж болох ба түүнийг аль нэг гишүүний нэрээр нэрлэж үл болно. Хоршооны гишүүн нас барсан бол гишүүний эд хөрөнгийн эрх түүний өв залгамжлагчид шилжинэ МУ-д эдийн засгийн болон нийгэм, соёлын нийтлэг хэрэгцээгээ хангах зорилгоор хэд хэдэн этгээд сайн дураараа нэгдсэн, ардчилсан, хамтын удирдлага, хяналт бүхий, дундын эд хөрөнгө дээр үндэслэн үйл ажиллагаагаа явуулахаар хамтран байгуулсан хуулийн этгээд. Хоршоод аж ахуйн үйл ажиллагаагаа хамтран эрхлэх зорилгоор бусад Х болон хуулийн этгээдтэй хамтран дундын Х байгуулж болно. (“Хоршооны тухай” МУ-ын 1998 оны 1 дүгээр сарын 2-ны өдрийн хууль)

ХОХИРОГЧ НАС БАРСНААС УЧИРСАН ГЭМ ХОРЫН ХАРИУЦЛАГА - хохирогч нас барсан бол түүнийг оршуулахтай холбогдсон зайлшгүй зардал болон гэм хор учруулсны төлбөрийг түүний өв залгамжлагч шаардах эрхтэй. Гэм хор учруулсны төлбөрийг нас барсан хохирогчийн асрамжинд байсан буюу нас барах үед түүнээс тэтгэвэр авах эрхтэй. Гэм хор учруулсны төлбөрийг нас барсан хохирогчийн асрамжинд байсан буюу нас барах үед түүнээс тэтгэвэр авах эрхтэй байсан хөдөлмөрийн чадваргүй этгээд, хохирогчийг нас барсны дараа төрсөн хүүхэд тус тус, түүнчлэн нас барагчийн найман нас хүрээгүй хүүхэд, дүү, ачийг асран хүмүүжүүлж байгаа байнгын цалин хөлс, орлогогүй эцэг, эх, нөхөр эхнэрийн аль нэг нь авах эрхтэй. Төлбөр гаргуулах хэмжээг тогтоохдоо нас барагчийн сарын цалин хөлс, орлогын дунджаар тогтооно. Түүнчлэн төлбөр авагч тус бүрт тогтоосон төлбөрийн хэмжээнээс тэжээгчээ алдасны тэтгэврийг хасна. Гэм хор учруулсны төлбөрийг бага насны буюу насанд хүрээгүй иргэнд арван зургаан нас хүртэл, харин суралцаж байгаа бол арван найман нас хүртэл; тавин таваас джжш насны эмэгтэй, жараас дээш насны эрэгтэйд бүх насаар нь; тахир дутуу иргэнд хөдөлмөрийн чадвар алдалт тогтоогдсон хугацаанд; нас барагчийн найман нас хүрээгүй хүүхэд, дүү, ачийг асран хүмүүжүүлж байгаа байнгын цалин, хөлс, орлогогүй нас барагчийн эцэг, эх, нөхөр / эхнэр/-ийн аль нэгэнд түүний нас, хөдөлмөрийн чадварыг харгалзахгүйгээр уг хүүхдийг найман нас хүртэл хугацаанд нөхөн төлнө.

ХОЁР САЛГАН ХЭЛЭЛЦЭХ (*bifurcation*)– арбитрын ажиллагааг хоёр хэсэг болгон хуваахыг хэлдэг. Хэсэг тус бүрээр өөр өөр асуудлуудыг авч хэлэлцдэг. Тухайлбал харьяалал болон үүрэг хариуцлага эсвэл

үүрэг хариуцлага болон нэхэмжлэлийн хувь хэмжээг тус бүрт авч үзэн шийдвэрлэдэг. Ажиллагааг хоёроос дээш тооны хэсгүүдэд ч хувааж болдог.

ХОЁР ТАЛТ ХӨРӨНГӨ ОРУУЛАЛТЫН ГЭРЭЭ (*bit*)– хоёр талт хөрөнгө оруулалтын гэрээ : Тус гэрээнд нэгдэж орсон улсын иргэдийн хөрөнгө оруулалтыг хамгаалах, хөхиүлэн дэмжих зорилгоор хоёр улсын хооронд байгуулсан гэрээ.

ХОУАТ (*hkiac*)– hong kong international arbitration centre буюу Хонконгийн Олон улсын арбитрын төв (ХОУАТ). 1985 онд Хонконгод байгуулагдсан, Азийн нэр хүндтэй арбитрын байгууллага болох ХОУАТ нь олон жилийн туршид төрөл бүрийн чиглэлээрх арбитрын ажиллагаануудад томилох эрхтэйгээр оролцохын зэрэгцээ арбитрын ажиллагааг ЮНСИТРАЛ-ын Арбитрын дүрмийн дагуу удирдан зохион байгуулдаг. ХОУАТ нь өнөөг хүртэл энэ чиг үүргээ хэрэгжүүлж байна. Хонконгийн Олон улсын арбитрын төвийн Арбитрын дүрэм 2008 онд батлагджээ.

ХОХМШОУТ (*icsid*) – international centre for settlement of Investment Disputes буюу Хөрөнгө оруулалтай холбогдсон маргааныг шийдвэрлэх олон улсын төв (ХОХМШОУТ). Энэ нь Дэлхийн банкны ивээл дор 1965 оны 3 дугаар сарын 18-нд Вашингтоны Конвенци (Улс болон гадаад улсын иргэд хоорондын хөрөнгө оруулалттай холбогдсон маргааныг шийдвэрлэх тухай конвенци)-ийн дагуу байгуулагдсан арбитрын байгууллага. Уг олон улсын төв нь хэлэлцэн тохирогч улс болон хэлэлцэн тохирогч өөр улсын иргэдийн хооронд үүссэн хөрөнгө оруулалтай холбогдсон маргааныг эвлэрүүлэх ажиллагаагаар болон арбитраар шийдвэрлэх боломжийг бүрдүүлэх зорилготой.

ХӨДЛӨХ ЭД ХӨРӨНГӨ (*movable property*)–газар, түүнээс салгамагц зориулалтын ашиглаж эс болох үл хөдлөх эд хөрөнгөөс бусад эд юмс. Х.э.х-д амьтан, мөнгө, үүргийн эрхийн шаардлага, үнэт цаас, өрийн бичиг, гүйцэтгэх хуудас зэрэг хамаарагдана. Үл хөдлөх эд хөрөнгөөс бусад эд юмс.

Замд яваа хөдлөх эд хөрөнгө – олон улсын хувийн эрх зүйд гадаад худалдааны буюу эсхүл өөр төслийн хэлцлийн үндсэн дээр тээвэрлэгдэн яваа эсэхээс үл шалтгаалан тээвэрлэлтийн үйл явцад байгаа эд зүйл. З.я.х.э.х-ийн талаар хийсэн хэлцлийн дагуу өмчлөх ба эд юмсын бусад эрх үүсэх, дуусгавар болох асуудлыг уг эд хөрөнгийг илгээсэн улсын эрх зүйгээр тодорхойлно. Энэ асуудлаар зарим улсын хууль тогтоомжид (жишээ нь итали улсын хуульд очих улсын хуулиар зохицуулахаар заажээ) өөр арга хэрэглэсэн байдаг.

үл хөдлөх эд хөрөнгөтэй холбоотой хөдлөх эд хөрөнгө - үл хөдлөх эд хөрөнгөтэй чиг үүргийн хувьд холбогдсон ба түүнтэй хамтруулан хөлслүүлэх (хөдөө аж ахуйн ба барилгын машин, тээврийн хэрэгсэл зэрэг) хөдлөх эд хөрөнгө. Үл хөдлөх эд хөрөнгө, хөдлөх эд хөрөнгө.

ХӨДӨЛМӨРИЙН ЭРХ ЗҮЙ (*labour law*) - үндсэн салбар эрх зүйн нэг, хөдөлмөрийн харилцаа ба түүнтэй шууд холбогдсон бусад харилцааг зохицуулж байгаа эрх зүйн хэм хэмжээний тогтолцоо; хөдөлмөрийн зохион байгуулалт ба хөдөлмөрийн удирдлага; тухайн ажил олгогчийн хөдөлмөр зохион байгуулалт; тухайн ажил олгогчийн ажилтныг шууд мэргэжилд бэлтгэх, давтан бэлтгэх, мэргэшил дээшлүүлэлт; хамтын хэлэлцээ явуулах замаар хамтын гэрээ ба хэлэлцээр байгуулах нийгэмшлийн түншлэл, хөдөлмөрийн нөхцөлийг тогтоох ба хуульд заасан тохиолдолд хөдөлмөрийн хууль тогтоомжийг хэрэглэхэд ажилтан ба үйлдвэрчний эвлэлийг оролцуулах хөдөлмөрийн хүрээнд ажил олгогч ба ажилтанд хүлээлгэх материалын хариуцлага хөдөлмөрийн хууль тогтоомжийн хэрэгжилтэд тавих хяналт ба хяналт шалгалт (үйлдвэрчний эвлэлийн хяналт шалгалт); хөдөлмөрийн маргааныг шийдвэрлэх.

Х.э.з-н зохицуулалтын арга нь холимог шинжтэй бөгөөд императив, диспозитив ба зөвлөмжилсөн хэм хэмжээг хосолсон байдаг. Урамшуулах, шагнах , хамтын гэрээнд хэм хэмжээний ач холбогдол өгөх нь Х.э.з-н өвөрмөц арга барил болдог.

Х.э.з-н тогтолцоо нь ерөнхий ба тусгай ангиллаас бүрдэнэ. Ерөнхий ангид Х.э.з.-н зохицуулах зүйл, зохицуулалтын арга ба тогтолцоо. Х.э.з.-н үндсэн зарчим Х.э.з.-н субъект, хөлсний хөдөлмөрийн хүрээний эрх зүйн харилцаа зэрэг хэм хэмжээ багтана. Х.э.з.-н тусгай ангид хөдөлмөрийн харилцааны бүрэлдэхүүний шинжүүд ба тэдгээрийн оролцогчдын тодорхой эрх, үүргийг тогтоосон холбогдох институтыг бүрдүүлдэг эрх зүйн заалт ба хэм хэмжээ багтана. Эдгээрт хөдөлмөрийн гэрээ; ажил, амралтын цаг; хөдөлмөрийн цалин хөлс; баталгаат нөхөн олговор; хөдөлмөрийн сахилга; материалын хариуцлага; хөдөлмөр хамгаалал; хөдөлмөрийн маргаан; хөдөлмөр хамгаалал ба хөдөлмөрийн хууль тогтоомжийн хэрэгжилтэд тавих хяналт ба хяналт шалгалт зэрэг институт хамаарна. МУ дахь Х.э.з-н үндсэн эх сурвалж нь МУ-н Үндсэн хууль, хөдөлмөрийн хууль, иргэний хууль зэрэг хууль тогтоомжийн бусад акт юм. Олон улсын түвшинд Х.э.з-н эх сурвалжид хүний эрхийн талаархи олон улсын нийтлэг баримт бичиг, түүнчлэн янз бүрийн асуудлаар гарсан Олон улсын хөдөлмөрийн байгууллагын олон тооны конвенц хамаарна.

ХӨДӨЛМӨРИЙН ГАНЦААРЧИЛСАН МАРГААН (*labour disputes*)–

1. Хөдөлмөрлөх эрх, түүнтэй холбогдсон хууль ёсны ашиг сонирхлын хүрээнд хөдөлмөрийн гэрээний талуудын хооронд үүссэн саналын зөрүү. (“Хөдөлмөрийн тухай” МУ-ын 1999 оны 5 дугаар сарын 14-ний өдрийн хуулийн 3.1.8) Х.г.м-ыг хөдөлмөрийн маргаан таслах комисс, шүүх тус тусын харьяаллын дагуу шийдвэрлэнэ; 2. Хөдөлмөрийн эрх зүйн хэм хэмжээг агуулсан хууль ба эрх зүйн хэм хэмжээ тогтоосон бусад акт, хамтын гэрээ, хэлэлцээр, хөдөлмөрийн гэрээ (тухайлбал хөдөлмөрийн ганцаарчилсан нөхцлийг тогтоох буюу өөрчлөх тухай)-г хэрэглэх асуудлаар ийм маргааныг хянан шийдвэрлэх байгууллагад мэдүүлсэн тохиролцож чадаагүй зөрүүтэй санал.

ХӨДӨЛМӨРИЙН ГЭРЭЭ (*labour contract*) – МУ-д нэг талаас ажилтан нь ажил олгогчоос хуульд нийцүүлэн тогтоосон хөдөлмөрийн дотоод журмын дагуу тодорхой ажил гүйцэтгэх, нөгөө талаас ажил олгогч нь ажилтанд хөдөлмөрийн үр дүнд тохирсон цалин хөлс олгох, хууль тогтоомж болон хамтын гэрээ, хэлэлцээрт заасан хөдөлмөрийн нөхцлөөр хангах тухай харилцан үүрэг хүлээсэн тохиролцоо.

ХӨДӨЛМӨРИЙН ГЭРЭЭНИЙ ГОЛ НӨХЦӨЛ (*principal condition of labour contract*) – “МУ-ын хөдөлмөрийн хуульд заасны дагуу ажлын байрны албан тушаалын нэр, ажлын байрны тодорхойлолтод заасан ажил, үүрэг, үндсэн цалин буюу албан тушаалын цалингийн хэмжээ. Хөдөлмөрийн нөхцөл (“Хөдөлмөрийн тухай” МУ-ын 1999 оны хуулийн 21.1) хөдөлмөрийн гэрээ байгуулах үед талууд Х.г.м-ийн аль нэгийг тохироогүй бол хөдөлмөрийн гэрээ байгуулсанд тооцохгүй.

ХӨДӨЛМӨРИЙН ДОТООД ЖУРАМ (*rules for internal labour order*) – МУ-ын хөдөлмөрийн хуульд нийцүүлэн ажилтныг ажилд авах ба ажлаас халах журам, хөдөлмөрийн гэрээний талуудын үндсэн эрх үүрэг ба хариуцлага, амралтын цаг, ажилтанд хэрэглэх урамшил ба шийтгэлийн арга хэмжээ тэрчлэн байгууллага дахь хөдөлмөрийн харилцааны бусад асуудлыг журамласан байгууллагын хэм хэмжээ тогтоосон акт. Ажил олгогч нь ажилтны төлөөлөгчдийн саналыг харгалзан Х.д.ж-ыг хууль тогтоомжид нийцүүлэн батлан мөрдүүлнэ.

ХӨДӨЛМӨРИЙН МАРГААН ТАСЛАХ КОМИСС (*labour disputes commission*) – МУ-д хөдөлмөрийн гарцаарчилсан маргааныг хянан шийдвэрлэх хэрэглүүр. Шүүх хянан шийдвэрлэхээс бусад маргааныг Х.м.т.к анх тутам хянан шийдвэрлэнэ. Х.м.т.к-ын дүрмийг Засгийн газар батална. Ажил олгогч ба ажилтан нь Х.м.т.к-ын шийдвэрийг эс зөвшөөрөл, түүнийг

хүлээн авснаас хойш 10 хоногийн дотор зохих сум, дүүргийн шүүхэд давж заалдах эрх эдэлнэ.

ХӨДӨЛМӨРИЙН МАРГААНЫ ХӨӨН ХЭЛЭЛЦЭХ ХУГАЦАА (*limitation for labour dispute*) – МУ-ын Хөдөлмөрийн хуульд заасан хөдөлмөрийн ганцаарчилсан маргааныг хянан шийдвэрлэх хугацаа өнгөрөөгүй байх.

ХӨДӨЛМӨРИЙН НӨХЦӨЛ (*labour condition*) – МУ-ын хөдөлмөрийн хуулиар тогтоосон ажлын байрны нөхцөл. Ажлын байр бүрийн Х.н нь хөдөлмөр хамгааллын шаардлагад нийцсэн байх ёстой. Х.н-ийг хэвийн нөхцөл ба хэвийн бус нөхцөл гэж ангилна. Ажил олгогч нь ажлын байрны нөхцөлийн үнэлгээг мэргэжлийн байгууллагаар хийлгэнэ. Хөдөлмөрийн хэвийн бус нөхцөлд ажилладаг ажилтанд хөнгөлөлттэй нөхцөлөөр тэтгэвэр тогтоох нөхцөл, журмыг хуулиар тогтооно. (“Хөдөлмөрийн тухай” МУ-ын 1999 оны 5-р сарын 14-ний өдрийн хуулийн 3.1.3) Хөдөлмөрийн гэрээний гол нөхцөл.

Хэвийн бус хөдөлмөрийн нөхцөл (*labour negative condition*) – хөдөлмөрийн аюулгүй ажиллагаа, эрүүл ахуйн шаардлагын хүрээнд сөрөг нөлөөллийг нь арилгах боломжгүй, хөдөлмөрийн стандартад нийцээгүй ажлын байрны нөхцөл. Х.х.б.н-д ажилладаг ажилтанд хөнгөлөлттэй нөхцлөөр тэтгэвэр тогтоох нөхцөл, журмыг хуулиар тогтооно.

ХӨДӨЛМӨРИЙН НӨХЦӨЛИЙГ НОЦТОЙ ӨӨРЧЛӨХ (*change of essential conditions of labour*) – гадаадын зарим улсын хөдөлмөрийн хууль тогтоомжид заасны дагуу үйлдвэрлэлийн ба хөдөлмөрийн нөхцөл өөрчлөгдсөнтэй холбогдуулан тухайн мэргэжил, мэргэшил буюу албан тушаалыг үргэлжлүүлэхэд хөдөлмөрийн нөхцөл ноцтой өөрчлөгдөх. Х.н.н.ө. нь хөдөлмөрийн цалин хөлсний тогтолцоо ба хэмжээ, хөнгөлөлт, ажлын дэглэм, ажлын бүрэн бус цаг тогтоох буюу цуцлах, мэргэжил хавсрах, албан тушаалын зэрэглэл ба нэр өөрчлөгдөх зэрэг юм. Хэрэв хөдөлмөрийн өмнөх гол нөхцөл хадгалагдаагүй ба ажилтан шинэ нөхцөл ажлаа үргэлжлүүлэхийг зөвшөөрөөгүй бол хөдөлмөрийн гэрээг дуусгавар болгодог.

ХӨДӨЛМӨРИЙН САХИЛГА (*labour discipline*) – МУ-ын хөдөлмөрийн хууль ба бусад хууль, хамтын гэрээ, хэлэлцээр, хөдөлмөрийн гэрээ, байгууллагаас батлан гаргасан хэм хэмжээ тогтоосон актад нийцүүлэн тодорхойлсон зан үйлийн журамд бүх ажилтан заавал захирагдах. МУ-ын хөдөлмөрийн хуулийн 130-р зүйлд заасны дагуу ажил олгогч нь хөдөлмөрийн

дотоод журмыг баталж мөрдүүлнэ. Төрийн зохих байгууллагаас сахилгын тусгай дүрэм батлан мөрдүүлж болно. Х.с зөрчсөн ажилтанд сахилгын шийтгэл ногдуулж болно.

ХӨДӨЛМӨРИЙН ХАМТЫН МАРГААН (*collective labour dispute*) – 1. Хамтын гэрээ, хэлэлцээр байгуулах, биелүүлэх, биелэлтэд нь хяналт тавих явцад гэрээ, хэлэлцээрт оролцогч талуудын хооронд үүссэн саналын зөрүү. (“хөдөлмөрийн тухай” МУ-ын 1999 оны 5-р сарын 14-ний өдрийн хуулийн 3.1.9) Х.х.м-ыг хянан шийдвэрлэх журмыг МУ-ын Хөдөлмөрийн хуулийн 115-124-р зүйлээр зохицуулна. 2. Ажилтан (тэдгээрийн төлөөлөгчид) ба ажил олгогчдын (тэдгээрийн төлөөлөгчид) хооронд хөдөлмөрийн нөхцөлийг (цалин хөлсийг оруулан) тогтоох ба өөрчлөх, хамтын гэрээ, хэлэлцээр байгуулах, өөрчлөх ба хэрэгжүүлэх, түүнчлэн ажил олгогч хөдөлмөрийн эрх зүйн хэм хэмжээг агуулсан актыг батлахад ажилтны төлөөлөгчдийн сонгууль байгууллагын саналыг харгалзан үзэхээс татгалзсантай холбогдон үүссэн тохиролцож чадаагүй зөрүүтэй санал.

ХӨДӨЛМӨРИЙН ХАМТЫН МАРГААНЫ ЗУУЧЛАГЧ (*collective labour dispute agent*) – хөдөлмөрийн хамтын маргааныг эвлэрүүлж зохицуулах нэг хэлбэр. Талууд хамтын гэрээ, хэлэлцээрийн талаар хэлэлцээ хийх явцад үүссэн санал зөрүүтэй асуудлаар болон хамтын гэрээ, хэлэлцээрийн заалтыг биелүүлэх талаар шаардлага тавьж хөдөлмөрийн хамтын маргаан үүсгэх эрхийг ажилтны төлөөлөгчид эдэлнэ. Шаардлагыг гэрээ, хэлэлцээрт оролцогч нэг тал нь нөгөө талд бичгээр өгнө шаардлагын хувийг тухайн шатны засаг даргад хүргүүлнэ. Шаардлагыг ажил олгогч хүлээж аваагүй, хугацаанд нь хариу өгөөгүй, эсхүл ажилтны төлөөлөгчид ажил олгогчоос өгсөн хариуг хүлээн зөвшөөрөх боломжгүй гэж үзсэн тохиолдрд хөдөлмөрийн маргаан зохицуулахад зуучлагч урьж оролцуулна. Хөдөлмөрийн хамтын маргааныг зуучлагчийн оролцоотойгоор шийдвэрлэх журмыг Засгийн газар батална. Хөдөлмөрийн хамтын маргааныг зуучлагчийн оролцоотой хэлэлцээд зөвшилцөлд хүрээгүй тохиолдолд тухайн шатны Засаг дарга хөдөлмөрийн арбитрыг байгуулна.

ХӨДӨЛМӨРИЙН ХУУЛЬ ТОГТООМЖ (*labour legislation*) – хөдөлмөрийн харилцаа түүнтэй шууд холбогдсон бусад харилцааг зохицуулсан хэм хэмжээ тогтоосон актын тогтолцоо. Х.х.т-ийн зорилго нь иргэдийн ажил, мэргэжлээ чөлөөтэй сонгох, хөдөлмөрийн аятай нөхцөлөөр хангуулах, цалин хөлс авах амрах эрх ба ажилтан болон ажил олгогчийн эрх, ашиг сонирхлыг хамгаалах баталгааг тогтооход оршино. Х.х.т-ийн үндсэн зорилт нь МУ-ын хөдөлмөрийн хуульд заасны дагуу хөдөлмөрийн гэрээний үндсэн дээр хөдөлмөрийн харилцаанд оролцогч ажилтан, ажил олгогчийн

нийтлэг эрх, үүрэг, хамтын гэрээ, хэлэлцээр, хөдөлмөрийн ганцаарчилсан ба хамтын маргаан, хөдөлмөрийн нөхцөл, удирдлага, хяналт болон хууль тогтоомж зөрчигчид хүлээлгэх хариуцлагыг тодорхойлж, талуудын харилцан эрх тэгш байдлыг хангахад оршино. МУ-д хөдөлмөрийн хууль тогтоомж нь Үндсэн хууль, бусад хууль; МУ-ын Засгийн газрын тогтоол; төрийн захиргааны төв байгууллагын акт; Засгийн газрын хэрэгжүүлэгч агентлагийн акт; хөдөлмөрийн эрх зүйн хэм хэмжээ агуулсан аймаг, нийслэл, сумын Засаг дарга Иргэдийн төлөөлөгчдийн хурлаас гаргасан актаас бүрдэнэ. Өмнө дурдсан актууд нь Хөдөлмөрийн хуульд нийцсэн байх ёстой. МУ-ын олон улсын гэрээ нь хөдөлмөрийн хууль тогтоомжийн бүрэлдэхүүн хэсэг болно.

ХӨДӨЛМӨРИЙН ЧАДВАР (*ability to work*)– хөдөлмөрлөх, үйл ажиллагааны чадвар. Хүний гүйцэтгэж болох ажлын шинж чанараас шалтгаалан Х.ч-ыг ерөнхий (өөрөөр хэлбэл, хэвийн нөхцөлд ямар нэгэн ажлыг гүйцэтгэх чадвар) мэргэжлийн (өөрөөр хэлбэл, тодорхой мэргэжлийн ажил гүйцэтгэх чадвар), ба тусгай (өөрөөр хэлбэл, тодорхой үйлдвэрлэлийн буюу цаг уурын нөхцөлд буюу газар доорхи буюу усан доорхи ба өндөр уулын буюу говийн бүс зэрэг) гэж ангилна. Хэмжээгээр нь бүрэн ба бүрэн бус (хязгаарлагдмал, хэсэгчилсэн зэрэг) Х.ч. гэж ялгана.

ХӨДӨЛМӨРИЙН ЧАДВАР ТҮР АЛДСАНЫ ТЭТГЭМЖ (*temporary disability allowance*)–үйлдвэрлэлийн осол, мэргэжлээс шалтгаалах өвчний улмаас хөдөлмөрийн чадвараа түр алдсан үед нийгмийн даатгалын сангаас авах тэтгэмж.

ХӨДӨЛМӨРИЙН ЧАДВАРТАЙ НАС (*age of capable*)– хөдөлмөрийн эрх бүхий хөдөлмөрийн үйл ажиллагааны чадвартай хүний нас. МУ-д ерөнхий Х.ч.н. нь эрэгтэйчүүд 16-60, эмэгтэйчүүд 16-55 байна. тодорхой тохиолдолд МУ-ын хөдөлмөрийн хууль тогтоомжоор хөлсний хөдөлмөр дээр дурдсанаас доогуур насны хүний ашиглахыг зөвшөөрсөн.

ХӨДӨӨ АЖ АХУЙН ЗОРИУЛАЛТТАЙ ГАЗРЫН ТҮРЭЭС (*agricultural servitudes*) – хөдөө аж ахуйн зориулалттай газрыг уг зориулалтаар ашиглуулахаар сууцны болон аж ахуйн зориулалтаар ашиглагдах байгууламжийн хамт, эсхүл тийм байгууламжгүйгээр түрээсэлж болно. Хөдөө аж ахуйн зориулалттай газрыг түрээслэхэд түрээсийн гэрээний журам нэгэн адил үйлчилнэ. Хөдөө аж ахуйн зориулалттай газрын түрээсийн гэрээг хоёр жилээс дээш хугацаагаар, бичгээр хийх бөгөөд энэ журмыг баримтлаагүй байгуулсан гэрээг тодорхой бус хугацаагаар байгуулсан гэж үзэж, уг гэрээ үйлчилж эхэлснээс хойш нэг жил өнгөрснөөр

дуусгавар болгоно. Гурван жилээс дээш хугацаагаар байгуулсан гэрээг сунгах тухай гэрээний нэг талын саналыг ирснээс хойш 3 сарын дотор нөгөө тал татгалзаж байгаа тухай мэдэгдээгүй бол түүнийг тодорхой бус хугацаагаар байгуулсанд тооцно.

ХӨЛСӨӨР АЖИЛЛАХ ГЭРЭЭ (*contract of employment*) - ажиллагч нь тохиролцсон ажил, үйлчилгээг гүйцэтгэх, ажиллуулагч хөлс үүрэг бүхий иргэний эрх зүйн хэлцэл. Энэ гэрээний зүйл нь бүх төрлийн ажил, үйлчилгээ байж болно. Энэ гэрээний зүйл нь бүх төрлийн ажил, үйлчилгээ байж болно. Гэрээнд өөрөөр заагаагүй бол ажил гүйцэтгэсний хөлсийг ажил, үйлчилгээг хийж гүйцэтгэсний дараа төлнө. Шаардлагатай бол хөлсийг хэсэгчлэн, тодорхой хугацаанд төлөхөөр тохиролцож болно. Хууль буюу гэрээнд өөрөөр заагаагүй бол ажиллагч нь гэрээнд заасан ажил, үйлчилгээг биечлэн гүйцэтгэх бөгөөд үүргийг бусдад шилжүүлж болохгүй. Ажиллуулагч нь ажиллагчийн эрүүл мэнд, амь насанд аюулгүй, гүйцэтгэх ажлын онцлог, шаардлагад нийцэхүйц байр, багаж, тоног төхөөрөмжөөр хангах үүрэгтэй. Хөлсөөр ажиллах гэрээ тохирсон хугацаа дууссанаар дуусгавар болно. Гэрээнд хугацаа тогтоогоогүй буюу ажил, үйлчилгээний онцлог, зорилгоос шалтгаалан хугацаа заагаагүй бол гэрээний талууд тохиролцон хэдийд ч гэрээг дуусгавар болгож болно. Хөлсөөр ажиллах гэрээний харилцааг дуусгавар болгох үед ажиллагч нь ажиллуулагчаас хөлсөөр ажиллаж байсан тухай болон түүний үргэлжилсэн хугацааны талаар бичгээр тодорхойлолт гаргаж өгөхийг шаардах эрхтэй.

ХӨӨН ХЭЛЭЛЦЭХ ЕРӨНХИЙ ХУГАЦАА (*legal general limitation*) – хуульд өөрөөр заагаагүй бол хөөн хэлэлцэх ерөнхий хугацаа арван жил байна. Манай улсын урьд өмнөх иргэний хуулиудад хөөн хэлэлцэх ерөнхий хугацааг гурван жилээр тогтоож байсан бөгөөд гадаадын зарим орнуудад 30 хүртэл жилээр тогтоож өгсөн байдгийг харгалзан үзэж харьцангуй урт хугацаа тогтоож өгсөн.

ХӨӨН ХЭЛЭЛЦЭХ ТУСГАЙ ХУГАЦАА (*legal special limitation*) – тодорхой тохиолдолд хөөн хэлэлцэх тусгай хугацаа үйлчилнэ. Үүнд: гэрээний үүрэгтэй холбоотой шаардлага гаргах хөөн хэлэлцэх хугацаа гурван жил; үл хөдлөх эд хөрөнгө холбоотой гэрээний үүрэгт шаардлага гаргах хөөн хэлэлцэх хугацаа зургаан жил; тогтсон хугацааны туршид гүйцэтгэх үүрэгтэй холбогдон шаардлага гаргах хөөн хэлэлцэх хугацаа гурван жил; бусдын эд хөрөнгөд эгм хор учруулснаас үүсэх үүрэгтэй холбоотой шаардлага гаргах хөөн хэлэлцэх хугацаа таван жил байна. Талуудын хүсэлтээр шүүх хөөн хэлэлцэх хугацаа, түүнийг тоолох журмыг өөрчилж болно.

ХӨӨН ХЭЛЭЛЦЭХ ХУГАЦАА (*legal limitation*) – иргэн, хуулийн этгээдийн зөрчигдсөн эрхийг хамгаалах хуулиар тогтоосон хугацаа. Хөөн хэлэлцэх хугацааг ерөнхий; богиносгосон буюу тусгай гэж ангилна. Хөөн хэлэлцэх ерөнхий хугацаа арван жил байна. Тусгай буюу гэрээний үүрэгтэй холбоотой болон тогтсон хугацаанд гүйцэтгэх үүргийн шаардлагад гурван жил; үл хөдлөх эд хөрөнгөтэй холбоотой шаардлагад зургаан жил; бусдын эд хөрөнгөд гэм хор учруулснаас үүсэх үүрэгтэй холбоотой шаардлагад таван жил байна. Эрх нь зөрчигдсөн этгээд уг эрхээ хамгаалуулахаар шүүхэд нэхэмжлэл гаргах эрхтэй. Нэхэмжлэл гаргах эрх гэдэг нь үүрэг хүлээгч үүргээ биелүүлээгүй буюу зохих ёсоор биелүүлээгүйгээс үүрэг гүйцэтгүүлэгч нь зөрчигдсөн эрхээ албадан сэргээлгэх хуулиар олгогдсон боломж байна. Хуульд хөөн хэлэлцэх хугацаа хамаарахгүйгээр зааснаас бусад тохиолдолд өөр этгээдээс ямар нэг үйлдэл хийх буюу хийхгүй байхыг шаардах эрх хөөн хэлэлцэх хугацаа хамаарахгүй. Хөөн хэлэлцэх хугацаа өнгөрсөн бол үүрэг гүйцэтгэгч үүрэг гүйцэтгэхээс татгалзах эрхтэй. Харин хөөн хэлэлцэх хугацаа өнгөрснийг үүрэг гүйцэтгэгч мэдэхгүй байхдаа үүргийн гүйцэтгэлээс татгазах эрхгүй. Нөгөөтэйгүүр үүрэг гүйцэтгэгч нь хөөн хэлэлцэх хугацаа өнгөрсөн болохыг мэдээгүй байхдаа үүргээ гүйцэтгэсэн бол гүйцэтгэсэн үүргээ буцааж шаардах эрхтэй. Шүүх, арбитр хөөн хэлэлцэх хугацаа өнгөрснийг хүндэтгэн үзэх шалтгаантай гэж үзвэл уг хугацааг сэргээж, зөрчигдсөн эрхийг хамгаалж болно. Иргэн хуулийн этгээдээс зөрчигдсөн эрхээ хамгаалуулахын тулд шүүх, арбитрт нэхэмжлэл гаргах эрх олгогдсон, хуулиар тогтоосон хугацааг хөөн хэлэлцэх хугацаа гэнэ. Маргаантай нөхцөл байдлуудыг урт удаан цаг хугацаа өнгөрсний дараа шаардлагатай хэмжээнд үнэн бодитоор тогтоох хүндрэлтэй байдаг тул хөөн хэлэлцэх хугацааг иргэний эрх зүйд хэрэглэдэг. Энэ нь нөгөө талаас өөрийн эрхийг хамгаалах арга хэмжээг цаг тухайд нь авч байхыг эрх бүхий этгээдэд анхааруулж байгаа юм.

ХӨӨН ХЭЛЭЛЦЭХ ХУГАЦААГ ТООЛОХ (*count a legal limitation*) – хөөн хэлэлцэх хугацааг шаардах эрх үссэн үеэс эхлэн тоолно. Хуульд өөрөөр заагаагүй бол шаардах эрх нь эрх зөрчигдсөн, эрх зөрчигдсөн тухай мэдсэн, эсхүл мэдэх ёстой байсан, түүнчлэн гомдлын шаардлага гаргах буюу баталгаат хугацаа тогтоосон бол гомдлын шаардлагын хариу авсан буюу эдгээр хугацаа дууссан үеэс үүснэ. Тодорхой үйлдэл хийхээс татгалзах үүрэгтэй холбогдсон шаардлагад хөөн хэлэлцэх хугацааг уг шаардлага зөрчигдсөн үеэс эхлэн тоолдог. Түүнчлэн шаардах эрх нь нэхэмжлэгчийн үйлдлээс шалтгаалах бол хөөн хэлэлцэх хугацааг нэхэмжлэгч уг үйлдлийг хийх ёстой байсан үеэс эхлэн тооцогдоно. Сөрөг үүргийн хөөн хэлэлцэх хугацааг үндсэн үүргийг гүйцэтгэсэн үеэс эхлэн тоолно. Хөөн хэлэлцэх

хугацаа тасалдсан бол өмнө өнгөрсөн хугацааг тооцохгүй, хугацааг дахин шинээр, харин хөөн хэлэлцэх хугацааг түр зогсоох нөхцөл байдал арилсан үеэс эхэн хугацааг үргэлжлүүлэн тоолдог.

ХӨӨН ХЭЛЭЛЦЭХ ХУГАЦАА ТАСАЛДАХ (*break for legal limitation*) – тогтоосон журмаар нэхэмжлэл гаргасан, эсхүл үүрэг хүлээсэн этгээд эрх бүхий этгээдэд урьдчилгаа олгох, хүү төлөх, баталгаа гаргах буюу бусад хэлбэрээр шаардлагыг хүлээн зөвшөөрсөн бол хөөн хэлэлцэх хугацаа тасалдана. Шүүхэд нэхэмжлэл гаргасан бол хөөн хэлэлцэх хугацааны тасалдал нь шүүхийн шийдвэр хуулийн хүчин төгөдөр болох, эсхү хэрэг шийдвэрлэх ажиллагаа бусад хэлбэрээр дуусгавар болох хүртэл үргэлжилнэ. Талууд эвлэрсэн, эсхүл хэрэг шийдвэрлэх ажиллагааг цаашид үргэлжлүүлэх боломжгүй болсон бол талууд болон шүүхээс явуулсан сүүлийн ажиллагаа дуусгавар болсноор хөөн хэлэлцэх хугацааны тасалдал зогсоно. Энэ тохиолдолд хөөн хэлэлцэх хугацааг шинээр эхлэн тоолох боловч талуудын аль нэг нь хэрэг шийдвэрлэх ажиллагааг үргэлжлүүлэхээр бол шаардлага гаргасны нэгэн адил үзэж хөөн хэлэлцэх хугацаа дахин тасалдана. Эрх бүхий этгээд гаргасан шаардлагаасаа татгалзсан буюу шүүхийн шийдвэрээр шаардлагыг хэрэгсэхгүй болгосон бол хөөн хэлэлцэх хугацааг тасалдсан гэж үзэхгүй. Хөөн хэлэлцэх хугацаа тасалдсан бол өмнө өнгөрсөн хугацааг тооцохгүй, хугацааг дахин шинээр эхлэн тоолно. Хөөн хэлэлцэх хугацаа тасалдах гэдэг нь хугацааг тасалдуулахад хүргэсэн нөхцөл байдал болохоос өмнө өнгөрсөн хугацааг тооцохгүйгээр дахин шинээр тоолохыг хэлнэ. Иргэний хуульд хөөн хэлэлцэх хугацаа тасалдах хоёр үндлэлд тогтоосон журмаар шүүх, арбитраг нэхэмжлэл гаргасан бол, үүрэг хүлээсэн этгээд үүргээ хүлээн зөвшөөрсөн бол гэж тусгасан байна.

ХӨӨН ХЭЛЭЛЦЭХ ХУГАЦАА ТҮР ЗОГСОХ (*temporary stop legal limitation*) – тодорхой тохиолдолд хөөн хэлэлцэх хугацаа түр зогсоно. Үүнд: үүргийн гүйцэтгэлийг хойшлуулсан бол ийнхүү хойшлуулсан хугацаанд; үүрэг гүйцэтгэгч үүргийг гүйцэтгэхээс татгалзсаныг үүрэг гүйцэтгүүлэгч хүлээн зөвшөөрсөн хугацаанд; хөөн хэлэлцэх хугацаа дуусахын өмнөх зургаан сарын дотор гэнэтийн буюу давагдашгүй хүчний шинжтэй онцгой нөхцөл байдлын улмаас эрх бүхий этгээд шүүхэд хандах боломжгүй байсан, эсхүл шүүх үйл ажиллагаагаа хэвийн явуулах боломжгүй болсон бол энэхүү нөхцөл байдал арилах хүртэл хугацаанд; гэрлэгчдийн хоорондын шаардлага нь гэрлэлт хүчин төгөлдөр байх хугацаанд; эцэг, эх, хүүхдийн хоорондын шаардлагын тухайд хүүхдийн насанд хүрэх хүртэл; асран хамгаалагч, харгалзан дэмжигч, түүний асрамжинд байгаа хүмүүсийн хоорондын шаардлага нь асран хамгаалалт харгалзан дэмжилт хүчин төгөлдөр байгаа

хугацаанд; тухайн харилцааг зохицуулж байгаа эрх зүйн актын үйлчлэлийг түдгэлзүүлсэн хугацаанд. Хөөн хэлэлцэх хугацааг түр зогсоох нөхцөл байдал арилсан үеэс эхлэн хугацааг үргэлжлүүлэн тоолно. Хэрэв үлдсэн хугацаа гурван сараас бага бол гурван сар хүртэл, хөөн хэлэлцэх хугацаа нь зургаан сараас бага бол үлдсэн хөөн хэлэлцэх хугацаагаар тус тус сунгана.

ХӨӨН ХЭЛЭЛЦЭХ ХУГАЦАА ХАМААРАХ ШААРДАХ ЭРХ - хуульд хөөн хэлэлцэх хугацаа хамаарахгүйгээр зааснаас бусад тохиолдолд өөр этгээдээс ямар нэг үйлдэл хийх буюу хийхгүй байхыг шаардах эрх хөөн хэлэлцэх хугацаатай байна. Хуульд өөрөөр заагаагүй бол хөөн хэлэлцэх хугацаа эдийн бус хөрөнгөд хамаардаггүй. Хуульд тусгайлан заасан бол эд хөрөнгийн зарим эрхэд хөөн хэлэлцэх хугацаа хамаарахгүй.

ХӨРӨНГӨ (*assets; stock*) – аливаа этгээд нь хуулиар хориглоогүй, нийтээр хүлээн зөвшөөрсөн зан суртахууны хэм хэмжээнд харшлахгүйгээр эдийн баялаг болох эд юмс болон эдийн бус баялаг болох оюуны үнэт зүйлс, эрхийг олж авч болох бөгөөд эн тохиолдолд дээрх баялаг нь хөрөнгө болно.

ХӨНДЛӨНГИЙН ЭТГЭЭДИЙН ОРОЛЦОО (*intervention*) – арбитраар хянан шийдвэрлүүлж буй хэрэгт хамааралгүй тал өөрийн санаачилгаар арбитрын ажиллагаанд оролцохыг санаархсан тохиолдолд хэрэглэнэ.

ХӨРӨНГӨ ОРУУЛАЛТЫН ГЭРЭЭНИЙ АРБИТР (*investment treaty arbitration*) – тодорхой нэг улсад өөр улсын иргэний оруулсан хөрөнгө оруулалттай холбоотой асуудлаар ямар нэг улс болон өөр орны иргэний хооронд үүссэн маргааныг шийдвэрлэх арбитр. Арбитрын бүрэлдэхүүний харьяаллын асуудлыг хөрөнгө оруулалтыг хөхиүлэн дэмжих, хамгаалах зорилго бүхий гэрээ, эсхүл олон талын оролцоо бүхий конвенцийн заалтаар тодорхойлно.

ХӨРӨНГӨ ИТГЭМЖЛЭХ ГЭРЭЭ (*trust contract*) – итгэмжлэгч нь хөдлөх эд хөрөнгө буюу эрхийг итгэмжлэгдсэн өмчлөгчид шилжүүлэх, итгэмжлэгдсэн өмчлөгч нь итгэмжилсэн хөрөнгийг хүлээн авч итгэмжлэгчийн эрх, ашиг сонирхолд нийцүүлэн, захиран зарцуулах үүрэг бүхий иргэний эрх зүйн хэлцэл. Итгэмжлэгдсэн өмчлөгч нь итгэмжилсэн хөрөнгийг өөрийн нэрийн өмнөөс, итгэмжлэгчийн зардал, эрсдлээр захиран зарцуулах үүрэгтэй. Хөрөнгө итгэмжлэх гэрээг бичгээр хийнэ. Гэрээнд өөрөөр заагаагүй бол итгэмжлэгдсэн өмчлөгч итгэмжилсэн хөрөнгөтэй холбоотой үйл ажиллагаа явуулсны төлөө итгэмжилсэн хөрөнгөтэй холбоотой үйл ажиллагаа явуулсны төлөө итгэмжлэгчээс хөлс авахгүй. Итгэмжилсэн хөрөнгөөс олсон орлого, үр шимийг итгэмжлэгч өмчилнэ.

ХӨРШ ЗАЛГАА ЭД ХӨРӨНГӨ (*contiguous property*)- хоёр талаасаа харилцан нөлөөлж болох хил залгаа зэмшил газар болон бусад үл хөдлөх эд хөрөнгө. Хөрш залгаа эд хөрөнгөө өмчлөгч буюу эзэмшигч нь хуулиар тогтоосон эрх, үүргээ хэрэгжүүлэхээс бусад тохиолдолд нөгөө талынхаа эрхийг харилцан хүндэтгэх үүрэгтэй.

ХӨРШИЙН ЭРХ (*rights of neighbours*) - хөрш залгаа эд хөрөнгийн нэг талын өмчлөгч буюу эзэмшигч нь өөрийн эд хөрөнгөө ашиглахад саад болохооргүй нөгөө талын зайлшгүй шаардлагатай нөлөөллийг хориглон хязгаарлаж болохгүй. Хөрш залгаа газрыг эзэмшигч нь өөрийн эрх, хууль ёсны ашиг сонирхлыг ноцтой хохироож болох барилга байгууламжийг газар дээр буюу доор барих, ашиглахыг хориглон нөгөө талын өмчлөгч буюу эзэмшигчээс эрх зөрчсөн буюу эзэмшигчийн эрх, хууль ёсны ашиг сонирхолд илтэд харшилж байвал түүнийг буулгах буюу зайлуулахыг шаардах эрхтэй. Хөрш залгаа газрын тогтоосон хил хязгаараас гадагш баригдсан боловч нөгөө талын өмчлөгч буюу эзэмшигчийн эрх, хууль ёсны ашиг сонирхолд илтэд харшилж байвал түүнийг буулгах буюу зайлуулахыг шаардах эрхтэй. Хөрш залгаа газар дээрх барилга байгууламж нурж нөгөө талын эзэмшил газарт унах аюул тулгарвал уг аюулыг зайлуулах бүхий л арга хэмжээ авахыг хөрш нь уг барилга байгууламжийн өмчлөгч буюу эзэмшигчээс шаардах эрхтэй. Газар эзэмшигч нь хөршийн зөвшөөрөлгүйгээр хил зөрчин барилга багууламж барьсан бөгөөд хөрш нь ийнхүү хил зөрчихөөс өмнө буюу хил зөрчсөн үйлдэл эхэлсэн даруй тухайн эзэмшигчид уг үйлдлээ зогсоох шаардлага гаргаагүй бол зөрчлийг хүлээн зөвшөөрөх үүрэгтэй. Эзэмшил газар нь бусдын газраар хүрээлэгдсэн, нийтийн ашиглалтын замд хүрэх гарцгүй буюу цахилгаан, хий, усан, хангамжийн нийтийн шугам ашиглах боломжгүй бол газар эзэмшигч нь хөршийн газраар дамжин өнгөрөх дээрх цэгүүдтэй холбогдох зам, шугам хоолойг тавих, байрлуулах эрхтэй. Энэ тохиолдолд хөрш нь зохих зөвшөөрөл олгох, зам, шугам, хоолой барьж байгуулж байгаа тал нь хөршийн шаардсанаар түүнтэй хэлэлцэн тохиролцож нэг удаагийн нөхөн төлбөр төлөх бөгөөд түүний хэмжээг талууд тохиролцон тогтоож чадахгүй бол шүүх шийдвэрлэнэ. Хилийн заагийг нарийн тогтоох хэмжээг харгалзан үзэх бөгөөд хэрэв уг хэмжээг тогоох боломжгүй бол хөршүүдийн эзэмшилд бодитой байгаа талбайн хэмжээг харгалзан үзэх бөгөөд хэрэв уг хэмжээг тогоох боломжгүй бол маргаантай байгаа хэсгийг талууд тэнцүү хувааж эзэмших буюу тохиролцож чадахгүй бол маргааныг шүүх шийдвэрлэнэ. Хилийн заагийг тодорхойлсон байгууламжийг нэг хөрш нь нөгөө хөршийнхөө зөвшөөрөлгүйгээр буулгах буюу өөрчилж болохгүй.

ХУВЬЦАА (*stock; share*)- тодорхой хариуцлага хүлээх, түүнчлэн ашгаас хувь хүртэх зорилгоор хувьцаа эзэмшигчийн тухай компанид оруулсан

нийт мөнгөөр хэмжигдэх эрх, ашиг сонирхлыг хэлнэ гэж өрнөдийн зарим ном зохиолд бичсэн байдаг. Хувьцаа эзэмшигчийн эрх, ашиг сонирхол гэдэг нь уг компанийг өөрийн хувьцааны тоо хэмжээтэй хувь тэнцүүгээр эзэмшиж буй байдал мөн бөгөөд хувьцаа нь энэ харилцааны илрэл. Хувьцаа эзэмшигчийн хүлээх хариуцлага гэдэг нь тухайн компанид хувьцааны үнийг төлөх, компанийн хүлээсэн үүргийн талаар оруулах хувь нэмэр гэж ойлгож болно. Монгол Улсын Компанийн тухай хуульд зааснаар хувьцаа гэдэг нь компанид хөрөнгө оруулж, түүнийг үндэслэн санал өгөх, ногдол ашиг авах, компанийг татан буулгасны дараа үлдсэн эд хөрөнгийг худалдсанаас олсон орлогоос хувь хүртэх эрхийг гэрчлэх үнэт цаас. Хувьцаа эзэмшигчдийн хооронд үүсэх эрх зүйн харилцаа нь уг компанийн дүрэм буюу гэрээний гол асуудал байдаг бөгөөд энэ нь олонхийн саналын зарчмаар зохицуулагддаг. Гэхдээ цөөнхийн эрхийг хамгаалсан зарчмууд зайлшгүй тусгагдах ёстой.

ХУВЬЦААТ КОМПАНИ (*joint-stock company*) – хувь нийлүүлэгчийн оруулсан хөрөнгө нь хувьцаанд хуваагдаж, хувьцаа нь нийтэд чөлөөтэй арилжаалагддаг аж ахуйн нэгж. Хувьцаат компанийн хувьцаа эзэмшигчдийн тоог компанийн дүрмээр хязгаарлахгүй бөгөөд компанийг бүртгэх өдөр түүний өөрийн хөрөнгө нь 10 сая төгрөг буюу түүнээс дээш байна.

ХУВЬ ХЭМЖЭЭ (*quantum*)– хянан шийдвэрлэх ажиллагааны нэг хэсэг болох хохирлын хэмжээг тогтоох хэсэг

ХУГАЦАА ТООЛОХ (*limitation count*) – хугацаа гэдэг ойлголт нь өөртөө 3 үндсэн хэсгийг агуулдаг. Эхлэл, үргэлжлэл, төгсгөл. Иргэний эрх зүй дэх хугацааг иргэний эрх, үүрэг үүсэх, өөрчлөгдөх, дуусгавар болохтой холбож ойлгодог тул хугацааг зөв тоолох тодорхой журмыг тогтоож, баримталснаар иргэний эрх, үүрэг үүссэн, өөрчлөгдсөн, дуусгавар болсон үеийг зөв тодорхойлж, улмаар субъектив эрх зөрчигдсөн тохиолдолд түүнийг сэргээх, хамгаалахад чухал ач холбогдолтой юм. Тогтоосон он, сар, өдрөөс хугацааг тоолох бол тухайн он сар өдрөөс тоолно. Үе шатаар / цаг хугацааны хэрчмээр/ тодорхойлогдох хугацааг тухайн хуанлын огноо цаг хугацааны хэрчмийн буюу үйл явдал болж өнгөрсний дараахь өдрөөс тоолж эхэлнэ. Энэ нь тухайн хуанлын огноо ба үйл явдал болсон өдөр нь тооцоонд орохгүй гэсэн үг юм.

ХУГАЦАА ТООЛЖ ДУУСАХ (*end of limitation count*) – иргэний эрх зүйд хугацааг дараах тохиолдолд дууссан гэж үзнэ. Үүнд: жил, хагас жил, улирал, сараар тогтоосон хугацаа нь уг хугацаа дуусах сарын мөн өдөр, хугацаа дуусах сарын мөн өдөр байхгүй бол уг хугацаа тухайн сарын эцсийн өдөр; хуанлийн жил нь нэгдүгээр сарын нэгний өдрөөс эхэлж арван

хоёрдугаар сарын гучин нэгний өдрөөр; долоо хоног, хоногоор тогтоосон хугацаа уг хугацаа дууссах өдрийн мөн цагт; гаригаар тогтоосон хугацаа тухайн товлосон гариг дуусах эцсийн цагт; цагаар тогтоосон хугацаа уг хугацаа дуусах цагийн мөн хоромд тус тус дуусна. Үе шатаар /цаг хугацааны хэрчмээр/ тодорхойлогдох хугацаа эхлэх үеийг жил, сараар толорхойлогдох хугацаа нь тоолж эхэлсэн өдрийн адил өдөр дуусна. Хэрэв хугацааг сараар тоологдож байгаа бол сар /заримдаа он/ өөрчлөгдөхөөс өдөр өөрчлөгдөхгүй. Хугацаа дуусах сард тохирох өдөр байхгүй бол хугацаа энэ сарын сүүлчийн өдөр дуусна. Зарим тохиолдолд талууд хугацааг тодорхой хоног, цагаар биш гаригаар тодорхойлдог.

ХУДАЛДААНЫ ЗАН ЗАНШИЛ (*usages of the trade*) – гадаад худалдааны гэрээнд оролцогч таууд өөр өөрийн улсын элсэн орсон олон улсын гэрээ, конвенц, үндэсний хууль тогтоомжийг дагаж мөрдөхийн зэрэгцээ эсрэг этгээдийнхээ худалдааны тухайн салбарт хэвшиж тогтсон уламжлалыг зайлшгүй харгалзан үздэг.

ХУДАЛДААНЫ ЗУУЧЛАГЧ (*commission-agent*) – аж ахуйн үндсэн үйл ажиллагааны хүрээнд худалдах- худалдан авах, даатгал, тээвэр, эд хөрөнгө хөлслөх, эсхүл худалдааны бусад үйл ажиллагаанд зуучлал явуулж байгаа этгээд худалдааны зуучлагчийн эрх эдэлж, үүрэг хүлээнэ. Эдгээрээс бусад хэлцэл болон үл хөдлөх эд хөрөнгөтэй холбоотой хэлцлийг худалдааны зуучлагчийн тусламжтайгаар хэрэгжүүлсэн тохиолдолд худалдааны зуучлагч гэж үзэхгүй. Гэрээний талууд хориглоогүй буюу тухайн үүргээс чөлөөлөөгүй бол хэлцэл байгуулагдсаны дараа зуучлагч нь гэрээний талуудад хэлцлийн зүйл, нөхцөл, оролцогч тал, бараа, үнэт цаас худалдах, худалдан авах гэрээ байсан бол тэдгээрийн төрөл, тоо, хэмжээ, гэрээний үнэ, хугацаа зэргийг тусгасан баримтыг гарын үсэг зурж олгоно. Талууд хоорондын зуучлалын өөрийн буруугаас үүссэн хохирлыг талуудын өмнө хариуцна. Худалдааны зуучлагчид олгох зуучлалын хөлс, шагналыг хэн төлөх талаар тохиролцоогүй бол гэрээний талууд тогтоосон хөлс, шагналыг тэнцүү хэмжээгээр төлөх үүрэгтэй.

ХУДАЛДААНЫ ТӨЛӨӨЛӨГЧ (*commercial/selling agent*) – үйлчлүүлэгчийн нэрийн өмнөөс, түүний зардлаар гэрээ байгуулах буюу бараа, эрх, үйлчилгээг борлуулахад зуучилж байгаа этгээд. Худалдааны төлөөлөгч буюу комисс нь үйлчлүүлэгчийн заавраар түүний эрх ашиг, ердийн шаардлагад нийцүүлэн үүргээ гүйцэтгэж, үйлчлүүлэгчийг шаардлагатай мэдээллээр хангана. Үйлчлүүлэгч гэрээнд заасан нөхцлийг биелүүлээгүй, эсхүл зуучлалын үндсэн дээр зохих хэлцэл байгуулаагүй бол худалдааны төлөөлөгч нь хөлс, шагнал шаардах эрхтэй. Талууд өөрөөр тохиролцоогүй

бол худалдааны төлөөлөгчтэй байгуулах гэрээ нэг жилийн хугацаатай байна. Гэрээний хугацаа дуусгавар болохоос гурван сарын өмнө түүнийг цуцлах тухай санал гаргаагүй бол гэрээг нэг жилээр сунгасанд тооцно.

ХУДАЛДААНЫ ЭРХ ЗҮЙ (*commercial law; law merchant*) – орчин үеийн худалдааны эрх зүйн үндэс нь анх Италид үүсч хөгжжээ. Энэ нь Итали XI-XIII зууны үед дэлхийн соёлын төвд ошиж байсантай холбоотой бөгөөд түүхийн нөхцөл ба газарзүйн байрлалаас шалтгаалж байжээ. Манай улсын хувьд худалдааны эрх зүй нь бие даасан салбар эрх зүй болж хөгжөөгүй. Учир нь дэлхий нийтийн чиг хандлагаас харахад ихэвчлэн далайд гарцтай улс орнууд худалдааны тусгай, бие даасан хууль тогтоомжтой байдаг төдийгүй эрх зүйн системд нь бие даасан салбар эрх зүй болж ордог. Худалдааны харилцааны эх сурвалжид иргэний хууль болон тухайн улсын нэгдэн орсон олон улсын гэрээ конвенц, төрийн захиргааны төв байгууллагаас батлан гаргасан дүрэм, журам, худалдааны зан заншил зэрэг нь орно. Худалдааны эрх зүй хөгжлийнхөө түүхэнд 3 үеийг дамжин хөгжиж иржээ. Үүнд: а.Италийн, б. Францын, в.Германы худалдааны эрх зүй. Нэгдүгээр үед нь худалдааны эрх ба худалдах, худалдан авах гэрээ нь зан заншлын шинжтэй байсан бол хоёрдугаар үеэс эь эхлэн зан заншлын хэм хэмжээ нь аажмаар төрөөс тогтоосон хэм хэмжээгээр солигдох болсон. Гуравдугаар үеэс зан заншлын хэм хэмжээ нь хуулиар солигдож төрөөс тогтоосон хэм хэмжээний дотор хэрэгжих болсон.

ХУРАЛДААНЫ ДАРГА (*chairman*) – гурван арбитрчаас бүрдсэн арбитрын бүрэлдэхүүний гуравдагч арбитр нь арбитрын хуралдааныг даргалах, хамтрагч арбитрчид санал нэгдээгүй үед арбитрын шийдвэр гаргах эрхтэй.

ХУРАЛДААН (*hearing*)– арбитрын бүрэлдэхүүнээс зарлан хуралдуулсан арбитрын ажиллагааны агуулга, хэргийн гол учир, нотлох баримт, шинжээчид, нэхэмжлэлийн шаардлагын хувь хэмжээ эсхүл зардлын асуудлуудыг хэлэлцэх хуралдаан.

ХУДАЛДАН АВАХ ДАВУУ ЭРХ (*right of preemption*)– худалдагч нь тухайн эд хөрөнгийг гуравдагч этгээдэд худалдах тохиолдолд уг эд хөрөнгийг тэргүүн ээлжинд худалдан авах давуу эрх бүхий этгээдэд мэдэгдэх үүрэгтэй. Худалдагч тухайн эд хөрөнгийг худалдан авах давуу эх бүхий этгээд эрхээ хэрэгжүүлээгүй бол худалдагч гуравдагч этгээдтэй худалдах, худалдан авах гэрээ байгуулж болно. Худалдан авах давуу эрх бүхий этгээд нь худалдагчаас гуравдагч этгээдэд санал болгосон нөхцлөөр худалдах-худадан авах гэрээ байгуулахаар шаардах эрхтэй.

ХУДАЛДАХ-ХУДАЛДАН АВАХ ГЭРЭЭ (*contract of purchase and sale; sale contract*)—худалдах-худалдан авах гэрээгээр худалдагч нь биет байдлын доголдолгүй, эрхийн зөрчилгүй хөрөнгө, түүнтэй холбоотой баримт бичгийг худалдан авагчийн өмчлөлд шилжүүлэх буюу бараа бичгийг худалдан авагчийн өмчлөлд шилжүүлэх буюу бараа бэлтгэн нийлүүлэх, худалдан авагч нь худалдагчид хэлэлцэн тохирсон үнийг төлж, худалдан авсан хөрөнгөө хүлээн авах үүрэг хүлээсэн иргэний эрх зүйн хэлцэл. Худалдах- худалдан авах гэрээнд үнийг шууд заагаагүй бол талууд үнэ тодорхойлох арга хэрэгслийн тухай хэлэлцэн тохиролцож болно. Гэрээнд өөрөөр заагаагүй бол эд хөрөнгө шилжүүлэхтэй холбогдсон (жигнэх, савлах, баглах г.м) зардлыг худалдагч, барааг худалдагчийн байгаа газраас өөр газар хүргэх, зөөх тээвэрлэх, хүлээн авахтай холбогдсон зардлыг худалдан авагч хариуцна. Гэрээнд өөрөөр заагаагүй бол үл хөдлөх эд хөрөнгө худалдах-худалдан авахад гэрээ болон шаардагдах баримт бичгийг бүрдүүлэх, баримт бичгийг нотариатаар гэрчлүүлэх, улсын бүртгэлийн газар бүртгүүлэхтэй холбогдсон зардлыг худалдан авагч хариуцна.

ХУУЛИЙН ХҮЧИН ТӨГӨЛДӨР ШААРДЛАГЫН ХӨӨН ХЭЛЭЛЦЭХ ХУГАЦАА - тухайн шаардлагад хөөн хэлэлцэх богиносгосон хугацаа тогтоосон байсан ч шүүхийн шийдвэрийн үндсэн дээр уг шаардлага хуулийн хүчин төгөлдөр бол түүний хөөн хэлэлцэх хугацаа арван жил байна. Хуулийн хүчин төгөлдөр шаардлага нь дахин давтагдах, ирээдүйд хийгдэх үүрэгт хамааралтай бол тухайн үүрэгт тогтоогдсон хөөн хэлэлцэх богиносгосон хугацаа хуулийн хүчин төгөлдөр байна.

ХУУЛИЙН ЭТГЭЭД (*legal (juridical)*) - анх Францад эрдэмтэд хуулийн этгээд гэсэн нэр томъёо буюу ойлголтыг бий болгожээ. Хуулийн этгээд гэсэн нэр томъёог бүх улсуудад хэрэглэх боловч ихэнх орны хууль тогтомжид зөвхөн хуулийн этгээдийн үндсэн шинжийг дурьдсан, харин эцсийн тодорхойлолтыг өгөөгүй байна. Хүмүүс хамтран нийгэм, улс төрийн болон аж ахуйн тодорхой зорилтыг хэрэгжүүлэхийн тулд аль нэг хэлбэрээр зохион байгуулагдан нэгдэх бөгөөд үүнийг иргэний эрх зүйн түүхэнд байгууллага, аж ахуйн нэгж, хуулийн этгээд гэсэн нэр томъёогоор илэрхийлж ирсэн болно. Хуулийн этгээдийг гишүүдээсээ салангид орших эрхийн субъект гэсэн ойлголт Англи Саксоны системийн орнуудад түгээмэл байдаг. Өмчлөлдөө буюу эзэмших, ашиглах, захиран зарцуулах эрхдээ тусгайлсан хөрөнгөтэй, өөрийн нэрээр эрх олж, үүрэг хүлээдэг үйл ажиллагаанаасаа бий болох үр дагаварыг эд хөрөнгөөрөө хариуцдаг, нэхэжлэгч, хариуцагч байж чадах, тодорхой зорилго бүхий, тогтвортой үйл ажиллагаа эрхэлдэг зохион байгуулалтын нэгдлийг хуулийн этгээд хэмээн тодорхойлдог. Хуулийн этгээд нь ашиг олох зорилготой, ашгийн

төлөө бус, байж болно. Хуульд өөрөөр заагаагүй бол хуулийн этгээдийг иргэн, хуулийн этгээд хуульд заасан журмын дагуу үүсгэн байгуулж болно. Чиг үүргээ хэрэгжүүлэх болон нийгмийн хэрэгцээг хангах зорилгоор төр өөрийн өмчөөр дангаар буюу хамтран хуулийн этгээд байгуулж болно. Монгол Улсын болон гадаадын, олон улсын хуулийн этгээд байж болно. Иргэний эрх зүйн хуулийн этгээдийн иргэний эрх зүйн чадвар нь улсын бүртгэлд бүртгүүлснээр үүсэж, хуульд заасан журмын дагуу татан буугдаж, улсын бүртгэлээс хасуулснаар дуусгавар болно. Үүсгэн байгуулагчдын санаачлагаар сайн дурын үндсэн дээр Иргэний хууль болон түүний үндсэн дээр батлагдан гарсан тусгай хуулийн дагуу байгуулагддаг хуулийн этгээдийг иргэний эрх зүйн хуулийн этгээд гэнэ.

ХУУЛИЙН ЭТГЭЭДИЙН ЭРХГҮЙ БАЙГУУЛЛАГА (*legal passive capacity of legal entity*) – гэдэгт хуулийн этгээдийн үндсэн шинжийг агуулдаггүй хүмүүсийн болон хуулийн этгээдүүдийн нэгдэл байж болно. Тухайлбал, Сууц өмчлөгчдийн холбоог нэрлэж болно. Сууц өмчлөгчдийн холбоо нь сууц өмчлөгчдийн нэгдэл бөгөөд хуулийн этгээдэд байх үндсэн шинж болох тусгайлан эзэмшсэн эд хөрөнгөгүй бөгөөд сууц өмчлөгчдийг төлөөлөн нийгмийн харилцаанд оролцохдоо сууц өмчлөгчдийн дундын өмчлөлийн хөрөнгөөр үйл ажиллагаанаасаа бий болсон үр дагаварыг хариуцдаггүйгээрээ онцлогтой.

ХУУЛИЙН ЭТГЭЭДИЙГ ӨӨРЧЛӨН БАЙГУУЛАХ (*reorganization of legal entity*) - хуулийн этгээдийн хөрөнгийг өмчлөгч буюу түүнээс эрх олгосон байгууллага, түүнчлэн үүсгэн байгуулах баримт бичгээр эрх олгосон байгууллагын шийдвэрээр хуулийн этгээдийг хуульд заасан журмын дагуу нийлүүлэх, нэгтгэх, хуваах, тусгаарлах, өөрчлөх замаар өөрчлөн байгуулж болно. Хоёр буюу хэд хэдэн хуулийн этгээдийн үйл ажиллагааг зогсоож, тэдгээрийн эрх, үүрэг, хариуцлагыг шинээр бий болсон хуулийн этгээдэд шилжүүлэхийг хуулийн этгээдийг нийлүүлэх гэж ойлгоно. Хуулийн этгээдийн үйл ажиллагааг зогсоож, түүний эрх, үүрэг, хариуцлагыг шинээр үүсэх хоёр буюу түүнээс дээш хуулийн этгээдэд шилжүүлэхийг хуулийн этгээдийг хуваах гэж ойлгоно. Хуулийн этгээдийн үйл ажиллагааг зогсоохгүйгээр түүний зарим эрх, үүрэг, хариуцлагыг шинээр байгуулагдсан хуулийн этгээдэд шилжүүлэхийг хуулийн этгээдийг тусгаарлах гэнэ. Хуулийн этгээд нь зохион байгуулалтын төрөл, хэлбэр, үндсэн зорилгоо өөрчлөх замаар зохион байгуулагдаж болно. Хуулийн этгээдийн хөрөнгийг өмчлөгч буюу түүнээс эрх олгосон байгууллага, түүнчлэн үүсгэн байгуулах баримт бичгээр эрх олгосон байгууллагын шийдвэрээр хуулийн этгээдийг хуульд заасан журмын дагуу нийлүүлэх,

нэгтгэх, хуваах, тусгаарлах, өөрчлөх замаар өөрчлөн байгуулж болно. Хуулийн этгээдийн үйл ажиллагааг зогсоох буюу зогсоохгүйгээр шинэ хуулийн этгээд үүсгэн байгуулх арга бол хуулийн этгээдийг өөрчлөн байгуулах явдал мөн. Хуулийн этгээдийг өөрчлөн байгуулах шийдвэрийг:

- Хуулийн этгээдийн хөрөнгийг өмчлөгч (жишээ нь, ганц гишүүнтэй компанийн гишүүн);
- Үүсгэн байгуулах баримт бичгээр эрх олгосон байгууллага (жишээ нь, Компанийн тухай хууль болон компанийн дүрэмд зааснаар хувь нийлүүлэгчдийн хурал) гаргана.

ХУУЛИЙН ЭТГЭЭДИЙГ ТАТАН БУУЛГАХ (*liquidation of legal entity*)- хуулийн этгээдийг тодорхой үндэслэлээр татан буулгана. Үүнд: өмчлөгч буюу түүнээс эрх олгосон байгууллагын шийдвэр, түүнчлэн хуулийн этгээдийн үүсгэн байгуулах баримт бичгээр эрх олгосон байгууллагын шийдвэр гарсан; дампуурсанд тооцсон, хуулийг удаа дараа буюу ноцтой зөрчсөн; хуульд заасан бусад үндэслэлээр татан буулгах тухай шийдвэр гарсан; үйл ажиллагаагаа явуулах хугацаа дууссан буюу зорилгодоо хүрсэн учир цаашид үйл ажиллагаагаа үргэлжлүүлэх шаардлагагүй гэсэн өөрийнх нь шийдвэр гарсан; хуулийн этгээдийг үүсгэн байгуулсан эрх бүхий байгууллагын шийдвэр гарсан; хуульд заасан бусад үндэслэл хамаарна. Татан буулгах ажлыг энэ тухай шийдвэр гаргасан байгууллагаас томилсон комисс эрхлэн гүйцэтгэнэ. Татан буулгах комисс нь хуулийн этгээд татан буугдсан тухай нийтэд мэдээнэ. Татан буулгах комиссоос нэхэмжлэгчдийн өргөдөл хүлээн авах хугацаа нь хуулийн этгээдийг татан буугдсан тухай нийтэд мэдээлснээс хойш хоёр сараас багагүй, зургаан сараас ихгүй байна. Татан буугдаж байгаа хуулийн этгээдэд холбогдох шаардлагыг зохих дарааллаар хангана. Үүнд: а. Бусдын амь нас, эрүүл мэндэд учруулсан гэм хорыг арилгуулах шүүхийн шийдвэрээр гаргуулах бусад төлбөр, б. Хэрэг гүйцэтгэгч буюу татан буулгах комисс, тэдгээртэй адилтгах бусад этгээдий эрх, үүргийнхээ хүрээнд гүйцэтгэсэн үйл ажиллагааны зардал, в. Дампуурлын үед хариуцагчийн дахин хөрөнгөжүүлэх явцад байгуулсан гэрээ, хэлцлийн дагуу гаргасан шаардага, хадгаламж эзэмшигчийн мөнгөн хөрөнгө, г. Хөдөлмөрийн гэрээгээр ажиллагсдад төлөх хөдөлмөрийн хөлс, д. Хууль тогтоомжид заасны дагуу бусад этгээдтэй хийх тооцоо зэрэг болно. Татан буугдаж байгаа хуулийн этгээдэд холбогдох шаардлагыг хангахдаа эхний дарааллын төлбөрийг бүрэн барагдуулсны дараа түүний дараагийн дарааллын төлбөрийн шаардлагыг хангах зарчмыг баримтална. Хуулийн этгээдэд байгаа мөнгөн хөрөнгө нь харилцагчдын шаардлагыг хангахад хүрэлцэхгүй бол татан буулгах комисс түүний бусад эд хөрөнгийг

хуульд заасан журмын дагуу худалдаж, төлбөрийг барагдуулж болно. Татан буугдаж байгаа хуулийн этгээдийн эд хөрөнгө төлбөр төлөхөд хүрэлцэхгүй бол түүний эд хөрөнгийг төлбөл зохих төлбөрийн хэмжээнд хувь тэнцүүлэн зохих дарааллын дагуу харицагчдад хуваарилна. Харилцагчдын шаардлагыг хангсаны дараа үлдсэн эд хөрөнгийг хууль ёсны өмчлөгчид, хууль буюу дүрэмд заасан бол эрх бүхий этгээдэд шилжүүлнэ. Татан буугдаж байгаа хуулийн этгээдийн эд хөрөнгийг хүлээж авах этгээд байхгүй бол төрийн өмчлөлд шилжүүлнэ. Бүртгэх байгууллага хуулийн этгээдийг улсын бүртгэлээс хассан тухайн нийтэд зарлана. Хуулийн этгээдийг дараахь үндэслэлээр татан буулгана:

- Өмчлөгч буюу түүнээс эрх олгосон байгууллагын шийдвэр, түүнчлэн хуулийн этгээдийн үүсгэн байгуулах баримт бичгээр эрх олгосон байгууллагын шийдвэр гарсан;
- Дампуурсан тооцсон, хуулийг удаа дараа буюу ноцтой зөрчсөн, хуульд заасан бусад үндэслэлээр татан буулгах тухай шүүхийн шийдвэр гарсан;
- Үйл ажиллагаагаа явуулах хугацаа дууссан буюу зорилгодоо хүрсэн учир цаашид үйл ажиллагаагаа үргэлжлүүлэх шаардлагагүй гэсэн өөрийнх нь шийдвэр гарсан;
- Хуулийн этгээдийг үүсгэн байгуулсан эрх бүхий байгууллагын шийдвэр гарсан;
- **Хуульд заасан бусад үндэслэл.**

“Гишүүд” гэдгийг бодгаль этгээд, ашгийн төлөө ба ашгийн төлөө бус хуулийн этгээд гэж ойлгоно. Гишүүдийн **тоо хоёроос доошгүй байна.**

ХУУЛИЙН ЭТГЭЭДИЙГ НИЙЛҮҮЛЭХ (merger of legal entity) – хуулийн этгээдүүдийг нийлүүлэх замаар өөрчлөн байгуулахад хэд хэдэн хуулийн этгээд бие даан оршин тогтнохоо больж, улсын бүртгэлээс хасагдан тэдгээрийн суурин дээр /оронд/ шинэ хуулийн этгээд байгуулагдаж, улсын бүртгэлд бүртгэгдэнэ. “Эрх, үүрэг, хариуцлага шинээр бий болсон хуулийн этгээдэд шилжинэ”. Мөн А, Б, В, Г дөрвөн хуулийн этгээдийн үйл ажиллагааг зогсоож, тэдгээрийн эрх, үүрэг, хариуцлагыг шинээр байгуулагдсан С хуулийн этгээдэд шилжүүлжээ. Бид А, Б, В, Г хуулийн этгээдүүдийг нийлүүлэх замаар С хуулийн этгээдийг байгуулж байна.

ХУУЛИЙН ЭТГЭЭДИЙГ НЭГТГЭХ (affiliation of legal entity) – хуулийн этгээдийг нэгтгэхэд нэг буюу хэд хэдэн хуулийн этгээд нь нөгөөд нэгдэж, цаашид оршин тогтнохоо больж, харин “нөгөө” хуулийн этгээд

оршин тогтносон хэвээр үлдэнэ. Хуулийн этгээдийг нэгтгэх аргаар өөрчлөн байгуулахад шинэ хуулийн этгээд үүсэхгүй.

ХУУЛИЙН ЭТГЭЭДИЙГ ТУСГААРЛАХ (*allocation of legal entity*) – хуулийн этгээдийг тусгаарлах арга нь нэгтгэх аргын эсрэг өөрчлөлт юм. Хуулийн этгээдийн үйл ажиллагааг зогсоохгүйгээр түүний зарим эрх, үүрэг, хариуцлагыг шинээр байгуулагдсан хуулийн этгээдэд шилжүүлэхийг хуулийн этгээдийг тусгаарлах гэнэ.

ХУУЛИЙН ЭТГЭЭДИЙГ ӨӨРЧЛӨХ (*change of legal entity*) – өөрчлөх замаар байгуулагдахад хуулийн этгээд өмнөх төрөл, хэлбэр, зорилгоороо оршин тогтнохоо больж, түүнийг оронд шинэ хуулийн этгээд үүснэ. Хуулийн этгээд зохион байгуулалтын төрөлт, хэлбэр, үндсэн зорилгоо өөрчлөх замаар өөрчлөн байгуулагдана.

ХУУЛИЙН ЭТГЭЭДИЙН БАЙГУУЛЛАГА (*bodies/organs of legal entity*) – төвлөрсөн болон хамтын удирдлагын зарчимд үндэслэсэн, хуулийн этгээдийг итгэмжлэлгүйгээр төлөлөх чадвартай, эрх олж үүрэг хүлээх чадварыг хэрэгжүүлэх эрх бүхий субъект. Хуулийн этгээд удирдах байгууллагаараа дамжуулан иргэний эрх зүйн харилцаанд оролцоно. Хуулийн этгээдийн удирдах байгууллагын эрх зүйн байдлыг хууль болон үүсгэн байгуулах баримт бичгээр тодорхойлно.

ХУУЛИЙН ЭТГЭЭДИЙН ОРШИН БАЙГАА ГАЗАР (*place of being of legal entity*) – хуулийн этгээдийн ерөнхий захиргаа байршин байгаа газар. Хуулийн этгээд нь оршин байх нэг газар буюу хууль ёсны хаягтай байна. Хуулийн этгээдийн ерөнхий захиргаа байршин байгаа газрыг түүний оршин байгаа газар гэнэ. Хуулийн этгээдийн үүрэг гүйцэтгэх газар, маргааныг шийдвэрлэх харьяалал, татвар төлөх газрыг тодорхойлох зэрэг олон асуудлыг шийдвэрлэхэд хуулийн этгээдийн оршин байгаа газрыг тогтоох явдал хууль зүйн ач холбогдолтой байдаг. Хуулийн этгээдийн ерөнхий захиргаа байршин байгаа газрыг түүний оршин байгаа газар гэдэгт үүсгэн байгуулах баримт бичигт дурдсан уг хуудийн этгээдийн удирдах байгууллага (удирдах зөвлөл, захиргаа)-ын оршин байгаа газрыг ойлгоно.

ХУУЛИЙН ЭТГЭЭДИЙН САЛБАР (*branch office*) – хуулийн этгээдийн оршин байгаа газраас өөр газар байрлаж, түүний үндсэн чиг үүргийг бүхэлд нь буюу заримыг нь гүйцэтгэдэг тусгай нэгж. Хууль болон үүсгэн байгуулах баримт бичиг заасан бол хуулийн этгээд өөрийн салбарыг тогтоосон журмын дагуу байгуулж болно. Салбарын эрх, үүргийг тухайн хуулийн этгээдийн дүрмээр тодорхойлно. Салбарын эрх баригчид үйл ажиллагаагаа

хуулийн этгээдээс олгосон итгэмжлэлийн үндсэн дээр явуулна. Салбар нь хуулийн этгээдийн эрхгүй байна.

ХУУЛИЙН ЭТГЭЭДИЙН ТӨЛӨӨЛӨГЧИЙН ГАЗАР (*representation; mission*) – хуулийн этгээдийн оршин байгаа газраас өөр газар байрлаж, түүний хууль ёсны ашиг сонирхлыг хамгаалах буюу түүний нэрийн өмнөөс хэлцэл болон эрх зүйн бусад үлдэл хийх үүрэг бүхий нэгж. Төлөөлөгчийн газрын эрх үүргийг тухайн хуулийн этгээдийн дүрмээр тодорхойлно. Төлөөлөгчийн газрын эрх баригчид үйл ажиллагаагаа хуулийн этгээдээс олгосон итгэмжлэлийн үндсэн дээр явуулна. Төлөөлөгчийн газар хуулийн этгээдийн эрхгүй байна.

ХУУЛИЙН ЭТГЭЭДИЙН ТУСГАЙЛСАН ХӨРӨНГӨ (*legal entity property*) – түүний оролцогчид болох үүсгэн байгуулагч, гишүүдийн хувьд хөрөнгөөс тусгаарлагдсан байдаг. Тусгайлсан хөрөнгө гэдэгт эд юмс, эд юмсын эрх, эд юмстай холбоотой үүрэг байж болно. Жишээ нь: барилга, байшин зэрэг үл хөдлөх эд хөрөнгө, машин, тоног төхөөрөмж, түүхий эд материал зэрэг хөдлөх эд хөрөнгө, барилга байшин барих эрх, үнэт цаасаар илэрхийлэгдэх төрөл бүрийн эрх, үүрэг байж болно.

ХУУЛЬ БУС ЭЗЭМШИГЧ (*illegal possessor*) – эд хөрөнгийг хууль болон хэлцлээр тогтоосон үндэслэлгүйгээр олж авсан шударга болон шударга бус эзэмшигч.

ХУУЛЬ ЁСНЫ ЭЗЭМШИГЧ (*rightful possessor*) – эд хөрөнгө болон эрх, оюуны үнэт зүйлийг хууль болон гэрээнд заасны дагуу эзэмших, ашиглах, захиран зарцуулах эрхдээ тодорхой хугацаагаар шилжүүлэн авсан этгээд. Эд хөрөнгийг хууль ёсны эзэмшигчээс шаардааж болохгүй. Хууль буюу гэрээнд өөрөөр заагаагүй бол хууль ёсны эзэмшигч эд хөрөнгийг эзэмшилдээ байлгах хугацаанд тухайн эд хөрөнгийн үр шимийг эзэмшинэ.

ХУУЛЬ ЁСООР ӨВ ЗАЛГАМЖЛАГЧ (*statutory succession*) – хуульд заасны дагуу өвлөх эрх бүхий иргэн. Хууль ёсны өвлөгч нь адил хэмжээгээр өвлөх эрхтэй. Үүнд: нэгдүгээр ээлжинд нас барагчийн нөхөр, эхнэр, төрүүлсэн болон үрчилж авсан, түүнийг нас барсан хойно төрсөн хүүхэд, нас барагчийн төрүүлсэн болон үрчилсэн эцэг, эх орно. Хэрвээ нэгдүгээр ээлжинд заасан өвлөгч байхгүй, эхсүл тэдгээр нь өвлөхөөс татгалзсан буюу өвлөх эрхээ алдсан бол нас барагчийн өвөг эцэг, эмэг эх, ах, эгч, дүү, ач, зээ дараагийн өвлөх эрхтэй субъект болдог. Дээр дурьдсан өвлөгчдийн хэн нь ч байхгүй, эхсүл тэдгээр нь өв хүлээн авахаас татгалзсан буюу өвлөх эрхээ алдсан бол өвлүүлэгчийн ачинцар, зээнцэр нь эцэг, эхдээ хуульд зааснаар өвлөгдвөл зохих байсан эд хөрөнгийн хэсгийг хуваан өвлөнө. Түнчлэн

өвлүүлэгч нас барахаас өмнө нэгээс доошгүй жилийн хугацаанд түүний асрамжинд байсан хөдөлмөрийн чадваргүй иргэн хууль ёсны өвлөгчид тооцогдох бөгөөд өөр өвлөгч байвал энэхүү асрамжинд байсан этгээд нь тэдгээртэй адил хэмжээгээр өвлөнө. Гэрийн эд хогшил нь ээлж дараалал, эд хөрөнгийн өвлөгдөх хэсгийн шинж байдлаас үл шалтгаалан өвлүүлэгчийг нас барах үед түүнтэй хамт амьдарч байсан хууль ёсны өвлөгчид шилжинэ.

ХУУРАН МЭХЛЭХ АРГААР ХИЙСЭН ХЭЛЦЭЛ (*fictitious/simulated transaction*) – хэлцэл хийх зорилгоор бусдыг хууран мэхэлсэн бол мэхлэгдсэн этгээд уг хэлцлийг хүчин төгөлдөр бус гэж тооцуулахаар шаардах эрхтэй. Энэ тохиолдолд хууран мэхэлсэн этгээд ашиг хонжоо олох, эсхүл мэхлэгдсэн этгээдэд гэм хор учруулах зорилготой байсан эсэх нь хэлцлийг хүчин төгөлдөр бус гэж тооцоход нөлөөлөхгүй. Хэлцэл хийхэд саад болох нөхөл байдлыг хэлцэл хийгч нэг тал нь нуун дарагдуулсныг нөгөө тал хожим мэдсэн бол хэлцлийг хүчин төгөлдөр бус гэж тооцуулахаар шаардах эрхтэй. Гуравдагч этгээд хууран мэхэлсэн тохиолдолд уг хэлцлээс ашиг олж байгаа этгээд ийнхүү хууран мэхэлснийг мэдэж байсан буюу мэдэх ёстой байсан бол мэхлүүлсэн этгээд хэлцлийг хүчин төгөлдөр бус гэж тооцуулахаар шаардаж болно.

ХҮСЭЛ ЗОРИГ (*volition*)- иргэний эрх зүйн харилцаанд оролцогч субъект нь эдийн болон эдийн бус баялгийг зэмших, ашиглах, захиран зарцуулах, өв залгамжлах, өвлүүлэх зэрэг түүнтэй холбоотой эрх, үүргийг хэрэгжүүлэхэд чиглэгдсэн эрх зүйн дагуу санаа зорилго. Энэ нь иргэний эрх зүйн тэгш эрхийн зарчим, гэрээний талуудын эрх чөлөөт байдлыг хангах зарчим дээр үндэслэн хэрэгжих бөгөөд шүүх, арбитрын байгууллагаас иргэний хэргийг хянан шийдвэрлэхдээ нэхэмжлэгч, хариуцагч талуудын (иргэн, хуулийн этгээдийн) хүсэл зориг нь чухам юу вэ? гэдгийг ямагт харгалзан үзэж, түүнийг зөв тогтооыг чухалчлах нь зүйтэй юм. Хүсэл зориг болон хүсэл зоригийн илэрхийлэл нь хэлцлийн мөн чанар юм. Хүсэл зориг нь хүний сэтгэхүйн дотоод үйл явц. Өөрөөр хэлбэл, “Бид юу хүсэж байна” гэдгээ ухамсарлан ухамсрын хэв шинж, харин “Үүний тулд юу хийж байна” гэдгээр хүсэл зоригийн илэрхийлэл гадагш илэрч байна. Хүсэл зоригийн гадаад илрэл нь хэлцлийн хэлбэр болдог. Хүсэл зориг нь ямар нэгэн хэлбэрээр гадагш илэрхийлэгдсэн байх учиртай (39 дүгээр зүйлийн тайлбарын 2 дахь хэсэгт бий). Зарим тохиолдолд, нэг этгээд хүсэл зоригоо илэрхийлэн хэлцэл хийхдээ уг хүсэл зоригоо хуульд заасан хэлбэрээр илэрхийлсэн байхыг шаарддаг. Тухайлбал, нэг талын хэлцэл болох гэрээслэл нь өвлүүлэгчийн хүсэл зоригийн илэрхийлэл бөгөөд өвлүүлэгч хүсэл зоригоо Иргэний хуулийн 523 дугаар зүйлд зааснаар бичгээр илэрхийлж, нотариатаар буюу

эрх бүхий этгээдээр гэрчлүүлсэн тохиолдолд түүний хүсэл зоригийн илэрхийлэл хүчин төгөлдөр байдаг. Түүнчлэн хүсэл зоригийн илэрхийлэл нь нөгөө тал түүнийг хэрхэн хүлээн авснаар хүчин төгөлдөр болно.

ХҮСЭЛ ЗОРИГИЙН ИЛЭРХИЙЛЭЛ (*expression of will*) – иргэний эрх зүйн харилцаанд оролцогч субъектээс тухайн харилцааны талаар санаа зорилгоо гадагш илэрхийлж буй үйлдэл, эс үйлдэл. Нэг этгээд хүсэл зоригоо илэрхийлэн хэлцэл хийж болно. Хүсэл зоригийн илэрхийлэл нь нөгөө тал түүнийг хүлээн авснаар хүчин төгөлдөр болно. Нөгөө тал хүсэл зоригийн илэрхийллийг хүлээж авахаас урьдчилан буюу шууд татгалзсан бол хүсэл зоригийн илэрхийллийг хүчин төгөлдөр бус гэж тооцно. Хэлцэл хийснаас хойш нас барсан, эсхүл эрх зүйн бүрэн чадамжгүй болсон этгээдийн урьд нь хийсэн хэлцэл, илэрхийлсэн хүсэл зоригийн илэрхийлэл хүчин төгөлдөр хэвээр байна. Хүсэл зоригийн агуулгын тайлбарлахдаа үгийн шууд утгыг анхаарна. Хүсэл зоригийн илэрхийллийн утга ойлгомжгүй бол хүсэл зоригоо илэрхийлэгчийн хэрэгцээ, шаардлага, үг болон үйлдэл, эс үйлдэхүй, бусад нөхцөл, байдалд дүн шинжилгээ хийх замаар тайлбарлана.

ХҮҮ (*income*) – иргэний эрх зүйн ердийн зээл, банкнаас олгох зээл, мөнгөн хадгаламжийн зэрэг гэрээний үүрэгт хэрэглэдэг ойлголт бөгөөд зээлийн гэрээнд зээлдэгч нь зээлдүүлэгчийн өмчлөлд тодорхой хугацаагаар шилжүүлсэн мөнгө, төрлийн шинжээр тодорхойлогдох эд юмсын хариу төлбөр, мөнгөн хадгаламжийн гэрээнд хадгалалтын үйлчилгээ үзүүлсний хариу төлбөрийг хэлнэ. “Үндсэн хүү” гэдэгт зээлийг ашиглавал зохих хугацаагаар зээлдүүлэгчээс тогтоож, зээлдэгч зөвшөөрч гэрээнд заасан хэмжээгээр төлөх хариу төлбөрийг ойлгоно. Харин авсан зээлээ гэрээнд заасан хугацаандаа төлөөгүй тохиолдолд зээлдэгчээр үндсэн хүү дээр нэмж төлүүлэхээр тогтоож гэрээгээр тодорхойлсон хариуцлагын хэмжээг “нэмэгдүүлсэн хүү” гэж үзнэ. Түүнчлэн хугацаа хэтэрсний хүү гэсэн ойлголт байдаг.

ХҮҮХЭД ҮРЧЛЭХ, ҮРЧЛҮҮЛЭХ (*adoption of child*)- хүүхдийг тэдний ашиг сонирхлын үүднээс үрчлүүлнэ. долоон нас хүрсэн хүүхдээс өөрийн нь зөвшөөрлийг авна. Гэрчлэгчдийн хэн нэг нь хүүхэд үрчлэн авч байгаа бол энэ тухай зөвшөөрлийг эхнэр буюу нөхрөөсөө авна. Бүтэн өнчин хүүхэд, түүнчлэн эцэг, эх нь хоёулаа иргэний эрх зүйн эрхийн бүрэн чадамжгүй бол хүүхдийг нь үрчлүүлэх тохиолдолд хуульд өөрөөр заагаагүй бол тухайн хүүхдийн асран хамгаалагч, харгалзан дэмжигч болон хүүхэд асран хүмүүжүүлэх байгууллагын зөвшөөрлийг авна. Эцэг, эх байх эрхээ хасуулсан хүний хүүхдийг энэ тухай шүүхийн шийдвэр хүчин төгөлдөр болсноос хойш зургаан сараас доошгүй хугацаанд оршин сууж байгаа

гадаадын иргэн Монгол Улсын харъяат хүүхэд үрчлэн авч болно. Харин гадаадын иргэн Монгол Улсын харъяат хүүхэд үрчлэн авах тухай хүсэлтээ өөрийн орны эрх бүхий байгууллагаар дамжуулан Монгол Улсын эрх бүхий байгууллагад гаргах эрхтэй. Хүүхдээ үрчлүүлэх тухай эцэг, эхийн зөвшөөрөл болон хүүхэд үрчлэн авах тухай хүсэлтийг бичгээр гаргаж, нотариатаар, гэрчлүүлсэн байна.

ХҮЧИН ТӨГӨЛДӨР БУС ГЭЖ ТООЦОЖ БОЛОХ ХЭЛЦЭЛ (*disputed transaction*)- шүүх хуульд заасан үндэслэл, журмын дагуу сонирхогч этгээдийн нэхэмжлэлээр хэлцлийг хүчин төгөлдөр бус гэж тооцож болно. Шүүхээс хүчин төгөлдөр бус гэж тооцсон хэлцэл нь хийсэн үеэсээ хүчин төгөлдөр бус байна. Гэрээгээр тохирсон хэлбэрийг зөрчсөн хэлцлийг шүүх сонирхогч этгээдийн нэхэмжлэлээр хүчин төгөлдөр бус гэж тооцож болно. Хэлцэл хийгч этгээд нь хүсэл зоригоо бичгээр илэрхийлэх буюу тооцоо хийхдээ илэрхий алдаа гаргасан нь хэлцлийг хүчин төгөлдөр бус гэж тооцох үндэслэл болохгүй бөгөөд ийм алдаа гаргасан этгээд түүнийгээ засах эрхтэй байна.

ХҮЧИН ТӨГӨЛДӨР БУС ХЭЛЦЭЛ (*void contract*) – хууль зөрчсөн буюу нийтээр хүлээн зөвшөөрсөн зан суртахууны хэм хэмжээнд харшилсан хэлцэл; дүр үзүүлэн хийсэн хэлцэл; өөр хэлцлийг халхавчлах зорилгоор хийсэн хэлцэл; үнэн санаанаасаа бус, хөнгөмсгөөр хандаж, түүнийгээ илэрнэ гэж урьдаас тооцож, тодорхой хүсэл зориг илэрхийлэн хийсэн хэлцэл; эрх зүйн чадамжгүй этгээдийн хийсэн хэлцэл; сэтгэцийн өвчний улмаас өөрийн үйлдлийн учир холбогдлыг ойлгохгүй, өөрийгөө зөв удирдаж чадахгүй болсон иргэн бүрэн чадамжгүй гэж албан ёсоор тооцогдоогүй байхдаа хийсэн хэлцэл, эрх зүйн бүрэн чадамжтай этгээд үйлдлийнхээ учир холбогдлыг ойлгох чадваргүй болсон буюу сэтгэцийн түр зуурийн сааталд орсон үедээ илэрхийлсэн хэлцэл; хуулиар тогтоосон хэлбэрийг зөрчсөн, хуульд заасан тохиолдолд зохих этгээдий зөвшөөрөлгүй хийсэн хэлцэл; эдгээр хүчин төгөлдөр бус хэлцлийн үндсэн дээр хийсэн бусад хэлцэл нь хүчин төгөлдөр бус байна. Хүчин төгөлдөр бус хэлцэл хийсэн буруутай этгээд нь бусад учруулсан хохирлыг нөхөн төлнө.

ХҮЧ ХЭРЭГЛЭЖ ХИЙСЭН ХЭЛЦЭЛ (*violation contract*) – нөгөө тал, эсхүл гуравдагч этгээдийн зүгээс хүч хэрэглэн буюу хүч хэрэглэхээр заналхийлэн хэлцэл хийлгэсэн бол хэлцэл хийгч этгээд уг хэлцлийг хүчин төгөлдөр бус гэж тооцуулахаар шаардах эрхтэй. Хэлцэл хийгч этгээдэд өөрт нь буюу түүний гэр бүлийн гишүүд, садан төрөл, ойр дотны бусад этгээдэд, эсхүл тэдний эд хөрөнгөд нь аюул учирна гэж итгүүлж үнэмшүүлснийг хүч хэрэглэсэн гэж үзнэ. Хүч хэрэглэн хэлцэл хийлгэсэн бол хэлцэл хийгч

этгээд нь уг хэлцэл хийснээс хойш нэг жилийн дотор нөгөө талдаа гомдлын шаардлага гаргах эрхтэй.

ХЭЛЦЛИЙН ҮНДСЭН ШИНЖ (*violation contract*) – талуудийн шинжээр нь нэг талын, хоёр талын, олон талын; төлбөрийн шинжээр нь хариу төлбөртэй, хариу төлбөргүй; биелэгдэх шинжээр нь урьдчилсан тохиролцсон, бодит; бүтцийн шинжээр нь энгийн, болзол тавьж хийсэн хэлцэл хэмээн ангилна. Хэлцлийн үндсэн шинж нь гэрээнийхтэй адил байна.

ХЭЛЦЛИЙН ХЭЛБЭР (*types of transaction*) – хэлцлийг хуульд заасан хэлбэрээр, хуульд заагаагүй бол талууд хэлэлцэн тохиролцож амаар буюу бичгээр хийнэ. Энгийн хэлбэртэй бичгийн хэлцэл нь хүсэл зоригоо илэрхийлэгчэтгээд гарын үсэг зурснаар хүчин төгөлдөр болно. Ажил хэргийн хүрээнд тогтсон заншлын дагуу техникийн хэрэгслээр шууд хуулбарлан буулгасан гарын үсгийг түүний эхтэй адилтган үзэж болно. Нотариатаар гэрчлүүлбэл зохих хэлцлийг хийхэд нотариат буюу хуульд заасан бусад этгээдээр гэрчлүүлнэ. Нотариатаар гэрчлүүлбэл зохих хэлцлийг гэрчлээгүй байхад талуудын аль нэг үүргээ бүрэн буюу ихэнхийг нь гүйцэтшэсний дараа нөгөө тал үүнийг хүлээн зөвшөөрсөн боловч хэлцлийг нотариатаар гэрчлүүлэхээс татгалзвал үүргээ гүйцэтгэсэн талын нэхэмжлэлээр шүүх уг хэлцлийг хийсэнд тооцож болно. Өвчин болон бичиг үсэг мэдэхгүйн улмаас гарын үсгээ өөрөө зурж чадахгүй этгээдийн итгэмжлэлээр өөр этгээд төлөөлөн хэлцэлд гарын үсэг зурж болно. Энэ тохиолдолд итгэмжлүүлсэн этгээдийн гарын үсгийг баталгаажуулсан бөгөөд өөр этгээдээр гарын үсэг зуруулах болсон шалтгааныг бичнэ. Бичгээр хийсэн хэлцлийг хэд хэдэн хувь үйлдсэн бол талуудад үлдэх хувь дээр харилцан гарын үсгээ зурсан байвал хэлцэл хийсэн гэж үзнэ. Талууд гол нөхцлийн хувьд өөрийн хүсэл зоригоо бодит үйлдлээр илэрхийлж хэлцэл хийж болно. Хууль буюу гэрээнд заасан тохиолдолд хэлцэл хийх тухай саналд хариу өгөхгүй байгааг хэлцэл хийхээр хүлээн зөвшөөрсөн гэж үзнэ. Бичгээр хийх хуулийн шаардлагыг биелүүлээгүй хэлцэл хүчин төгөлдөр бус байхаар хуульд заасан бол хэлцэл хүчин төгөлдөр бус байх бөгөөд энэ тохиолдолд талууд хэлцлээр авсан бүх зүйлээ харилцан буцааж өгнө. Бичгээр хийх хуулийн шаардлагыг зөрчсөн хэлцлийн талаар талууд маргасан тохиолдолд хуульд өөрөөр заагаагүй бол тэдгээр нь гэрчээр нотлох эрхээ алдах боловч нотолгооны бусад хэрэгслээр нотолж болно.

ХЭЛЦЭЛ (*transaction/deal/bargain*) – иргэний эрх, үүргийг үүсгэх, өөрчлөх, шилжүүлэх, дуусгавар болгоход чиглэгдсэн, нөгөө тал нь зайлшгүй хүлээж авах шаардлагатай буюу шаардлагагүй хүсэл зоригийн

илэрхийлэл. Нэг этгээд хүсэл зоригоо илэрхийлэн хэлцэл хийж болно. Хэлцэл нь хуульд заасан хэлбэрээр хийгдсэн байхыг шаардана. Хэлцлийн хэлбэрийг хуульд тусгайлан заагаагүй буюу талууд хоорондоо заавал бичгээр хийхээр тохиролцоогүй бол амаар хийж болно. Хэлцлийг амаар, бичгээр хийж болно. Хэлцэл хийгч этгээд өөрөө сайн дураар хүсэл зоригоо илэрхийлэн тодорхой хууль кзүйн үр дагавар бий болгох зорилгоор хэлцэл хийж байгаа бөгөөд тэрээр ямар хэлбэрээр хэлцэл хийхээ өөрөө сонгох эрх чөлөөтэй байгаа нь ерөнхий журам бөгөөд харин хуульд зарим хэлцлийг заавал бичгээр хийхээр заасан нь онцгой зохицуулалт юм. Түүнчлэн талууд бичгээр хэлцэл хийхээр хэлэлцэн тохиролцсон бол заавал бичгээр хийнэ. Хэлцэл хийгч этгээд өөрийн хүсэл зоригоо яриагаараа илэрхийлэх замаар хэлцэл хийдэг. Амаар хийх хэлцэлд бодит үйлдлээр хийх хэлцэл, дуугүй хүлээн зөвшөөрөх замаар хийх хэлцлүүдийг хамааруулсан байдаг.

ХЭЛЦЭЛД ТӨЛӨӨЛӨХ (*representation of transaction/deal*) – хэлцлийг төлөөлөгчөөр дамжуулан хийж болно. Хэлцлийг төлөөлөгчөөр дамжуулан хийхийг хуулиар хориглосон, эсхүл хэлцлийн шинж чанараас шалтгаалан хэлцэл хийгч заавал биечлэн хийвэл зохих хэлцлийг төлөөлөгчөөр дамжуулан хийж болохгүй. Төлөөлөгчийн бүрэн эрх хуулийн дагуу буюу итгэмжлэлийн үндсэн дээр үүснэ. Төлөөлөгч итгэмжлэлээр эрх олгосон үйл ажиллагааг бусдаар гүйцэтгүүлж болохоор заасан, эсхүл итгэмжлэгчийн ашиг сонирхлын үүднээс зайлшгүй шаардлагатай байвал итгэмжлэлийг шилжүүлж болно. Шилжүүлсэн итгэмжлэлийн хугацаа үндсэн итгэмжлэлийн хугацаанаас их байж болохгүй. Үндсэн итгэмжлэл дуусгавар болсноор шилжүүлсэн итгэмжлэл нэг адил дуусгавар болно. Төлөөлөгч эрхээ бусдад шилжүүлсэн тухай болон итгэмжлэлийг шилжүүлэн авсан этгээдийн талаар төлөөлүүлэгчид мэдэгдэх үүрэгтэй. Энэ үүргээ биелүүлээгүй бол эрх шилжүүлэн авсан этгээдийн үйл ажиллагаанаас бий болох үр дагаврыг төлөөлөгч хариуцна.

ХЭРЭГЛЭГДЭХ ЭД ЮМС (*expendable things*) – өртгөө нэг удаа бүрэн өгч чадах чанарын хувьд өөрчлөгддөг зүйл.

ХЭСГЭЭР ӨМЧЛӨХ ДУНДЫН ӨМЧ (*participatory common property*) – дундаа хэсгээр өмчлөгчид харилцан өөрөөр тохиролцоогүй бол өмчлөгч бүр тэнцүү хэмжээгээр өмчлөх эрхтэй бөгөөд өөрт оногдох хэсэгт ногдох үр шимийг өмчлөх эрхтэй. Дундаа хэсгээр өмчлөгчдийн олонхийн саналаар дундын өмчлөлийн зүйлийн ашиглалт, удирдлагын талаар шийдвэр гаргах бөгөөд саналыг өөрт оногдох хэсэгт хувь тэнцүүлэн тооцно. Дундаа хэсгээр өмчлөгчийн зөвшөөрөлгүйгээр, түүний оногдох хэсгээ ашиглах эрхийг хязгэрлаж үл болно. Олонхийн шийдвэр буюу хэлцлээр өөрөөр тогтоогүй

бол дундаа хэсгээр өмчлөгч бүр шударга ёсны дагуу бусад өмчлөгчдийн ашиг сонирхолд нийцүүлэн ашиглалт болон удирдлагын талаар шаардлага гаргах эрхтэй.

ХЭСГЭЭР ХҮЛЭЭХ ҮҮРЭГ (*participatory obligation*) – үүргийн эрх зүйн харилцаанд хэрэглэгддэг ойлголт бөгөөд үүрэг гүйцэтгэгч тус бүрийн хүлээх үүрэг. Өөрөөр хэлбэл нэг үүргийг хэд хэдэн үүрэг гүйцэтгэгч гүйцэтгэж байгаа тохиолдолд тэдгээр нь өөр өөр төрлийн үүрэг биелүүлэх ёстой бөгөөд бие биенийхээ хүлээх үүргийг хариуцах бөгөөд өмчлөгч бүр дундын өмчийн эрх дуусгавар болсон тохиолдолд тухайн ногдох хэсгээс үүргийн гүйцэтгэлийг хангуулахыг шаардах эрхтэй байна.

ХЭСЭГЧИЛСЭН ШИЙДВЭР (*partial award*)– маргаанд хамаарах асуудлуудыг бүхэлд нь бус, харин хэсэгчлэн буюу заримыг нь эцэслэн шийдвэрлэх замаар гаргасан шийдвэр. Иймээс үүнийг заримдаа “Хэсэгчлэн шийдвэрлэсэн эцсийн шийдвэр” гэж нэрлэдэг.

ХЯЗГААРЛАГДМАЛ ХАРИУЦЛАГАТАЙ КОМПАНИ (*limited liability company*)- бизнесийн үйл ажиллагаа өндөр хөгжсөн гадаадын улс оронд ашгийн төлөө ажиллах хуулийн этгээдийн хамгийн зохимжтой хэлбэр үүссэн бөгөөд энэ нь хязгаарлагдмал хариуцлагатай нөхөрлөл ба хувьцаат нийгэмлэгийн хэлбэрээр илэрч байна. Хувьцаат нийгэмлэг нь эзэмшиж байгаа хөрөнгийн хувьд хамгийн томд тооцогддог бол хязгаарлагдмал хариуцлагатай нөхөрлөл ба хувьцаат нийгэмлэгийн хэлбэрээр илэрч байна. Хувьцаат нийгэмлэг нь эзэмшиж байгаа хөрөнгийн хувьд хамгийн томд тооцогддог бол хязгаарлагдмал хариуцлагатай нөхөрлөл нь бага болон дунд зэргийн түвшинд тооцогддог байна. ХБНГУ-д 1980-аад оны сүүлээр 400 мянган хязгаарлагдмал хариуцлагатай нөхөрлөл тоологдсоноос тэндний 80% нь 100000 дойч маркаас доош хөрөнгийг эзэмшиж, тэдний зөвхөн 4% нь 1 сая дойч маркийн хөрөнгөтэй байжээ. Харин хувьцаат нийгэмлэгийн хөрөнгө нь 50 сая дойч маркаас давсан байна. Францад хязгаарлагдмал хариуцлагатай нөхөрлөлийн тоо тухайн жилд 400 мянгад арай хүрэхгүй байна. Францын судлаачид тэмдэглэхдээ хязгаарлагдмал хариуцлагатай нөхөрлөлийн тоо нь хувьцаат нийгэмлэгийнхээс хамаагүй их байсан ч гэсэн хувьцаат нийгэмлэгийн хөрөнгийн эргэлт нь хязгаарлагдмал хариуцлагатай нөхөрлөлийн хөрөнгийн эргэлтээс 6 дахин их байжээ гэсэн байна. Манай улсын хувьд хувьцаат компани болон хязгаарлагдмал хариуцлагатай компани гэсэн хоёр хэлбэр байгаа бөгөөд дээрх нөхцөлтэй үндсэндээ ижил байгаа болно. Хувь нийлүүлэгчийн оруулсан хөрөнгө нь хувьцаанд хуваагдаж, түнийг захиран зарцуулах эрх нь компанийн дүрмээр хязгаарлагддаг аж ахуйн нэгжийг хаалттай буюу хязгаарлагдмал

хариуцлагатай компани гэнэ. Хаалттай буюу хязгаарлагдмал хариуцлагатай компанийн үүсгэн байгуулагчдын 50-иас дээшгүй байна. Хязгаарлагдмал хариуцлагатай компани байгуулагдсны дараа хувьцаа эзэмшигчдийн тоог хязгаарлахгүй. Компанийн дүрэмд өөрөөр заагаагүй бол хязгаарлагдмал хариуцлагатай компанийн хувьцаа эзэмшигчид нь компанийн бусад хувьцаа эзэмшигчийн худалдах хувьцаа, тэдгээрийг худалдан авах эрхийн бичиг болон үнээр эзэмшиж байгаа хувьцааныхаа тоонд хувь тэнцүүлэн компанийн дүрэмд заасан журмын дагуу тэргүүн ээлжинд худалдан авах эрхтэй. Хязгаарлагдмал хариуцлагатай компанийг бүртгэх өдөр түүний өөрийн хөрөнгө нь нэг сая төгрөг буюу түүнээс дээш байна.

Ш

ШААРДАХ ЭРХЭЭ ШИЛЖҮҮЛЭХ (*right of demand/claim*) – шаардах эрх шилжих эрх шилжих тухай үүрэг гүйцэтгэгчид мэдэгдэх хүртэл үүрэг гүйцэтгэгч анхны үүрэг гүйцэтгүүлэгчийн өмнө гэрээгээр хүлээсэн үүргээ гүйцэтгэнэ. Хууль гэрээ буюу үүргийн мөн чанарт харшлахгүй бол шаардах эрх эзэмшигч нь гуравдагч этгээдтэй байгуулсан гэрээний үндсэн дээр үүрэг гүйцэтгэгчийн зөвшөөрөлгүйгээр шаардах эрхээ шилжүүлж болно. Шаардах эрхийг шинэ үүрэг гүйцэтгүүлэгчид шилжүүлснээр түүнтэй холбоотой бусад эрх болгон түүнийг хангах арга нэгэн зэрэг шилжинэ. Хууль буюу гэрээнд заасан хэлбэрээр хийх хэлцлийн хувьд шаардах эрхийг шилжүүлэхдээ уг хэлцлийг хийсэн хэлбэрээр шилжүүлнэ.

ШАШНЫ БАЙГУУЛЛАГЫН ӨМЧ (*religious property*) – шашны байгууллагын өмч хөрөнгө нь нийтийн өмчийн хэлбэрт хамаарагдах бөгөөд сүм хийд өөрийн эзэмшилд болон өмчлөлд буй газраас үл салах түүх, соёлын дурсгалт зүйл, бусад үл хөдлөх эд хөрөнгийг улсын бүртгэлд бүртгүүлнэ. Сүм хийд нь шашин-номын үйл ажиллагаагаа эрхлэн явуулах, ахуйн хэрэгцээгээ хангахад зайлшгүй шаардагдах аж ахуйг өмчийнхөө хүрээнд эрхэлж болно. Сүм хийд үйл ажиллагаагаа бүр мөсөн зогсоох тохиолдолд үүсгэн байгуулагчид нь анх оруулсан эд хөрөнгөө нэхэмжилбэл тэдгээрт хөрөнгийг нь олгож, хөрөнгийн бусад хэсгийг лам санваартнуудын саналыг харгалзан нль нэгэн сүм хийдэд боломжгүй бол төрийн мэдэлд шилжүүлнэ.

ШИНЭ БҮТЭЭЛ (*invention*) – байгалийн хуульд тулгуурлан анх сэдэж, үндэслэлийг нь нээн илрүүлсэн үйлдвэрлэх арга ажиллагаа болон бүтээгдэхүүнд хамаарах цоо шинэ шийдэл. Шинэ бүтээл нь тухайн мэргэжлийн хүнд ялгагдах давуу шинж чанартай байвал түүнийг шинэ

бүтээлийн түвшин агуулсан гэж үзнэ. Шинэ бүтээлийн түвшинг Оюуны өмчийн газраас эрх олгосон шинжээч тодорхойлно. Нээлт, шинжлэх ухааны онол, математикийн арга; цахим тооцоолуурын хөтөлбөр, алгоритм; аж ахуйн үйл ажиллагаа, оюуны үйлдэл, тоглоом зэрэгт хамаарах хуваарь, дүрэм, аргачлал нийгмийн дэг журам, зан суртахуун, байгаль орчин, хүний эрүүл мэндэд харш шийдэл; хүн, мал амьтны эмчилгээ, оношлогооны арга; бичил биетээс өөр амьтан, ургамал болон тэдгээрийг гаргаж авах биологийн араг /биологийн бус ба микробиологийн үйл ажиллагаа хамаарахгүй/ зэргийг шинэ бүтээлд тооцохгүй.

ШУДАРГА БУС ЭЗЭМШИГЧ (*unfair possession*) – өмчлөх эрхийг шилжүүлж байгаа этгээд өмчлөгч биш болохыг тухайн үед мэдэж байсан буюу мэдэх ёстой буюу мэдэх боломжтой байсан бол өмчлөх эрхийг шударгаар олж авсан гэж үзэхгүй бөгөөд уг этгээдийг шударгаар бус эзэмшигч гэж үзнэ. Шударга бус эзэмшигч нь эрх бүхий этгээдэд эд хөрөнгө, эсхүл эрхийн үр шимийг буцааж өгөх, хэрэв өөрийн буруугаар үр шимийг олж авч чадаагүй бол олох ёстой байсан үр шимийг нөхөн төлөх үүрэгтэй. Шударга бус эзэмшигч эд хөрөнгийг хадгалах, арчлах, засан сайжруулахад зориулж гаргасан зардал нь эрх бүхий этгээдэд орох ашгийг нэмэгдүүлсэн тохиолдолд дээрх зардлыг эрх бүхий этгээдээс шаардах эрхтэй. Энэхүү шаардлагын үнийн дүн нь эд хөрөнгийн үнэ болон ашгаас нийлбэрээс хэтрэхгүй байна. Зөвхөн хууль бус эзэмшигч нь шударга бус эзэмшигч байж болно. Хууль бус эзэмшигч нь хэрэв тэрээр эзэмших эрхгүй гэдгээ мэдвэл, эсхүл мэдэх ёстой байсан бол шударга бус эзэмшигч болно.

ШУДАРГА ЭЗЭМШИГЧ (*possessor in good faith*) – хөрөнгийг хууль ёсоор эзэмшиж байгаа буюу түнийг эзэмших эрхтэй болох нь тодорхой байгаа этгээд. Эд хөрөнгийг эзэмших эрхгүй буюу энэ эрхээ алдсан шударга эзэмшигч нь уг эд хөрөнгийг эрх бүхий этгээдэд буцаан өгөх үүрэгтэй. Шударга эзэмшигч нь эд хөрөнгийг шударгаар эзэмшиж байхдаа түүнийг хадгалах, арчлах, засан сайжруулах зэрэгт зарцуулсан зардлыг эрх бүхий этгээдээс шаардах эрхтэй. Энэ шаардлагаа хангагдах хүртэл шударга эзэмшигч эд хөрөнгийг эрх бүхий этгээдэд буцааж өгөхөөс татгалзах эрхтэй. Шударга эзэмшигч өөрийн эзэмшлээс буцаан шаардах эрхтэй. Тухайн хөрөнгийг эзэмшиж байсан боловч барьцаалах эрхгүй этгээд нь эзэмших эрхийг гэрчилсэн баримт бичгийг шилжүүлэх замаар тухайн хөрөнгийг барьцаалуулсан тохиолдолд барьцаалагч нь барьцаалуулагчийн барьцаалах эрхгүй болохыг мэдээгүй, мэдэх боломжгүй байсан бол барьцаалагчийг шударга эзэмшигч гэж үзнэ.

ШУУРХАЙ АРБИТР (*fast-track*) – арбитрын ажиллагааг шуурхай явуулах тухай нэр томъёо. Арбитрын байгууллагын хувьд энэ нь арбитрын ажиллагааны хугацааг дүрэмд зааснаас богиносгохыг талууд хоорондоо харилцан тохиролцсоныг илэрхийлнэ.

ШУУД БУС ЭЗЭМШИГЧ (*indirect possessor*) – өөрийн эрх, хууль ёсны ашиг сонирхлын дагуу хууль буюу хэлцлийн үндсэн өмчлөлдөө байгаа эд хөрөнгийг тодорхой хугацаагаар бусдад эзэмшүүлж ашиглуулахаар шилжүүлсэн этгээд.

ШУУД ЭЗЭМШИГЧ (*direct possessor*)- өөрийн эрх, хууль ёсны ашиг сонирхлын дагуу хууль буюу хэлцлийн үндсэн дээр тодорхой хугацаагаар эд хөрөнгийг эзэмших эрх олж авсан буюу үүрэг хүлээсэн этгээд.

ШИЙДВЭРИЙГ ХҮЛЭЭН ЗӨВШӨӨРӨХ (*recognition*) – арбитрын шийдвэрийг үндэсний шүүх дотоодын шүүхийн шийдвэрийн адил тооцож, хүлээн зөвшөөрөх процесс. Зарим орны хуулийн дагуу арбитрын шийдвэрийг хүлээн зөвшөөрөх процесс нь уг шийдвэрийг биелүүлэх процессоос тусдаа явагддаг.

ШИЙДВЭРИЙГ НЯГТЛАН ХЯНАХ (*scrutiny*) – арбитрын шийдвэр үндэслэлтэй, үнэн зөв эсэхийг арбитрын байгууллагаас хянах, шалгах процесс. Энэ нь ОУХТ-ын арилжааны дүрэм, журмын дагуу явагддаг арбитраар хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагааны стандарт үе шат юм.

ШИЙДВЭРИЙГ ТАТГАЛЗАХ (*remission*) – үндэсний шүүх арбитрын шийдвэрийг дахин хянуулахаар арбитрын бүрэлдэхүүнд буцаах.

ШИЙДВЭРИЙГ ХҮЧИНГҮЙ БОЛГУУЛАХААР ХҮСЭЛТ ГАРГАХ (*challenge award*) – арбитрын шийдвэрийг хүлээн зөвшөөрөхгүй татгалзаж дотоодын шүүхэд гаргасан өргөдөл.

Э

ЭВЛЭРЛИЙН ГЭРЭЭ (*amicable contract; settlement agreement*)- иргэний эрх зүйн харилцаанд оролцогч субъектүүд хоорондын маргаанаа харилцан буулт хийх замаар эвлэрэн хэлэлцэж байгуулсан хэлцэл. Талууд өөрсдийн захиран зарцуулах эрхэд хамаарахгүй эд хөрөнгө, эрхийн талаар эвлэрлийн гэрээ байгуулж болохгүй.

ЭВЛЭРҮҮЛЭЛТ (*conciliation*) – төвийг сахисан эвлэрүүлэгч (гуравдагч этгээд) томилогдож талуудыг байлцуулан уулзалт зохион байгуулсаны үндсэн дээр заавал дагаж мөрдөхгүй боловч маргааныг хэрхэн шийдвэрлэх талаар санал гаргасан баримт бичгийн төсөл боловсруулдаг маргаан шийдвэрлэх сонголтот аргын нэг хэлбэр юм.

ЭВ ЗҮЙГЭЭР ЗОХИЦУУЛАХ (*amiable composition*) – талууд үүссэн маргааныг шаардлагатай бол тухайн нөхцөлд хамаарах хуулийн заалтыг хүчингүй болгох, эсхүл тодорхой гэрээг хатуу дагаж мөрдөлгүйгээр, зөвхөн эрх тэгш байх зарчмын үндсэн дээр шийдвэрлэх эрхийг арбитрын бүрэлдэхүүнд олгох утгыг илэрхийлсэн нэр томъёо. Арбитрчдад олгосон уг эрх зөвхөн олон улсын нийтийн дэг журмаар хязгаарлагдана.

ЭДИЙН БАЯЛАГ (*property*) – аливаа этгээд нь хуулиар хориглоогүй нийтээр хүлээн зөвшөөрсөн зан суртахууны хэм хэмжээнд харшлахгүйгээр эдийн баялаг болох эд юмсыг олж авч болох бөгөөд энэ тохиолдолд дээрх баялаг нь хөрөнгө болно. Эд юмс, эдийн бус баялаг гэдэгт оюуны үнэт зүйлс, эрх хамаардаг. Эдгээр нь аливаа этгээдийн эзэмшилд байвал хөрөнгө гэж нэрлэгддэг. Эдийн баялагтай холбоотой харилцаа гэдэгт эд хөрөнгө тодорхой этгээдийн эзэмшил байгаа буюу эд хөрөнгө нэг этгээдээс нөгөө этгээдэд шилжихтэй холбоотой үүсэж байдаг нийгмийн харилцаа юм. Эдийн баялагтай холбоотой эдийн бус харилцаа гэдэгт шинжлэх ухаан, утга зохиол, урлагийн бүтээлийн зохиогчийн эрхтэй холбоотой үүссэн харилцаа болон аж үйлдвэрийн өмч болох шинэ бүтээл, бүтээгдэхүүний загвар, ашигтай загвар, аж ахуйн нэгжийн нэр, барааны тэмдэг, газар зүйн заалттай холбоотой харилцаа багтдаг. Эдийн баялагтай холбоогүй эдийн бус амины харилцаа гэдэгт эрх зүйн этгээдийн нэр, төр, алдар хүнд, ажил хэргийн нэр хүнд, хувь хүний ашиг сонирхол, хувийн шинжтэй харилцаа багтдаг.

ЭДИЙН БУС БАЯЛАГ (*non-material values (wealth)*) – аливаа этгээд нь хуулиар хориглоогүй, нийтээр хүлээн зөвшөөрсөн зан суртахууны хэм хэмжээнд харшлахгүйгээр эдийн бус баялаг болох оюуны үнэт зүйлс, эрхийг олж авч болох бөгөөд эн тохиолдолд дээрх баялаг нь хөрөнгө болно. Эд хөрөнгийн үр шимийг олж авч чадаагүй бол олж авах байсан үр шимийн үнийн дүнгийн хэмжээгээр төлбөл зохих төлбөрийг хасч тооцно. Түүнчлэн шударга эзэмшигч, өөрийн шаардлага хангагдах хүртэл эд хөрөнгийг эрх бүхий этгээдэд буцааж өгөхөөс татгалзах эрхтэй. Шударга бус эзэмшигч нь эрх бүхий этгээдэд эд хөрөнгө, эсхүл эрхийн үр шимийг буцааж өгөх, хэрэв өөрийн буруугаар үр шимийг олж авч чадаагүй бол олох ёстой байсан зардал нь эрх бүхий этгээдэд орох ашгийг нэмэгдүүлсэн тохиолдолд дээрх зардлыг эрх бүхий этгээдээс шаардах эрхтэй. Энэхүү шаардлагын

үнийн дүн нь эд хөрөнгийн үнэ болон ашгаас нийлбэрээс хэтрэхгүй байна. Харин эд хөрөнгийг хууль ёсны эзэмшигчээс шаардаж болохгүй. Хууль буюу гэрээнд өөрөөр заагаагүй бол хууль ёсны эзэмшигч эд хөрөнгийг эзэмшилдээ байлгах хугацаанд тухайн эд хөрөнгийн үр шимийг эзэмшинэ. Эд юмсын эсрэг утга болох эдийн бус баялаг нь физикийн утгаараа материас бүрдэх ёсгүй юм. Эдийн бус баялаг нь оюун санаалаг зүйлс байх бөгөөд жишээ нь энд оюуны өмч, патент, зохиогчийн эрхийн асуудлууд орно. Эдийн бус хөрөнгийн дараагийн нэг гол шинж бол энэхүү хөрөнгө, эсхүл эрх нь эзэмшигчдээ эдийн засгийн хувьд давуу байдал бүрдүүлэхэд чиглэгдсэн байдаг явдал юм. Эдийн бус баялагтай холбоотой харилцааг эдийн баялагтай холбоотой эдийн бус харилцаа, эдийн баялагтай холбоогүй эдийн бус амины харилцаа гэж ангилж болдог

ЭД ХӨРӨНГИЙН ҮНИЙГ ТӨЛСНӨӨР ӨМЧЛӨХ ЭРХ ШИЛЖИХ – талууд шилжүүлж байгаа эд хөрөнгийн үнийг бүрэн төлснөөр тухайн эд хөрөнгийг өмчлөх эрх шилжинэ гэж тохиролцсон бол ийнхүү үнийг бүрэн төлснөөр өмчлөх эрх шинэ өмчлөгчид шилжинэ. Өмчлөх эрх олж авч байгаа этгээд эд хөрөнгийн үнийг хугацаанд нь төлөөгүй байхад өмчлөх эрхээ шилжүүлсэн бүх бүх зүйлээ харилцан буцааж өгөх үүрэгтэй. Энэ тохиолдолд тухайн эд хөрөнгийг өмчлөгч нь ердийн элэгдэл, хорогдлыг эс тооцон өөрт учирсан бодит хохирол, алдагдлаа нөхөн төлүүлэхээр үүргээ биелүүлээгүй талаас шаардах эрхтэй.

ЭД ХӨРӨНГИЙН ЭРХ (*property rights*) – эд хөрөнгийг эзэмших, ашиглах, захиран зарцуулахтай холбоотой болон эдийн засгийн эргэлтэд оролцогчдын хооронд эд хөрөнгийг хуваарилах, солилцох шаардлагатай холбоотой үүсдэг эрх зүйн харилцаанд оролцогчдын субъектив эрх гэж ойлгоно.

ЭД ХӨРӨНГӨ (*property*) – аливаа этгээдийн эзэмшилд байгаа материаллаг ертөнцөд бодитойгоор оршин тогтнох амьтай болон амьгүй зүйл. Эд хөрөнгө нь үл хөдлөх, хөдлөх гэсэн төрөлтэй.

ЭД ХӨРӨНГӨ БУЦААН ХУДАЛДАН АВАХ БОЛЗОЛТОЙ ХИЙСЭН ХУДАЛДАХ- ХУДАЛДАН АВАХ ГЭРЭЭ – худалдах- худалдах авах гэрээнд заасан бол худалдагч нь худалдсан эд хөрөнгөө худалдан авагчаас буцаан худалдан авах эрхтэй бөгөөд худалдагчийн энэ эрх нь түүний хүсэл зоригоос хамааран хэрэгжинэ. Гэрээнд өөрөөр заагаагүй бол тухайн эд хөрөнгийг анх худалсан үнээр буцаан худалдаж авна. Эд хөрөнгийг буцаан худалдаж байгаа тал нь түүнийг дагалдах зүйлийн хамт худалдан авагчид шилжүүлэх үүрэгтэй. Эд хөрөнгийг буцаан худалдан авах эрх хэрэгжүүэх

хугацааг талууд тохиролцон тогтоох боловч энэ хугацааны нь таван жилээс хэтрэхгүй.

ЭД ХӨРӨНГӨД УЧРУУЛСАН ГЭМ ХОРЫН ХАРИУЦЛАГА – бусдын эд хөрөнгөд гэм хор учруулсан этгээд уг гэм хорыг арилгахдаа гэм хор учруулахаас өмнө байсан байдалд нь сэргээх (адил нэр, төрөл, чанарын эд хөрөнгө өгөх, гэмтсэн эд хөрөнгийг засах зэргээр) буюу учирсан хохирлыг мөнгөөр нөхөн төлнө.

ЭД ХӨРӨНГӨ НИЙЛЭХ, ХОЛИХ – хоёр буюу түүнээс дээш этгээдийн тус тусын өмчлөлийн зүйл болох хөдлөх эд хөрөнгө нийлсэн, холилдсоны үр дүнд салгах боломжгүй эд хөрөнгө шинээр бий болсон бол тэдгээр өмчлөгчид нь шинээр бий болсон эд хөрөнгийн хамтран өмчлөгч байна. Уг эд хөрөнгийг өмчлөх эрхийн талаар маргаан гарвал эд хөрөнгө нийлэх, холилдохоос өмнө гол эсхүл ихэнх хэсгийг өмчилж байсан этгээд шинээр бий болгон эд хөрөнгийн өмчлөгч байх бөгөөд нөгөө этгээд өөрт учирсан хохирлыг арилгуулах эрхтэй боловч эд хөрөнгийг анхны байдалд буцаан оруулахыг шаардах эрхгүй.

ЭД ХӨРӨНГӨ ҮНЭ ТӨЛБӨРГҮЙ АШИГЛАХ ГЭРЭЭ (*contract of gratuitous use*) – нэг тал нь нөгөө талдаа нэг бүрийн шинжээр тодорхойлогдох тодорхой эд хөрөнгө үнэ төлбөргүй ашиглуулахаар шилжүүлэх, гэрээ дуусгавар болоход бүрэн бүтэн буцааж өгөх үүрэг хүлээсэн иргэний эрх зүйн хэлцэл.

ЭД ХӨРӨНГӨ ХӨЛСЛӨХ ГЭРЭЭ (*contract for hire (for lease) of property*) – хөлслүүлэгч нь хөслөгчийн эзэмшил, ашиглалтад тодорхой эд хөрөнгийг түр хугацаагаар шижүүлэх, хөлслөгч нь хөрөнгө ашигласны хөлсийг төлөх үүрэг бүхий иргэний эрх зүйн хэлцэл. Хөлслөгчид урьдчилан сануулсаар байхад хөлслөн авсан эд хөрөнгийг муутгасан, гэмтээсэн буюу муутгах, гэмтээх бодит нөхцөл бий болгосон, эсхүл хөлслөгч гурван сарын турш хөлсөө төлөөгүй бол гэрээг хугацаанаас нь өмнө цуцалж, хохирлол нөхөн төлүүлэхээр шаардах эрхтэй. Эд хөрөнгө хөлслөх гэрээг тодорхой буюу тодорхой буюу тодорхой бус хугацаагаар байгуулж

ЭД ЮМС (*thing, property, belonging*) – гэсэн ойлголтод өгсөн нарийн тодорхойлолт Иргэний хуульд байхгүй бөгөөд ганцхан эдийн баялагийг эд юмс гэж тодорхойлсон байна. Энд “эдийн” гэсэн ойлголт нь физикийн утгаар орж байгаа бөгөөд эсрэг утга нь “эдийн бус” гэсэн ойлголт байна. “Эдийн” гэдэг нь физикийн утгаараа материас бүрэлдэж буй ямар нэг зүйл байх юм. Энэхүү матери нь эд юмс болохын тулд биет байдалтай байх ёстой бөгөөд ингэснээрээ гарт баригдаж болохоор байх ёстой. Эд юмс нь хөдлөх болон үл

хөдлөх байх эсэх нь энэ талаархи нэгдсэн ойлголттой холбоотой. Зарчмын хувьд газартай бат бэх холбогдоогүй бүхэн нь хөдлөх эд хөрөнгө байна.

ЭНГИЙН ХУВЬЦАА (*ordinare/ common shares*) – хувьцааны нэгэн төрөл бөгөөд энгийн хувьцаа эзэмшигч нь давуу эрхтэй хувьцааны ногдол хувь төлөгдсөний дараах үлдэгдэл ашгийг эзэмших, түүнчлэн хойшлуулсан хувьцаа эзэмшигчээс өмнө ногдол хувиа авах эрх эдэлнэ. Мөн энэ төрлийн хувьцаа эзэмшигч нь хойшлуулсан хувьцааны ногдол хувь болон ашгаас авах бусад тооцоо хийгдсэний дараах ашгийн үлдэгдлээс өөрийн эзэмшиж буй хувьцаатай хувь тэнцүү хэмжээгээр хүртэх эрхтэй байна. Хэрэв компанийн дүрэмд уг компани татан буугдах үед давуу эрхтэй хувьцаа эзэмшигчдэд илүүдэл эд хөрөнгийг хуваахад оролцох эрх олгохоор заагаагүй бол энгийн хувьцаа эзэмшигчид нь бүх төрлийн хувьцааны ногдол хувь болон компанийнм хүлээсэн үүргийн төлбөрийг барагдуулсны дараа компанийн үлдэгдэл эд хөрөнгө, ашгийн үлдэгдлийг эзэмших эрхтэй.

ЭНГИЙН ХЭЛЦЭЛ (*ordinary transaction*) – иргэний хуульд заасан ерөнхий зарчим, нөхцлийн дагуу талууд урьдчилан ямар нэг нөхцөл болзол заалгүйгээр хийсэн хэлцэл.

ЭРХ ЗАЛГАМЖЛАЛ ДАХЬ ХӨӨН ХЭЛЭЛЦЭХ ХУГАЦАА – нэхэмжлэгдвэл зохих эд хөрөнгө нь эрх залгамжлалын журмын гуравдагч этгээдэл шилжсэн бол өмнөх эзэмшигчийн эзэмшилд байх үеэс хөөн хэлэлцэх хугацааг үргэлжлүүлэн тоолно.

ЭРХ ЗҮЙН ЭТГЭЭД (*subject of law*) – гэдэгт гагцхүү хүн байна гэсэн ойлголт биш юм. Эрх зүйн этгээд гэдэгт нийгмийн харилцаанд оролцогч бодгаль этгээд (хүн), хуулийн этгээд, хуулийн этгээдийн эрхгүй байгууллага, төр, засаг захиргаа, нутаг дэвсгэрийн нэгж хамаарагдана.

ЭРХ ХЭМЖЭЭ-ЭРХ ХЭМЖЭЭ (*competence – competence*)– арбитрын бүрэлдэхүүн өөрийн эрх хэмжээний талаар шийдвэр гаргах зарчим. Энэ зарчмыг олон улсын арбитрын ихэнх хууль, дүрэмд тусгасан байдаг ч улс орнууд түүнийг харилцан адилгүй арга замаар хэрэглэдэг.

ЭРХ СЭРГЭЭХ НЭХЭМЖЛЭЛ (*negatory action*) – өмчлөгч өмчлөлийн зүйлээ эзэмшихтэй холбоогүй боловч өмчлөх эрх нь ямар нэгэн байдлаар зөрчигдсөн гэж үзвэл уг зөрчлийг арилгуулах, эсхүл өмчлөх эрхээ хэрэгжүүлэхэд саад болж байгаа үйлдлийг зогсоохыг эрх зөрчигчөөс шаардах эрхтэй. Энэ шаардлагыг гаргаснаас хойш эрх нь зөрчигдсөн хэвээр байвал, өмчлөгч шүүхэд нэхэмжлэл гаргаж, зөрчигдсөн эрхээ хамгаалуулах бөгөөд хууль ёсны эзэмшигчид нэгэн адил хамаарна. Шударга эзэмшигчийн

эд хөрөнгө түүний эзэмшилд нь байгаа боловч эзэмших, ашиглах эрхээ хэрэгжүүлэхэд хэн нэгэн этгээд саад болж байвал уг саадыг арилгуулахаар өмчлөгчийн нэгэн адил шаардах эрхтэй. Тиймээс эд хөрөнгө өөрийн эзэмшилд хэдийгээр байгаа ч гэсэн өмчлөгч болон шударга эзэмшигчээс уг эд хөрөнгөө эзэмших, ашиглах, захиран зарцуулах эрх зөрчигдөх тохиолдол байна. Өмчлөгч эзэмшилдээ эд хөрөнгийг бусдын хууль бус үйлдлээс ашиглах боломжгүй болсныг ашиглах эрх зөрчсөн гэж үздэг. Эрх сэргээх нэхэмжлэл нь эд хөрөнгөө ашиглахад саад болсон үйлдлийг таслан зогсоох буюу хариуцагчаар тодорхой үйлдэл хийхийг шаардаж, ашиглах эрхээ сэргээлгэх агуулгатай байна.

ЭЦЭГ, ЭХ БАЙХ ЭРХИЙГ ХАСАХ (*deprivation of parental rights*) – эцэг, эх байх эрхээ урвуулан ашигласан (хүүхдээ хаях, санаатай төөрүүлэх, тарчлаан зовоох, худалдах, барьцаалах, биеийг үнэлэх, шунахай зорилгоор ашиглах, эрх зүйн зөрчилд татан оруулах зэргээр), хүүхэдтэйгээр удаа дараа хэрцгий харьцсан, бэлгийн харьцаанд оруулахаар завдсан, оруулсан, сэтгэл санааны хүнд дарамтад байлгасан, хүүхдээ өсгөн үүргээс санаатайгаар зайлсхийсэн, согтууруулах ундаа, мансууруулах бодис байнга хэрэглэдэг хүний эцэг, эх байх эрхийг шүүх хасаж болно. Эцэг, эх байх эрх хасуулах тухай нэхэмжлэлийг эцэг буюу эх нь, эсхүл асран хамгаалагч, харгалзан дэмжигч болон бусад иргэн, хүүхдийн эрх, ашиг сонирхлыг хамгаалах байгууллага, тухайн эцэг, эхийн оршин суугаа газрын шүүхэд гаргаснаар эрхээ хасуулсан хүн уг хүүхдийн эцэг, эхийн хувьд эдлэх эрхээ алдана. Шүүх нь эцэг, эх байх эрхээ хасуулсан хүнээс хүүхдийн тэтгэлэг гаргуулах асуудлыг шийдвэрлэнэ. Эцэг, эх нь хоёулаа эцэг, эх байх эрхээ хасуулсан бол уг хүүхдэд асран хамгаалагч, харгалзан дэмжигч тогтоох, эсхүл түүнийг хүүхэд асран хүмүүжүүлэх байгууллагад шилжүүлнэ.

ЭЦЭГ, ЭХ БАЙХ ЭРХИЙГ ХЯЗГААРЛАХ (*limitation of parental rights*) – хүүхдийг орон сууц, хувцас, хоол ундаар байнга санаатай гачигдуулсан, хөдөлмөрийг нь зүй бусаар ашигласан, гуйлгачлуулсан, орон гэрээсээ дайжуулсан, гадуурхсан хүний эцэг, эх байх эрхийг 6 сар хүртэл хугацаагаар шүүх хязгаарлаж болно. Эцэг, эх байх эрхээ хязгаарлуулсан хүний хүүхдийн эрх, ашиг сонирхол хөндөгдөхгүй хэвээр үлдэнэ. Эцэг, эх байх эрхийг хязгаарлах тухай нэхэмжлэлийг эцэг буюу эх нь, эсхүл төрөл, садангийн хүн, бусад иргэн, хүүхдийн эрх, ашиг сонирхлыг хамгаалах байгууллага шүүхэд гаргах эрхтэй. Эцэг, эх байх эрхээ хязгаарлуулсан хүн уг хүүхдийг биечлэн өсгөн хүмүүжүүлэх, төлөөлөх, хүүхэдтэй холбогдуулан хууль тогтоомжоор олгосон эрхээ алдана. Шүүх нь эцэг, эх байх эрхээ хязгаарлуулсан хүнээс хүүхдийг тэжээн тэтгэхэд шаардагдах тэтгэлгийг гаргуулах асуудлыг

шийдвэрлэнэ. Эцэг, эх нь хоёулаа эцэг, эх байх эрхээ хязгаарлуулсан бол хүүхдийг хүүхэд асран хүмүүжүүлэх байгууллагад шилжүүлнэ. Эцэг эх байх эрхээ хязгаарлуулсан нөхцөл арилсан нь тогтоогдсон бол уг эрхээ хязгаарлуулсан хүний хүсэлтийг шүүх хянан үзэж, хүүхдийг эцэг, эхэд нь буцааж өгөх тухай шийдвэр гаргаж болно. Хүүхдийг эцэг, эхэд нь буцааж өгөх нь түүний эрх, ашиг сонирхолд харшлахаар байгаа бол шүүх хүсэлтийг хэрэгсэхгүй болгож болно. Хэрэв хүүхэд 7 нас хүрсэн бол түүний саналыг харгалзан үзнэ.

ЭЦЭГ, ЭХ, ХҮҮХДИЙН ХООРОНДЫН ХАРИЛЦАА – хүүхэд төрснөөр, эсвэл хүүхдийг үрчлэн авснаар эцэг, эх, хүүхдийн хооронд; дагавар хүүхэд хойт эцэг, хойт эхийн хооронд эрх, үүрэг үүснэ. Хүүхдийн эцэг, эх нь гэрлэлтээ бүртгүүлсэн бол гэрлэлтийн гэрчилгээг, гэрлэлтээ бүртгүүлээгүй бол хуульд заасны дагуу захиргааны буюу шүүхийн журмаар эцэг, эхийг тогтоосон эрх бүхий байгууллагын шийдвэрийг үндэслэн тогтоогдоно. Гэрлэлтээ бүртгүүлээгүй хүмүүсийн дундаас төрсөн хүүхэд нь гэрлэлтээ бүртгүүлсэн гэр бүлээс төрсөн хүүхдийн адил эрх эдэлж, үүрэг хүлээдэг.

ЭЦЭГ, ЭХ ХҮҮХДЭЭ ТЭЖЭЭН ТЭТГЭХ ҮҮРЭГ (*parents alimentary obligation*) – эцэг, эх нь насанд хүрээгүй болон насанд хүрсэн боловч хөдөлмөрийн чадваргүй хүүхдээ тэжээн тэтгэх үүрэгтэй. Эцэг, эх харилцан тохиролцож гэрээ байгуулан тэтгэлэг тогтоож болох бөгөөд хэрэв гэрээ байгуулаагүй бол тэтгэлгийг шүүх тогтоож, шийдвэрийн хувийг иргэний гэр бүлийн бүртгэлийн төв байгууллагад хүргүүлдэг. Тэтгэлгийг гагцхүү хүүхдийн хэрэгцээнд зарцуулах ёстой бөгөөд энэ үүргээ биелүүлээгүй нь тогтоогдсон бол тэтгэлэг төлөгч түүнийг зориулалтаар нь зарцуулуулахаар шүүхэд нэхэмжлэл гаргаж болно. Тэтгэлэг төлөгч өөр хүүхэдтэй бөгөөд тэдгээр нь тэтгэлэг авагчаас бага орлоготой, тэтгэлэг төлөгч хөдөлмөрийн чадвараа алдсан, эсхүл тэтгэлэг авагч хүүхэд өөрөө хангалттай орлоготой бол шүүх тэтгэлгийн хэмжээг багасгаж болдог.

ЭЦСИЙН ШИЙДВЭР (*final award*) – арбитраар хянан хэлэлцсэн бүх (эсхүл үлдсэн) асуудлыг шийдвэрлэсэн эцсийн шийдвэр. Арбитрын эцсийн шийдвэр нь шүүхийн шийдвэртэй төстэй.

ЭКС АЭКЮО ЭТ БОНО (*ex aequo et bono*) – хуульд заасан хатуу зарчимд бус, харин эрх тэгш байх зарчимд үндэслэн гаргасан шийдвэр.

Ю

ЮНСИТРАЛ-ЫН ЗАГВАР ХУУЛЬ (*uncitral model law*) – юнситрал-ын Олон улсын арилжааны арбитрын загвар хуулийг холбогдох хууль тогтоомж болон арбитрын процесс үйл ажиллагааг олон улсын арилжааны арбитрын тодорхой хэрэгцээ, шаардлагад нийцүүлэн өөрчлөх, шинэчлэхэд нь улс орнуудад туслах зорилгоор ЮНСИТРАЛ боловсруулжээ. Уг загвар хуульд арбитрын хэлэлцээрээс эхлээд арбитрын бүрэлдэхүүний бүрдэл, харъяалал, арбитрын шийдвэрийг хүлээн зөвшөөрөхөөс авахуулаад гүйцэтгэх хүртэлх шүүхийн оролцоо зэрэг арбитрын бүх шатны үйл ажиллагааг тодорхой тусгасан байдаг. Түүнчлэн уг загвар хуульд олон улсын арбитрын үйл ажиллагаанд хамаарах гол асуудлуудын тухайд бүх бүс нутагт орших улс орнууд эрх зүй, эдийн засгийн тогтолцооноос үл хамааран нэг дуугаар санал нэгдэж буйг тусгасан байна. Мөн ЮНСИТРАЛ-ын загвар хуулийг дотоодын арбитрын хуулийнхаа үндэслэл болгон хэрэглэсэн улс орон ч олон байдаг.

Я

ЯАРАЛТАЙ ТОМИЛОГДСОН АРБИТРЧ (*emergency arbitrator*) – арбитрын бүрэлдэхүүн бүрдэхийг хүлээлгүй яаралтай шийдвэрлүүлж, түр, эсхүл хамгаалалтын арга хэмжээ авахуулах хүсэлтийн дагуу томилсон арбитрч. Арбитрын байгууллагын дүрмээс хамааран яаралтай томилогдсон арбитрч нь захирамж, эсхүл шийдвэр гаргах эрх мэдэлтэй байж болно. Ерөнхийдөө яаралтай арбитрчаар томилогдсон этгээдийг арбитраар хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагаанд арбитрчаар ажиллахыг хориглосон байдаг.